

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

LİBYA (1911-1945)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
Prof. Dr. Ömer Osman UMAR

HAZIRLAYAN
Aslıhan ALKAN

ELAZIĞ - 2014

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

LİBYA (1911-1945)
YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
Prof. Dr. Ömer Osman UMAR

HAZIRLAYAN
Aslıhan ALKAN

Jürimiz,tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonunda bu yüksek lisans / doktora tezini oy birliği / oy çokluğu ile başarılı saymıştır.

Jüri Üyeleri:

1. **Prof. Dr.**
- 2.
- 3.
- 4.
- 5.

F. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun tarih vesayılı kararıyla bu tezin kabulü onaylanmıştır.

Prof. Dr. Zahir KIZMAZ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ÖZET**Yüksek Lisans Tezi****Libya (1911-1945)****Ashhan ALKAN****Fırat Üniversitesi****Sosyal Bilimler Enstitüsü****Tarih Anabilim Dalı****Elazığ-2014: Sayfa: VII + 210**

Libya, Akdeniz’de sahip olduğu yaklaşık 2000 kilometrelik sahiliyle, Kuzey Afrika’nın tam ortasındadır. Mısır ile Tunus arasında yer alan ülke coğrafi konumuyla önemli bir yere sahiptir. 1. 750. 000 kilometre karelik yüzölçümü olan LibyaAvrupa ülkelerine ve Amerika’nın doğu kıyılarına yakın sayılabilecek nitelikli petrol kaynaklarına sahiptir. İlkçağlardan itibaren yerleşim yeri olarak kullanılan bölge Hz. Ömer döneminde İslamiyet’le tanışmış 1551 yılında Osmanlı hâkimiyetine girmiştir.

İlkçağlardan itibaren pek çok devletin ilgi odağı olan bölge sömürge yarışına geç katılan İtalya’nın dikkatini çekmiştir. Osmanlı’nın Kuzey Afrika’daki son toprağı olan Libya Trablusgarp savaşı sonunda imzalanan Ouchy (Uşi) antlaşmasıyla İtalya’ya bırakılmıştır. Bundan sonraki süreçte İtalya sömürgesi altında İki büyük dünya savaşına tanık olan Libya, bağımsızlığını kazanmak için mücadele etmiştir. Bağımsızlık için Senusi şeyhlerinin verdikleri mücadeleler oldukça önemlidir. Bu çalışmada 1911- 1945 yılları arasında Libya’nın genel durumu ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Libya, Sömürge, Osmanlı, İtalya, Savaş

ABSTRACT**Master Thesis****Libya (1911-1945)****Ashhan ALKAN****The University of Firat****The Institute of Social Science****The Department of History****Elazığ-2014; Page: VII + 210**

Libya which has nearly 2000 kilometer beach is exactly middle of the North Africa the country taking part between Egypt and Tunisian has an important place its geographical location. Libya with its 1.750.000 kilometer area has got good quality of petrol source near the Europe countries and America's east coast. The area being used as settlement place dating from the period of Hz. Ömer and then the Ottoman Empire is sovereignty in 1551.

The area which has been focus point of many countries from the antiquity has attracted attention of Italy joining the colony race late. Last place of Ottoman Empire, Libya was left to Italy with the Ouchy treaty signed at the end of Tripoli war. After that period, Libya acquainted with two big world has struggled for its independence. The struggles of Senusi sheikh for independence are quite important. In this study, the general condition of Libya in 1911-1945 is discussed.

Keywords: Libya, Colonial, Ottoman Empire, Italy, War

İÇİNDEKİLER

ÖZET	II
ABSTRACT.....	III
İÇİNDEKİLER.....	IV
ÖNSÖZ	VI
KISALTMALAR	VII
GİRİŞ.....	1
1. LİBYA ADININ ANLAMI VE KÖKENİ	1
1I.LİBYANIN COĞRAFI VE STRATEJİK KONUMU	1
II.I. Libya’nın Coğrafi Yapısı	1
II.II.Libya’nın Etnik Yapısı	10
III. TARİHİ SÜREÇ İÇERİSİNDE LİBYA	12
III.1.İlkçağlarda Libya	12
III.II.İslam Hâkimiyetinde Libya.....	17
III.III.Osmanlı Hâkimiyetinde Libya.....	22
IV. SENUSİ HAREKETİNİN DOĞUŞU VE LİBYA’YA ETKİLERİ.....	32

BİRİNCİ BÖLÜM

1. TRABLUSGARP SAVAŞI VE LİBYA’NIN OSMANLI HÂKİMİYETİNDEN ÇIKIŞI	37
1.1.Savaş Öncesinde Osmanlı Devleti’nin Genel Durumu.....	37
1.2.Avrupalı Devletlerin Tutumları	45
1.3.Trablusgarp Savaşının Sebepleri	49
1.4.Savaşın Başlaması.....	60
1.5. Yaşanan Mücadeleler.....	67
1.6. Savaşa Tepkiler.....	67
1.7. Savaşın İç Siyasete Etkisi	70
1.8. İtalya ve Osmanlı Donanmalarının Mücadelesi.....	72
1.9. Türk Subayların Trablusgarp Savaşında Görevlendirilmeleri	80
1.10. Savaş Karışısında Hükümetin Tutumu	81
1.11.Türk Subaylarının Bölgeye Gelişi ve Yaptıkları Mücadeleler	84

1.12.İtalya'nın Barış Girişimleri	101
1.13.Uşi Antlaşmasının İmzalanması	119

İKİNCİ BÖLÜM

2. BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI DÖNEMİNDE LİBYA	132
2.1.Trablusgarp Savaşı Sonrası Genel durum.....	132
2.2.Birinci Dünya Savaşı Dönemi Türk-İtalyan İlişkileri.....	134
2.3.Trablusgarp ve Bingazi'nin Yeniden Osmanlı Sınırlarına Katılması	142
2.4.Senusi Şeyhlerinin Mücadeleleri ve Libya'nın Osmanlı Hâkimiyetinden Çıkışı...	145

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. İKİ SAVAŞ ARASI DÖNEMDE LİBYA-İTALYA MÜCADELELERİ	154
3.1.1919-1929 Dönemi Libya-İtalya Mücadeleleri	154
3.2.Ömer Muhtar'ın Direnişe Olan Katkısı	161
3.3.Ömer Muhtar'ın Şehit Edilmesi ve Sonrasında Yaşanan Gelişmeler.....	168
3.4.1932-1939 Dönemi Libya-İtalya Mücadeleleri	174

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI DÖNEMİNDE LİBYA.....	180
4.1.Savaşın Nedenleri ve İtalya'nın Savaşa Girmesi	180
4.2.II. Dünya Savaşı Döneminde Libya.....	182

BEŞİNCİ BÖLÜM

5.LİBYA'DA EKONOMİK HAYAT VE KÜLTÜREL DURUM	190
5.1.Eğitim Öğretim	190
5.2. Mimari	194
5.3.Ekonomi.....	196
SONUÇ	199
BİBLİYOGRAFYA	204
ÖZGEÇMİŞ	210

ÖNSÖZ

Bu çalışmada Libya'nın genel durumu, coğrafyası ekonomisi, tarihi süreç içerisindeki durumu ve siyasi yapı ele alınmıştır. Libya'nın 1551 yılında Osmanlı hâkimiyetine girişi ve devletin bölgedeki faaliyetlerine yer verilmiştir. Libya tarihi açısından en önemli olaylardan biri de Trablusgarp savaşıyla Osmanlı hâkimiyetinden çıkmasıdır. Sömürge arayışında olan İtalya, Avrupalı devletlerin yönlendirmeleriyle Libya'yı kendine sömürge alanı olarak seçmiştir. Osmanlı Devletinin içinde bulunduğu sıkıntılı süreç ve Trablusgarp savaşı devam ederken Balkan savaşlarının başlaması üzerine iki cephede savaşa devam edemeyeceğini düşünen Osmanlı Devleti, İtalya ile Uşi Antlaşmasını imzalamak zorunda kalmıştır.

Birinci Dünya Savaşı ve İkinci Dünya savaşı gibi iki büyük dünya savaşına tanıklık eden ve mücadele sahası olan Libya bağımsızlık mücadelesinden hiç vazgeçmemiştir. Özellikle Senusilerin bağımsızlık için verdiği mücadeleler ve Libya'nın simgesi haline gelen Ömer Muhtar bağımsızlık hareketlerinin önderleri olmuştur. II. Dünya savaşından sonra İngilizler ve Fransızlar tarafından idare edilen Libya ancak 1952 yılında bağımsız bir meşruti monarşi olmuştur. Bu çalışmada 1911-1945 yılları arasında Libya hakkında bilgi verilmiştir.

Çalışmalarında dönemde yayımlanmış gazetelerden, önemli isimlere ait hatıralardan, çeşitli dergilerde yayınlanmış makalelerden ve tetkik eserlerden yararlandım.

Bu çalışma sırasında bana yardımcı olan çok değerli hocam Prof. Dr. Ömer Osman Umar'a, yardımlarından dolayı teşekkür ederim.

KISALTMALAR

a.g.e	: Adı Geçen Eser
a.g.m	:Adı Geçen Makale
ATASE.	:Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı
Arş.	:Arşiv
BA.	:Başbakanlık Arşivi
BEO	:Babıali Evrak Odası
Bkz.	: Bakınız
BOA	:Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.	:Cilt
Çev.	:Çeviren
DİA	:Diyanet İşleri İslam Ansiklopedisi
Ds.	:Dosya
Fhr.	:Fihrist
Kls.	:Klasör
Km.	: Kilometre
Ks.	:Kısım
İÜEFTD	: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi
Orsam	: Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi
Otam	: Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi
S.	:Sayı
s.	: Sayfa
TTK	:Türk Tarih Kurumu
Yay.	:Yayınlayan

GİRİŞ

1. LİBYA ADININ ANLAMI VE KÖKENİ

Libya adı İslam literatüründe kullanılan bir isim değildir. Müslüman olmadan çok önce ilk defa Yunanlılar tarafından bölge için kullanılan adlardan biri olmakla beraber, esas itibariyle “Trablus” veya “Trablus ve Bingazi” kullanılmıştır. Libya adı kullanıldığında, günümüzde ki gibi ülkenin tamamı için değil; batısını teşkil eden Trablus bölgesinin adı olarak kullanılmıştır.¹

Libya adının, bölgenin ilk yerleşimcilerinden Berberi Levate kabilesinin adının değişiminden geldiği tahmin edilmektedir. Libya’nın ilk yerli ahalisi olan Libiler hakkında yeterli bilgi bulunmamakla beraber, bunların Berberi Levate’nin atası olduğu ileri sürülmektedir. Doğu bölgesinde yer alan Bingazi’nin antik dönemden gelen adı ise Sireneyka’dır.

Ülkenin Muammer Ebu Minyar el Kaddafi dönemindeki adı “el-Cemâhîriyyetu’l- ‘Arabîyyetu’ l -Lîbiyyetu’ş -Şa‘biyyetu’l - ıstîrâkiyyetu’l-‘Uzmâ”dır. Büyük Libya Arap Halk Sosyalist Cemâhîriyyesi’dir. 2011 yılında yaşanan iç savaşla Kaddafi’nin öldürülmesinden sonra 2013 ocağında Libya Devleti adını almıştır.

II.LİBYANIN COĞRAFİ VE STRATEJİK KONUMU

II.I. Libya’nın Coğrafi Yapısı

Libya, Akdeniz’de sahip olduğu yaklaşık 2000 kilometrelik sahiliyle, Kuzey Afrika’nın tam ortasında, Mısır ile Tunus arasındaki coğrafi konumuyla önemli bir ülkedir.²

Libya, Afrika kıtasında yer alan ülkeler içinde Sudan, Cezayir ve Kongo’dan sonra, 1.759.540 kilometrekare ile en büyük yüzölçümüne sahip ülkedir. Kapladığı alan bakımından Kuzey Afrika’nın dördüncü büyük ülkesidir. Kuzeybatı da Tunus, batıda Cezayir, güneyde Nijer ve Çad, güneydoğusunda Sudan, doğuda Mısır ile komşudur. Kuzeyde Akdenizle kıyısı bulunan Libya’nın resmi adı el- Cemahiriyyetü’l- Arabiyyetü’l Libiyyetü’ş-şabiyyetü’l-İstirakiyyetü’l- uzma (Büyük Libya Arap Halk

¹ Nurettin Ceviz, “Libya’nın Tarihine Kısa Bir Bakış”, *Ortadoğu Analiz*, C.3, S.27, Ankara, 2011, s. 81

² Nurettin Ceviz, “ Tarihten Günümüze Libya”, *Orsam*, Ankara, 2011, s. 7

Sosyalist Cemahiriyesi)dir. Başşehri Trablus, diğer önemli şehirleri ise Bingazi, Misrata, Züvare, Hums ve Sebha'dır.³

Mısırdan sonraki Akdeniz kıyıları üzerinde ki ülkelere Mağrib adı verilmiştir. Bunlar da Yakın Mağrib (Mağrib el edna) orta Magrib (Magrib el Evsat) Atlantik kıyılarına dayanan uç kesimine de (Mağrib el aksa) Uzak Magrib denilmektedir. Trablusgarp Berka ve Fizan vilayetlerinden kurulmuş olan bugünkü Libya doğuda Mısır'a ait Sollum ile Libya'ya ait Bardiya arasında bir noktadan güneyde Sudan'a kadar uzanan 900 km kadar uzunlukta bir hudutla Mısır ve 140 km kadar daha güneye inen üst çizgisi 100 ve dikey çizgisi 140 kuzeyde 1800 km'lik bir kıyı üzerinde Akdenizle çevrilmiş % 95 den fazlası verimsiz kum ve çakıl çöllerinden ibaret bir memleketir. Bu tariftan anlaşılacağı gibi Akdeniz kıyılarından Sudan, Fransız, orta ve Batı Afrika sömürgelerine kadar 100- 900 kilometre güneye kadar inen Libya'yı nitelendiren karakter her şeyden önce bir Afrika sahası memleketi oluşudur.⁴

Bölgede bitki hayatı ancak birbirinden tecrid edilmiş çevrelerde vardır. Zorla yetiştirilen ve yaşatılan ağaçlıklar veya kendiliğinden yetişen fundalıklar arasında bomboş çorak sahalar hâkimdir. Trablus Hamadesi'nde ilkbahar sağanaklarıyla dirilen bitkiler ancak birkaç hafta yeşillenirler ve kuruyup giderler. Çöl bitkileri tabiatın bu zalim çoraklığına karşı dayanabilmek için özel şekiller alırlar, pek küçük yaprakları olur ve kendilerini dikenleriyle korurlar. Küçük yapraklı ve yapraksız çalılıklar çöl bitki hayatının en aşına manzaralarıdır. Sahra'da tohumlar bile kendilerini kuraklığa uydururlar. Normal iklimlerde tohumları toprağa düşüren meyvelerin kuruması olayı olduğu halde çölde tohumların içinde bulunduğu torbacıklar kuraklıkta kalırlar ve yağmurla temas edilince yere dökülürler. Kuzeyin kış ve güneyin yaz yağmurları arasında kalan Sahra bitki âlemi bakımından üç bölgeye bölünür. Orta bölgede bitkiler mutlak bir surette vadiciklerde bulunur. Bunlar sırf çöl bitkileridir. Diğer iki bölgede bitkiler yaygın bir haldedir. Sahra'nın kuzey bölgesinde Berberiye'den göç etmiş bitkiler görülür. Atlantik fıstığı, bir cins kavak ağacı gibi bitkiler Orta Sahra'ya kadar girmişlerdir. Sahra'nın 1000–1500 metre yükseklikte dağlık bölgelerinde Akdeniz tipi yaban zeytin ağacı, mersin ağacı, gebre ağacı gibi bitkilere rastlanır.⁵

³ Ahmet Kavas, "Libya", *DİA*, C.27, Ankara, 2003, s. 174; Nurettin Ceviz, *Modern Libya Edebiyatı*, Ankara, 2005, s.17- 18

⁴ Cela Tevfik Karasapan, *Libya, Trablusgarp, Bingazi ve Fizan*, Ankara, 1960, s. 30

⁵ Cela Tevfik Karasapan; *a.g.e*, s.16- 17

Ülke topraklarının onda dokuzu çöllerle kaplıdır. Bu geniş çöl alanında çöl tiplerinin hemen her çeşidine rastlanmaktadır. Kayalık çöller, çakıllı çöller ve daha yaygın olan kum çölleri gibi. Sahra Libya'nın büyük kısmını kavramaktadır. Libya'nın Sahrasında insanlara ve ekim sahalarına ancak yer altı suları tabakalarının zemine yakın olduğu seyrek vahalarda rastlanır.⁶

Libya'nın nüfusunun % 95'i Trablus'un deniz kıyısı ovaları ile arkasındaki denizden çok uzak olmayan Cebel yaylalarında ve Berka'nın Cebel- Ahdar yaylasında ve dar deniz kıyısının Bingazi, Derne, Tobruk gibi şehir ve limanları civarında toplanmıştır. Bunun sebebi de bu bölgelerin Akdeniz ikliminden faydalanmaları ve insanların yerleşip yaşamasına elverişli olmalarıdır. Bu Ceffare bölgesinin yüzölçümü 18.000 km kare kadardır. 1955 de yapılan nüfus sayımına göre 746.000 den ibaret olan Trablus vilayeti nüfusunun 671.000, bu kıyı kordonundaki vahalarla Ceffare bölgesinde yaşamaktadır. Cebeller silsilesinin arkasında yukarıda anlattığımız Trablus sahrasının 100.000 km kadar yer kaplayan en çorak çölü Hammadet- El Hamra (Kızıl Yayla) vardır. Sahradaki Calsaire (Kilsa) yaylaların en geniş, Kuzeyden Güneye 200 ve Batıdan Doğuya 700 kilometre uzunluğu olan 450–500 metre yükseklikteki bu yayla güneye doğru gittikçe, çöllerin en kısırıdır. Bir damla su, bir tek bitki, nede tek bir böceğin bulunmadığı bu boşluk üzerinden kuşlar bile uçmaktan çekinirler.⁷

Nüfusu seyrek bir ülke olan Libya'da nüfus yoğunluğu olarak kilometrekareye dört kişi düşer. Yalnız bu nüfus ülke yüzeyine çok düzensiz yayılmıştır. Nüfusun yüzde % 90 'ından fazlası kıyı kesiminde toplanmıştır. Trablus ve Ahdar dağlarının nispeten bol yağış alan yamaçlar ile iç kesimlerdeki vaha sahaları da nüfus toplanma alanlarıdır. Libya'da çok sınırlı bir kısımda yer alan dağlık kesimler, kuzeyde Sirte körfezinin doğusunda ve batısında Akdeniz kıyısı yakınında bulunur. Sirte körfezinin kuzeybatısında denize kadar uzanan Trablus dağları (Cebelitrablus) batıya doğru denizden uzaklaşır ve bu kesimde denizle dağlar arasına verimli Ceffare ovası girer. Bu körfezin doğusunda bulunan kalker yapıları Cebeliahdar Akdeniz kıyısını çok yakından izler ve denizle dağlık kesim arasında sadece dar bir kıyı ovası bulunur. Libya da kıyıda ki dar bir kıyı şeridine inhisar eden ve içeriye doğru fazla sokulmayan Akdeniz iklimiyle ülkede çok geniş alana yayılan çöl iklimi olmak üzere iki iklim tipi görülür. Trablus dağları ile Cebeliahdar'da yağışlar boldur. Bu kesimlerde yıllık ortalaması 600

⁶ Cela Tevfik Karasapan, *a.g.e.*, s.4; Ahmet Kavas, "Libya", *DİA*, C.27, Ankara, 2003, s. 175

⁷ Cela Tevfik Karasapan; *a.g.e.*, s. 31

milimetreyi aşan yağışlar görülür. Güneye doğru iyice azalan yağışlar bazı kesimlerde 50 milimetrenin altına düşer. Libya ikliminin en dikkat çekici özelliklerinden biri, yeryüzünde şimdiye kadar ölçülmüş olan en yüksek sıcaklığa bu ülkede rastlanmış olmasıdır.⁸

Etrafı sarp dağlarla çevrilmiş olan Gadames 120metre derinlikte bulunan bir yer altı su tabasından gelen artezyen kuyuları ve ılıcalarla beslenir. 25.000 kadar hurma ağacının yeşillendirmeye çabaladığı bu Gadames şehirciği Trablus ve Gabes'ten gelip Fizan'a doğru giden kervan yollarının kavşağı olmak bakımından daha ziyade ticari bir önemdedir. Güneydoğu ve Doğusunda bu kızıl yayla Berka yaylasından bir yer çöküntüsü ile ayrılır. Arzın kuruluşunun üçüncü devrinde başlamış olan bu çöküntünün kuzey kenarı Sirt Körfezine dayanır.⁹

İklimin sonucu olarak doğal bitki örtüsü de fakirdir. Cebelahdar'ın Akdeniz'e yani kuzeye bakan yamaçlarında ardıç ve sakız ağaçlarının ağırlıklı olduğu orman örtüsü vardır. Buradan güneye doğru gidildikçe bozkır görünüşe hâkim olur. Daha güneyde ise hiçbir bitki örtüsünün olmadığı mutlak çöllere geçilir. Bu mutlak çöl görünüşü vahaların bulunduğu yerlerde kesintiye uğrar.¹⁰

Hayvan türleri bakımından Sahra Berberiye ile Sudan arasında melez bir karakter taşır. Memeli hayvanlar Habeşistan'la ilgili, kuşlar ise Akdeniz bölgesinden gelmedir. Memeli hayvanlar; Libya'da Veddan denilen yaban keçisiyle çeşitli gazaller ve ceylanlardır. Bundan başka otlaklarda yaşayan tavşan ve çakallar da bulunur. Kuzey Sahra bölgesinde yaban koyunları da vardır. Sahra'nın güneyinde aslana, zürafaya, gergedana da rastlanmaktadır.¹¹

Sahra'da yaşayan ehli hayvanlar arasında koyun ve keçi esas kütleyi oluşturur. Tek hörgüçlü Afrika devesi, bilindiği gibi Sahra'nın en tanınan ehli hayvanıdır. Berberiye'de kasaplık olarak beslenen bu develer su konaklarının çok aralıklı olduğu Sahra'da taşıt vazifesi görür.

Etrafı sarp dağlarla çevrilmiş olan Gadames, 120 metre derinlikte bulunan bir yer altı su tabasından gelen artezyen kuyuları ve ılıcalarla beslenir. 25. 000 kadar hurma ağacının yeşillendirmeye çabaladığı bu Gadames şehirciği, Trablus ve Gabes'ten gelip Fizan'a doğru giden kervan yollarının kavşağıdır ve daha ziyade ticari bir önem

⁸ Ahmet Kavas, *a.g.m*, s. 175

⁹ Cela Tevfik Karasapan; *a.g.e*, s.32

¹⁰ Ahmet Kavas, *a.g.m*, s. 175

¹¹ Cela Tevfik Karasapan; *a.g.e*, s. 18

taşımaktadır. Güneydoğu ve doğusunda bu kızıl yayla Berka Yaylası'ndan bir yer çöküntüsü ile ayrılır. Arzın kuruluşunun üçüncü devrinde başlamış olan bu çöküntünün kuzey kenarı, Sirt Körfezine dayanır.

Tunus'un güneyinde Cebel- Demmer'den başlayan Trablus'un Cebel Bölgesi batıdan doğuya doğru küçük Dahar, Cebel, Şebka denilen ve Gours bölgeleri ile ilk devirler husule gelen arazi çatlakları ve geçişe elverişli oluşları ile diğerlerinden ayrılırlar. Dahar, küçük bölgesinin Kuzey kesimi vadilerin derin kırmızı toprakları altına kazılmış meskenlerde oturur. Matmataların yaşadığı yerdir. Bu dağın Akdeniz'e bakan yamaçları sarp, yalçın kayalardan ibarettir. Bu bölgenin bir kısmı; eski dil ve dinlerini muhafaza eden berberlerle meskündür.¹²

Cebel- Nefusa 600 den 800 metre yüksekliğe ulaşan ve 300 kilometrelik bir kavis çizen bu sarp yamaçların bir kolu ve devamıdır. Cebel- Garyan'da 3. Devirde husule gelen ve zirveleri 800metre yüksekliğe yaklaşan indifai kayalara rastlanır. Bunun doğusunda Terhune yaylasında bu kayalar kilsli ve alçılı toprakların meydana getirdiği yamaçları hudutlandırır. Bu yamaçlarda da yer altına kazılmış meskenler vardır ve bizzat Garyan kasabası bu meskenlerin bir araya gelmesinden meydana gelmiş garip bir şehirdir. Cebel bölgesi ve bu hafif yarım ay şeklindeki basık dağlar silsilesi ile deniz arasındaki Ceffare ovası dördüncü devirden beri dağlarla deniz arasında birikmiş luhki ve rusubi topraklardan meydana gelmiştir. Burada yerlilerin (Şegga) dedikleri yuvarlak oyuklar, çöküntüler (Havvi) dedikleri uzunlamasına yarıklar vardır. Bu çukurlar yağmurların etkisiyle topraktaki alçı kısmının erimesinden husule gelmiştir.¹³

Trablus'un kıyı ovasına gelince, burası 60 ile 100 km genişliğinde ve 13.000 km kadar yüz ölçümündedir. Bu ovada Sahranın sert iklim etkileri; Akdeniz'in biraz yağmur ve bol çiğ getiren yumuşak havasıyla tadile uğrar. Fakat deniz kıyısından uzaklaştıkça iklime sahra hükmeder.

Trablus'a yılda 400milimetre yağmur düştüğü halde, aynı ovada denizden uzaklığı 30 kilometre kadar olan Aziziye'ye ancak bunun yarısı kadar yağmur yağar. Cebel bölgesi de yağmur bakımından aynı durumdadır ve güneye gidildikçe mesela Yefsen de yılda 124 milimetreye kadar azalır.¹⁴

Trablus vahasında deniz kıyıları alçak, kumsal, durgun sulu bataklıklar ve tuzlarla doludur. Fenikelilerden sonra Romalıların imar edip genişlettikleri Sabrata, Oea

¹² Cela Tevfik Karasapan; *a.g.e*, s.32

¹³ Cela Tevfik Karasapan; *a.g.e*, s. 32

¹⁴ Cela Tevfik Karasapan; *a.g.e*, s.33

veya Uveyya ve Leptis- Magna'dan ibaret üç siteden ki Tropoli (üç şehir) adı buradan gelmektedir. Oea yani bugünkü Trablus şehri bu sahillerin tabi limanı olan tek şehridir. İtalyanlar bu tabi koyu en iyi şekilde ıslah ederek dalga kıranlar iskele ve rıhtımlarla büyük bir liman haline getirmişlerdir. O tarihte Fizan ayrı olmak üzere Trablusgarp bölgesinin bütün nüfusu 136.000 kadarı Berker aslından olarak 569.000 kadar tespit edilmişti. Bu nüfustan 356.000 kadarı yerleşmiş geri kalanı yarı göçebe veya göçebeydi. Kıyı kordonunun sona erdiği Misratadan itibaren yani Trablus'un 200km kadar doğusundan başlayarak üçüncü devrin Miocene çağında yeryüzünde ki buruşma ve çökmeler sırasında husule gelen bir çukurdan ibaret olan büyük Sirt körfezi görülür. Çöl buraya kadar ilerler ve bu körfez boyunca Misurata'nın 30km kadar güneyinde Tavurga'dan başlayarak Berka (Siren kayanın) hududunda ki Ageyla'ya kadar tek bir vaha bile görünmez. 500 km boyunca ıssız olan bu körfezin kıyı suları pek sığlık olduğu için Akdeniz'in diğer kıyılarında o kadar hissedilmeyen med ve cezir olayı burada pek kuvvetli olur.¹⁵

Eski çağlarda gemiciler bu körfeze mecbur kalmadıkça yaklaşmazlardı. Sirt körfezinin kıyılarında sünger avı yapılır. Birinci Dünya Harbinde Alman deniz altıları Türk ve Senusi kuvvetleriyle bu körfezdeki girintilere sokulmak suretiyle temas; ikmal ve iâşe seferlerini yaparlardı. Tunus'a kadar uzanan Atlas dağları silsilesi yağmur getiren kuzey batı yellerinin Trablus bölgesine gelmesini önler. Bu bölge Akdeniz de Liyon körfezinde husule gelen büyük hava basıncı düşüklüklerinden faydalanması içinde fazla güneye düştüğünden yağmurları Sicilya'nın güneyinde toplanan basınç düşüklükleri getirir. Isı derecesi de Sahranın etkisi altında olmakla beraber Trablus kıyı bölgelerinde ve Cebellerinde bu ısıyı Akdeniz yumuşatır. Kıyı ovasında ve Cebellerde rutubet dereceleri de Sahra ikliminin etkisiyle umumiyetle düşüktür. Deniz rutubetini önemli bir engele rastlamayan Sahranın kuraklığı yutar. Böylece Trablus bölgesinde 30 ile 11, Cebel bölgesinde 700metre yükseklikte 30 ile 9 ve Sahra bölgesinde 550metre rakımda 29 ile 10 derece arasında oynar. Rutubet dereceleri ise kıyıda 66 ile 69, Ceffare de 40 ile 41, Cebel de 32 ile 71 ve çöl bölgesinde 32 ile 51 higrometre arasındadır. Isıyı birdenbire 48 dereceye kadar yükselten sıcak Güney- Doğu yelleri ise yalnız bu yakıcı ısı değil çölden getirdiği ince kumlarla da ziraata pek büyük zararlar verir. Gerek kıyı ovasında gerek Ceffare de ilkbahar da biraz yağmur görür görmez kumlu topraklarını acele sürüp tohum namına ellerinde ne varsa serpmekte birbirleriyle yarış eden zavallı

¹⁵ Cela Tevfik Karasapan; *a.g.e*, s.33

çiftçiler; erken filizlenip kumları yeşilleştiren ekinlerinin böyle Gibli yelleriyle kavrulup kumlarla örtüldüğünü görerek ne yapacaklarını şaşırırlar. Bunun içindir ki Libya da ekimden iyi mahsul alınıp alınmayacağı ancak mayısa kadar yağışlı ve Gibli'si az bir hava olmasına bağlıdır.¹⁶

Trablus ikliminin en zayıf tarafı karasızlığıdır. Bunun başlıca sebebi yağışlarda ki intizamsızlıktır. Her ne kadar vilayetin bazı bölgelerinde yıllık yağış miktarı 300 milimetreyi bulursa da bu miktara bazen birkaç günde ulaşılması ve ondan sonra yağış olmaması ve yukarıda anlattığımız gibi Gibli'lerin arka arkaya esmesi mahsul idrakını çoğu zaman imkânsızlaştırır. Büyük kuraklık devreleri hemen hemen on senede bir tekrar eder ve 3, 4 yıl süren bu sürüler bütün ziraat programlarını alt üst eder.¹⁷

Trablus bölgesinin Sahra'ya nispetle bolca olan yağmurlarının sularını bentlere biriktirmek için girişilen gayretler, yerin kumluk ve tebahhurların pek şiddetli olması dolayısıyla müspet sonuç vermemiştir. Buna karşılık yapılan keşifler yer altı su tabakalarının oldukça zengin olduğunu göstermiştir. Kıyivahalarında su tabakaları umumiyetle 5-15 metre derinliklerdedir. İçerilere doğru ortalama 2/ 300 yokuşla ilerledikçe su tabakalarının derinlikleri de artar. Birinci su tabakasının altında 15- 25 metre derinliklerde ikinci bir artezyen tabakası vardır. Bu su tabakalarının Cebel bölgesinden sızan yağmur sularından beslendiği sanılmaktadır. Bu yer altı ikinci su tabakaları Sabrata, Aziziye, Tacura ile çok daha doğuda Misrata'da bulunmaktadır. Züvvare ve Trablus bölgelerindeki artezyen tabakaları hem çok derin hem de suları sıcaktır. Cebel bölgesinde de çeşitli noktalarda su kaynakları olduğu gibi 45- 80metre derinliklerde de su tabakaları bulunmuştur.¹⁸

Büyük Sirt çöküntüsünün doğusunda Berka sahrasının yüksekçe kısmı başlar. Burada ikinci devrin tebeşirli topraklarını üçüncü devir toprakları örter ve sahra denize kadar uzandığı için Trablus kıyı bölgesinde olduğu gibi verimli bir kıyı ovası bırakmaz. Bugün kıyıyı kovalayan İtalyanların yaptığı 1800 kilometre uzunluğundaki Littoria asfalt yolu üzerinde Trablus bölgesindeki Sirt Körfezi başlangıcı Misrataya bağlı Tavurganın İtalyan kolonileri tarafından zorla yetiştirilmiş Okalipütüs ağaçlarından ve tarlalardan sonra Sirt çöküntüsünün Berka sınırında Ageyl'a, hatta Acedabya'ya kadar devam eden amansız, kum ve deve dikenlerinden ibaret bozkırımı çöl alabildiğine devam eder. Bu kesimde yolun Gibli fırtınaları esnasında yer yer kumlarla örtüldüğü ve

¹⁶ Cela Tevfik Karasapan; *a.g.e*, s. 34

¹⁷ Cela Tevfik Karasapan; *a.g.e*, s.35

¹⁸ Cela Tevfik Karasapan; *a.g.e*, s. 35

bu tıkanıklığın yol idaresinin daimi ekipleri tarafından açıldığı görülür. Bu arazi kuzeyden güneye doğru giden sel yatakları vadilerle sık sık kesilir. İkinci dünya harbinin Kuzey Afrika harekâtı sırasında dinamitle yıkılmış olan bu vadiler üzerinde ki köprüler 1957'ye kadar yapılmamıştır ve İngiliz kuvvetlerinin açtıkları varyantlarla durum idare edilmiştir. Seller bu vadilere sağanaklar sırasında yürüdüğü zamanlar bilhassa ilkbaharda kısaca bir süre için buralar biraz yeşillenir. Vadi el Farik (Ayırıcı Vadi) ' ye kadar uzanan bir otlak halini alır. ¹⁹

Derinde su tabakaları ancak kıyılara yakın tuzlumsu sulu kuyularla yeryüzüne ulaşır. Bingazi'ye yaklaştıkça bu yüksekçe çöl, Cebel- Ahdar çıkıntısı ile deniz arasında daralır. Bingazi ile Derne arasındaki kıyı kordonu, pek dar ve Cebel Ahdarın denize doğru çıkıntılı sarp yarlarıyla çerçevelenmiştir. Miocene devrine ait teşekküllerden olan bu yarlar; halen Bingazi'nin 130 km kadar doğu- kuzeyinde olan Tolmeyta (Yunan çağının Ptolemealarından biri) ile Res-üt- Tin (incir burnu)'na kadar olan kısımlardan içeriye girişi güçleştirecek derecede arızalıdır. Böylece bir bütün olarak Sahranın diğer bölgelerinden ayırtedilemeyen Berka (Sirenayka) bölgesi; yarımay şeklinde arkasını denize veren vedenizde 250 kilometre kadar uzunlukta pek bir kıyısı olan ve içeriye doğru 50 kilometre kadar derinlik gösteren Cebel Ahdar (yeşil dağ)'ın üç taraçalı yeşil yaylaları dolayısıyla bazı imtiyazlar sahiptir. Hayatiyet bakımından Berka'nın bel kemiğini teşkil eden Cebel-Ahda doğuda Nil deltasından 700km uzaklıkta yarı çöl bir bölge ile batıda 650kilometre derinliğinde Sirt çöküntüsüne dayanan çöl- bozkır bir Sahra kısmı ile ve güneyde ise sonsuz Sahra ile çevrilmiş bir tabiat vediasıdır. Bu bereketli dağın etrafında toplanan Berka, böylece 500.000 km karelik bir çölle kuşatılmış 200.000km kareden ibaret, kıyıları Ege denizinin mutedil bölgesinden 300-500 km uzaklıkta olması itibariyle Trablus'a nispetle daha elverişli iklim şartlarından faydalanır. ²⁰

Yeşil dağ üçüncü devrin ege bölgesinin kuruluşuna ait Miocene safhasında killi topraklar ve çakmak taşı kumlarından meydana gelmiştir. Bingazi çölünden başlayarak üç kademe, taraça halinde sıralanan bu dağın kuzey şartları 875 metreye kadar yükselir. Bu dağ kütleğinde sünger gibi içici olan topraklar birçok yerlerde mağaralar ve Doline, yani yuvarlak oyuklar içinde bulunan su hazineleriyle doludur. Kuzey tarafında

¹⁹ Cela Tevfik Karasapan; *a.g.e*, s. 36

²⁰ Cela Tevfik Karasapan; *a.g.e*, s. 36

Cebel'in sarp etekleri denizden başlayarak sert çıkışlar yokuşlar halinde kademe kademe yükselir ve güney tarafında ise büyük Sahra çölüne doğru tatlı meyille iner.²¹

Bingazi çölünden başlayarak Cebel- Ahdar'ın birinci yaylasına, taraçasına kademe kademe uçurum kenarlarını kovalayan keçiyolları ile çıkılır. Bugün bu yollar arasında İtalyanların yaptığı Trablus- Bardiya asfaltının muntazam dönemeçleri vardır. Bu suretle varılan ilk taraça; Arapların Arkup dedikleri birbirinden ayrılmış araları birçok derin ve geniş yaylalarla kesilmiş doğudan batıya yolculuğu güçleştiren bodur ağaçlı tepeliklerle çevrilidir. Batıya doğru gidildikçe bu tepeler silsilesi ortasında ağacı az, pek mümbit El- Merc, Romalıların Borce ovası uzanır. Eski yunanlılar ve Romalılar devirlerinde ve ikinci dünya harbinden önce İtalyanlar zamanında kolonize “İskân ve İmar” edilen bu ovaya Araplar; kıyı ovası ile ikinci taraçayı meydana getiren (Ed-Dhahir) (sırt) denilen masa şeklinde ki yayla arasında bulunduğu için El- Vusayta (Ortacık) derler. Bu orta yayladan sonra dar (El Kuf) vadisinde geçilmek suretiyle üçüncü taraçaya, yaylaya çıkılır ki; ünlü Cyrene şehrinin büyük harabeleri buradadır.²²

Cebel-Ahdar'ın üçüncü yaylasından Derne'ye doğru sarp yamaçlardan sert dönemeçlerle inilir ve dağ etekleriyle deniz arasında sıkışan dar kıyı ovası 5,6 kilometre sonra Cebel'in kenarından çıkan iki büyük su pınarının yeşillendirdiği Derne liman ve kasabasına gidilir. Şehrin hemen doğusunda yüksek bir yayla halinde uzanan Libya Sahrasının ıssız ve çorak çölü başlar.

Cebel- Ahdar'ın güney yamaçları çalılık ve yabani karanfillerin teşkil ettiği bitkilerle örtülü (El- Bar) (Bozkır) kısmı sellerin Cebel'den getirdiği luhuklarla beslenen hububat ekimine elverişli bir eğri satıhtır. Taşlık dalgalı ve birçok vadilerle kesilmiş olan bu bozkır sahasından aşağılara inildikçe, Sahranın çoraklığı kendini gösterir. İnsanların bu bölgeye dağılışları yağmurlarla ilgili bir şekilde ya sıklaşır ya seyrekleşir. Başlıca yıllık yağışlar batıdan doğuya ve yüksekliklerden aşağılara geldikçe azalır. Batı ve kuzey – batı rüzgârları bütün yaylalar bölgesinde yıllık yağmur miktarını 300, orta yaylada 400 ve kuzey taraflardaki yüksekliklerde 500 hatta 600 milimetreye çıkarırlar. Kıyı bölgelerinde ise bu miktarlar 250 hatta 200'e kadar iner.

²¹ Cela Tevfik Karasapan; *a.g.e*, s. 36- 37

²² Cela Tevfik Karasapan; *a.g.e*, s. 37

Bölgede Derna- Hanya – Slanta üçgeni dışında kalan kısımlar su sıkıntısı çeker. Bütün Libya da olduğu gibi Berka bölgesinde de yağmurlar ancak Ekim Nisan ayları arasında ve kışın yağar.²³

Fizan bölgesinde yağmur hemen hemen bilinmez. Vahalar civarında toprak umumiyetle yumuşak ve kumluca olup sulandığı takdirde ziraata elverişlidir. Bununla beraber yer altı su tabakalarının bulunduğu sahalardaki büyük kısmı bol miktarda alkalinedir. Fizan'ın 52.000 nüfusunun 40.000 kadarı vahalarda yerleşmiş olarak hurmacılık ve sulama yoluyla ziraatla geçinir. Geri kalan yarı göçebe ve göçebe nüfus Fizan'ın sahra kısmında dağınık bir haldedir.²⁴

Libya'nın diğer önemli vilâyeti olan Fizan kuzeyde Kızıl yayla ile güneyde Tibesti dağlarının ileri etekleri doğuda Libya çölü ile çevrilen vahalardan ibarettir. Denizden 500-600 kilometre uzaklıkta bulunan çorak yaylalarla çevrilmiş 800.000 kilometre karelik büyük bir çöküntüdür.

Bingazi şehri Sirt Körfezinin doğu sahilinde, kuzeybatı fırtınalarına açık bulunan bir koyun kenarında, kıyı ovasının en geniş olduğu alanda kurulmuştur. Akdeniz karakterli kurak bir iklimin etkisindedir. Doğusunda bir lagün, güneydoğusunda zaman zaman denizin örttüğü tuzlu bataklıklar yer alır.²⁵

II.II.Libya'nın Etnik Yapısı

Libya'nın ilk yerli ahalisi olan Lîbî'ler hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır. Fakat bunların Berberi Levâte'nin atası olduğu ileri sürülmektedir.²⁶ Sahra'da çok eski çağlardan beri insanlar yaşamıştır.

Sahra'nın kuzey kısmının en eski sakinleri olan Berberilerin yurtlarının eskiden burası olup olmadığı ya da burada yaşayan ilk insanların zenciler mi olduğu ve Berberilerin bunlarla beraber mi yaşadığı henüz aydınlatılamamıştır.²⁷ Sahra'nın ilk medeni sakinlerinin zenciler olduğu ve iklimin çoraklaşmasının ardından gerek kuzeyden gelen beyazların baskısı ile burayı bırakıp Afrika'nın ortalarına tropikal bölgelere göçtükleri sanılmaktadır.

Bugün Libya'da hala siyah tenli insanlar olması bu insanların bölgeyi tamamen terk etmediklerine kanıt olabilir. Tamamen Sudan zencilerine benzemeyen Libya'nın

²³ Cela Tevfik Karasapan; *a.g.e*, s. 39- 40

²⁴ Cela Tevfik Karasapan; *a.g.e*, s. 44

²⁵ Sırrı Erinç, "Bingazi", *DİA*, C.6. İstanbul, 1992, s.182.

²⁶ Ahmet Kavas, *a.g.e*, s.176.

²⁷ Cela Tevfik Karasapan, *a.g.e*, s.19.

bazı vahalarındaki insanların, özellikle Fizan'daki kara tenli insanların, siyah ile beyaz arasın tene sahip Libya yerlileri, Herodot'un kitabında yazılı Garamantisler olduğu yolundaki iddialar geçersizdir. Sahra'nın Orta, Batı ve Doğu Afrika'yla sürekli temas halinde olması ve Akdeniz bölgesiyle yapılan esir zenci ticaretinde aktif bir rol oynamış olması Sahra'nın vahalarında yerleşmiş yerli siyah tenlilerin bunların kalıntıları ve melezleri olduğu sanılmaktadır.²⁸

Trablusgarp ve Bingazi bölgelerinin tanınmış ailelerinin, hatta bunlardan Türk asıllı kuloğullarından olanların zencilerle evlendikleri, bir ailede aynı nesilde hem siyah hem de beyaz kardeşler bulunduğu olmuştur. Bunlardan siyah olanların çoğunun yüz çizgileri ve saçları Avrupalılara, beyaz olanlarıysa yüz ve kıvrıkcık saçları bakımından zencilere benzedikleri görülmektedir.

Birçok medeniyete beşiklik eden Libya'yı Berberiler dışında Fenikeliler, Romalılar, Vandallar, Bizanslılar, Yahudiler, Araplar, Zenciler, Tevarikler, Türkler ve Avrupalılar yurt edinmişlerdir. Berberiler Levate (Berka da), Havvare (güneyde), Nefüse (Nefuse Dağı), ve Zenate adlı dört büyük kola ayrılır. Libya'nın ikinci kalabalık nüfusunu oluşturan Araplar ilk fetih faaliyetlerine katılanlar dışında özellikle XI. yüzyılda Fatımilerin yukarı Mısırdan buraya gönderdikleri Beni Hilal ve Beni Süleym kabilelerinin bir kısmı İslam fethinden sonra dağlara ve çöllere çekilerek hem asıllarını hem dillerini korurken bir kısmı zamanla giyimlerini, adetlerini ve dillerini terk edip Araplaşmışlardır.²⁹

Fizan'ın kuzey kenarlarında yaşayan ahalisi etnik bakımdan berberi etkisi altında kalmış koyu esmer yüzlü güney kenarlarında Tibesti dağları eteklerine doğru yayılmış olanlar da hamî, yani zenci aslından siyah tenli yerlilerdir.³⁰

XVI. yüzyılın ortalarında Osmanlı idaresine giren Libya'ya bu dönemde gönderilen Türklerin Berberi, Arap ve Endülüs asıllı yerli kadınlarla olan evliliklerinden kuloğlu denilen bir nesil doğmuştur. Ayrıca XIX. Yüzyılda Malta ve İtalya'dan Libya'ya gelenler de burada bir topluluk oluşturmuştur.

²⁸Cela Tevfik Karasapan, *a.g.e*, s.20.

²⁹ Cela Tevfik Karasapan; *a.g.e*, s.33; Ahmet Kavas, *a.g.m*, s. 176

³⁰ Cela Tevfik Karasapan, *a.g.e*, s.44.

III. TARİHİ SÜREÇ İÇERİSİNDE LİBYA

III.1.İlkçağlarda Libya

Sahrada çok eski çağlardan beri insanlar yaşamıştır. Burada alt taş çağı pek yaygın ve yüksek taş çağı medeniyeti daha seyrek. Son çağ sırasında Sahra'nın iklim şartları hayatı daha da zorlaştırmıştır. Yeni taş çağı medeniyeti izleri de Sahra'da pek boldur bu çağda Sahra nüfusunun pek sık olduğu anlaşılmaktadır. Bugün tamamıyla tecrid edilmiş Sahra bölgelerinde bu çağa ait zengin aletler bulunmuştur. Bu son taş çağındaki insanların Sahra'ya yayılışları bugünkü iskân yerlerine aşağı yukarı tekabül eder. O çağ insanların yaşadığı bazı yerler bugün bırakılmış, yaşanamayacak yerlerdir.³¹

İlkçağlardan beri Libya'nın kıyı ve Cebel bölgelerinde ve sahrasında; Fizan'ın içinde insanların yaşadıkları Bingazi civarında Hagfet-el Tera Trablus'un güney bölgesinde Sokhna ve Fizan'da Gereme mevkilerinde bulunan Kabataş aletlerinden anlaşılmaktadır.

Tarih çağlarının başında Libya'da yaşayan insanlar MÖ.500'üncü yılın ünlü Yunan tarihçisi Herodot'un yazdıklarına göre, son taş çağındaki biri zenci diğeri beyaz olan bu iki ırktandır. Herodot bunların beyaz olanlarını "Libyalılar" ve zenci olanlarını "Ethiopien- Habeş" diye adlandırmakta ve birincilerin kıyı bölgelerinde ikincilerin ise içerilerde yaşadıklarını anlatmaktadır ki bu görüş bugünkü Anthropologgister tarafından da teyit olunmaktadır.³²

Tunç çağının başlarında Libya'da göçebelik ve yarı göçebeliliğin de olduğu Herodot'un Trablus'un doğu bölgesinde Sirt civarlarında yaşayan Nasamanes adındaki bir topluluğun hurma toplamak üzere her yıl mevsiminde Ucla- Calu vahalarına göçtüğünü ve Hams'ta yaşayan Macae'lerin de hayvanlarını otlatmak için Cebel bölgesine çıktıklarını yazmasından anlaşılmaktadır.³³

O çağlardaki Libyalıların topluluk hayatlarına ait bilgiler pek eksik olmakla beraber bunların tek bir dil konuştukları ve bazı dini inançları da geniş ölçüde paylaştıkları, kayalar üzerine kazılan ve boynuzları arasında top şeklinde bir güneş taşıyan öküz resimlerinden çıkarılmıştır. O zamanki Libya sakinleri arasında, güneşe tapma inancının pek yaygın olduğu anlaşılmaktadır. Dil ve inanışlarındaki birliklerine

³¹ Cela Tevfik Karasapan; *a.g.e*, s. 18- 19

³² Cela Tevfik Karasapan; *a.g.e*, s. 46

³³ Cela Tevfik Karasapan; *a.g.e*, s. 47

rağmen o çağlardaki Libyalılar birbirinden ayrı bağımsız kabileler halinde yaşamışlar ve belirli bir merkeze bağlı olmaktan daima kaçınmışlardır.

MÖ.1000. yıla doğru Fenikeli gemiciler Libya kıyılarına uğramaya başlamışlardır. Bilindiği gibi Fenikeliler Septe boğazını bile aşarak Afrika'nın batı kıyılarını öğrenmişler ve buralarda yerlilerden ucuza elde ettikleri altın tozlarını ve gümüşlerini Sayda ve Sur pazarları yoluyla Doğu ülkelerinde değerlendirmişlerdir. İlkdefa MÖ.XII yüzyılda Fenikeliler Libya sahillerine ticari amaçla gelmişlerse de hâkimiyetlerini MÖ. IX yüzyılda tesis etmişlerdir. Fenikelilerin kurduğu ve büyük gelişme gösteren Trablus bölgesi MÖ. V yüzyılda Kartaca'ya bağlandı.³⁴

Fenikelilerin Trablus ve Sirenayka (Berka) kıyılarında koloniler kurdukları tarih kesin olarak bilinmemekte, bunun MÖ.1200 ile 800 arasında olmuş olacağı sanılmaktadır. Asurîlerin memleketlerini istilaları ile Fenikeli tüccarların başkentleri Sur ve Sayda'da çıkan siyasi ve sosyal tedirginlikler ve kararsızlık dolayısıyla Kartaca başta olmak üzere Akdeniz'in batı bölgesinde Fenike kolonileri kurdukları tarihte MÖ.1200 yıllarına rastlamaktadır. Eski Yunan coğrafyacılarına göre Fenikeliler Libya kıyılarında on kadar nokta üzerinde bir nevi ticaret üsleri kurmuşlardır. Fenikelilerin birer koloni haline getirdikleri üç önemli mevki Trablus, Leptis ve Sabratadır. MÖ.800'üncü yılda Sur'un Asurîlerin hâkimiyetine girmesiyle Fenike ile Batı Akdeniz kolonileri arasındaki ilgiler yalnız kültürel ve dini olmaktan ibaret kalmıştır.³⁵

Fenikeliler Libya' da ziraatı teşvik etmişlerdir. Öteden beri hububat ekimini ve bahçeciliğini bilen kıyı bölgeleri ahalisine daha olgun ziraat usulleri ve mahsullerini değerlendirmek bilgilerini getirmişlerdir. Sonradan Romalılar tarafından daha da geliştirilen sulama tesisleri de aslında onların eserleridir. Libya'nın kıyı ve cebel bölgelerinde bahçecilik Fenikelilerin memlekete soktuğu bir yenilik olduğu önceden buralarda badem, incir ve nar ağaçlarının da dikildiği ileri sürülen iddialardandır.³⁶

Kartaca'nın Libya'nın batı bölgesi üzerindeki hâkimiyeti MÖ.3. Yüzyılın ortalarında Akdeniz de Roma nüfuzunun Yunanlılarınkine üstün gelmeğe başlamasıyla sönme çağına erişmiştir.

Yunanlılar Sirenayka'ya gelerek MÖ.630 yılında Siren şehrini kurdular. Ülkenin doğusu Mısır'ın etkisindeyken Trablus, Tunus'la irtibatlıydı. Numidya kralı Masinissa

³⁴ Cela Tevfik Karasapan; *a.g.e*, s 48; Ahmet Kavas, *a.g.m*, s. 176; Nurettin Ceviz, *Modern Libya Edebiyatı*, Ankara, 2005, s.18; Nurettin Ceviz, “ Tarihten Günümüze Libya”, *Orsam*, Ankara, 2011, s. 8

³⁵ Cela Tevfik Karasapan; *a.g.e*, s. 49- 50

³⁶ Cela Tevfik Karasapan; *a.g.e*, s. 52-53

II. Kartaca savaşının ardından Trablus bölgesini ele geçirdi. Romalılar; MÖ.146 da Kartaca'yı yıktıktan sonra hâkimiyetlerini bütün Kuzey Afrika'ya yaydılarsa da Oea, Sabrata ve Lebtis Magna'ya özerklik verdiler. Ancak MÖ.46 yılında Numidya'yı topraklarına katınca bu üç şehri Afrika adıyla bir federasyonda birleştirip Roma'ya bağladılar. O dönemde büyük gelişme gösteren bölge Roma'ya aylık 10.000kantar zeytinyağı vergi veriyordu. MÖ.19 imparator Augustus zamanında Fizan ve Gadamis, Roma topraklarına katıldı. Sireneyka kısmen MÖ. II yüzyıldan itibaren ele geçirildiyse de tamamı ancak MS. IV yüzyılda imparatorluğa dâhil edilebildi.³⁷

MÖ. 111 yılında kıyı şehirleri, hemen Roma ile bir dostluk ve ittifak antlaşması yapmışlardır. 60 yıl kadar bu antlaşmanın sakinlerine sağladığı bu yarı bağımsızlıktan faydalanan Trablus'un kıyı bölgesi; Cesar (Sezar)'ın iktidarı ele alması ile Roma' ya ilhak olmuştur. MÖ.46 da Trablus'ta kazandığı kesin zaferden sonra Cesar, bütün krallığa ve bu arada Emporya şehirlerine mutlak surette hâkim olmuştur. Böylece Numidya krallığında tarihe karışmış ve topraklarının büyük bir kısmı Trablus bölgesiyle birlikte Africa Nuova (Yeni Afrika) adı altında bir roma eyaleti haline getirilmiştir. Roma da, Cesar'ın öldürülmesinin doğurduğu karışıklıklara rağmen Trablus bölgesin de esaslı bir değişiklik meydana gelmemiş ve MÖ. 25 yılında imparatorluğa geçen Augustus; bugünkü Cezayir ve Tunus'u kapsayan eski Afrika eyaletiyle yenisini tek bir eyalet halinde birleştirerek buraya gönderdiği III. Lejyon'u Tunus bölgesindeki Thoveste şehrine yerleştirmişti. Bu Lejyon'a bağlı birlikler eyaletin dağınık stratejik noktalarına ve bu arada Trablus'un kıyı şehirlerine gönderilmişti.³⁸

Osmanlı egemenliğine kadar Roma'nın gerçek egemenliği ve nüfuzu Libya'nın mamur kıyı bölgelerinden ileri geçmemiş Sahra çölü gene ilk fırsatta akınlara hazır, yarı göçebe ve göçebelerin keyiflerine bağlı kalmıştır.

Birinci yüzyılın sonlarına doğru Akdeniz'den Fizan'a kadar bütün Libya yatışmış ve Roma'nın hükmü orta Afrika'nın sınırlarına kadar dayanmıştır. Bunun en önemli etkileri, Libya kıyılarının refah ve mamurluklarının en yüksek noktalarına varan sitelerinde görülmekteydi. Libya'nın kıyı ovasının mahsulleri, bilhassa zeytinyağları Roma'da pek revaç bulmaktaydı. Tripli diye anılan üç şehrin gösterdiği bu ticari ve ekonomik canlılık Roma yanında ki itibarını artırmış ve bunun ilk eseri İmparator Trajan

³⁷ Ahmet Kavas, *a.g.m*, s. 176

³⁸ Cela Tevfik Karasapan; *a.g.e*, s. 54–55

zamanında 98- 117 yılları arasında Leptis'e (Roma Kolonisi) statüsünün verilmesiyle görülmüştür.³⁹

Zaman zaman kargaşalar Libya ve bilhassa sahra bölgelerine sıçramış bu neden sahranın derinliklerine kadar nüfuz sistemi yerine, o zamana kadar yalnız Cebel bölgesindeki su ve yol başlarına konulmuş olan tahkimli karakollar ağını genişletmiş ve bunlara sınırların ve güvenin muhafazasında ihtisas sahibi yerli ve Romalı askerler konulmuş, batıda sahraya doğru iç bölgelere de birbirlerine yollarla bağlı kaleler yaptırmış; Leptis'den Gabes'e kadar giden stratejik bir kıyı yolu da açtırmışlardır. 235 yılları arasında da bölgenin imarı devam etmiştir. Roma Lejyon emeklilerini tahkimli çiftliklere yerleştirip onlara köle ve hayvanları ile bir nevi arpalık verme usulünü, ilk defa Libya' da tatbik eden imparator Alexander Sevarus olmuştur.

363 yılında güneyden gelerek Tripolitanya'yı istila eden göçebe kabileler Leptis'in yakınlarına kadar sokulmuş çiftlikleri yakmışlar, yakaladıklarını öldürmüşler veya esir edip götürmüşlerdir. Romanın aciz halini anlayan kabileler 365 de akınlarını Oea ve Sabrata'ya da yöneltmişler ev Sabrata şehrinin bir kısmını yakıp yıkmışlardır. Bütün bunların yanında birde Roma imparatorluğunun Hristiyanlığı resmi din olarak kabul etmesinin doğurduğu boğuşmalarda, Trablus bölgesini zayıf düşürmüştür. Hristiyanlık; Kuzey Afrika da bilhassa Tunus da çok erken yayılmış bu dinin Roma tarafından resmen tanınmasından önce, daha ikinci yüzyılın sonlarında Leptis'te ve 256 yılında Oea ve Sabrata da gizlice Hristiyan olanlar çoğalmıştır.

MS. 429 da Kuzey Afrika'daki Roma devri de sona ermiştir. Aslında Roma valisine yardım etmek için Kuzey Afrika'ya inen Vandalların hükmü 533 yılına kadar 106 yıl sürmüştür. Dördüncü yüzyılda Libya'nın uğradığı kargaşa ve felaketler memleketin ekonomik değerini son derece düşürmüştür. Ekonominin kötüye gitmesi ve bu güvensizlik dolayısıyla şehirlerin nüfusu azalmıştır.⁴⁰

533 yılında Bizans İmparatorunun yaptığı seferler sonunda bütün Kuzey Afrika Vandalların elinden kurtarılmıştır. Fakat bu da Libya'yı sükûn ve huzura kavuşturmamıştır. İki büyük kuvvet arasında ki mücadeleye seyirci kalan yerlikabileler yine ayaklanmışlardır. Fakat Bizans komutanı asilere karşı planlı hareket ederek, bunların büyük bir kısmını Tunus'un güney bölgesinde sararak yok etmiştir. Yaşanan bu olaylarda sonra, Tripolitanya yüzyıllık yeni bir barış ve sükûn devresine girmişse de;

³⁹ Cela Tevfik Karasapan; *a.g.e.*, s. 58

⁴⁰ Cela Tevfik Karasapan; *a.g.e.*, s.59-63

hiçbir zaman eski mamuriyet ve refah seviyesini bulamamıştır. Bizanslılar, idari bakımdan Kuzey Afrika'yı yedi eyalet halinde düzenlemişler ve Tripolitanya bu eyaletlerden biri olmuştur. Her eyaletin Rector Consularus unvanıyla bir valisi ve 50 üyelik bir meclisi bulunmaktaydı. Bizanslılar; Romalıların izinde yürümeğe çalışarak Trablus bölgesindeki tahkimli çiftlikleri ve karakolları canlandırma yolunu tutmuşlardır. Yerli kabileler itaat altına alındıktan sonra, bunların Katolik dinine girmeleri için çalışılmış, çöl bölgesinde kiliseler bile yaptırılmıştır. Kıyı şehirlerinde de kısmen eski Roma tapınaklarının restore edilmesi, kısmen de yenilerinin yapılması suretiyle büyük kiliseler Basiliqueler meydana getirilmişti. Bizans idaresi ancak Romalılar zamanındaki usulleri, yetersiz olmak üzere, tatbik etmeye çalışmışlardır. Buradaki en büyük yanlış; bölgenin Roma devrindeki refah seviyesinden çok uzak olmasına bakılmayarak vergi sisteminin eskisi gibi bırakılmasıydı.⁴¹

620 yılında Vandalların geldiği yolu kovalayan İspanya; Vizigotları Septe boğazını aşarak Magrib ülkelerinde görünmüşler ve Tunus'a kadar Bizanslılarla hâkimiyeti paylaşmışlardır. Böylece Kuzey Afrika'da ki Bizans hâkimiyeti sarsılmakta, buraları ayrı ayrı hâkimiyet bölgelerine ayrılmıştır.

Fenike, Kartaca, Yunan, Roma ve Bizans hâkimiyeti sahildeki önemli şehirlerle Afrika'nın iç bölgeleri arasında ticaret geliştirilerek yollar açıldı. Sabrata'dan başlayıp Gadamis üzerinden Afrika içlerine giden yol yanında; Oea ve Leptis Magna'dan başlayıp ve Fizan üzerinden giden güzergâh daha işlek ve emniyetliydi. Sirenayka'daki Apollonia, Berka, Berenice ve Tocrâ şehirlerinin Çad, Kongo ve Habeşistan ile münasebetleri vardı. O çağlarda başlayan Afrika içlerinden fildişi, altın, deve kuşu tüyü, kıymetli taşlar, deri, abanoz ve esir ticareti XX. yüzyıla kadar devam etti.⁴²

⁴¹ Cela Tevfik Karasapan; *a.g.e*, s.65

⁴² Ahmet Kavas, *a.g.m*, s. 176

III.II.İslam Hâkimiyetinde Libya

Halife Ömer İbn. El. Hattap zamanında Mısır'ı fetheden ve yeni bir inancın, İslam dininin yayıcısı olarak Arap- İslam mücahitleri 647 yılında Amru- Bin El- As'ın kumandasında batıya doğru muzafferce yürüyüşlerine devam etmiş ve bir hamlede Berka'yı işgal ederek Sirenayka'daki Bizans idaresine son vermişler⁴³, İslam dinini kolayca benimseyen Sahra kabilelerinin de katılmasıyla Libya çölünün, aşılması çetin Sirt çöküntüsünü geçmiş Trablus şehrinin kale bedenlerine dayanmışlardır. Bir ay süren muhasaradan sonra Trablus'a İslam'ın kapıları açılmış; Amru-Bin El- As ilk Cuma namazını belde de bulunan eski mabedin bulunduğu yerde, hazırlattığı ilk mescitte kılmıştır. Bu mescidin yerinde bugün Karamanlı Ahmet Paşa Camisi ve medresesi vardır.⁴⁴

Bu başarıyı 13 yıl sonra Halife Osman zamanında girişilen diğer bir sefer takip etmiştir. Bu defa 20. 000 kişilik İslam kuvvetlerinin başına, Abdullah-bin- Saad- bin- Ebi Serh geçmiştir. Hicri 25 yılında Mısırdan hareket eden İslam ordusu Sahra yollarından Trablus üzerine yürümüş ve şehri zapt etmiştir. Abdullah-bin – Saad bu başarılı hareketten sonra ordusunu İskenderiye'den gönderilen gemilere bindirerek Mısır'a dönmüş, yalnız Berka bölgesinde bir miktar muhafız İslam kuvveti bırakmıştır. Bu geri çekilmeden sonra Bizanslılar; tekrar Trablus şehrini ve bölgesini geri almışlar ve Halife Osman'ın şehit edilmesiyle ortaya çıkan büyük fitne sırasında Libya da Müslümanlığı kabul etmiş yerlilerden çoğu, bilhassa Berberiler, eski dinlerine dönmüşlerdir. Dönmek istemeyenler ise öldürülmüştür.⁴⁵

Hiz. Ali ve Mu'âviye b. Sufyân arasındaki mücadele sırasında (657) Berberiler Bizans desteğiyle ayaklandılarsa da; 651'de Trablus ve çevresi Müslümanlarca tekrar ele geçirildi.⁴⁶

Büyük İslam fitnesi sona erip Muaviye duruma hâkim olunca halife Muaviye-bin- Ebi Süfyan'dan izin alan Mısır valisi Muaviye-bin- Hudeyc Kuzey Afrika'nın yeniden üçüncü defa fethine yürümüştür. Bizans ile yapılan m Ruveyfa – ibn- Sabit- en- Neccari İslam'ın Libya'da yayılmasında büyük katkısı olmuştur.⁴⁷

⁴³ Nurettin Ceviz, “ Tarihten Günümüze Libya”, *Orsam*, Ankara, 2011, s. 8.

⁴⁴ Cela Tevfik Karasapan; *a.g.e*, s. 79; Ahmet Kavas, *a.g.m*, s.177; Nurettin Ceviz, *Modern Libya Edebiyatı*, Ankara, 2005, s.18.

⁴⁵ Cela Tevfik Karasapan; *a.g.e*, s. 80.

⁴⁶ Nurettin Ceviz, *Modern Libya Edebiyatı*, Ankara, 2005, s.18.

⁴⁷ Cela Tevfik Karasapan; *a.g.e*, s. 81; Ahmet Kavas, *a.g.m*, s.177.

Yarım asırdan fazla devam eden akınlar sonunda İslam yerli halk tarafından benimsenmeğe başlanmış, bilhassa Berberiler arasında daha derin bir şekilde yayılmıştır. Bundan sonraki akınlar Berberilerin işbirliğiyle desteklenmiştir. Musa- bin- Nusayr emrinde ki kuvvetlerle büyük başarılar göstermiş, Tanca'yı zapt etmiştir.

Hasan bin. Numan'dan sonra İfrikiyye valisi olan Musa bin. Nusayr zamanında Kuzey Afrika'daki fetihler tamamlandı ve 88 (770) yılında burası Tunus ve Trablus'dan ibaret İfrikiyye, el- Mağribü'l- evsat (Cezayir) ve el Mağribü'l aksa (Fas) adıyla üç bölgeye ayrılıp her birine amiller gönderildi. İç işlerinde bağımsız olan Trablus amillliği; İfrikiye eyaletine vergi ve asker gönderiyordu. Libya'nın diğer iki bölgesi olan Bingazi ve Fizan da idari bakımdan Trablus'a bağlı görünmekle birlikte iç işlerinde serbesttiler.⁴⁸

Roma ve Bizans dönemlerinde kendilerine verilen imtiyazların Araplar tarafından kaldırılmasından rahatsız olan Berberi kabilelerinden Hariciliğin İbaziyye kolunu benimseyenlerin; Trablus'a saldırarak burayı ele geçirmesi üzerine İfrikiye valiliğine tayin edilen Hanzale b. Safvan el-Kelbi onların üzerine yürüdü ve Karn mevkiinde Berberileri bozguna uğratarak bölgede ki berberi isyanlarını bastırdı.⁴⁹

Tamamen Müslüman olmalarına rağmen Berberîlerin istekleri bitmiyordu; Roma ve Bizans dönemlerinde kendilerine verilen imtiyazların Araplar tarafından kaldırılmasından rahatsız olan Berberî kabilelerinden Hariciliğin İbâziyye kolunu benimseyenlerin, Trablus'a saldırarak burayı ele geçirmesi üzerine (741) dönemin valisi Hanzale b. Safvân el-Kelbî tarafından düzenlenen saldırılarla bozguna uğratıldılar (742).⁵⁰

Yarım asırdan fazla devam eden akınlar sonunda İslam; yerli halk tarafından benimsenmeğe başlanmış, bilhassa berberler arasında daha derin bir şekilde yayılmıştır. Bundan sonraki akınlar berberlerin işbirliğiyle desteklenmiştir. Musa- bin- Nusayr emrinde ki kuvvetlerle büyük başarılar göstermiş, Tanca'yı zapt etmiştir.

Hasan bin. Numan'dan sonra İfrikiyye valisi olan Musa bin. Nusayr zamanında Kuzey Afrika'da ki fetihler tamamlandı ve 88 (770) yılında burası Tunus ve Trablus'dan ibaret İfrikiyye, el- Mağribü'l- evsat (Cezayir) ve el Mağribü'l aksa (Fas) adıyla üç bölgeye ayrılıp her birine amiller gönderildi. İç işlerinde bağımsız olan

⁴⁸ Ahmet Kavas, "Libya", DİA, C.27, Ankara, 2003, s.177; Nurettin Ceviz, " Tarihten Günümüze Libya", *Orsam*, Ankara, 2011, s. 8-9.

⁴⁹ Ahmet Kavas, *a.g.m*, s.177.

⁵⁰ Nurettin Ceviz, " Tarihten Günümüze Libya", *Orsam*, Ankara, 2011, s. 9.

Trablus amilliği İfrikıye eyaletine vergi ve asker gönderiyordu. Libya'nın diğer iki bölgesi olan Bingazi ve Fizan da; idari bakımdan Trablus'a bağlı görünmekle birlikte iç işlerinde serbesttiler.⁵¹

Roma ve Bizans dönemlerinde kendilerine verilen imtiyazların Araplar tarafından kaldırılmasından rahatsız olan Berberi kabilelerinden Hariciliğin İbaziyye kolunu benimseyenlerin Trablus'a saldırarak burayı ele geçirmesi üzerine İfrikıye valiliğine tayin edilen Hanzale b. Safvan el-Kelbi onların üzerine yürüdü ve Karn mevkiinde Berberileri bozguna uğratarak bölgedeki berberi isyanlarını bastırdı.⁵²

Tamamen Müslüman olmalarına rağmen Berberîlerin istekleri bitmiyordu; Roman ve Bizans dönemlerinde kendilerine verilen imtiyazların Araplar tarafından kaldırılmasından rahatsız olan Berberî kabilelerinden Haricîliğin İbâziyye kolunu benimseyenlerin Trablus'a saldırarak burayı ele geçirmesi üzerine (741) dönemin valisi Hanzale b. Safvân el-Kelbî tarafından düzenlenen saldırılarla bozguna uğrattıldılar (742).⁵³

Abbasiler döneminde İfrikıyye'de bu ayaklanmalar devam etmiştir. 140 (757) yılında Trablusgarp bölgesi; İbaziler'i tarafından imam seçilen Ebü'l- Hattap el- Meafiri önce Abbasi amili Amr b. Süveyd'in elindeki Trablus'u, ardından Verfecume Berberi kabilesinin elinde ki Kayrevan'ı aldı. Halife Ebü'l Cafer el- Mansur'un emriyle Mısır valisi Muhammed b. Eş'as el- Huzai'nin Avvam b. Abdülaziz el Beceli ve ardından Ebü'l Ahvas el-İcli kumandasında gönderdiği ordular Ebü'l Hattab'a yenilince Muhammed b. Eş'as 40.000 kişilik bir ordu düzenleyerek Ebü'l Hattab'ın üzerine yürüdü ve onu mağlup ederek Trablusgarp ile Kayrevan'a hâkim oldu.⁵⁴

Daha sonraki yıllarda Berberiler'den Sufriyye Haricileri'nin reis Ebu Cafer el- Mansur'un gönderdiği Ağleb b. Salim kumandasında ki ordu başarılı olamadığı gibi Ağleb de öldürüldü. İbaziler önce Trablus'u ardından Kayrevan'ı ele geçirdiler. Abbasi halifesi, Ifrikıyye valiliğine tayin ettiği Ömer b. Hafs, İbazi imamı Ebu Hatim'e yenilince meşhur kumandanlarından Yezid b. Hatim'i 60.000 kişilik orduyla bölgeye gönderdi. Abbasi ordularıyla Nefuse dağı civarında karşılaşan Berberiler yenildi;

⁵¹ Ahmet Kavas, "Libya" , DİA, C.27, Ankara, 2003, s.177; Nurettin Ceviz, *a.g.m*, s. 8–9.

⁵² Ahmet Kavas, *a.g.m*, s.177.

⁵³ Nurettin Ceviz, *a.g.m*, s. 9

⁵⁴ Ahmet Kavas, *a.g.m*, s.177; Nurettin Ceviz, *a.g.e*, s.19

reisleri Ebu Hatim el İbazi'nin öldürülmesinin ardından Libya'da yeniden kontrol sağlandı.⁵⁵

Hilafet Şam'dan Bağdat'a Abbasilere geçince Kuzey Afrika ve Endülüs daha ziyade itibari olarak, Bağdat'tan gönderilen valiler tarafından idare edilmiştir. Fakat H. 169 Kurtuba Emevileri ayrı bir idare kurarak Abbasilerin valilerini uzaklaştırmışlardır. Kuzey Afrika ise; hilafet merkezine uzak, kontrol ve idaresi güç, giderleri gelirlerinden çok olduğu için gevşek bir idare tarzına bağlı tutulmuştur. Vali Yezid- bin- Hatem'in ölümünden sonra Afrikiye iyice karışmıştır. Bu sırada Kerbela'daki kanlı facialarla İslam âlemi arasına giren ayrılık; Müslümanlığı zaten kendi inançlarına göre uydurarak benimsemiş olan Kuzey Afrikalılar arasında Hariciler zümresinin çoğalmasına yol açmış ve Bağdat'tan gelen valiler bu havayı düzeltmeye çalışmamışlardır. Emeviler zamanında olduğu gibi Abbasi devrinde de Mısır'ın mali kaynaklarının yardımı ile idare olunan Kuzey Afrika Mısır hazinesine her yıl 100. 000 dinara mal olan ağır bir yük haline gelmiştir. Şiilik Kuzey Afrika'ya H.282 de Abdullah-eş- Şii tarafından getirilmiş ve Ber berler tarafından büyük bir rağbet kazanmıştır.⁵⁶

Kuzey Afrika'da sonu gelmeyen ayaklanmalara bir çare olması için, Halife Harûnreşîd İfrîkiyye valiliğine, veraset yoluyla çocuklarına geçmek üzere emirlerinden Ağleb b. Salim'in oğlu İbrâhim b. Ağleb'i tayin etti. Böylece Libya'da Ağlebîler dönemi başlamış oldu (800). Sağlanan güvenlik ortamının yardımıyla bölge gelişmeye başladı. Tunus ve Trablus'u 908'e kadar yöneten Ağlebîlerin hükümranlılığına Fâtîmîler, burada kendi devletlerini kurarak son verdiler.⁵⁷

Kuzey Afrika da ortaya çıkan İdrisiler, Midariler ve Rüstemiler devletçiklerinden sonra araya giren Ağlebîler devleti de ötekilerle birlikte, 909 yılına kadar sürdükten sonra bu tarihte çıkan Fatimiler tarafından süpürülmüştür.⁵⁸

Libya ve Tunus'u 184- 296 (800- 909) yılları arasında yöneten Ağlebîler devleti Kütame kabilesinde desteğini alan Şii Ubeydullah el- Mehdi tarafından yıkılarak Fatîmi Devleti kuruldu. Bu dönemde Şîî ve Harici Berberiler arasında ki mücadele iyice arttı. Trablus ve Tunus Haricileri baş kaldırarak Trablus valisi Maknun'nu şehrinden çıkardılar. 300 (913) yılında Fatîmi halifesi Ubeydullah el- Mehdi'nin bunları cezalandırmak için oğlu Ebu'l Kasım'ın (Kaim- Biemrillah)

⁵⁵ Ahmet Kavas, *a.g.m*, 2003, s.177

⁵⁶ Cela Tevfik Karasapan; *a.g.e*, s.83- 84

⁵⁷ Nurettin Ceviz, *a.g.m*, s. 9.

⁵⁸ Cela Tevfik Karasapan; *a.g.e*, s. 84.

kumandasında gönderdiği ordu Haricileri yendi ve onlardan 300.000 altın savaş tazminatı aldı. Ancak 332 de (943) Harici lideri Ebu Yezid en Nükkari'nin Fatımiler'e karşı isyanı çok şiddetli oldu. Kayrevan'ı ve diğer bazı şehirleri Fatımilerden aldı. Birkaç yıl süren bu mücadeleden sonra Fatımiler bölgede yeniden hâkimiyet kurdular.⁵⁹

14. yüzyılın sonlarında Kuzey Afrika'yı paylaşan başlıca üç devlet vardı:

1. Tunusta ki Beni Hafs devleti
2. Cezayir de Tlemsan'da Beni- Zeyyan devleti
3. Fas'ta Beni- Mersin devleti.

Beni Hafslar 1477 yılına kadar Trablus'u hükümleri altında bulundurmuşlar, bu tarihte memleketlerinin başka bölgeleri gibi burası da gene ayrılarak eşraf tarafından idare olunan bir nevi aristokrasi cumhuriyetçiği haline gelmişti. 1494 yılında Endülüs İslam devleti Gırnata'nın düşmesiyle fiilen inkıraz bulmuş, hemen hemen bütün İspanya, Hristiyanların hükmüne girdiği gibi; Haçlılar Kuzey Afrika kıyılarında da tehlikeli köprübaşları elde etmişlerdir. Artık Kuzey Afrika Müslümanlığını Mısır'a kadar Haçlıların, yani Avrupalıların tecavüzüne karşı koruyacak kudrette bir Arap devleti kalmamış ve gözleri Bizans imparatorluğunu devirerek Tuna'yı aşır Karpatlara dayanan genç, dinamik ve kudretli bir Müslüman Türk devletine Osmanlılara çevrilmişti.⁶⁰

İspanyollar, Endülüste Müslüman şehirlerini birer birer ele geçirdikleri gibi güçlerini Kuzey Afrika'ya yönelterek buradaki şehirleri de zaptetmeye başladılar. V. Ferdinand'ın gönderdiği ordu tarafından 1510'da Trablus Hafsîlerden alınarak halkın bir kısmı kılıçtan geçirilip kalanları da şehir merkezinden uzaklaştırıldı. Bunu izleyen Şarlıken zamanında halkın şartlı olarak şehre dönmesine izin verildiyse de 1534'te Barbaros Hayreddin Paşa tarafından buraların ele geçirilmesine engel olamadılar. Yine de Şarlıken şehre tekrar saldırıp geri alarak Hristiyan din adamlarına devretti. 1551'de şehir Turgut Reis ve Kaptanıderya Sinan Paşa tarafından alınıp, Osmanlı Devletinin topraklarına katıldı. Evlad-ı Muhammed'in elindeki güneydeki Fizan Bölgesi ise 1577'de Osmanlı Devletinin topraklarına katılmıştır.⁶¹

⁵⁹ Ahmet Kavas, *a.g.m*, s. 78; Nurettin Ceviz, *a.g.e*, s.19.

⁶⁰ Cela Tevfik Karasapan; *a.g.e*, s. 93.

⁶¹ Nurettin Ceviz, *a.g.m*, s. 9.

III.III.Osmanlı Hâkimiyetinde Libya

Türkler bu bölgeye ilk defa Osmanlılar zamanında gelmemişlerdir. Daha önce de çeşitli Türk gurupları Mısır yoluyla bu bölgeye gelmiş; muvakkat müddetlerle de olsa bölgenin bir kısmına hâkim olup, zamanla yerli unsur arasında erimişlerdir.⁶²

Türkler ilk defa Libya 'ya 265 (879) yılında Abbas b. Ahmed b. Tulun'un kumandasında gelmişler, Barka ve Trablus'a kadarki Libya toprakları kısa bir müddetle kontrolleri altında tutmuşlardır.⁶³

Bu zikredilen Türklerden sonra VI. (XLI,) asrın ikinci yarısında Salahaddin Yusuf b. Eyyub zamanında, Türkler (Oğuzlar) bu defa daha kalabalık guruplar halinde Kuzey Afrika'ya gelmişler. Kırk sene çeşitli mıntıklarda hâkimiyetlerini devam ettirdikleri gibi, yerli halk arasında uzun müddet yaşayan hatıralar bırakmışlardır.

Endülüs de Granata'nın düşmesinden önce H.882, M. 1477 Endülüs İslamları namına İstanbul'a özel bir elçi gelmiş ve Osmanlı Devletinin tahtında bulunan ikinci Beyazıt dini duygularının bütün kuvvetine rağmen; Roma'ya sığınmış olan kardeşi Sultan Cem'in Hristiyanlar tarafından kendisine karşı kullanılabileceğini hesaplayarak herhangi bir hareketten çekinmişti. Osmanlı devletinin o zamanlar Akdeniz'in batı bölgesinde hâkimiyet sağlayacak derece de, kudretli donanması olmaması ve Anadolu'nun güneyinde Adana'nın Çukurova bölgesinde Mısır hükümdarı Ganso Gavri'nin himayesinde bulunan Türk Beyleriyle çalışma halinde bulunması da ikinci Beyazıt'ın bu ataletinde önemli bir amil olmuştu. Gerçekte Granata'nın düşmesinden sonra İberyâ yarımadasının en zengin ve verimli yerlerinde yerleşmiş bulunan Endülüslü Müslümanlar gelip İspanyolların idaresinde yaşamayı da tecrübe etmişler ve başlarına gelen felaketin geçici olacağına inanarak cemaat teşkilatlarını, ileri gelenlerini, hatta imkân dairesinde silahlarını bile muhafaza etmişlerdi. Haçlılar taassubu ile hareket eden İspanyollar; Müslümanların bu şekilde hatırı sayılır birer varlık halinde İspanya da kalmalarına müsamaha etmemişler ve netice de İspanya'dan göçmeğe mecbur olan Müslümanların miktarı 1609 da 1.500. 000 nüfusa erişmişti.⁶⁴

Cerbe adası ile Trablus limanı Müslüman korsanlarının alıştıkları birer yuva haline gelmişti. Türk denizcilerinin korsanlık hareketlerine katılmak suretiyle Kuzey Afrika'da, Batı sularında görünmeleri oldukça eskidir. Selçuklular zamanında başlayan

⁶² Ramazan Şeşen, "Salahaddin Eyyubi Devrinde Libya'da Türkler ve Karakuş meselesi", *İ.Ü.E.F.T.D*, S.33, İstanbul, 1982, s. 170.

⁶³ Ramazan Şeşen, *a.g.m*, s. 170.

⁶⁴ Cela Tevfik Karasapan; *a.g.e*, s. 95.

Batı Türklerinin denizciliği Karasi (Balıkesir, Saruna, Aydın ve Menteşe (Muğla) Türkleri yapmaktaydı. Türklerin Osmanlıdan önce bazen Bulgar ve Sırlara karşı Bizanslıların müttefiki olarak Rumeli'ye geçtikleri bilinmektedir.⁶⁵

XV. yüzyıl başlarında Kuzey Afrika kıyılarının durumu oldukça karışık bir görünüşe sahipti. İspanyol kralı Ferdinand; Magrip korsanlarının yuvası haline gelen Mersel- Kebir (Büyük Liman) mevkiini almak için asker göndermiş ve zapt etmiştir. Trablus limanını da işgal ederek, Müslüman ahalisini katletmiş ve burayı Sicilya Krallığına bağlamıştır. Cezayir Hükümdarı Abdurrahman da bu tehlikeye karşın o civarlarda korsanlık yapan Oruç Reisten yardım istemiştir ve Türk denizcilerinin bu kıyılara yerleşme hareketi başlamıştır. Oruç ve Hızır Reis Tunus'a giderek Tunus hükümdarının hizmetine girmiştir.⁶⁶

Oruç ve Hızır Reisler az zamanda Batı Anadolu kıyılarından gelen 1000 kadar Türk levendiyle kuvvet bulmuş ve buradan Batı Akdeniz'in İspanya, Fransa ve İtalya sularına cüretli akınlar yapmışlardır. Bu akınlardan birinde yaralanan Oruç Reis kolunu kaybetmiş; fakat Haçlılarla yapılan akınlar kesilmemiştir. Oruç Reisin bölgedeki mevkiini sağlamlaştırması komşu Arap ve berberi hükümdarlarını kuşkulandırmış ve onları Türkler aleyhine İspanyollarla işbirliğine sevk etmiştir.

1516'da Cezayirliler Oruç ve Hızır kardeşleri yardıma çağırılmışlardır. Oruç Reis kısa zamanda Cezayir'e hâkim olmuş ve kısa zamanda nüfuzunu genişleterek kardeşi Hızır ve İshak Reisle birlikte orada bir beylik kurmuştur. Oruç reis 1518 yılında vefat etmiştir. Hızır Reisin buradaki beyliği devam ettirebilmesi Yavuz Sultan Selim'in ne kadar memnun ettiyse; Tunus'un Beni- Hafs hükümdarını da o kadar rahatsız etmiştir. 1519'da Tlemsan hükümdarı İspanyollarla Cezayir'e karşı yeni bir hücumla geçmiş Sicilya'dan hareket eden haçlılar yerli hainlerle işbirliği yaparak Türklere saldırmışlardır. Fakat haçlılar bozguna uğramıştır. Ertesi yılda Hayreddin'in gemilerini yakmak istemiş fakat başarılı olamamışlardır. 1535 yılında Barbaros Hayrettin Paşa Osmanlı devletinin Kapudanı Deryalığine getirildi.⁶⁷

⁶⁵ Cela Tevfik Karasapan; *a.g.e.*, s. 95- 96.

⁶⁶ Cela Tevfik Karasapan, *a.g.e.*, s. 96; Orhan Koloğlu, "Osmanlı Dönemi Libya", *DİA*. C. 27, Ankara, 2003, s. 179.

⁶⁷ Cela Tevfik Karasapan, *a.g.e.*, s. 98- 104.

Osmanlı Devleti'nin Cezayir, Tunus ve Trablus'u ele geçirmesi Osmanlıların Siyah Afrika ile komşu olması ve Büyük Sahra'daki kabilelerle ve Devletlerle ilişki kurması sonucunu doğurdu.⁶⁸

Kuzey Afrika'daki Cezayir, Tunus ve Trablusgarp Osmanlılarca elde edildikten sonra ilk yıllarda müşterek daha sonraları ayrı birer eyalet olarak yönetilmişlerdi. Bunlar içinde hükümete en fazla Trablusgarp bağlıydı.⁶⁹

Cezayir ve Trablusgarp ayrı ayrı beylerbeylik yapılmış ve aynı zamanda bu beylerbeyliklerin birkaç senede bir değiştirilmesi gerekmiştir. 1580 tarihine kadar Cezayir, Tunus ve Trablusgarp eyaletlerinin bir mal defteri olup; Cezayir'in uzaklığı dolayısıyla bu tarihte oraya ayrı bir defterdar tayin olunmuştur. Cezayir, Tunus ve Trablusgarp yıllık (salyaneli) eyaletler oldukları için her beylerbeylik masrafları çıktıktan sonra devlet hazinesi yirmi beş bin filori gönderirdi.⁷⁰

Trablusgarp, 1510'da İspanyol işgaline uğramış; 1530'da da Saint Jean Şövalyeleri'nin eline geçmişti. İşgal altında yaşamak istemeyen Trablusgarp halkı 1519'da İstanbul'a bir heyet göndermiş ve ülkelerini haçlılardan kurtarılarak Osmanlı topraklarına katılmasını istemişlerdi.⁷¹

Osmanlıların Kuzey Afrika'ya ilgileri XV. Yüzyılda başladı. Ama İspanyol işgalinden kurtarılmalrı için Trablusgarplılar ilk defa 1510'da, İkinci defa da 1519'da İstanbul'a bir heyet göndererek yardım istediler. Nihayet, Osmanlıların Akdeniz'de ağırlıklarını iyice hissettirdikleri bir dönemde Turgut Reis'in gayretleriyle 15 Ağustos 1551'de Trablus ele geçirildi.⁷²

Kanuni Sultan Süleyman Magrip'ten Mekke'ye hacı götüren gemilere rahat vermeyen haçlı korsanlardan Akdeniz'in bu yanını korumayı da bir vazife bilerek Trablus'tan İspanyolların atılmasının zamanının geldiğine hükmetmiştir. Kapudanı Derya Sinan Paşa'yı bu göreve tayin ederken Trablus alındığı takdirde valiliğini ona vermek üzere Turgut Reisi de sefere katılmaya davet etmiştir. Turgut Reis donanması ile Osmanlıya katılmış ve 15 Ağustos 1551 de kalenin alınmasını sağlamıştır.⁷³ Turgut

⁶⁸ Numan Hazar, "Türklerin Afrika ile İlişkileri ve Kısa Tarihçesi", *Türkler Ansiklopedisi*, C. 13, Ankara, 2002, s.120.

⁶⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı tarihi*, Ankara, 2003, C. 3, kıs. 2, s. 293.

⁷⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *a.g.e*, C.3, Kıs.2, s. 296.

⁷¹ İsrail Kurtcephe, *Türk-İtalyan ilişkileri 1911- 1916*, Ankara, 1995, s. 4-5; Ahmet Kavas, "Afrika'da Türklerin Hâkimiyet Kurdukları Devletler", *Türkler Ansiklopedisi*, c.9, Ankara, 2002, s.583.

⁷² Nurettin Ceviz, *a.g.m*, s. 9.

⁷³ Gürkan Doğan, Bülent Durgun, "Arap Baharı ve Libya", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, c.1, S.15, Isparta, 2012, s.63.

Reis Kapudanu Piyale Paşa ile 1554'te Cerbe adası muharebesine katıldıktan sonra haçlı donanmasına karşı zaferin kazanılmasından sonra 1557 yılında Trablusgarp Beylerbeyliğine atanmıştır.⁷⁴

Şehir alındıktan sonra eski ticaretine ve zenginliğine kavuşarak ve tekrar bölgenin merkezi oldu. Turgut Paşa Beylerbeyliği sıfatıyla buraya gelirken İstanbul'dan bir miktar yeniçeri getirerek kaleyi esaslı bir şekilde onarmış, şimdi Libya devlet bankasının bulunduğu yerde güzel bir tersane vücuda getirmek suretiyle büyük hizmetlerde bulunmuştur. Adil bir idare kurarak halkı Osmanlı idaresine bağlamış ve devlet nüfuzunu Fizan'a kadar götürmüştür.⁷⁵

Osmanlı Devleti için Trablus Ocağının da bulunduğu Garp Ocakları hem İmparatorluğun hem de İslâm dünyasının savunmasında ileri bir karakol sayılıyordu.⁷⁶

Osmanlı devletinin Kuzey Afrika'da kendi başlarına hareket eden Türk yiğitlerini imparatorluk camiasına kazandırdığı, Cezayir, Tunus ve Trablus gibi eyaletler için gelenek kabul ettiği statü de diğer eyalet ve vilayetlerinkinden farklıydı. Bunlara Garp Ocakları denilmekteydi.⁷⁷ Garp ocakları geleneği Cezayir'in Osmanlı camiasına katılmasıyla başlamıştı. Osmanlı Devleti Cezayir, Tunus ve Trablus'u birer Garp ocağı saymakta, buraları Türk müteşebbislerinin eline geçince bir miktar yeniçeri, topçu, cebeci ve süvari (sipahi)göndermekte; fakat asıl savunma işinin sağlanmasını oradaki beylerbeylerin dirayetine bırakmaktaydı. Devlet gönderilen muntazam kuvvetlerin azlığını bilerek ocakların Anadolu kıyılarında gönüllü toplamalarına da izin vermektedir.⁷⁸

Yaşlanıp emekliye ayrılan veya nizamın gevşemesi üzerine istedikleri gibi hareket etmelerine müsamaha edilen yeniçerilerin yerlilerle evlenmesinden doğan çocuklara (kuloğulları) denilir. Bunlar yeniçerilerden sonra hükümetin güvendiği imtiyazlı bir sınıfı teşkil etmiştir.⁷⁹

⁷⁴ Cela Tevfik Karasapan; *a.g.e*, s. 108; Orhan Koloğlu, "Osmanlı Dönemi Libya", s. 179; Nurettin Ceviz, *a.g.e*, s.20.

⁷⁵ Cela Tevfik Karasapan; *a.g.e*, s. 110; Nurettin Ceviz, *a.g.e*, s.21.

⁷⁶ Nurettin Ceviz, *a.g.m*, s. 10.

⁷⁷ Gürkan Doğan, Bülent Durgun, *a.g.m*, s.63.

⁷⁸ Cela Tevfik Karasapan; *a.g.e*, s. 112–113; Orhan Koloğlu, "Osmanlı Dönemi Libya", s. 179; Hale Şıvgın, *Trablusgarp Savaşı ve 1911- 1912 Türk –İtalyan İlişkileri*, Ankara, 1989, s.2- 14.

⁷⁹ Cela Tevfik Karasapan; *a.g.e*, s.114; Nurettin Ceviz, *a.g.e*, s.20- 21; Nurettin Ceviz, *a.g.m* s.10.

Libyalı meşhur tarihçi İbn Galbûn'a göre, bölgeye Türk hâkimiyetiyle birlikte refah ve huzur ortamı gelmiş, Turgut Reis'in beylerbeyliği yıllarında (1553–1565) Trablus şehrinin nüfusu artmış ve halkı zenginleşmiştir.⁸⁰

Beylerbeyinin altı kişilik bir nevi icra Divanı vardı. Haznedar, Defterdar, Yalı Kethüdası, Atlar Ağası, Beytûlmalcı ve Arap Ağası ve sonraları Kuloğulları Başağası bu divana dâhil olmuştur. Yalı Kethüdasının vazifesi, ocaklarda çok önemlidir. Bunlar tersaneye, gemilere, kürekçilere, esirlere, topçu ve cephane işlerine bakarlardı. Arap Ağası kabilelerle meşgul olurdu. Yeniçeri Ağası ve Kadı da divana girer ve icabında buraya istişare maliyette memleket ileri gelenleri çağrılırdı. Divan bayram günleriyle, Cuma ve salıdan başka her gün toplanır, sabahtan öğleye kadar halkın dileklerini dinleyip kararlarını verir; öğleden sonra da resmi işlere bakıp kâtipleri, memurları, ağaları ve ecnebi konsolosları kabul ederlerdi. İnzibati ve siyasi suçlar Divan tarafından yargılanır ve cezaları tertip edilirdi. Adli işler Şeriat gereğince müftüler tarafından görülür ve bunlar Hanefi ve Maliki mezheplerinden, yani Sünnilerden intihap olunarak hariciler işe karıştırılmazdı.⁸¹

Trablus ocağının ilk dayısı (beylerbeyi) Sefer Ağa'dır. 1625 yılında yeniçeriler Paşayı konağında sarmış ve yakalayıp İstanbul'a iade etmişlerdir. Bu defa yerine Ramazan Ağa seçilmiştir. Ondan sonra yerine gelen Sakızlı Mehmet zeki ve dirayetli çıkmış, adaletli bir vergi ve gümrük sistemi kurmuş; memleketin asayiş ve inzibatına yerli halktan devşirdiği bir nevi atlı sekbanı memur etmiş; mali usul ve düzenlemelerle Trablus şehrindeki kargaşalığa son vermiş ve uhdesine Paşalık payesiyle beylerbeylik tevcih olunmuştur. Onun ölümünden sonra yerine Sakızlı Osman Paşa geçmiştir. 1636 yılına kadar iyi bir idareci olan Osman Paşa bu tarihten sonra değişmiş, ağır vergiler almaya başlamış ve meşru olmayan yollardan mal ve arazi edinmiştir. 1671 yılındaki deniz seferinden sonra ganimetten askere düşen payı vermeyince yeniçeriler ayaklanmış Osman Paşa bu ayaklanma karşısında aciz kalınca zehirlenmek suretiyle hayatına son vermiştir. Bozulan düzeni sağlamaya ise Bali Çavuş muvaffak olmuştur. İstanbul'dan gelen valilerin adeta mahdud yetkili birer padişah temsilcisi gibi hareketle Dayılar vasıtasıyla hükümet ettikleri, 1694- 1700 yıllarında, gene Fizan'da ve Misrata taraflarında ayaklanmalar olmuş ve yarım yamalak tedbirlerle bastırılmıştır.⁸²

⁸⁰ Nurettin Ceviz, “ Tarihten Günümüze Libya”, *Orsam*, Ankara, 2011, s.10.

⁸¹ Cela Tevfik Karasapan; *a.g.e*, s. 114.

⁸² Cela Tevfik Karasapan; *a.g.e*, s. 115–120.

1712 yılında Dayılığa yeniçerilerin ittifakı ile Karamanlı Ahmet Bey seçilmiştir. Dayılık müessesesini artık kendi ailesi mensupları arasında veraset yoluyla bir nevi sultan naipliği haline getiren Karamanlı Ahmet Beyin dayılığa gelmesiyle ilk dayılar devri sona ermiştir. 1711’de dayılığa gelen Karamanlı Ahmed Bey, Osmanlı Devleti’nin şekilde kalmış olan beylerbeyi gönderme uygulamasını sona erdirdi ve dayılık babadan oğula geçen bir uygulama oldu. Karamanlı iç ve dış politikalarında oldukça bağımsızdı.⁸³

İmparatorluğun bu uzak garp ocaklarını bilfiil korumaktan aciz olduğu zamanlarda dayıların bu illeri savunmakta başarı sağladıkları, hatta zaman zaman kendi tersanelerinde donattıkları gemilerle ana vatan hizmetine koştukları bir gerçektir. Bu bakımdan dayıların, o zamanın hal ve şartlarına göre, İstanbul’un aczine rağmen Trablusgarb’ı yabancıların tecavüzünden ve istilasından kurtarmış oldukları Osmanlı Devletine bağlılığını, itibaride olsa, idame ettirdikleri umumiyetle kabul edilebilir. Bu sıralarda Osmanlı devletini durumu şöyleydi: Osmanlı Devleti Avusturya ile 1699’da Karlofça Muahedesini imzalayarak derin etkileri olacak ilk askeri ve siyasi yenilgiyi kabul etmiş, bütün Macaristan’ı, Transilvanya’yı kaybetmiş, Tuna üzerinde Demir Kapıya kadar getirmişti. İmparatorluk 1719 da Pasarofça muahedesini de imzalamak zorunda kalmıştı. 1683’te ikinci defa vardıkları Viyana surları önünden gaflet eseri bozularak geri döndükten sonra yeniçeriler ve sipahiler eski Bizans’ın ücretli askerlerine benzemişlerdi. Sarayda da soysuzlaşmış, deli veya çoğu kültürsüz iradesiz gene eski Bizans İmparatorlarına benzer padişahlarına bir konak olmuştu.⁸⁴

Avusturya’nın kolaylıkla kazandığı zaferlerden Rusya harekete geçmiş Deli Petro’nun çabaları ile Avrupa’nın büyük devletleri camiasına girmiş, bir yandan Asya’daki Türk ve Tatar hanlıkları Rus eliyle birer birer ortadan kaldırılırken; diğer yandan Osmanlı Devleti de içine düştüğü zaafı ile mahut Şark Meselesi’nin doğmasına neden olmuştur.⁸⁵

XVII. yüzyılda Osmanlı merkezi idaresinin eyaletler üzerindeki kontrolü zayıflamaya başladı. Ayrıca Karamanlı ailesi içerisindeki iktidar çekişmeleri artınca Trablus’un gücü zayıfladı.⁸⁶ Trablus’un ve umumiyetle Garp Ocaklarının dünyanın

⁸³ Cela Tevfik Karasapan; *a.g.e*, s. 121; Nurettin Ceviz, *a.g.e*, s.21; Orhan Koloğlu, “Osmanlı Dönemi Libya”, s. 179; Nurettin Ceviz, *a.g.m* s.10.

⁸⁴ Cela Tevfik Karasapan; *a.g.e*, s. 122.

⁸⁵ Cela Tevfik Karasapan; *a.g.e*, s. 122–123.

⁸⁶ Nurettin Ceviz, *a.g.m*, s. 10.

gidişinden büsbütün habersiz ve sorumluluk duygusundan mahrum bu halleri, Osmanlı Devletini gün geçtikçe daha tehlikeli durumlara sokuyordu.⁸⁷

XIX. yüzyılın başlarında İsveç, Amerika, Sardunya, Napoli, İngiltere ve Fransa ile çıkan çatışmalar sonunda, Trablus'un aldığı haraçlar ortadan kalktı. Ayrıca adı geçen devletlerin silah gücü yüksek modern gemileri vardı. Ekonomik durumu çok zayıflayan Trablus'un içişlerini İngiliz, Fransız ve Sardunya konsolosları yönetir hale gelmişti. 1802 de Amerika ile yapılan savaş ve Mısır'a saldırdığında Fransa'yı tutması eyaletin gücünü iyice zayıflatmıştı. Gözünü Afrika'daki Osmanlı topraklarına dikmiş olan İngiltere ile Fransa ayaklanan aşiretleri yanlarına çekmek için para ve silah yardımına giriştiler. 1827 de Fransa'nın Cezayir'e karşı başlattığı saldırının yayılacağı anlaşıyordu. Bu arada Karamanlı ailesi kendi içinde iktidar çekişmesinden vazgeçmemiştir. Daha 1792 de anarşinin arttığı ticaretin bozulduğu dönemde Trablus şehrinin ileri gelenleri İstanbul'a başvurup, Karamanlı ailesinden valiliğin alınmasını ve padişah tarafından bir valinin gönderilmesini istemişlerdi.⁸⁸

Karamanlılar devri Osmanlı hâkimiyeti devri sayılırsa da İstanbul'a bağlı normal bir eyalet olarak 1834'den 1911'e kadar 77 yıllık süreyi kapsayan döneme ikinci Osmanlı devri denmektedir.⁸⁹

1830 Paris ihtilalinin tehditkâr havasını hisseden Fransız Kralı, Osmanlı İmparatorluğunun dökülmekte olan parçaları üzerinde kolay hareketlere karar vermiş bulunuyordu. 1827'de Navarin koyunda alçakça bir baskına uğrayarak bütün donanmasını kaybeden ve Ruslara karşı giriştiği en felaketli harplerden birinden yenilgi ile çıkarak Edirne Anlaşmasını imzalamak zorunda kalan ve Kavalalı Mehmet Ali Paşanın çok ciddi isyanının arifesinde bulunan Osmanlı devleti, tam anlamıyla bir acz içinde bulunuyordu bu durumda binlerce mil uzakta bulunan Garp Ocaklarının savunmasına hiç imkân yoktu.⁹⁰

Gerek birinci dayılar devri gerek ikinci dayılar yani Karamanlılar devrinin Trablus'a bıraktığı etnik tortu Cezayir'de olduğu gibi memleketin Arap Berber ve zenci Müslüman unsurları arasına bıraktığı Kuloğulları kütlesidir. Bu unsur; Anadolu kıyılarından gelen leventlerin, yeniçerilerin yerlilerle evlenmesinden meydana gelmiş

⁸⁷ Nurettin Ceviz, *a.g.e*, s.21; Cela Tevfik Karasapan; *a.g.e*, s. 131; Orhan Koloğlu, "Osmanlı Dönemi Libya", s. 180.

⁸⁸ Orhan Koloğlu, *a.g.m*, s. 180; Nurettin Ceviz, *a.g.e*, s.21; Nurettin Ceviz, *a.g.m*, s. 10.

⁸⁹ Cela Tevfik Karasapan; *a.g.e*, s. 142; Ahmet Kavas, "Afrika'da Türklerin Hâkimiyet Kurdukları Devletler", *Türkler Ansiklopedisi*, C.9, Ankara, 2002, s.584.

⁹⁰ Cela Tevfik Karasapan; *a.g.e*, s. 136.

melez bir topluluktur. İki buçuk yüzyılda miktarlar 60.000 yükselen Kuloğulları Trablus'un etrafında Münşiye sahil Rukey'at ve Aziziye nahiyelerinde ve Misrata taraflarında yerleşmiş ve hükümetçe yetkileri tanınan bir Başağanın otoritesi altında vilayetin taşra bölgelerinin inzibat ve asayişine memur edilmişler hatta Karamanlı Yusuf Paşa'nın ilk Asakiri Muhammediye taburunu teşkil etmişlerdir.

1830'da Fransızların Cezayir'i işgali, sürmekte olan iktidar kavgaları veyabancî devletlerin Trablusgarp'a gösterdikleri ilgi, Osmanlı Devleti'ni harekete geçirmişti. Babîâli, Trablusgarp'ın da Cezayir gibi işgal edilebileceği ihtimaline karşı Trablusgarp'ta merkezi otoriteyi yeniden kurma kararı almıştı. Bu maksatla 1835'te Çengeloğlu Tahir Paşa komutasında Trablusgarp'a kuvvet sevk edilmişti. 27 Mayıs 1835'te şehre çıkartma yapan Türk kuvvetleri; Bingazi dâhil olmak üzere Trablusgarp'ta merkezi hükümetin hâkimiyetini yeniden kurmuşlardı. Bundan sonra dört sancak ve on beşkazadan oluşan bir vilayet şeklini alan Trablusgarp'ın başına uygun bir vali ya da general tayin edilene kadar işleri yürütmek üzere Necip Paşa Beylerbeyi Kaymakamı olarak atanmıştı.⁹¹

1835'te başlayan Osmanlı hâkimiyetinin ikinci devresinde Osmanlı Meclisi'nealtı milletvekili gönderen Trablusgarp ve iki milletvekili gönderen Bingazi doğrudan İstanbul'a bağlı olarak yönetilmişti. Trablusgarp kıyılarından Büyük Sahra'ya kadar uzanan geniş topraklar üzerinde Osmanlı hâkimiyetini yeniden tesis etmek Trablusgarp valilerinin başlıca uğraşı olmuştu. Özellikle Sultan II. Abdülhamit, (1876–1909) Osmanlı hâkimiyetinin Afrika içlerinde yaşayan zenci kabilelere doğru genişletilmesi ve İslamiyetin bu insanlar arasında yayılmasını sağlamak için büyük gayret göstermişti. Cezayir'in işgalinin ardından etki alanını Sahra'ya doğru genişletmek isteyen Fransa karşısında Osmanlı Devleti Trablusgarp'ın güney sınırlarını mümkün olduğu kadar derinleştirme yoluna gitmişti. Bu amaçla Fizan'ın en güneyindeki Tibetsi ve Burko Bölgeleri'ndeki Yekubu Kabilesi reisi Mino Toki 500 kuruş maaşla kaymakam tayin edilmişti. Sonraları bu bölgeye bir hükümet konağı yapılmış içine de bir jandarma müfrezesi konarak Osmanlı Devleti'nin bu bölgelerdeki varlığışeklen teyit olunmuştu.⁴³ Osmanlı Devleti daha sonraları bölgedeki yerli kabile reislerine ve şeyhlere daha fazla yetki vermeye başlamıştı. Yetkileri artan bu kişilerin merkezi otoriteyle bağları da güçlenmiştir.⁹²

⁹¹ İsrail Kurtcephe, *Türk –İtalyan ilişkileri 1911- 1916*, Ankara, 1995, s. 4–5.

⁹² Cela Tevfik Karasapan; *a.g.e.*, s. 148.

Devlet idaresinin güçlenmesiyle birlikte Trablusgarp'ta kültür ve medeniyet anlamında da önemli atılımlar olmuştu. 1877 yılında yayımlanan salnameye göre bölgede Trablusgarp Askeri Rüştîyesi, Homs Rüştîye Okulu, Trablusgarp merkezinde on beş erkek ve bir kız ilkokulu ve bu ilkokullarda 810 erkek ve 30 kız öğrenci bulunuyordu. Bölgenin gelişmesine paralel olarak Avrupalıların da Trablusgarp ve çevresindeki etkinliklerinde artış olmuştu. Trablusgarp merkezinde;İngiltere, Fransa, Hollanda Başkonsoloslukları; İtalya, Belçika ve Yunan Konsoloslukları ile Avusturya ve İspanya Viskonsoloslukları'nın bulunması bunun en önemli göstergesiydi. Ayrıca daha sonraları kurulan Trablusgarp Belediyesi şehri 22 mahalleye ayırmış ve mahalle sakinleri tarafından her mahalleye bir muhtar seçilmişti. Bunun yanında şehir halkının seçtiği 20 temsilciden oluşan bir de Belediye Meclisi kurulmuştu. Böylece belediye aracılığıyla şehrin sağlık, temizlik, yangın söndürme, caddelerin aydınlatılması ve halka açık yerlerin kontrolü de sağlanmıştı. Meşrutiyetle beraber Trablusgarp'taki sosyal hayatta da gelişmeler olmuştu. Şehirde ikiSinema salonu, üç otel, 87 kahvehane ve 20 kadar içkili yer açılmış, biri Türkçe diğerleri Arapça olmak üzere sekiz gündelik gazete yayınlanmaya başlamıştı. Bu gazetelerin basımı sanatlar okulu matbaası ve 1860 yılında kurulan Vilayet Basımevi'nde yapılmaktaydı. Ayrıca şehirde biri devlet tarafından yaptırılmış 250 yataklı, diğeri belediye tarafından açılmış olan 50 yataklı ve üçüncüsü İngiliz misyonerleri tarafından idare edilen on yataklı üç hastane vardı. Bu hastanelerdeki doktorların çoğu Türk olmakla beraber birkaç Yunanlı doktor da bu hastanelerde görev alıyordu. Hükümetin Trablusgarp'a sağladığı en büyük hizmetlerden biri de Abumilyana ve Ayn-i Zare'de açtıkları artezyen kuyularıyla şehre içme suyu sağlamak olmuştu. Görüldüğü üzere Tunus, Cezayir ve Mısır'ı kaybeden Osmanlı Devleti benzer bir durumla Trablusgarp'ta da karşılaşmamak için bölgede mutlak hâkimiyetini tesis ettiği 1835 yılından itibaren; bu bölgenin de Osmanlı Devleti'nin diğer herhangi bir parçası gibi imar ve kalkınma hareketlerinden faydalandırmaya çalıştı.⁹³

Tanzimat'la başlatılan reformlar Libya'da gerek nüfusunun azlığı gerekse ekonomik gücünün sınırlılığına bağlı olarak yavaş ilerledi. 1840'larda eyalet, sancak, kaza ve nahiyelere ayrıldı. Eyalet meclisi sancak ve kaza idare meclisleri olarak hatta bazı bölgelerde yerlilerden kaymakam ve müdür tayin edilerek halkın yönetime katılmasında ilk adımlar atıldı. 1864'de Trablusgarp vilayet 1877'de Bingazi ayrı bir

⁹³ Cela Tevfik Karasapan; *a.g.e*, s. 162- 166.

sancak oldu. 1877 Osmanlı meclisine Mustafa El- Hemdani, Süleyman Kapudan ve Hacı Ahmet galip bey Trablus adına katıldı. Halkın idari ve sosyal hizmetlerine yönelik girişimler yapılmaya başlandı. Süvari ve topçu kışlaları ilk adımı oluşturdu. 1860'larda ilk matbaa kuruldu ve ilk gazete vilayetin Türkçe- Arapça gazetesi olarak yayımlandı.⁹⁴

1878'de Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya yenilmesi ve arkasından Tunus'un Fransa (1881), Mısır'ın da İngiltere (1882) tarafından işgali, Afrika'nın tamamıyla paylaşılması pazarlıkları çerçevesinde Libya'nın talipleri arasında yeni tartışmalara yol açtı. Osmanlı Devleti bu durum için, bölgenin silahlandırılması dahil bir çok tedbirler alıyordu. Bu arada ileriye yönelik bir tedbir olarak bölgenin ileri gelenlerinden ve Medeniyye Tarikatından Şeyh Zâfir, kendisine danışılmak üzere İstanbul'a çağrıldı; bütün ileri gelenlerin oğulları İstanbul'da açılan aşiret mektebine aldırılarak bağlılıkları güçlendirilmeye çalışıldı. Senûsiye Tarikatı da Osmanlı Devleti'ne bağlılığını açıkladı.⁹⁵

Gerçekte Trablusgarp ve Bingazi de Osmanlı İmparatorluğunun diğer vilayetleri ve sancakları gibi, imar ve medeniyet seviyesi bakımından geri durumdaydı. Garp ocağı ve imtiyazlı bir eyalet olan Osmanlı Afrika'sının bu % 95 çölden ibaret geniş bölgelerinde yüzyıllarca yalnız devlet otoritesinin kurulması için uğraşmış ve ancak 1835 den sonra buralarda zamanımızın anlayışına uygun bir devlet idaresi kurmaya başlanabilmiştir. Trablus bölgesinin ilk Osmanlı valisi olan Hadım Murad Ağa Tacura'da müteaddit kubbeleriyle bölgenin hala en büyük mabedi olan kendi adıyla anılan camii ve medreseyi yaptırmış ve bu kasabaya sıhhi su sağlayan kuyular açtırmıştır. Ondan sonra beylerbeyliğine geçen Turgut Paşa Trablus şehrinin imarına önem vermiş; limana bakan büyük camiyi, ona gelir sağlayacak vakıf tesisleri olarak hamamını ve bina ve dükkânlarını yaptırmış, kaleyi tamir ve birde tersane tesis etmişti. 1835 yılında ilk valilerden Çeşmeli Hasan Paşa Münşiye de süvari ve topçu kışlaları, ondan sonra gelen Mehmet Emin Paşa da askeri hastane yaptırmıştır.⁹⁶

19. yüzyılın başlarında Libya'da Osmanlı Devleti, bazı aşiretleri idari yapı içerisine bütünleşmiş ettiyse de genel itibari ile Tripoli'de, güçlü kabile konfederasyonları bağımsız sosyoekonomik ve siyasi yapılara sahiptiler. Öte yandan Sirenayka ve Fizan'da ise yerel yönetimler otonomi sahibiydiler. Fizan'daki Awlat Muhammet Aşireti'nin kurduğu devlet (1550- 1812) ve Sirenayka'daki Senusi

⁹⁴ Orhan Koloğlu, "Osmanlı Dönemi Libya", s. 180.

⁹⁵ Nurettin Ceviz, *a.g.m*, s. 10.

⁹⁶ Cela Tevfik Karasapan; *a.g.e*, s.156- 157.

Tarikatı'nın idaresi, Osmanlı yönetimin sınırlarını göstermektedir. 1812'de Fizan'daki yerel yönetim yıkılıncaya kadar, Fizan'ın Tripoli'ye olan yükümlülüğü vergi ile sınırlıydı ve bu vergiler de düzenli ödenmemekteydi. Libya'daki kabilelerin sahip olduğu siyasi ve ekonomik alanın oluşmasını sağlayan en önemli etken ise bölgede bulunan 3 ticaret yolunun bulunmasıdır. Birinci yol; Tripoli, Fizan, Kavar ve Bornu istikametinde, ikinci hat Tripoli, Hadamis, Çat, Air ve Kono istikametinde ve sonuncu hat ise Bingazi, Kufra ve Wadai istikametinde uzanmaktaydı.⁹⁷

Trablusgarp'da fikri ve maddi kalkınma hareketlerinin sonuncusu 1906- 1908 yıllarında vali ve askeri kumandan sıfatıyla bulunan Müşir Recep Paşa zamanında yapılan, İtalyanlar zamanında da değiştirilmeyip hala adıyla anılan Suk-el- Müşir Çarşısı ve özel rüştiye okuludur.⁹⁸

1864 yılında kabul edilen Teşkil-i Vilâyet Nizamnamesiile Trablusgarp eyaleti vilayet olmuştur. 1877 yılında çıkarılan başka bir kanunla Bingazi, Derne ve havalisi doğrudan doğruya İstanbul'a bağlı bir sancak haline getirilmiş ve böylece Libya 20. yüzyıla Trablusgarp vilayeti ve Bingazimüstakil sancağı olarak geçmiştir. 1866 yılında vilayetin sancakları: Trablusgarp Sancağı, Hums Sancağı, Cebel-î Garbi Sancağı, Fizan Sancağı, Sirenayka (Bingazi) Sancağı; 1908 yılında vilayetin sancakları: Trablusgarp Sancağı, Hums Sancağı, Cebel-î Garbi Sancağı, Fizan Sancağıdır.⁹⁹

IV. SENUSİ HAREKETİNİN DOĞUŞU VE LİBYA'YA ETKİLERİ

Senusi tarikatının kurucusu; Cezayir din ulemasından Muhammed Bin. Ali- Es Senusi- El Hattap El İdris El Hasani adını taşıyan murabıtlarından değerli sufi bir dervişti. Büyük senusi denince anlaşılan zat budur. 1787 yılında Cezayir'de Mustaganim'nin civarında bir köyde doğan Muhammed bin. Ali Es Senusi şeriflerinden yani peygamber Hz. Muhammed'in ailesinden gelmekteydi. İlk dini öğrenimini Mustaganim ve yakınında ki Mazun'da yapan büyük Senusi daha yüksek öğrenimini Fas şehrindeki ünlü medresede bitirmiş, sufilik üzerine derin tetebbülerde bulunmuş ve Fas'ta Ticani tarikatının etkisi altında haçlılar âleminin gittikçe büyüyen İslam diyarlarını istilasına karşı bütün İslamlık âleminin birleşmesi lüzumuna inanmış, otuz yaşında iken Hac vazifesini yerine getirmek için Mekke'ye hareket etmiş, Cezayir'in

⁹⁷ Veysel Ayhan, Nebahat Tanrıverdi, " Libya Savaşı, Uluslar arası Müdahale ve Türkiye, *Orsam*, Rapor, 38, Ankara, 2011, s. 9.

⁹⁸ Cela Tevfik Karasapan; *a.g.e*, s. 165.

⁹⁹ Gürkan Doğan, Bülent Durgun, *a.g.m* s. 64.

Güney Bölgesinden, Gadames üzerinden Gabes, Trablus, Misrata ve Bingazi yoluyla Mısır'a varmış ve uğradığı yerlerde fikirlerini yayarak “İhvan Kardeşler” namı altında müritler edinmiştir.¹⁰⁰

Göçebe kabileler üzerinde tesirli olmasına rağmen, tarikatını yayma çabası eski ve geleneksel tarikatlara bağlı bulunan şehirli ve kasabalı zümrelerce fazla ilgi görmedi. Bu nedenle tebliğ faaliyetlerini güney istikamete doğru yöneltip, Sudan'ın putperest halkların ve siyahî Müslümanların yoğunlukta olduğu Sahra kabilelerinin ilgi odağı haline getirdi. Burada kurduğu zaviye, eski ribat teşkilatını anımsatması bakımından bir kale, bir sığınak, bir eğitim kurumu ve bir ibadet merkezi işlevine sahipti.¹⁰¹

Kuzey Afrika'da halkın en büyük çoğunluğu tarafından kabul edilmiş olan Sünniliğin bir kolu olan Maliki mezhebi içinde Senusilik dinde daha ziyade sadeliği ve hurafelerden uzak bir yaşayışı benimsemişti. Bu tarikat müfrit sufiliğin terviç ettiği dine sonradan katılma ve çoğu Bizans mistikliğinden alınma gelenek ve şekillere değil Marifetullah'a Tanrıyı öğrenmek ve bilmek isteğine, akıl ve hikmete dayanmaktaydı. Müslüman dinin öğretmek, tatbik ettirmek, mübalağalı ve dinin icaplarını yerine getirmekte zorluklar çıkaran hareketlere itibar etmemek Senusiliğin basit ve açık kaideleriydi.¹⁰²

1843 yılında El- Beyda'da sahabeden Rüfey'a'nın Türbesi yanında Senusiliğin ilk ana zaviyesi olan Zaviyet- el- Beyda kurulmuştur. Muhammed bin Ali Senusi gerek Beyda' da gerekse Aziziye ve Caracup'ta geçirdiği geri kalan ömrünün 6 yıllık kısmını daha ziyade bir itikâf, nefsinin murakaba, ibadet ve dini tettebbüatla geçirmiş ve 7 Eylül 1859'da ölmüş ve kendi kurduğu bu zaviyede gömülmüştür. Senusi tarikatını yalnız Libya'ya değil Tunus ve Cezayir'e doğuda Mısır, Hicaz, Yemen'e kadar yaymıştır.¹⁰³

Bir zamanlar Çad bölgesinde güçlü bir etkiye sahip olan Senusi nüfuzu bugün kısmi boyuttadır. Bugün Kanem, Waday ve Air dışındaki merkezi Sudan coğrafyasında Senusi varlığı önemsiz denecek çaptadır.¹⁰⁴

¹⁰⁰ Cela Tevfik Karasapan; *a.g.e*, s. 170- 171; Abdurrahman Çaycı, *Büyük Sahra'da Türk- Fransız Rekabeti*, Erzurum, 1970, s.26; Tufan Turan, Esin Tüylü Turan, “ Libya'nın Tarihi Gelişimi İçerisinde Senusilik, Türk- Senusi ve Türkiye- Libya İlişkileri”, *Uluslar arası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 4, S. 19, İstanbul, 2011, s. 190- 191; Hayrettin Yücesoy, *Senusilik Sufi bir İhya Hareketi*, İstanbul, 1985, s.28.

¹⁰¹ Kadir Özköse, “Bati Afrika' da Tasavvuf Akımlarının Etkisi”, *Din Bilimleri Akademik Araştırmalar Dergisi*, C. 3, S.2. Samsun, 2003, s. 167.

¹⁰² Abdurrahman Çaycı, *a.g.e*, s. 26; Tufan Turan, Esin Tüylü Turan, *a.g.m*, s. 190- 191.

¹⁰³ Cela Tevfik Karasapan; *a.g.e*, s. 173.

¹⁰⁴ Kadir Özköse, “Bati Afrika' da Tasavvuf Akımlarının Etkisi”, *Din Bilimleri Akademik Araştırmalar Dergisi*, C. 3, S.2. Samsun, 2003, s.156.

Devamlılığı sağlamak amacıyla Senusi ailesinden olması şart olan tarikat reisinden sonra dört şeyhten mürekkep bir Tarikat Meclisi vardı. Tarikat şeyhliği unvanı yalnızca reise mahsus bulunmaktadır. Zaviye şeyhleri meclisle müşavere suretiyle onun tarafından tayin olunurdu.¹⁰⁵

Büyük Senusi öldüğünde henüz reşid olmayan iki erkek çocuk bırakmıştı. Bunlardan büyüğü Seyid- el- Mehdi ve küçüğü Seyid Ahmet –eş – Şerif’dir. Senusi tarikatının idaresi için on şeyhten oluşan bir nevi Niyabet Meclisi seçilmişti. Muhammed –el- Mehdi¹⁰⁶ rüşde varınca tarikatın daha ziyade dünyevi işleriyle meşgul olmuş ve irşad işlerini kardeşine bırakmıştı. Tarikat bilhassa Afrika Sahrasının derinliklerine ve Sudan’a doğru yayılmıştır. Afrika kabileleri arasında bir takım siyasi ihtilallere neden olmuştur. Bu nedenle 1895’te Senusi faaliyet merkezi Küfre vahasına nakledilmiş ve Senusiliğin merkezi haline gelmiştir.¹⁰⁷

Batı Sahra’da kendinden önce teşebbüs etmiş tarikatlar senusiliğin karşısına dikilmiş ve ilerlemesine mani olmuştur. Bunların en önemlileri; Kadiriye, Rahmaniye, Ticianiye tarikatlarıdır. Kadiriye’nin kurucusu XII. Yüzyılda yaşayan büyük İslam âlimi Abdülkadir Gilani’dir. Bu tarikat özellikle, Kuzey Afrika’da Cezayir’in Oran Eyaletinde yayılmıştır. Bundan başka Hartum, Kordafan, Darfur, Vaday, Bornu ve Sokoto’da yaygındı. Kadiriye’nin ayrıca Trablus’da da zaviyeleri mevcuttu. Sahra’ya nüfuz ederek senusiliğin yayılmasını engelleyen tarikatlardan biride Rahmaniye’dir. Kurucusu Cezayirli Muhammed bin Abdurrahman olan tarikat Cezayir’de Tunus ve Sahra’da en fazla yayılan tarikatlardan biridir. Sahra’da senusiliğe rakip olan üçüncü büyük tarikat Ticianiye’dir. Kurucusu XIX. yüzyılda yaşayan Ahmet Ticiani’dir. Bu tarikat XVIII. Yüzyıl sonlarından beri, Mağrip’de gelişme halindedir. Bilhassa Doğu Cezayir ve onun sahrası ile Tunus’da yayılmıştır.¹⁰⁸

IV.I. Osmanlı Döneminde Senusilik

Osmanlı belgelerinde adı “cem’iyyet-i ruhaniye’dir. İlk senusi zaviyeler Akdeniz sahili ve Büyük Sahra’nın güneyindeki bölgelerle eskiden varolan veya yeni kurulan yollar, su kaynakları çevresinde veya kabileleri etkilemenin kolay olduğu yerlerde kurulmuş, bunlar arasında irtibat tesis edilerek Libya’daki ana zaviye ile bağlantıları

¹⁰⁵ Cela Tevfik Karasapan; *a.g.e*, s. 174.

¹⁰⁶ Abdurrahman Çaycı, *a.g.e*, s.26.

¹⁰⁷ Cela Tevfik Karasapan; *a.g.e*, s. 174-175.

¹⁰⁸ Abdurrahman Çaycı, *a.g.e*, s. 27.

sıkı denetim altında tutulmuştur. Senusi zaviyeleri; genellikle ticaret ve hac yolu güzergâhlarında kurulduklarından aynı zamanda yolcular için bir konaklama yeri özelliği taşımaktaydı. Yine her zaviyenin etrafında ziraat yapılabilen bir arazisi mevcuttu. Bu durum zaviye çevresinin kısa zamanda kasaba haline gelmesini sağlamıştır. Bunun en güzel örnekleri Bingaz'deki Beyza, Cağbub'da ve Kufra'daki Tac zaviyeleridir.¹⁰⁹

Senusiye hareketinin Osmanlı Devleti ile olan münasebetleri sürekli tartışma konusu olmuştur. Muhammed b. Ali es- Senusi hayattayken Sultan Abdülmecit tarafından 1856 yılında İstanbul'a davet edilen Senusiyye Şeyhi Abdürrahim el-Mahcub'a tarikatlarını tanıyan ve kendilerine belli kolaylıklar sağlayan bir ferman verildi. 31 Ekim 1860'ta İstanbul'a gelen Bingazi Zaviyesi şeyhi Ebü'l Kasım Muhammed El-İsevi ile Muhammed Mehdi es- Senusi'ye gönderilen fermanda Senussiye hareketinin faaliyetlerinden duyulan memnuniyet bir kere daha belirtildi. Abdülaziz tarafından verilen 1865 tarihli fermanda Hicaz, Trablusgarp ve Bingazi valileri Senusi tekkelerine ve medreselerine karşı herhangi bir harekette bulunmamaları konusunda uyarıldı. Senusi şeyhleri zaman zaman padişah tarafından taltif edilerek kendilerine nişanlar ve unvanlar verilmiştir. Üçüncü postnişin Ahmed Şerif'e rütbe-i vezaretle birinci rütbeden Mecidi nişanı, Muhammed İdris'e Rumeli beylerbeyliği payesi, rütbe-i Osmanî nişanı ve daha sonra bunun yerine rütbe-i bala takdim edilmiş; ayrıca Seyyid Ali el- Hattab ve Seyyid Muhammed Hilal de padişahın iradesiyle Rumeli beylerbeyliği payesi ve birinci rütbeden Mecidi nişanı sahibi olmuştur.¹¹⁰

Faaliyet sahası güneye ve hatta Batı'da Senegal'e kadar yayılan Muhammet- el – Mehdi merkezini daha Güneyde Tibesti ile Burku arasında Miru'ya götürmüş ve bu genişleme o sıralarda Afrika da yayılmakta olan İngilizlerle yarışa girişen Fransızları bile kaygılandırmıştı.¹¹¹

Büyük Sahra bölgesi ve güneyinde ticarete söz sahibi olan unsur senusilerdi. Senusiler, bir müddet sonra Fransa'nın istila girişimiyle karşılaştılar. Tarikat bu dönemde Avrupalı sömürgeci güçlerle mücadeleyi örgütleyen bir kurum olarak ön plana çıktı. XX. yüzyıla girildiği sırada Fransa ile mücadele etmek için Osmanlıdevleti birlikte hareket etmenin tek çözüm yolu olduğunu görenSenusiler, Fizan'daki Osmanlı memurlarıyla birlikte Nijer ve Çad'ın içbölgelerine gidip buralardaki mahalli idarecileri

¹⁰⁹ Ahmet Kavas, " Senusiyye" , *DİA*, C. 36, İstanbul, 2009, s. 536.

¹¹⁰ Ahmet Kavas, " Senusiyye" , s. 537.

¹¹¹ Cela Tevfik Karasapan; *a.g.e*, s.175.

İstanbul'a tabi kıldılar. Fransızların 20 Ocak 1902'de Çad gölüne 100km mesafedeki Senusi zaviyesini ele geçirip yıkmaları, harekete büyük bir darbe vurdu. Muhammed Mehdi es- Senusinin yerine geçen yeğeni Ahmet Şerif es- Senusi hareketin ana zaviyesini tekrar Kufra'ya taşımakla birlikte Çad'ın iç bölgelerindeki mücadeleden vazgeçmedi. Senusiyye onunla birlikte adeta silahlı bir mücadele eden bir yapıya kavuştu ve bu konuda en büyük desteği Osmanlıdan aldı.¹¹²

1911 yılı Ekim ayında İtalyan işgal orduları Trablusgarp sahillerine çıkarma yapınca Ahmed Şerif es- Senusi bütün ihvanını cihada çağırdı ve Osmanlı birliklerinin yanında ülkesinin istiladan kurtarılması için mücadeleye girişti. 1912'de Osmanlı devletinin imzaladığı Uşi anlaşmasıyla Trablusgarp ve çevresini İtalyanlara bırakması üzerine Senusiyye hareketi, 1914 yılından itibaren geride kalan sınırlı sayıdaki Osmanlı askeriyle birlikte üç büyük sömürgeci güç karşısında mücadele etmek zorunda kaldı.¹¹³

Anadolu Müslümanlarının özgürlük mücadelesinde, dünya Müslümanlarının manevî desteği alınmıştır. En acıklı döneminde Türk milletinin imdadına koşan önemli Müslüman önderlerden birisi Seyyid Ahmed eş-Şerif'tir. Seyyid Ahmed eş-Şerif (1290–1352/1873–1933) Kuzey Afrika'da Senûsî tasavvuf akımının üçüncü lideri konumunda bulunmaktaydı.¹¹⁴

Ahmed Şerif'in önderliğindeki Senûsî kitlesinin İtalyan işgali karşısındakionurlu mücadelesini Mustafa Kemal şu ifadeleri ile dile getirmektedir: “Bizzat, bir yıl devam eden savaş döneminde, Afrika'da bulundum. O mücadeleyi yapan insanlarla birlikte oldum. Onları yakından tanıdım. Fikirlerine derinden vâkıf oldum. Afrika insanları istiklâllerine kavuşma özlemini bizden daha önce dile getirmişlerdir. Fakat onlara yapılan baskıların dayanılmaz hal almasına rağmen, sömürgeciler buradaki Senûsî fikir hareketini söndürememişlerdir”. Osmanlı-İtalyan Savaşı olarak başlayan İtalyan işgali, İtalyan-Senûsî savaşı şekline büründü. Senûsîlerin öncülüğünde Libya halkı, müstemleke durumuna düşmeme ve özgürlüklerini kazanma mücadelesini verdiler.¹¹⁵ Senusilerin faaliyetleri daha sonraki dönemlerde de devam etmiş, Albay Muammer Kaddafi döneminde gerçekleşen darbeyle son bulmuştur.

¹¹² Ahmet Kavas, “Senusiyye”, s. 536.

¹¹³ Ahmet Kavas, *a.g.m*, s. 536.

¹¹⁴ Kadir Özköse, “Ahmet eş-Şerif'in Anadolu'daki Milli Mücadeleye Katılımı ve Mustafa Kemal'i Desteklemesi”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.V, S. II, Sivas, 2001, s. 318.

¹¹⁵ Kadir Özköse, *a.g.m*, s. 319.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. TRABLUSGARP SAVAŞI VE LİBYA’NIN OSMANLI HÂKİMİYETİNDEN ÇIKIŞI

1.1.Savaş Öncesinde Osmanlı Devleti’nin Genel Durumu

Osmanlı Devleti kendi içinde siyasi ve mali sıkıntılarla uğraşırken dış dünyada kuvvet dengeleri ve ittifaklar devamlı değişmiştir. Jön Türkler, devletin paylaşılmasını engellemek için Meşrutiyet sisteminin uygulamaya koyulmasını yeterli görmüşlerdir. Ancak bunu gereği gibi işletememişlerdir. Diğer taraftan Osmanlı Devleti’nin zaaf ve karışıklıklar içindeki hali, birliği sağlamakta ve sanayileşmekte emsallerinden geride kalan İtalya gibi yakın coğrafyadaki devletlerin dikkatini çekmiş ve yayılma ihtiraslarını kamçulamıştır.¹

1908’de Avusturya Bosna- Hersek’i aynı gün işgal etmiş aynı gün Bulgaristan Prensi İstanbul’a bir telgraf çekerek bağımsızlığını ilan etmişti. Avusturya Sırlara karşı Bulgarları destekliyordu ve Bulgaristan ile Avusturya eş zamanlı darbeler için anlaşmaya varmışlardı. Bu iki önemli toprak parçasının elden çıkması İttihat ve Terakki’nin saygınlığını büyük ölçüde sarsmıştır. Bosna- Hersek krizi sırasında Girit Rumları, harekete geçerek adayı Yunanistan’a ilhak ettiklerini ilan ettiler. Fakat bu Avrupa devletleri tarafından kabul edilmedi.² Bu birikimler sonucunda 1909’da başlayan olaylar patlak verdi.³“ Hareket Ordusu” adında bir ordu 3. ordu komutanı Mahmut Şefki Paşa tarafından İstanbul’a gönderildi. Bu ordu kısa sürede ayaklanmayı bastırdı ve böylece tehlike önlenmiş oldu. Meclis 1909’da II. Abdülhamit’in tahttan indirilmesine karar verdi. Yerine kardeşi Mehmet Reşat Padişah oldu. İttihat ve Terakki Partisi yönetime tam olarak hakim oldu.⁴

Osmanlı İmparatorluğunu demokratik meşruti bir rejime girmesiyle ve İmparatorluğun bütünlüğünü sağlamaya, hatta Hilafet vazifesini yapacak hale gelmesine matuf yeni bir vatanseverliğin uyanması ve Trablus ve Bingazi’de İtalyan mali ve iktisadi teşebbüslerine artık müsamaha etmemesi, İtalya’yı daha fazla geç kalmamak lüzumuna inandırmış ve yüzyılımızın telakkisiyle idari otoritesini ancak sağlamış olan

¹ Heyet, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, Ankara, 2008, s.54.

² Hale Şıvgın, *a.g.m*, s. 275.

³ Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi(1789–1914)*, Ankara, 1997, s.608.

⁴ Hale Şıvgın, *a.g.m*, s. 276.

İstanbul'un Bulgarların bağımsızlıklarını resmen ilan etmelerine, Bosna- Hersek'in Avusturya- Macaristan tarafından ilhakının ilanına ve Girid'in Yunanistan'a mal edilmesine karşı ciddi bir tepki göstermeyip oldu bittilere boyun eğmesi; İtalyan siyasetçilerinde 1911 sonbaharına doğru münasip anın gelip çatdığı kanaatini uyandırmıştır.⁵

1890'ların ikinci yarısında eyaletin toplumsal yapısını etkileyecek bir oluşum ortaya çıktı. Toplu halde Trablus'a sürülen, bazıları da Fizan'a gönderilen özellikle tıbbiyeli ve Harbiyeli Jön Türkler daha sonra vilayetin çeşitli hizmetlerinde görevlendirildi. Bunlar doktor, öğretmen, belediye memuru olarak toplumun çeşitli kesimleriyle kaynaştılar. Osmanlı devleti bölgeyi terk ettikten sonra işgalcilere direnen Libyalılar arasında bu kadro önemli rol oynadı.⁶

Trablusgarp savaşı öncesinde Osmanlı Devleti çok büyük iç ve dış karışıklıklar içindeydi. 23 Temmuz 1908'de Meşrutiyet ikinci defa ilan edilmiş ve Abdülhamit 24 Temmuz 1908'de anayasayı yeniden yürürlüğe koymuştu.⁷

1908'de Meşrutiyetin ilanı Trablus'ta hiç görülmemiş gösteriler yapılmasına yol açtı. Sürgün Jön Türkler, sokaklarda günlerce gösteriler yaptı. Genellikle onlardan hep uzak durmuş olan yerli halk bu gösterilere de katılmadı. Hatta belediye reisi Hassuna Paşanın önderlik ettiği bir kesim, tepki bile gösterdi. Bunları bastırmak üzere İttihat ve Terakki Mustafa Kemal'i görevlendirmek zorunda kaldı. Yerli aydınların bu heyecan katkısı ilk defa Trablus da bir basın patlaması şeklinde oldu. Avrupa saldırganlığına karşı bir İslami dayanışmayı savunan altı gazete çıkarıldı.⁸

Trablusgarp savaşı öncesinde Balkanların durumu oldukça karışıkı. 1911'de Katolik Arnavutlar İşkodra'da ayaklanmışlardı. Karadağ isyancılara her türlü yardımda bulunduğu için Osmanlı ile ilişkileri oldukça gergindi. İtalya, Karadağ'ı desteklemekte ve Osmanlıya karşı kışkırtmaktaydı. Bu ayaklanmada da İtalya'nın parmağının olduğu aşikârdı. Ayaklanma 1911 Haziran'ında bastırıldı ve ayaklananlar Karadağ'a sığındılar.⁹ Arnavutluk'taki olayların bittiğini göstermek amacıyla İttihat ve Terakki Fırkası, Padişah V. Mehmet'e Rumeli'de bir gezi yaptırdı. 5 Haziran 1911 de başlayan ve 20 gün süren bu gezide Selanik, Üsküp, Priştine, Manastıra gidildi. Padişah gittiği

⁵ Cela Tevfik Karasapan; *a.g.e*, s. 190.

⁶ Cela Tevfik Karasapan; *a.g.e*, s. 181.

⁷ Hale Şıvgın, *a.g.m*, s. 275.

⁸ Orhan Koloğlu, "Osmanlı Dönemi Libya", *DİA*, C.27, Ankara, 2003, s. 181.

⁹ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, Ankara, 1983, C.2, kıs. 1, s.35; Hale Şıvgın, *Trablusgarp Savaşı ve 1911-1912 Türk- İtalyan İlişkileri*, Ankara 1989, s.15.

yerlerde büyük bir ilgi ve coşkuyla karşılandı ve halka Müslüman- Hristiyan, Türk- Bulgar vs. ayırt edilmeden birlik içinde olmalarını nasihat etti.¹⁰

Balkan devletlerinin ile Osmanlı Devleti'nin ilişkileri çok gergin bulunmaktaydı ve faaliyetleri Rusya tarafından desteklenmekteydi. Hristiyan milli örgütleri, silahlı çeteleri, mebusları, kendi aralarında hiç eksik olmayan çekişmeleri bir yana bırakarak Osmanlı İmparatorluğuna karşı Makedonya'nın özgürlüğü ve Osmanlı düşmanlığı konusunda müthiş bir işbirliği içine girmişlerdi.

Savaş öncesinde Arap vilayetlerinin durumu da oldukça karışıktı. İmam Yahya Yemen'de ayaklanmıştı. 1911 Mayıs'ında bu ayaklanma yatıştı. Asir'deki Seyit İdris ayaklanması ise uzun süre devam etti. Seyit İdris, savaş sırasında İtalyan'lara çok yardımcı olmuştur.¹¹

Doğu'da Ermeniler, Balkan vilayetleri ve Arap vilayetleri kadar olmamakla birlikte Osmanlı Devletinden bazı taleplerde bulunmaktaydılar.¹²

Trablusgarp Savaşı, Osmanlı Devleti'nin çöküşüne yol açan felaketler zincirinin önemli halkalarından birini teşkil eder. Bu savaşla başlayan yenilgiler ve toprak kayıpları, Osmanlı Devleti'ni Sevr'e kadar sürüklemiştir. İtalya'nın Trablusgarp hakkındaki niyeti ve bunu gerçekleştirmek için yaptığı hazırlıklar bilindiği halde işbaşında bulunan Hakkı Paşa Kabinesi, savaşa ihtimal vermeyerek gerekli önlemleri almadığı gibi, yaptığı bazı askeri ve siyasi düzenlemelerle mevcut savunma imkânlarını da ortadan kaldırmıştır.¹³

Abdülhamit devrinde, Osmanlı devlet adamları Kuzey Afrika'daki bu son Osmanlı toprakları ile ilgili İtalyan emellerini anlamakta gecikmemişlerdir. Başta Mithat Paşa olmak üzere birçok devlet adamı meseleye karşı duyarlılık göstermişlerdir. Bu dönemde İtalyanların niyetleri anlaşıncı muhtemel işgal tehlikesine karşı tedbir alınma yoluna gidilmiştir. Emperyalist devletlerin çıkar sağlama faaliyetlerini, birer hak gibi değerlendirdikleri bilindiğinden imtiyaz taleplerinin önüne geçmek yolları aranmış ve İtalyan faaliyetlerine güçlükler çıkarmak suretiyle engel olunmaya çalışılmıştır.¹⁴

1905'de İtalya Başbakanı Forti, Trablusgarp'daki İtalyan çıkarlarını gündeme getirip Babıâli'ye verdiği bir nota ile birtakım imtiyazlar talebinde bulunmuştur. Fransa'nın Afrika da yayılma teşebbüsleri, Trablusgarp'a ait Canet vahası üzerinde hak

¹⁰ Başmabeynci Lütfi Bey, *Osmanlı Sarayının Son Günleri*, İstanbul, Hürriyet Yayınları, s.216.

¹¹ Hale Şıvgın, *a.g.m.*, s. 276.

¹² Yusuf Hikmet Bayur, *a.g.e.*, C.2, Ks. I, s.35.

¹³ İsrail Kurtcephe, "Osmanlı Parlamentosu ve Türk İtalyan Savaşı", *Otam*, S.5, Ankara, 1994, s. 235.

¹⁴ Avanzade, *a.g.e.*, s.66-67.

iddia etmesi, İtalyanların Fransızlara karşı kuşkuyla bakmalarına neden olmuştur. Bu durumda Fransa'nın devreye sokulması İtalyan isteklerine set çekebilirdi. Osmanlı hükümeti, Fransa'ya müracaat edip İtalyanların istediği imtiyazların verilmesinin Osmanlı devletinin haysiyet ve şerefine hanel getireceği gibi Fransa'nın yardımını istedi. İtalyanların Tunus üzerindeki hak iddialarından kurtulmayı düşünen Fransa; Babıâli'nin teklifini geri çevirmekle kalmamış İtalya'yı iddialarında ısrar etmesi için teşvik de etmiştir. Fransa'nın emperyalizmini harekete geçirebilecek somut bir şey ortaya koyamayan Osmanlı Hükümeti'nin bu girişimi, Fransa ile İtalya'yı karşı karşıya getireceği yerde çıkarlarının uzlaşmasını sağlamakla Osmanlı'ya karşı İtalyanlara, Fransa'dan emin olarak hareket etmek imkânını kazandırmıştır. Fransa'nın tutumu üzerine aradığı diplomatik desteği bulamayan Osmanlı hükümeti, İtalyan taleplerini kabul etmiştir. Bu imtiyazların kazanılmasından sonra İtalya Başbakanı Forti, Fransa Dışişleri Bakanı'na "Artık Trablusgarp'ı kolaylıkla işgale muvaffak olacağımıza eminim." demiştir.¹⁵

Abdülhamit döneminde muhtemel bir İtalyan işgal teşebbüsüne karşı yeterli olmamakla birlikte bazı askeri tedbirler alınmıştır. Trablusgarp'ta bulunan Fırkanın mevcudu, takviye edilerek 20.000'ne çıkarılmıştır. Kuloğulları teşkilatı; yeniden düzenlenip ihtiyaç durumunda yararlanmak üzere kırk elli bin kişilik kuvvet çıkarılacak bir hale getirilmiş ve bu yardımcı kuvvetlere dağıtılmak üzere 40.000 martini ve şınayder tüfekleri depolanmıştır.

Bu dönemde Osmanlı Hükümeti; bazı siyasi ve askeri tedbirler alırken İtalyanlara istedikleri imtiyazları da vermekten geri kalmamışlardır. İtalyanlar, bu imtiyazlar sayesinde ülkenin tüm iktisadi hayatına egemen oldular.¹⁶

İktisadi nüfuz yoluyla Trablusgarp ve Bingazi'yi ele geçirmeye çalışan İtalyanlar, Abdülhamit döneminde Bingazi'yi para ile satın almayı da düşünmüşler ve Osmanlı Hükümetine Bingazi'nin kendilerine terki karşılığında 54 milyon liralik ödemeyi önermişlerdir..¹⁷

İslamcılık siyaseti ile imparatorluğun Müslüman unsurlarını bir arada tutmayı amaçlayan Abdülhamit, halkının tamamına yakını Müslüman olan vatanın bir parçasının para karşılığı İtalyanlara satılmasının İslam dünyasında yaratacağı tepkiyi ve

¹⁵ İsrail Kurtcephe, *Türk-İtalyan İlişkileri (1911-1916)*, Ankara 1995, s.19; Tercüman-ı Hakikat, 11 Eylül 1911.

¹⁶ "Trablusgarp Hakkında Bir Mütalaa", Tanin, 12 Eylül 1911.

¹⁷ Sultan Abdülhamit, *Siyasi Hatıralarım*, İstanbul 1984, s.155-156.

bunun devlete ve şahsına vereceği zararları göze almamış olsa gerek ki; Bingazi hakkında ki düşüncelerini uygulamaya koymamıştır. Aksine Bingazi’de İtalyan işgaline karşı güçlü bir unsur olarak gördüğü Senusileri silah, top ve cephane göndermek suretiyle destekleyerek tedbir almak yolunu tercih etmiştir.¹⁸ Ayrıca gayesi muhtemel İtalyan saldırısına karşı memleketi savunmak olan Medeni Tarikatını desteklemiştir.¹⁹

Osmanlı Devletinin Roma elçisi Kazım Bey, 7 Şubat 1911 tarihli Hariciye Nezareti’ne gönderdiği telgrafta hükümetin dikkatini İtalya’da ki hazırlıklara çekiyor; İtalyanların bu hazırlıkları Trablusgarp’a taarruz amacıyla yaptığını; tedbirlerin zamanında alınmaması halinde bu kıymetli vatan parçasının elden çıkabileceğini belirtiyordu. 1911 yılı Şubat ayı içerisinde Hakkı Paşa’nın huzurunda okunan bu rapora rağmen Osmanlı Hükümeti, İtalyan işgaline ihtimal vermediği için tedbir almak yoluna gidilmedi.

Osmanlı politikası bu yanlış değerlendirme üzerine bina edilmişti. İtalyan istek ve şikâyetleri bu çerçevede içerisinde değerlendiriliyordu. Trablusgarp da İtalyan faaliyetlerine güçlük çıkaran Vali İbrahim Paşa’nın İtalyanların şikâyeti üzerine görevden alınması bu yanlış değerlendirmenin eseri idi.²⁰

4 Şubat 1911’de İstanbul’daki İtalyan Büyükelçiliği Osmanlı Hükümetine bir muhtıra verdi. İtalyan muhtırası, İbrahim Paşanın Banco Di Roma’nın faaliyetlerini engellemesiyle ilgiliydi. Banka, Trablusgarp belediyesine 1910 Mayıs’ında 100.000 franklık hesap açmıştı. Belediye bu hesaptan 20.000 franklık bir bölümü kullanmıştı. İtalyanlarla Belediye başkanı Hassune Paşa arasındaki kredi alışverişini öğrenen Vali İbrahim Paşa, derhal olaya müdahale ederek belediyenin bu hesaptan yararlanmasını yasaklamış ve aynı şartlarla belediyeye Osmanlı Bankası’nın kredi açmasını sağlamıştır. İtalyan bu durumu protesto ediyor ve İbrahim Paşa’nın yerine başka birinin vali olarak tayin edilmesini istiyorlardı.

İtalyan Hükümetinin İbrahim Paşa’yı Trablusgarp’tan uzaklaştırmak çabalarına İtalyan gazeteleri de vali aleyhinde yazılarla katıldılar. İtalyan gazeteleri, 1 Mart 1911 tarihli sayısında Trablusgarp fosfatlarını işletme hakkının vali İbrahim Paşa tarafından İtalyanlara verilmesinin önlendiğini; fosfatların işletme hakkının Amerikalılara verilmek üzere olduğunu iddia ediyor ve derhal Paşa’nın Trablusgarp’tan

¹⁸ Sultan Abdülhamit, *a.g.e*, s.155-156.

¹⁹ Sultan II. Abdülhamit Han, *Devlet ve Memleket Görüşlerim*, Yay. Alâeddin Çetin- Ramazan Yıldız, İstanbul 1976, s.227.

²⁰ Avanzade, *a.g.e*, s.77.

uzaklaştırılmasını istiyordu.²¹ Bu hususta yoğunlaşan İtalyan baskılarına dayanamayan Babiâli, işi pazarlığa döktü. O sıra da kardeşinin hastalığı dolayısıyla İtalya'ya gitmiş olan Trablusgarp başkonsolosu Postalozza'nın geri dönmemesine karşılık İbrahim Paşayı görevden aldı. Onun yerine daha önce Trablusgarp'ta " Mektupçuluk" görevinde bulunan Bekir Sami Bey tayin edildi.²² Bekir Sami Bey hiç sevilmediği halkın kendisinden nefret ettiği Trablusgarp'a gitmek istememiş olsa gerek ki, Vali olarak tayininin üzerinden birbuçuk ay geçmesine rağmen çeşitli bahaneler ileri sürerek Trablusgarp'a gitmedi. Osmanlı hükümeti, savaş başladığında Trablusgarp'ı valisiz bırakmakla hatalarına bir yenisini ekliyordu. Atılan her yanlış adım da İtalya'nın işini o derece kolaylaştırmıştır. Valilik ve kumandanlık birlikte yürüten İbrahim Paşa'nın İstanbul'a çağırılmasından sonra Trablusgarp Fırka Kumandanlığına tayin yapılmadı. Osmanlı hükümetiancak, İtalyan işgal tehlikesi kapıyı çaldığında 22 Eylül 1911 de Ahmet Fevzi Beyi Trablusgarp Kumandanlığına tayin etti.²³

1911 yılında İtalya için yoğun siyasi ve askeri hazırlıklar başladı. Gerçi bu yılın başında henüz savaşa karar verilmiş değildi. İtalyan hükümeti, diplomatik yollardan Trablusgarp'ı almayı umuyordu. Bosna Hersek'in Avusturya tarafından ilhakında olduğu gibi Osmanlı devletinin savaşı göze alamayacağı düşüncesi, İtalyan siyasi ve askeri çevrelerinde kabul görüyordu. İtalya'da Türklerin kötü idaresinden bıkmış olan Trablusgarp ve Bingazi halkının, İtalyan idaresini kabul edecekleri düşünülüyordu.

1911 Martında İtalya'da Giolitti'nin başkanlığına gelmesinden sonraaskeri hazırlıklara gizlilik içinde hız verildi. Siyasal baskılarla Trablusgarp'a sahip olamayacakları kanaatine varan Giolotti, önce girişilecek işgal hareketinin politik zeminini hazırlamayı, sonra askeri harekâtı başlatmayı planlıyordu. Bu maksatla İtalyan Genelkurmayına askeri hazırlıkları tamamlama, Dışişleri Bakanı San Giulianoya da işgale diplomatik yollardan zemin hazırlaması emrini verdi.

İtalyan hükümeti, işgal için gerekli her türlü hazırlıkları sürdürürken Osmanlı Devletini kuşkulandırmamak için gizlilik esasına riayet etmeye çalışıyordu. Hükümet yandaş gazeteler; diğer İtalyan gazetelerinin gizlilik prensibine ters düşen yayınlarını yalanlama yoluna gitmişlerdir.²⁴

²¹ İsrail Kurtcephe, *a.g.e*, s.28; Özcan Mert, *a.g.m*, s.844.

²² Avanzade, *a.g.m*, s.77; Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, C.I, Ks.1, Ankara 1983, s.79.

²³ İsrail Kurtcephe, *a.g.e*, s.30.

²⁴ Yeni Gazete, 4 Nisan 1911.

İtalyan kamuoyu; Trablusgarp ve Bingazi'nin İtalyan topraklarına bir an önce katılması zamanının geldiğine inanıyor, diğer emperyalist devletlere kaptırmadan harekete geçmesi için İtalyan Hükümetini yoğun bir baskı altında tutuyordu. İngiltere, Fransa ve Almaya'nın Trablusgarp'ı İtalyanlardan önce işgal edecekleri kuşkusu ve korkusu, İtalyan kamuoyunu çok duyarlı hale getirmişti. Konu, sık sık İtalyan meclisinde gündeme getiriliyor ve milletvekilleri temsil ettikleri seçmenleri adına hükümete Trablusgarp politikası hakkında sorular soruyorlardı. Bu sorulardan biri, İngilizlere karşı duyulan kuşkunun ifadesiydi. İtalyan milletvekillerinden Pekararo, mecliste yaptığı konuşmada Carabub vahası hakkında hükümetten izahat istedi. Pekararo, bu vahanın iktisadi ve stratejik öneminden bahsederek basında yer alan Carabub vahasının Mısır ve İngiliz nüfuzu altına girdiğine dair haberlerin doğru olup olmadığını soruyordu.²⁵

Trablusgarp üzerindeki hak iddialarını her fırsatta gündeme getiren İtalyan Hükümeti, siyasi baskılarla isteklerini Babîâlî'ye kabul ettirmeye çalışmakla beraber zaman zaman askeri gövde gösterilerinede ihtiyaç duyuyordu. Dışişleri Müsteşarı Prens Di Sakala, mecliste hükümetin Trablusgarp politikasına dair bir milletvekilinin sorusuna cevap olarak, İtalyan harp gemilerini her sene Akdeniz limanlarından bazılarını ziyaret ettiğini, bunun bir adet ve teamül olduğunu ve bu son iki sene zarfında tertip edilen programda Trablusgarp limanının bulunmadığını, fakat orada bulunan İtalyan tebaasının vatanseverlik duygularını canlandırmak için bundan sonra diğer limanlar gibi İtalyan tebaasının çoğunlukla bulunduğu Trablusgarp limanında ziyaret edeceğini söylüyordu.²⁶

1911 yılı Martından savaşın başlangıcı olan 30 Eylül 1911'e kadar geçen süre içerisinde İtalyan gazetelerinin en önemli sermayesi, Trablusgarp meselesi oldu. Hükümet yanlısı gazeteler de dâhil olmak üzere bütün gazeteler Trablusgarp ve Bingazi ile ilgili haber ve yorumlar yayınladılar. Bu yayınları, biri resmi görüşü yansıtanlar, diğeri İtalyan kamuoyuna hitap edenler olmak üzere iki kategoride incelemek gerekir. Hükümet yanlısı gazeteler Osmanlı devletine yakın gelecek için güven duygusu aşılacak için ve Trablusgarp'a asker gönderilmesine mani olmayı amaçlayan yayınlar yapıyorlardı. Diğer gazeteler ise hükümet yanlısı gazetelerin aksine Trablusgarp

²⁵ Yeni Gazete, 20 Haziran 1911.

²⁶ Yeni Gazete, 10 Temmuz 1911.

hakkında İtalya'nın emperyalist emellerini ifade eden ve hükümeti bir an önce Trablusgarp'ı işgale teşvik eden yayınlara yer veriyorlardı.

İtalyan basınının Trablusgarp meselesini bu derece alevlendirmesinde İtalya'nın güney vilayetleri milletvekillerinin önemli rolleri vardı. Bilhassa Sicilyalı milletvekilleri meclise sordukları soruları ve basına verdikleri demeçlerle İtalya'nın hayati çıkarları bulunan Trablusgarp'a derhal asker çıkarmasını istiyorlardı. İtalya Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Prens Di Sakala'da Sicilyalıydı. İtalyan Hükümetinin dış politikasını yönlendiren kişi olan Di Sakala'nın hükümeti, kuvvet kullanarak Trablusgarp'ı almaya teşvik ettiği biliniyordu.

İtalyan Hükümeti, gazetelerin kendi politikalarına ters düşen yayınları yüzünden zaman zaman güç duruma düşmekteydi. Giornale d'Italia gazetesi 10 Mart 1911 tarihli sayısında “ İtalyan Milliyetçiliği Merkez Komitesi”nin birbildirisi yayımlandı. Bildiride,“ Tunus olayından beri İtalyan dış siyasetinin bütün gayreti, öbür büyük devletlerin egemenliği dışında kalmış Akdeniz Afrikası'nın tek bölgesinde (Trablus) İtalya'nın iktisadi ve siyasi etkisini kurmaya yönelik olduğu” söylenilmekte ve İttihat Terakki yönetiminin İtalyan çıkarlarına ve milli şerefine karşı süregelen sert davranışları karşısında hükümet bir şey yapmamakla suçlanmakta ve Trablusgarp'taki İtalyan emellerinin elde edilmesi için, hükümetin zorlanması gerektiği söylenmekteydi. İtalyan Dışişleri Bakanı, bu yazıdan dolayı şikâyetle bulunan Osmanlı Büyükelçisine, bu kurumun resmi bir mahiyeti bulunmadığını ve sözlerinin bir önem ifade etmediğini söylemek zorunda kaldı.²⁷

İtalyan gazetelerinin Trablusgarp'ın işgali meselesi ile ilgili yayınları; İtalyan Hükümeti'nin bu tür yayınları tasvip etmediğini defalarca açıklamasına rağmen savaşın başlamasına kadar sürdü. İtalyan Hükümeti; Osmanlı Devleti nezdinde giriştiği diplomatik teşebbüslerde, İtalyan gazetelerinde yer alan İtalya'nın hazırlık ve faaliyetlerine dair çıkan haberleri yalanlarken samimi değildi. İtalyan basınının Trablusgarphakkındaki yayınları, İtalyan kamuoyunu savaşa hazırlıyordu. Bu da zaten Mart 1911'den beri savaşa karar veren fakat bunu işgal harekâtının geleceği açısından kamuoyunda saklı tutan Giolitti Hükümeti'nin işine gelmekteydi.²⁸

Trablusgarp politikası, İtalyan kamuoyunu “ Libyacılar” ve “Libyacı olmayanlar” üzere iki karşıt gruba ayırmıştı. Prezzolini ve Salvemini gibi radikal

²⁷ Yusuf Hikmet Bayur, *a.g.e*, C.I, Ks. I, s.76-77.

²⁸ Yusuf Hikmet Bayur, *a.g.e*, C.I, Ks. I, s. 74.

aydınlarla sosyalistler Trablusgarp'ın işgaline karşı çıkıyorlardı. Savaş aleyhtarları, savaş isteyenler karşısında azınlıkta kalıyordu. İtalyan kamuoyunun büyük çoğunluğu, Hükümet'in kuvvet kullanarak Trablusgarp'ı işgalini arzuluyordu. Milliyetçiler, Trablusgarp savaşını, İtalya'nın eski Roma'nın Akdeniz siyasetine dönüşünün başlangıcı olarak kabul ediyorlar, Katolikler ise hilale karşı yeni bir haçlı seferi olarak görüyorlardı. İtalyan kamuoyunun önemli bir bölümü, özellikle güneyde yaşayanlar, Trablusgarp'a binlerce iş gücünü çekecek ve böylece işsizliğe ve Amerika'ya yapılmakta olan göçe son verecek bir toprak gözüyle bakıyorlardı.²⁹

İtalyan kamuoyu için yalnızca bir askeri mesele olmayıp siyasal, kültürel ve ekonomik nitelikler taşıyan Trablusgarp'ın işgali tartışmalarında galip çıkanlar, İtalyan Milliyetçileri ve Vatikan mensuplarının başını çektiği taraf olacak; Salvemini bazı aydınlar gibi Trablusgarp'ın pek çok kişinin düşündükleri gibi vaat edilmiş topraklar olmadığını söylemelerine rağmen; medeniyet havarileri yüzlerine tanıdıkları medeniyet maskesi altında Kuzey Afrika'da ki son Osmanlı topraklarına saldıracaklardır

1.2.Avrupalı Devletlerin Tutumları

İtalya'nın savaş hazırlıkları sırasında Avrupa devletlerinin tutumlarına bakıldığında: Fransa, 1900 ve 1902 anlaşmalarına bağlı kalarak İtalyan tasarılarına sadık kalarak İtalyan tasarılarını desteklemiş ve genel olarak savaş süresince İtalya'dan yana bir tavır ortaya koymuştu. İtalya İngiltere'nin bu konuda muvafakatini daha 1887 gizli anlaşmasıyla almıştı. Buna göre İtalya İngiltere'nin Mısır'daki faaliyetlerini destekleyecek ve İngiltere de bir üçüncü devletin Kuzey Afrika'yı işgali halinde İtalya'nın Trablusgarp ve Bingazi'deki faaliyetlerini takviye edecekti. Rusya'nın durumuna gelince; o da 1909 anlaşmasına dayanarak, Fransa gibi davranmış İtalya'nın Trablusgarp'a yerleşmesine onun hakkı gibi bakmıştır. Fakat Rusya, İtalya'dan Balkanlar da Avrupa devletlerinin işe el koymasını gerektirecek şekilde davranılmamasını istemişti.

Almanya ise, İtalya'nın müttefikiydi. Ayrıca İtalya'nın Trablusgarp'taki tasarılarını onaylayan anlaşmaları vardı. Fakat Almanya'nın Osmanlı İmparatorluğu'nun dostluğundan elde ettiği bazı menfaatleride vardı. Bunun için Almanya Osmanlıya karşıda dost görümünü sürdürmekte ve onu kırmaktan kaçınmaktaydı. Bu yüzden iki tarafıda idare etmek istiyordu.

²⁹ Ümit Gürol, "İtalyan Fütürist Yazınında Türk Kavramı", Yazko Çeviri, Eylül- Ekim 1983, S.14, s.50.

1911 Eylülünün ikinci haftasından itibaren İtalya’da ki askeri hazırlıklar iyice açığa vurulmuştu. İtalyan hazırlıkları ve basının çok sert olan dili üzerine artık durumdan iyice tedirgin olan Osmanlı Hükümeti, 20 Eylül’de büyükelçiliklerine bir genelge yollayarak İtalyan basınının dilinin çok sert olduğunu askeri hazırlıklardan bahsedildiğini ve İtalyan hükümetinin bunları gereği gibi yalanlamadığını ve Osmanlı Devleti’nin bu yüzden huzursuzluk içinde bulunduğunu söyledi. Ve elçilere bulundukları yerlerdeki hükümetlerden İtalya’yı bu yolda uyarmalarının istenmesi talimatını verdi.³⁰

Osmanlı siyasi çevreleri, kapılarını çalan savaş tehlikesini ısrarla görmezlikten gelmeye devam ederlerken İtalyan Hükümeti, savaş bahanesi yaratma planının ilk safhasını ortaya koydu. 23 Eylül 1911’de İstanbul’daki İtalyan elçiliği aracılığıyla ile Babıâli’ye bir nota verildi. İtalyan notasında, Osmanlı subayları ile İttihat ve Terakki Cemiyeti üyelerinin, cahil ve mutaassıp halkı, İtalyanlar aleyhine kışkırttıkları, bunun bir sonucu olarak Trablusgarp ve Bingazi havalisinde bulunan İtalyanların can güvenliğinin tehlikeye girdiği, hatta canlarını tehlikede gören bazı ailelerin bölgeyi terke hazırlandıkları belirtilmekte; bu aşamada, taassubun galeyanına sebep olduğu ve Osmanlı Devleti’nin de bunu bastırmaya muvaffak olamadığı ileri sürülmüştür.³¹

Osmanlı hükümeti, aynı gün İtalyan notasını cevaplandırdı: “Trablusgarp ile Bingazi havalisinde bulunan İtalyanların tehlikeye maruz kaldıklarına dair Hükümet-i matbuanızca vaki olan istihbaratı muta zammın 23 Eylül tarihli takririnizialdım. Vilayet-i mezkurenin ahval-i hakikiyesine vakıf olduğum halde havali-i mezkurede mütemekkin İtalyanların emniyetlerini selb edecek hiçbir sebebe müstenid olmadığı gibi birdenbire bir galeyan-ı taassubi vuku hakkında dermeyan edilen endişeleri hiçbir şey muhık göstermemektedir. Vilalat-ı saire misüllü ve vilayat-ı mezkurede emniyet ve asayişin temini hususunda uhdesine terettüb eden vazifeyi ifadan emin bulunan Hükümet-i Seniyye, Trablusgarp’da bu vazifesinin temami-i ifasına kadir bulunmakta ve bulunacaktır. Meşrumat-ı anfeyi matbuanıza tebellüğ etmenizi rica ederim.”³²

Roma maslahatgüzarı Seyfettin Bey, 25 Eylül’de Hariciye Nazırı San Giuliano ile görüştü. İtalyan gazetelerinin iki devlet arasındaki ilişkileri zedeleyen şiddetli bir dil kullanmalarından yakındı. Seyfettin Bey’in amacı; İtalya’nın işgal niyeti olup olmadığını öğrenmekti. Giuliano, Osmanlı aleyhine yazılar yazan gazetelere basın

³⁰ Yusuf Hikmet Bayur, *a.g.e.* s.85.

³¹ Avanzade, *a.g.e.* s.6; Tanin, 30 Eylül 1911.

³² Tanin, 30 Eylül 1911.

hürriyeti olması nedeniyle bir şey yapamayacaklarını, Osmanlı Hükümetinin her zaman yaptığı gibi zaman kazanmasına fırsat vermemek için askeri hazırlıkları durduramayacağını ve İtalya'nın şimdiye kadar katlandığı fedakârlıklar ve gördüğü güçlüklerin karşılığı olarak Trablusgarp'da iktisadi egemenlik kurma hakkına sahip olduğunu söyledi.³³

İtalyan Hariciye Nazırı, bu görüşmede yapılan askeri hazırlıkların Trablusgarp'a yönelik olduğunu gizlemek gereği duymadı. Osmanlı Devleti, barışçı yollardan Trablusgarp'ı kendilerine bırakmazsa, İtalya'nın askeri kuvvet kullanarak almağa karar verdiğini açıkça belirtti. Seyfettin Bey, 25 ve 26 Eylül günleri üst üste gönderdiği iki telgrafla İtalya'nın savaşmakta kararlı olduğunu Osmanlı Hükümetine duyurdu.

25 ve 26 Eylül günleri Trablusgarp'ta oturan Yahudilerin çoğu İtalyan gemileriyle Malta'ya gittiler. Aynı şekilde yabancılar da hızla Trablusgarp'ı terk etmeye başladılar. Savaşın başlayacağını işaretleri olan bu gelişmeler karşısında Osmanlı Hükümeti'nin yaptığı tek şey, İtalyan Hükümetinden bilgi istemek ve İtalya'nın talep ettiği, iktisadi imtiyazları vererek savaşa mani olmak kararı almak oldu. Meclis-i Vüleka'nın, aldığı bu kararı uygulama zamanı olmadı. 28 Eylül'de verilen İtalyan notasıyla sorunun diplomatik yollardan çözümlenmesi yolları kapandı.³⁴

Berlin Büyükelçisi Osman Nizami Paşa, Babıâli'den aldığı talimat gereğince Alman Hükümetinin İtalya'nın Trablusgarp politikasına dair düşüncelerini öğrenmek üzere bazı teşebbüslerde bulundu. Almanların söylediğine göre, şimdiye kadar İtalyan Hükümeti, Trablusgarp üzerinde Yahudilerin tasavvurları hakkında Alman hükümetine hiçbir şey bildirmemişti. İtalya'nın Berlin büyükelçisi ile yaptıkları görüşmede de bu hususta elçi kendisine hükümetinden herhangi bir talimat gelmediğini, İtalya'nın en büyük korkusunun Trablusgarp'ı Fransızlara kaptırmak olduğunu söylemişti. Bunun üzerine Alman Dışişleri Bakanı, Fransız Hükümetine başvurarak Trablusgarp'ı almayacağına ilişkin İtalya'ya güvence vermesini istemişti. Ayrıca Alman Hükümetinin Babıâli'ye bazı tavsiyeleri de vardı. Türk Hükümeti, İtalyan tebaasının can güvenliğini sağlama garantisi vermeli ve sevk edilen askerlerin de bu maksada hizmet için gönderildiğini söylemeli ve başka dilekleri olup olmadığını da sormalıydı. Böylece olayların akışı diplomatik maceraya sokulacak ve diğer devletlerin işe karışmaları için

³³ Yusuf Hikmet Bayur, *a.g.e*, C.II, Ks. I, s.89.

³⁴ Tercüman-ı Hakikat, 27 Eylül 1911.

vakit kazanılmış olacaktı. İtalyan istekleri geri çevrilirse diplomatik yollardan sorunun çözülmesi güçleşecekti.³⁵

Osmanlı Hükümeti, İtalya'nın Fransa'dan kuşkulandığı için Trablusgarp meselesini alevlendirdiği iddiasının doğruluk derecesini anlamak maksadıyla Fransa Hükümetine başvurdu. Fransız Dışişleri Bakanlığı, bu iddiaları kesinlikle yalanladı. Alman hükümetide Fransızlar nezdinde İtalya'nın kuşkularını dile getirmek gayesiyle bir girişimde bulunmamıştı.³⁶

Paris büyükelçisi Rıfat Paşa, Rus Büyükelçisi İsvolski ile görüştü, Trablusgarp meselesinde Rusya'nın nasıl bir tavır takınacağını sordu. İsvolski, sorunun Rus Hükümeti'ni taraf tutacak kadar ilgilendirmedeğini; ancak olayın Balkanlardaki tepkileri hususunda Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya güvenebileceğini söyledi.³⁷

26 Eylül'de İtalya Hükümeti Viyana büyükelçisi vasıtasıyla üçlü ittifakı yenilemeye hazır olduğunu eğer Trablus işi de İtalyan istekleri doğrultusunda çözümlenirse üçlü ittifakın daha sağlam bir üyesi olacağını Avusturya'ya bildirdi. Bu görüşme gizli yapıldı. Çünkü Almanya ve Avusturya, Türklerin İngiltere ve Fransa'ya yaklaşmasından korkuyorlardı.³⁸

Alman büyükelçiliğiningazetesi olan Osmanische Llyod Gazetesi'nin bir mütalaasında İtalya hükümetinin Trablusgarp'daki İtalyan nüfuzunu gerek Osmanlı Devleti'nin her türlü tecavüzünden gerekse diğer devletlerin rekabetlerinden korumak için bazı isteklerde bulunmak üzere Bab-ı Ali, bu nota muhteviyatını kabul etmeyecek olursa, İtalya'nın askeri tedbirlere başvuracağını yazıyordu. Ayrıca bu hareketlerini mazur göstermek amacıyla İtalya kamuoyunun hükümet üzerindeki etkisinden bahsedeceklerini ilave ediyordu.³⁹

27 Eylül 1911 de Osmanlı'nın Trablusgarp'daki askeri kuvvetleri, Yemen isyanını bastırmak üzere gönderildi. İcraatları ile başarılı olmasına rağmen, Trablusgarp valisi İbrahim Ethem Paşa görevden alındı. Meşrutiyet yönetiminin başta olduğu bu dönemde, Bulgarlar bağımsızlıklarını resmen ilan etti. Bosna-Hersek, Avusturya-

³⁵ Yusuf Hikmet Bayur, *a.g.e*, C.II, Ks. I. s. 89-90.

³⁶ Yusuf Hikmet Bayur, *a.g.e*, C.II, Ks. I, s.89-93.

³⁷ Yusuf Hikmet Bayur, *a.g.e*, C.II, Ks. I. s.91; İsrail Kurtcephe, *Türk-İtalyan İlişkileri (1911-1916)*, s. 59.

³⁸ Yusuf Hikmet Bayur, *a.g.e*, s.91; Hale Şıvgın, *Trablusgarp Savaşı ve 1911-1912 Türk- İtalyan ilişkileri*, Ankara 1989, s.16.

³⁹ Tanin, 27 Eylül 1911.

Macaristan tarafından ilhak edildi. Girit Yunanlılara bırakıldı. Yemen imamı İdris, Osmanlı idaresine karşı başkaldırdı.⁴⁰

İtalyan Genelkurmay Başkanlığının yıllardır üzerinde çalıştığı seferberlik planını, günün şartlarına göre düzenledikten sonra Giolitti'nin imzalamasını müteakip 25 Eylül günü yayınlandı. Seferberliğin birinci günü olarak 28 Eylül 1911 tarihi tespit edilmişti. Silah altında bulunan 1890 doğumlularla birlikte 1888 ve 1889 doğumlular da 25 Eylül'de silah altına çağırılmışlardı. Trablusgarp'a gidecek seferi kolordunun birlikleri genellikle 1888 ve 1889 doğumlulardan oluşacaktı. Bunların askeri birliklerine katılmaları 26 Eylül'de tamamlandı.

1.3.Trablusgarp Savaşının Sebepleri

Avrupa Devletlerinin rekabeti neticesinde Berlin'de toplanan kongrenin vermiş olduğu karara göre tanınmış herhangi bir devletin resmen ve fiilen işgali altına girmiş olan Afrika bölgelerin, kuvvet ve idarelerine sokan ilk devletin hakkının kazanılmış sayılması kabul edilmişti. Fransa Afrika'nın içlerine dalmakta ve birkaç manga askerle ulaştığı noktalara Fransız bayrağı dikerek, bütün bölge üzerinde egemenlik kurduklarını ileri sürmekteydi. Fransa'nın Libya'nın güneyinde de böyle bir oldubitti yapmalarını engellemek için Sultan Hamit 1908 de Bingazi mutasarrıfı ve Kumandanı Hilmi Paşa'ya bir telgraf çekmiş ve acele kadro teşkiliyle bir jandarma müfrezesi refakatinde; Küfre vahasında bir kaymakamlık kurulmasını, buraların Osmanlı hâkimiyetinde olduğunu göstermek üzere hükümet konağı edinilerek binaya Osmanlı Bayrağının çekilmesini emretmiştir.⁴¹

İtalya; sömürgecilik yarışında birçok Avrupa devletine göre geç kalmıştı. Bunun fakında olan İtalyanlar, en kolay ulaşabilecekleri Kuzey Afrika'da pay aramaya başladılar. Önce gözlerini Tunus'a diktiler. Roma imparatorluğunun eski bir eyaleti olan Tunus, coğrafi bakımdan İtalya'ya yakınlığı yanında sürekli artmakta olan İtalyan nüfusunun yerleşmesi için de elverişli bir bölgeydi. Tunus'a yoğun bir İtalyan göçü başladı. Viyana kongresi sırasında Tunus'ta 2000Fransız'a karşılık 10.000 İtalyan yaşıyordu.⁴² Tunus'a yerleşen İtalyanlara ekonomik faaliyetlerde bulunmaları için her türlü yardımı yapan İtalya, Fransa'ya karşı giriştiği Tunus'u kapma mücadelesinde

⁴⁰ İhsan Süreyya Sırma, *Osmanlı Devleti'nin Yıkılışında Yemen İsyanları*, Konya, 1987,s.131.

⁴¹ Cela Tevfik Karasapan, *a.g.e*, s.176.

⁴² Enver Ziya Karal; *Osmanlı Tarihi*, C. VII. Ankara, 1983, s.82.

baştan beri fazla bir şansa sahip değildi. Zira Fransa, 1830'da Cezayir'i ele geçirdikten sonra Tunus'la ilgilenmeye başlamıştı.⁴³

İtalya'da, sanayileşme süreci özellikle gecikmiştir. Sanayileşme ancak 1880'lere doğru kesin olarak başlar. Tarım sektörünün egemenliği ile belirlenen feodalizm, birbirini izleyen yabancı işgaller yüzünden sürüp giden toprak dağınıklığı ve siyasal dağınıklık ortamında, İtalya'da dikkat çekici bir kalıcılık göstermiştir. Bununla birlikte, İtalya daha Birinci Dünya Savaşı arifesinde, tamamen özel bir biçimde olmasına rağmen emperyalist kökü Rönesans'a kadar uzanan ticaret ve banka sermayesinin önemi ve tarımda ilkel birikimin gecikmesi nedeniyle, sanayileşme sürecini başlangıcından itibaren, banka sermayesi ve sanayi sermayesinin malî sermaye içinde birleşmesi ve yüksek hızda bir sermaye yoğunlaşması nitelemiştir. Tekelci sanayi sermayesi malî sermayenin oluşumunu başlatmamış, fakat kendisi malî sermayenin gerekli sonucu olmuştur.⁴⁴

Kuzey Afrika'da 1830'da Cezayir ve 1882'de Tunus üzerindeki itibari haklarını kaybeden Osmanlı Devleti, ahalisinin bütün kötü idare hatıralarına rağmen, sadakati ve manevi bağlılığı Trablusgarp ve Bingazi üzerindeki fiili hâkimiyeti XIX. yüzyıl sonuna kadar devam etmiştir.⁴⁵

XIX. yüzyıl sonlarında Osmanlı Afrikası'da Cezayir'den sonra Tunus ülkesini de istila eden Fransızlar geriye kalan Trablusgarp ve Bingazi'yi İtalya'ya ikram etmişlerdir.⁴⁶

İtalya'nın yayılmacı devlet yapısı diğer Büyük Güçleri taklit eder şekilde geliştiğinden ve o dönemde Büyük Güç olmanın şartı, sömürgeye sahip olmaktan geçtiğinden; İtalya için sahip olunan sömürge'nin Afrika'da ya da başka bir coğrafi bölgede olması önemli değildi. İtalya'nın bu sonradan görme sömürge arayışı, onun henüz büyük bir güç olmadığının en büyük göstergesiydi. İtalya, dış politikasındaki yönünün Kuzey Afrika'nın doğusunda yeni sömürgeler elde edip, Akdeniz'de etkin bir güç olma şeklinde belirlemiş ve gözünü coğrafi olarak en kolay ulaşabilecekleri bölge olan Tunus'a göz dikmişti. Ancak İtalya'nın Akdeniz üzerindeki egemenlik konusunda iki büyük devlet olan İngiltere ve Fransa- ile savaşması gerekmişti. 18. ve 19. yüzyıl boyunca Akdeniz'in hâkim iki gücü Fransa ve İngiltere idi. Her ne kadar coğrafi olarak

⁴³ Abdurrahman Çaycı, "Guma İsyanı Öncesinde Fransa'nın Trablusgarp Siyaseti", C.XLVI, S.182, *Belleten*, Ankara 1982, s.323-329.

⁴⁴ Nicos Poulantzas, *Faşizm ve Diktatörlük*, İstanbul, 1980, s.27.

⁴⁵ Cela Tevfik Karasapan; *a.g.e.*, s.179.

⁴⁶ Cela Tevfik Karasapan; *a.g.e.*, s. 183.

bir Akdeniz ülkesi olmasa da İngiltere'nin bu deniz üzerinde mutlak bir hâkimiyeti söz konusuydu. Fransa ise 1830'da Cezayir'i ve 1881'de Tunus'u işgal ederek, İngiltere'den sonra Akdeniz'in ikinci hâkim gücü durumuna gelmişti.

Osmanlı Devleti'nin topraklarından, İngiltere ve Fransa'nın dışında pay almak isteyen üçüncü bir Avrupa Devleti, ilk defa 18 Haziran 1878'de toplanan Berlin Kongresi'nde devreye girmiştir. 1869'dan itibaren İtalyan Krallığı; Libya'yı eski Roma İmparatorluğu'nun Mare Nostrum'u (kendi denizi) ve Akdeniz'i dedoğal bir gelişme alanı saymıştır. Fransa'nın Cezayir'e yerleşmesine karşılık kendileri de Tunus'u ele geçirmeye kalkışmışlar ama Osmanlı Hükümetinin sert çıkışıyla karşılaşmışlardı. Yine de Tunus'a barış yoluyla girerek, demiryolları ile telgraf hatları çekmişler, bankalar açmışlar ve oradaki nüfuslarını artırmışlardır. Ancak Berlin Kongresi'nde İngilizler tarafından, İtalyanlara Libya konusunda bazı muğlâk ifadelerle vaatlerde bulunulmuştur. Bunun üzerine İtalyanlar, zaten kendi jeopolitik çevreleri içindeki Trablusgarp ve Bingazi ile ticarî ve kültürel bakımlardan yakından ilgilenmişler, buralarda dinî misyonerlerin yönettiği hastaneler ve okulların yanı sıra ayrıca bankalar ve ticarethaneler açmışlar ve kapitülasyon imtiyazlarından faydalanarak ülkenin her tarafındaki etkilerini artırmaya çalışmışlardır.⁴⁷

Milli birliğini tamamladıktan sonra diğer büyük devletler gibi bir sömürge imparatorluğu kurma fikrine kapılan İtalya gözünü Tunus'a dikti. Tunus, coğrafya olarak İtalya'ya yakındı. İtalya nüfusu sürekli artmakta ve halkının bir kısmı Amerika'ya yerleşmekteydiler. Tunus fazla gelen İtalyan nüfusu için uygun bir yerleşme alanıydı. Burada 2000 Fransız'a karşı 10.000 İtalyan bulunuyordu. İtalya hükümetinin bu sebeplerden dolayı Tunus'ta gözü vardı, burayı almak istiyordu. Bismark Fransa'nın Alsace- Lorraine'nin acısını unutturmak için Fransa'yı Tunus'u almaya teşvik etti. Ayrıca Fransa Tunus' alırsa burada gözü olan İtalya ile arası bozulacak ve bu da Almanya'nın işine yarayacaktı. Çünkü böylece Fransa'nın gözü Avrupa dışına çevrilmiş olacaktı.⁴⁸

Almanya ve İngiltere'nin Tunus'u Fransa'nın nüfuz bölgesi olarak kabul ettiklerini açıklamaları, İtalya'yı Tunus'a sahip olma hayallerinden vazgeçirmeye yetmemişti. İtalya'nın önüne iştahını kabartacak bir lokmanın sürülmesi gerekiyordu. İşte bu lokma, Trablusgarp olmuştu. İlk defa Berlin Kongresi sırasında İtalya'nın

⁴⁷ Nurettin Ceviz, " Tarihten Günümüze Libya ", *Orsam*, Ankara, 2011, s.11.

⁴⁸ Enver Ziya Karal, *Siyasi Tarih*, Ankara, 1983,C. 8, s. 82.

dikkatleri Trablusgarp'a çekilmeye çalışılmıştı. İtalya'ya açıktan bir teklif yapılmamıştı. Delegelerin birçoğu İtalyan kamuoyunu tatmin etmek için Trablusgarp'ta hareket serbestliği tanınması fikrini savunmuşlardır.

Sömürge İmparatorluğu kurmak için girişilen yarışın asıl nedeni yeni teknolojinin yani büyük çaplı çelik üretimi, elektrik enerjisi, petrol, kimya sanayi, içten yanmalı motor gibi en son teknolojinin kullanılması ile ilgilidir. Bu teknolojiyi kullanan ülkelerde üretim artmış, üretim arttıkça endüstri ülkelerinin kendi nüfusları bu üretimi tüketemez olmuşlardır. Böylece üretim fazlasını dağıtacak yeni pazarlar bulmak gerekliliği ortaya çıkmıştır. Diğer yandan endüstrinin hammaddeye olan gereksinimi yeni kaynaklar bulunmasını gerektirmiştir.⁴⁹

İtalya siyasetleri Libya'nın cennet olmadığını pek ala biliyorlardı. Kuzey Afrika'nın bu bölgesi, o zaman için İngiliz ve Fransızlar tarafından ortaya bırakılmış tek cılız kemik parçasıydı. Fakat İtalyanlar kendi memleketlerinin Güneyinde, Akdeniz'e 1800 kilometrelik kıyılarıyla bu geniş topraklara yerleşmekle Batıda Fransa'nın ve Doğu da İngiltere'nin nüfuzu ve hâkimiyeti altında bulunan memleketlerde kurdukları deniz üsleri arasında biraz nefes almak ve ilerisi için stratejik bir köprübaşı elde etmek ve böylece bir zamanlar Romalılar devrinde sahip oldukları genişleme imkânlarını elde etmek istiyorlardı.⁵⁰

1911 Ağustos ayında İtalya'nın, Trablusgarp ve Bingazi üzerindeki niyetleri Avrupa basınına sızdığı halde Babiâli bu durumu kabul etmemişti.⁵¹ Babiâli ise; Avrupa devletlerinin Kuzey Afrika İslam ülkelerini sömürgeleştirmekteki gayretlerine sadece seyirci kalmakla, klasik platonik diplomasisiyle tam bir gaflet içinde, ufuklarda beliren kara bulutların tehdidini bilmezlikten gelerek Trablusgarp ve Bingazi'deki eğitim görmüş askerlerinin bir kısmını terhis ve bir kısmını da top ve silahlarıyla Yemen isyanını bastıracak kuvvetlere katmışlardır.⁵²

15. yüzyılda başlayan sömürge yarışı sonraki yıllarda artan hızla devam etmiştir. 1800'de dünyada ki karaların % 35'i Avrupalıların işgali ya da denetimi altına girmiştir. Bu oran 1878'de %67'ye, 1914'te yani savaşın başlangıcında %84'ün üzerine çıkmıştır. Avrupalıların yerli halklara karşı kazandıkları başarının önemli bir nedeni; buhar makinelerinin ve makineyle yapılmış aletlerin sağladığı ileri teknolojinin kazandırdığı

⁴⁹ Heyet, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, Ankara, 2008, s.26.

⁵⁰ Cela Tevfik Karasapan; *a.g.e*, s. 190- 191.

⁵¹ Nurettin Ceviz, *a.g.m*, s.11

⁵² Cela Tevfik Karasapan; *a.g.e*, s. 191.

avantajlar olmuştur. 19. ve 20. yüzyılın başlarında sömürgeciliğin en etkin araçlarından birisi de demiryolları olmuştur. Çünkü demiryolu şirketleri yaptıkları demiryolunun her iki tarafındaki toprakları yeraltı ve yerüstü kaynaklarını da işletme hakkını elde ettikleri gibi o ülkenin içlerine kadar girme imkânını da elde etmekteydiler.⁵³

Birliğini sağlamasının ardından ekonomik olarak da bir atılım gerçekleştiren İtalya'nın Cavour Döneminden itibaren İtalya'nın temel siyaseti tarım toplumundan sanayi toplumuna geçebilmek olmuştur. Cavour Büyük Güçler arasında yer almanın temel şartının sağlam bir ekonomiye sahip olmak olduğunu biliyordu. Bu yüzden, sanayileşmeye ve sanayi için gerekli olan hammadde ile mamul ürünlerin ülke içinde aktarımını sağlayacak olan demiryollarına çok büyük önem vermiş ve bu konuda büyük yatırımlar yapmıştı. 1861 yılında İtalya çevresindeki demiryollarının uzunluğu 2.273km iken demiryollarının uzunluğu sırasıyla; 1871 yılında 6.710 km. 1881 yılında 9.506 km. 1891 yılında 13.964 km., 1901 yılında 16.451 km. ye çıkartılmıştır.

Sömürge paylaşmasına geç giren İtalya, 1896 da Adve'de Etiyopyalılara yenilince gözünü doğrudan Libya'ya dikti. Bölgenin İngiliz ya da Fransızların eline geçmesini istemiyordu. Onlarda Avrupa'da ittifak grupları arasındaki dengede güçlerini arttırmak için; İtalya'nın Libya üzerindeki hakkını kabule yanaştılar. Resmi İtalyan açıklamalarında asla işgal arzusu ileri sürülmedi. Sadece Libya'nın İtalyan imtiyaz bölgesi sayılacağı ve burada ticari girişimlerde İtalya'nın onayının gerekli olduğu belirtildi. "Barışçı Ekonomik Sızma" adı verilen bu politika diğer Avrupalılarınkine nazaran daha az tehlikeli görüldüğünden Abdülhamit, Avrupalıların tek bir cephede birleşmesini önlemek için İtalya'ya doğrudan karşı çıkmadı, aksine dostça bir politika izledi; yalnız engellemelerini el altından sürdürmeye çalıştı. Fakat böyle bir hakka sahip olma fikri giderek İtalya'da Libya'yı doğrudan ele geçirme fırsatı olarak görülmeye başlandı.⁵⁴

Üretimi çok sınırlı olan, geliri giderini karşılamayan vilayetin ithalatı daima ihracatından daha fazlaydı ve Avrupa'ya ekonomik bağımlılığı artırıyordu. 1883'te Trablus limanına 163 buharlı Avrupa gemisine karşılık sadece otuz beş Osmanlı bandıralı gemi gelmiştir. Anavatanla bağlantıyı daima muntazam Avrupa gemileri, sağlıyordu. Osmanlı devletinin ekonomik zorlukları karşısında İtalya yavaş yavaş bu boşluğu doldurmaya yöneldi. Postahaneler açtı, Libya limanları arasında İtalyan posta

⁵³ Heyet, *a.g.e*, s. 27.

⁵⁴ Orhan Koloğlu, "Osmanlı Dönemi Libya", *DİA*, C. 27, Ankara, 2003, s.181.

seferleri düzenledi. Banco Di Romanın bir şubesini burada kurdu ve bunları gerçekleştirme yolundaki işi savaş tehditlerine kadar vardırdı. Uzun süre direnen Osmanlı devleti sonunda her birine teker teker izin vermek zorunda kaldı. Özellikle Banco Di Roma yanına çekmek istediği yerli kesimi tatmin için para dağıtma, özel yatırımlara yardım etme açısından büyük faaliyet gösterdi. Vali ve Kumandan Recep Paşa bu oyunlarına karşı Ziraat bankasını açtırmayı denedi; ancak kaynak zayıflığı İtalyan bankası ile yarışmaya imkân vermedi. Yerli halkla yöneticiler arasında beliren bu kopuş, kuloğullarının asırlardır sahip oldukları imtiyazların 1902 de iptal edilmesiyle yeni bir aşamaya girdi.⁵⁵

İtalyan'lar, Trablusgarp'da Banco Di Roma'nın bir şubesini açmak için ilk defa 1905 yılında harekete geçtiler. Ancak bu girişim sonuç vermedi. İtalyan Hükümeti, Babiâli'ye bunun bir şaya olduğunu söyledi. Bu yalanlamaya rağmen Trablusgarp'da ki İtalyanların ekonomik faaliyetlerinin gittikçe artması, Osmanlı idarecilerini harekete geçirmiştir. İtalyan teşebbüslerinin sonuçsuz bırakılması için 1906'da Osmanlı bankasının bir şubesi Trablusgarp' da açıldı.⁵⁶ Ancak İtalyanlar, Trablusgarp'da bir banka açmakta kararlıydılar. Banco Di Roma yöneticileri, geniş deneyimlere sahip meşhur bir banker olan Bresciani'den Trablusgarp ve Bingazi'nin ekonomik ve siyasi durumu hakkında bir rapor istediler. Yaptığı inceleme sonucu hazırladığı raporu yöneticilerince çok beğenilen Bresciani, Trablusgarp'da Banco Di Roma'nın şubesini açmak üzere görevlendirildi.⁵⁷

İtalyanlar 1907 yılı şubat ayında Trablusgarp'da bir ev kiraladılar. İtalyan konsolosu bu binanın ne maksatla kullanılacağını soran Recep Paşa'ya burada banka açamayacaklarına dair teminat vermiştir. Hâlbuki bir süre sonra İtalya'dan gelen Banco Di Roma yazılı tabelanın Trablusgarp gümrüğünden geçirilmemesi Recep Paşa ile İtalyan konsolosu arasında tartışmalara sebep olmuştur. Vali 8 Nisan 1907'de çektiği telgrafla, Trablusgarp'da bir banka açılmasının iktisadi ve siyasi mahzurlarını belirterek nasıl davranılması gerektiğini sordu. Bankanın açılmasını Sadaret sakıncalı bulmasına karşın Hariciye Nezareti aynı görüşte değildi.⁵⁸ Osmanlı hariciyesine göre, İtalyan bankasının kuruluşuna siyasi yoldan engel olmaya gerek yoktu. Osmanlı Bankası şubesinin rekabetiyle yabancı bankanın çalışmaları akamete uğratılabilirdi.

⁵⁵ Orhan Koloğlu, *a.g.m*, s.181.

⁵⁶ Özcan Mert, "Osmanlı Belgelerine göre Banco Di Roma'nın Trablusgarp'da ki faaliyetleri", *Belleten*, C.LI, S. 200, s.833.

⁵⁷ Sabah Gazetesi, 26 Haziran 1912.

⁵⁸ Özcan Mert, *a.g.m*, s.834.

20 Nisan 1907 günü İtalya Dışişleri Bakanlığı Banco Di Roma'nın Trablusgarp'da bir şube açmasıyla ilgili olarak gümrükte çıkarılan güçlüklerle son verilmesini Babıâli'den istedi.⁵⁹ Osmanlı hükümeti; meselenin büyüyeceği ve sonuçta bankanın açılmasına mani olamayacağını anladı. Aslında bankanın açılmasına taraftar değillerdi. Bunun barışçı yollardan Trablusgarp'a girme vasıtası olduğunu, arkasından İtalyan zırhlıları ve askerlerinin gelebileceğinitahmin edebiliyorlardı.⁶⁰ Yabancı devletlere karşı gümrük vergisinin arttırılması mücadelesi verildiği sırada bu mesele büyütülmemeliydi. Hariciye Nezareti, 22 Nisan 1907'de Trablusgarp valiliğine çektiği telgraf ile Banco Di Roma'nın kurulmasına izin verildiğini bildirdi.

Hakkı Paşa kabinesinin ilk icraatlarından birisi Banco Di Roma'nın Trablusgarp ve Bingazi şubelerinin açılmasını resmen tanımak olmuştur. Bu olaydan sonra Trablusgarp ve Bingazi'deki İtalyan faaliyetleri daha çok artmaya başladı. Banka; Homs, Zevare, Mısrata, Zliten ve Derne'de Şubeler açtı.⁶¹

İtalya hükümeti, daha önce fertler vasıtasıyla yürüttüğü arazi ve mülk edinme faaliyetini Banco Di Roma vasıtasıyla sürdürmek istedi. Osmanlı Hükümetinin Banco Di Roma'nın bir müessese olarak arazi ve mülk satın alamayacağını, bu tür faaliyetlerin ancak şahıslar tarafından yürütülebileceğini ileri sürmesi üzerine banka müdürü Bresciani adına arazi ve mülk alımına başlandı.⁶² Bu alım haberleri ve İtalyan Hükümeti'nin arazi ve mülk alımı için 10.000franklık bir kredi açtığına dair rivayetlerin İstanbul'da duyulması üzerine Sadaretin emlak ticaretini yasaklayabileceği görüşü ağırlık kazanmaya başladı. Ancak meseleyi ele alan Meclis-i Vükela, 8 ve 12 Ocak 1908 de yaptığı iki toplantıda İtalyanların emlak alımına mani olunmayacağını, buna karşılık İtalyanların ellerine geçmesinde mahzur bulunan yerlerin satılmaması yolunda bir karar aldı.⁶³ Buna rağmen Banco Di Roma'nın emlak alımının önüne geçilemedi. Osmanlı Hükümeti'nin aldığı bu karar yalnızca bankanın işlerini biraz güçleştirdi.

Bankanın hangi amaca hizmet ettiğini çok iyi bilen Recep Paşa valiliği süresince İtalyanlara arazi ve emlak sattırmamak için büyük bir mesai sarf etmiştir. O'nun Trablusgarp'dan ayrılmasından sonra bankanın emlak alımında hızlı bir artış gözlemlendi,

⁵⁹ Özcan Mert, *a.g.m*, s.835.

⁶⁰ Sabah Gazetesi, 26 Haziran 1912

⁶¹“ Trablusgarp Hakkında Bir Mütalaa”, Tanin, 12 Eylül 1911.

⁶²“Trablusgarp Hakkında Bir Mütalaa”, Tanin, 12 Eylül 1911.

⁶³ Özcan Mert, *a.g.m*, s.837.

çoğu Bingazi de olmak üzere, 100.000 franklık arazi ve emlak satın aldılar.⁶⁴ Bankanın esas amacı ekonomik nüfuz sağlayarak İtalyan hükümetini askeri bir işgal teşebbüsünün gerektireceği zahmet ve masraflardan kurtarmak, Osmanlı idaresinin temellerini yıkarak İtalyanların girişini kolaylaştırmaktır.⁶⁵ İtalya Dışişleri Bakanı San Giuliana'nun İtalyan Millet Meclisinde bir soruyu cevaplarırken yaptığı açıklamalara göre, 1907 de 44 milyon frank sermaye ile Trablusgarp'da ki şubelerini açan banka, 10 Haziran 1911'de para muamelelerini 244 milyona, kasa mevcudunu 38 milyona, cüzdan mevcudunu 31 milyona ve cari hesaplarını 80 milyona çıkarma başarısına ulaşmıştır.⁶⁶

Birliğini yeni sağlamış İtalyan halkını maddi ve manevi bakımdan tatmin için sömürge alanı olarak bu Osmanlı topraklarını seçerken, aynı zamanda sermayedarları bulundukları Banco Di Roma vasıtasıyla da keselerinin doldurmayı amaçlıyorlardı.⁶⁷

Banco Di Roma Trablusgarp'ta dört yıl aktif olarak hizmet verdikten sonra, bölgedeki bütün haklarını Alman bir gruba satmıştı. Banka, İtalya'nın Trablusgarp'ı işgaliyle beraber işgalden önce uğradığı zararın karşılanması talebinde bulunmuştu. Bu durum İtalyan sermayesinin ne denli kırılgan olduğunun ve Bankanın siyasetle olan yakın ilişkisinin somut bir göstergesiydi. Ancak Trablusgarp'a yapılan bütün yatırımlara rağmen İtalya bölgeden istediği verimi alamamıştı. İtalya'nın Kuzey Afrika'daki bu yeni kolonisi ana kara için ekonomik, askeri ve stratejik olarak çok önemli bir değer ifade etmediği gibi ticari amaçla kullanılabilinecek yeterli oranda mineral kaynaklarına da sahip değildi. Buna ek olarak İtalya, Osmanlı Devleti zamanında işleyen Sudan-Libya ticaret yolunu da yeterli oranda kullanamamış ve Sahra ticaretini İngiltere ile Fransa'ya kaptırmıştı.

İtalyanlar, Trablusgarp ve Bingazi'ye sahip olmak için emperyalizmin her türlü giriş vasıtasını kullanmışlardır. Bunların başında okullar gelmektedir. Trablusgarp'da açılan ilk İtalyan Okulu Fransızlarla birlikte işletilen Saint Josef Rahibeler Okuludur.⁶⁸ Bunu diğer okulların açılması takip etmiştir. 1911 yılına gelindiğinde bu okulların sayısı on'a çıkmıştır.⁶⁹ Bu okullarda Arap çocuklarına İtalyan dili öğretilmekte ve İtalyan hayat tarzı benimsetilmeye çalışılmaktaydı.

⁶⁴ Trablusgarp Hakkında Bir Mütalaa", Tanin, 12 Eylül 1911; İsrail Kurtcephe, *Türk- İtalyan ilişkileri*, Ankara 1995, s. 16.

⁶⁵ Özcan Mert, *a.g.m*, s.844; Sabah Gazetesi, 26 Haziran 1912.

⁶⁶ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, C.1, Ks.1, Ankara, 1983, s.78.

⁶⁷ Tercüman-ı Hakikat, 29 Eylül 1911; Orhan Koloğlu, *Trablusgarp Savaşı ve Türk Subayları*, "1911-1912", Ankara, 1979, s.28.

⁶⁸ Avanzade, *a.g.e*, s.157-158

⁶⁹ Yusuf Hikmet Bayur, *a.g.e*, C.1, Ks.1, s.78,

Bingazi de faaliyet gösteren bir okulda para ile satın aldıkları veya kimsesiz olan zenci çocuklarını toplayarak din değiştirip Hristiyanlaştırıp eğittikten sonra ülkenin çeşitli bölgelerinde propagandacı olarak kullanıyorlardı. Açtıkları yetim okuluna aldıkları çocukları birer Türk düşmanı ve İtalyan sempatizanı olarak yetiştiriyorlardı. Bu gençler, Arap halkı ile İtalyanlar arasında iletişim kurulmasında kullanılıyordu. Kültürel faaliyet örtüsü altında işgal hazırlıkları yapılıyordu. Bu okullar, İtalyan askeri gücünün ilerleyen öncüleriydi.⁷⁰

Trablusgarp vilayetinin yeraltı zenginlikleri İtalyanların ilgi sahalarından birini teşkil etmiştir. Ülkede bulunan fosfat ve altın madenlerinin bolluğu, İtalyanların iştahlarını kabartmaktaydı. İtalyan hükümetinin baskıları sonucunda Osmanlı devleti, İtalyanlara Trablusgarp ve Bingazi'nin her tarafında maden arama izni verdi. Bu izin sayesinde İtalyanlar, ülkenin maden zenginlikleri hakkında fikir edinme imkânını elde ettiler. Ayrıca arkeolojik kazı yapma iznini de koparan İtalyanlar, bu yolla Trablusgarp ve Bingazi'nin kültürel tarihi mirasını yağmalamaya ve arkeolojik kazı kisvesi altında yer altı zenginliklerini tespite çalıştılar.

İtalya yüzyılın başından itibaren işçi gönderme yolu ile Trablusgarp'ta yerleşim birimleri kurmaya, etki alanı yaratmaya çalışmıştır. Siyasi hazırlık olarak İtalya'nın Rusya ve Avusturya ile anlaşma yoluna gittiği bilinmektedir. Rusya ile İtalya 24 Ekim 1909'da Racconigi Anlaşması ile birbirlerinin karşılıklı çıkarlarını tanımışlardır. Buna göre; 1. Rusya ve İtalya Balkanlarda mevcut durumu korumaya çalışacaklar. 2. Problem çıkarsa aralarında halledeceklerdi. Türkler açısından önemli olan husus ise İtalya'nın Boğazlar meselesinde Rusya'nın menfaatlerini olumlu değerlendirmeyi, Rusya'nın da İtalya'nın Trablusgarp ve Bingazi'deki menfaatlerini olumlu karşılamayı taahhüt etmesidir.⁷¹

İtalyan birliği kurulduktan sonra işbaşına gelen hükümetler, bu toprakları ilgi alanları olarak kabul etmişlerdir. Bu ilginin bir sonucu olarak Trablusgarp ticaretinde İtalyanlar büyük paya sahip oldular. Sadece İtalyan gemicilerinin Trablusgarp ve Bingazi sahillerinden her sene elde ettikleri süngerin tutarı 2,5 milyon frankı buluyordu.⁷²

⁷⁰ “Trablusgarp Hakkında Bir Mütalaa”, Tanin, 12 Eylül 1911

⁷¹ Heyet, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, Ankara, 2008, s.54; Hamza Eroğlu, *Türk İnkılâp Tarihi*, İstanbul, 1982, s. 68.

⁷² Avanzade M. Süleyman, *Trablusgarp Devlet-i Aliye-İtalya Vekayii-i Harbiyesi*, İstanbul, 1327, s.158.

İtalyanlar öncelikle Trablusgarb'ın deniz ticaretine el atmışlardır.1876 yılında Trablusgarp limanına giriş çıkış yapan 191.910 tonilatoluk 659 yelkenli ve vapurdan İtalyan bandıralı olan 99'u 55.678 tonilato ile ilk sırayı alıyordu. İkinci sırayı alan İngiltere ile aralarında 2567 tonilatoluk bir fark vardı.⁷³

İtalya'nın siyasi ortamı hazırlama çabalarının diğer önemli aşaması, Avusturya ile anlaşmasıdır. Anlaşmanın en önemli maddesi ise Avusturya'nın Yeni Pazar sancağı üzerindeki isteklerinde İtalya'nın yardımcı olması mukabilinde Avusturya'da İtalya'nın Osmanlı'nın Akdeniz ve Adriyatik kıyılarındaki tasarruflarına olumlu yaklaşmayı kabul etmesidir.⁷⁴

1911 yılı İtalyan Krallığının kuruluşunun 50. yılına rastlıyordu. Bu nedenle ülkede büyük bir milli heyecan yaratılmaya çalışılmış, bu çerçevede Trablusgarp üzerindeki iddiaları da bir şekil almaya başlamıştı. İtalya kamuoyunda Libya seferi için her kesimin kendine göre gerekçesi vardı. Milliyetçiler, eski Roma imparatorluğu günlerindeki Akdeniz siyasetinin dönüşünü selamlıyorlardı. Katolikler hilale karşı yeni bir Haçlı seferini görebiliyorlardı. Kamuoyunun kayda değer bölümü ise özellikle güneyde bu yeni koloniye göç verecek bir toprağa bakar gibi bakıyorlardı.⁷⁵

İtalyan sosyalistleri ise aralarında bir birlik olmamasına rağmen, genelde bu savaşa karşı olmuşlardı. İşçi sınıfının İtalya'nın Libya'ya asker sevk etmesini engellemek için umumi grev teşebbüslerine giriştiği bilinmektedir. Fakat bu teşebbüs hükümetin şiddetle engellemesi ve halkın nümayişçilere kötü gözle hatta vatan haini gibi bakması yüzünden bir sonuç vermedi.⁷⁶

İtalya'da Osmanlı 15. yüzyıldan başlayarak, 400 küsur yıl boyunca Doğuyu simgeleyen “ generik bir isim” olmuştu. Türkler, daha sonra ne kadar Batılı millet olmak için gayret sarf ettiyse de, Avrupa'da benimsenmemiş ve barbar, kışkırtıcı ve uygar olmayan millet imajını silememiştir. 1911 yılında İtalya'da Türk düşmanlığı, devrin şair ve yazarlarının başlıca günlük malzemesi olmuştu. Bu da kamuoyunda Libya'ya gitmek için müthiş bir arzu uyandırmış bulunuyordu. 1911 yılında ikinci olarak iş başına gelen Giolitti hükümeti, Trablusgarp işini sona erdirmeyi, programının 3. maddesine almıştı.⁷⁷

⁷³ Cela Tevfik Karasapan; *a.g.e*, s.163.

⁷⁴ Heyet, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, Ankara, 2008, s.54; Fahir Armaoğlu, *a.g.e*, s.634; Hamza Eroğlu, *a.g.e*, s. 68.

⁷⁵ Hale Şıvgın, “Trablusgarp Savaşı”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. 13, Ankara, 2002, s. 276.

⁷⁶ Hale Şıvgın, *a.g.m*, s. 276.

⁷⁷ Hale Şıvgın, *a.g.m*, s. 276- 277.

İtalyanlar büyük devletler nezdinde başarılı diplomasi faaliyetlerini sürdürürken; öte yandan da Trablusgarp'ta kendi hesaplarına elverişli bir ortam hazırlamaya çalışıyordu. Her emperyalist devletin uyguladığı metotları İtalyanlar burada ele almışlardı. Maksatları için çalışan okullar, bankalar, iktisadi kuruluşları vardı. Okulları, resmi ve mahalli mekteplerle rekabet ediyordu. İtalyanların 1907'de Trablusgarp ve Bingazi'de açtığı Banco di Roma onların Trablusgarp'a ekonomik bakımdan sokulma politikalarının başlıca aracı olmuştu. Banco Di Roma İtalyanların ekonomik bakımdan piyasaya hâkim olması için çalışıyordu. Banco Di Roma'nın Vatikan çevresi ile ilişkisi, hükümeti Libya seferine zorlayan bir etkendi. İtalya'nın 1911'de savaş kararı almasında Banco Di Roma müessesesinin çok büyük etkisi olmuştur.⁷⁸

İtalya Trablusgarp'taki cüretli hareketlerine Abdülhamit Döneminde başlamıştır. Trablusgarp'da Banco Di Roma müessesini kurmuş, Bingazi'de de postane açmıştı.⁷⁹ Trablusgarp'ta halifeye bağlı binlerce Müslüman meşrutiyet idaresinden çok şey bekledikleri halde ümitleri boşa çıkmıştı. İstibdat devrinde başlayan bu hareketler Meşrutiyet idaresinde de onun bıraktığı yerden devam etti. Trablus her konuda ihmal edildi. Sadrazam Hakkı Paşa kabinesi Banco Di Roma'nın resmiyetini tanıtınca İtalya'nın faaliyetleri kat kat arttı. Bu müessese bütün ticareti eline geçirdi ve yerli tüccarı iflas ettirdi. İtalya'ya verilecek sadece bir şey kaldı oda İtalya kamuoyunun hayali yani idari hâkimiyet meselesidir.

İtalya'yı 1911'de Trablusgarp'a karşı harekete geçiren en önemli olay, Fas meselesinin alevlenmiş olmasıydı. İtalya'nın daha 1900'de yaptığı gizli anlaşmaya göre, Fransa Fas'ta yeni menfaatler elde ederse, İtalya'da Trablusgarp'ta harekete geçecekti. Bu anlaşma ile Trablusgarp İtalya'ya vaat edilmiş oluyordu. 1911 yılında Fas'ın Fransa tarafından alınması ve Fransa'nın Fas konusunda Almanya ile anlaşmaya varması İtalya kamuoyunda hükümeti devirecek kadar şiddetli bir tesir yapınca; Giolitti hükümeti uzun zamandır hazırlanan ihtiraslarını açığa vurmaya mecbur kaldı. Bu durum Trablus'a karşı harekete geçmek için sabırsızlanan İtalyan kamuoyunu daha da şiddetlendirdi ve İtalyanların savaş kararı almasında büyük etkisi oldu.⁸⁰

Osmanlı devlet adamları, İtalya'nın Trablusgarp ve Bingazi ile ilgili emperyalist emellerini fark etmekte gecikmediler. Konu ilk olarak Osmanlı Mebusan meclisinde gündeme getirildi. Mecliste söz alan Abdülkerim Paşa, İtalya'nın Trablusgarp hakkında

⁷⁸ Hale Şıvgın, *a.g.m*, s. 277.

⁷⁹ Rahmi Doğanay, Erdal Açıkse, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi ve Atatürk İlkeleri*, Elazığ, 2006 s. 49.

⁸⁰ Hale Şıvgın, *a.g.m*, s. 277.

bazı fikirler beslediğini; buna karşı gerekli tedbirler alınmazsa Kuzey Afrika'daki bu son Osmanlı toprağının da kaybedileceğini ileri sürdü. Mithat Paşa da bu iddiayı destekler bir konuşma yaparak İtalyan faaliyetlerinin Trablusgarp'ı tehlikeye düşürebileceğini vurgulamıştır.⁸¹

1.4.Savaşın Başlaması

Yaz tatilini Cavur şehrinde geçiren İtalyan Başkanı Giolitti, 25 Eylül'de Roma'ya döndü. Bir gün sonra da yani 26 Eylül'de Bakanlar kurulu toplanarak Osmanlı Hükümetine ultimatome verme kararı aldı.

İtalya'yı bu tarihte harekete geçiren sebepler vardı. Almanya ile Fransa arasında Fas meselesini çözümlmek için sürdürülen müzakereler bir hayli ilerlemişve anlaşma zemini hazırlanmıştı.⁸² Sorun çözümlendiği takdirde İtalya; Almanyave Fransa'nın desteğini sağlayamamaktan korkuyordu. İtalyanları acele davranmaya iten sebeplerden birisi de mevsim şartlarıydı. Askeri harekât yapmaya uygun mevsimin sonlarına gelinmişti. Sonbahar mevsiminin biraz daha ilerlemesi halinde fırtınalar başlayacaktı. Böyle bir durum ise; İtalyan çıkartmasına mani olmasa bile çok büyük güçlükler yaratabilirdi. Bir defa bu mevsim başlarsa, açık havada savaşmak zorunda olan İtalya birliklerinin korunması çok zor olacaktı.

İtalyanların çoğunluğu, Trablusgarp'a sahip olmayı bir onur meselesi olarak telakki ediyor, İtalya'nın büyük devletler safına katılabilmesi için mutlaka bir sömürge elde etmesi gerektiğine inanıyorlardı. Tunus'u alma fırsatını kaçırdıktan sonra İtalya'nın Trablusgarp'ı daha başkasına kaptırabileceği korkusu İtalyanları çılgına çeviriyordu. İtalyan Hükümeti, Trablusgarp'a Amerika'ya yapılan göçe son verecek bir iskân alanı gözüyle bakıyordu. Bilhassa Sicilya'dan yapılan göçlerin yönü Trablusgarp'a çevrilebilirdi. Aynı zamanda el değmemiş bu topraklar; zengin hammadde kaynaklarıyla gelişen İtalyan sanayine büyük destek sağlayacaktı.1896 Adua mağlubiyetinin yarattığı kötü tesirler de, kolay kazanmayı umdukları Trablusgarp zaferiyle silinebilecekti.⁸³

İtalyan Bakanlar Kurulu'nun, 26 Eylül günü yaptığı toplantıda Türkiye'ye ultimatome gönderme kararı aldığından bahsedilmişti. Bakanlar Kurulunun aldığı bu karar derhal uygulamaya konularak İstanbul'da bulunan maslahatgüzar De Martino'ya

⁸¹ Avanzade, *a.g.e*, s.66; İsrail Kurtcephe, *Türk-İtalyan İlişkileri (1911-1916)*, Ankara 1995, s.13.

⁸² Yusuf Hikmet Bayur, *a.g.e*, C.II, Ks. I, s.69-70.

⁸³ İsrail Kurtcephe, *Türk- İtalyan İlişkileri (1911-1916)*, Ankara, 1995, s.60.

gerekli talimat verilmişti. Dönemin İtalyan başbakanı Giolitti'nin hatıralarında ısrarla 26 Eylül'de Babîâli'ye verdiğini söylediği nota, ancak 28 Eylül'de Babîâli'ye ulaştırıldı. Tanin gazetesi, 27 Eylül 1911 tarihli sayısında Osmanischer Lloyd gazetesinden aldığı bir haberi yayınladı. İstanbul'da ki Alman Büyükelçiliği tarafından çıkarılan bu gazete, İtalyan hükümetinin Trablusgarp'daki İtalyan çıkarlarını, Osmanlı Devletinin tecavüzünden korumak maksadıyla Babîâli'ye bir nota vermeye hazırlandığını şayet Osmanlı Hükümeti, bu notanın içeriğini kabul etmezse İtalya'nın askeri tedbirlere başvuracağını ve bu hareketlerini haklı göstermek için de İtalyan kamuoyunun baskısında bahsedeceklerini yazıyordu.⁸⁴

Almanya'nın onayını almak isteyen İtalyan Hükümeti; ancak 28 Eylül'de, Marchall'ın, İtalya'nın harekete geçebileceğine dair yeşil ışık yakmasıyla Babîâli'nin kapısını çaldı. İtalyan maslahatgüzarı De Martino, Sadrazam Hakkı Paşa'ya savaş çarkını çalıştırmaya başlayan İtalyan notasını verdi.⁸⁵

İtalya Avrupa devletlerinden gerekli cevapları aldıktan sonra uzun zamandır hazırlanmakta olduğu savaşı başlatmak zamanının geldiğine hükmederek, Osmanlı Devleti'ne 28 Eylül 1911'de bir nota verdi.

Bu nota'da özetle; Osmanlı Devletinin Trablusgarp ve Bingazi'nin ilerlemesi için hiçbir şey yapmadığı, bu bölgenin İtalya kıyılarına yakınlığı dolayısıyla kendileri için hayati önem taşıdığı, bu bölgeye medeniyet götürülmesinin zorunlu olduğu; fakat bu konudaki İtalyan görüş ve fikirlerinin Osmanlı Devleti tarafından tasvip edilmediğine İtalya'nın buradaki teşebbüslerinin inatla engellendiği, şimdiye kadar Trablus ve Bingazi'de İtalyanların meşru faaliyetlerine karşı daimi bir düşmanlık göstermiş olan Osmanlı devletinin şimdi kendi haysiyet ve menfaatleri ile ters düşmeyecek bütün iktisadi imtiyazları vermeye hazır olduğunu, bu konuda İtalya ile anlaşma yapmak istediğini; ancak İtalya Hükümetinin yapılacak olan bu anlaşmayı geçmişte yapılanları göz önünde bulundurarak faydasız gördüğünü, hatta daimi bir ihtilaf ve kavgaya sebebiyet vereceği ve bundan dolayı İtalya Hükümetinin böyle bir şeye yanaşmayacağını, ayrıca Trablusgarp ve Bingazi'deki İtalyan konsolos ve memurlarının buradaki Osmanlı askeri memurları tarafından İtalya aleyhine tahrik edildiğini ve bunun çok vahim sonuçlar doğuracağını, bu durumun yalnız İtalya tebaası için değil diğer yabancı tebaa içinde tehlike teşkil ettiğini ve bundan dolayı İtalyanların

⁸⁴ Tanin, 27 Eylül 1911.

⁸⁵ Avanzade, *a.g.e.*, s.7; Tanin, 30 Eylül 1911.

vapura binerek Trablusgarp'tan ayrılmaya başladıkları, ayrıca asker nakleden geminin gönderilmesinin tehlikeli olacağını, Osmanlı Devleti'ne bildirilmesine rağmen, geminin Trablusgarp'a gelmesinin durumu bütün açıklığıyla ortaya koyduğunu, bundan doğacak zarara karşı İtalya hükümetinin tedbir almak zorunda olduğunu bildiriyordu.

Ayrıca bu notada; İtalya'nın kendi haysiyet ve menfaatinin teminine mecbur olduğu ve bunun için İtalya'nın Trablusgarp ve Bingazi'yi askeri işgale karar verdiği, bundan başka yapacağı bir şeyin kalmadığı bildiriliyor ve buradaki Osmanlı memurlarının işgale muhalefet etmemeleri isteniyordu.

Bundan başka notada buradaki durumu tespit etmek için işgalden sonra iki devlet arasında anlaşmaya ihtiyaç olduğu İtalyan elçiliğinin bu notayı Osmanlı Hükümetine tebliği tarihinden itibaren yirmi dört saat zarfında bu konuda bir cevap almaya memur edildiği, aksi takdirde İtalya Hükümetinin hemen işgali gerçekleştireceği bildiriliyordu.⁸⁶

İşgalin hiçbir mukavemetle karşılaşmaması için Osmanlı Hükümetinin ilgililere gerekli emirleri vermesinin beklenildiği ve askeri işgalin yaratacağı durumun iki hükümet arasında yapılacak bir anlaşma ile kesin bir hale getirebileceği söylendikten sonra İstanbul elçiliğinin bu notayı tebliğinden itibaren 24 saat içerisinde kesin bir cevap istediği, bu süre zarfında cevap verilmediği takdirde İtalyan Hükümeti'nin işgali başlatacağı vurgulanıyordu.⁸⁷

İtalyan notası, Babîâli'de büyük bir şaşkınlık yarattı. Hâlbuki Osmanlı kamuoyu, İtalya'nın harekete geçebileceği beklentisi içerisindeydi. Gazeteler, İtalya'nın tecavüzü halinde elimizde bulunan kozlardan ve alınabilecek tedbirlerden bahsediyorlardı. İtalya'nın seferberlik ilanı haberi İstanbul'a ulaşmıştı. İtalya'nın yeni Sefiri Garoni'nin cebinde Osmanlı Hükümetine sunulacak bir öneri paketi bulunduğu ve İtalyan Hükümeti'nin Trablusgarp'a karşılık 80-100 milyon arası tazminat önereceği, eğer Babîâli, satmaya yanaşmazsa bir ultimatomla bu toprakların kendisine terkini isteyeceği şaiyası kulaktan kulağa fısıldanıyordu.⁸⁸

Bazı gazeteler, İtalya'nın savaş ilanı karşısında İtalya'yı barışa zorlamak için Osmanlı Hükümetinin de Kozlara sahip olduğunu ileri sürüyor ve bunların neler olduğunu sıralıyorlardı. Buna göre, İtalya resmen savaş ilan eder etmez hemen Osmanlı

⁸⁶ "İtalyan Sefareti'nin 28 Eylül 1911 Tarihli Notası", Tanin, 30 Eylül 1911.

⁸⁷ Avanzade, *a.g.e.*, s.7; Tercüman-ı Hakikat, 29 Eylül 1911; Sabah Gazetesi, 29 Eylül 1911; İkdâm, 29 Eylül 1911.

⁸⁸ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, İstanbul, 1984, C.I, s.125; Tercüman-ı Hakikat, 26 Eylül 1911.

topraklarında bulunan bütün İtalyanlar tutuklanıp esir sıfatıyla rehin sayılmalıydı. İtalyanların Osmanlı topraklarında bulunan tüm iktisadi müesseseleri, emlak ve arazisine el konulmalıydı. Son olarak da İtalyanlar ile her türlü ticari ilişkiler kesilmeliydi.⁸⁹

İtalyan notasının verilmesinden hemen sonra Sadrazam Hakkı Paşa, Meclis-i Vükela'yı toplantıya çağırdı. İtalyan notasının görüşüldüğü toplantıda, İtalyan Hükümeti'ne verilecek cevap hazırlandı.⁹⁰

Osmanlı Hükümeti İtalyan notasına 29 Eylül 1911'de cevap verdi. Osmanlı Hükümetinin verdiği cevapta: “Trablusgarp ve Bingazi'nin geri kalmasının kendilerinden önceki idarenin eseri olduğu, bundan dolayı meşrutiyet hükümetinin muhatap olamayacağı, bununla birlikte, Osmanlı Hükümeti'nin son üç sene zarfında Trablusgarp ve Bingazi'de İtalyan teşebbüslerine düşmanlık göstermediği bilakis İtalya'nın buradaki faaliyetlerine bu bölgenin ilerlemesi gözüyle baktığı, bu konuda kendine yapılan tekliflere iyi niyet gösterdiği ve kabul ettiği, İtalya ile münasebetlerinden hiçbir şekilde geri kalınmadığı, bu bölgenin gelecekte İtalya'nın iktisadi faaliyetlerine geniş bir saha açacak şekilde bayındırlık imtiyazı verilmesi hakkında İtalya'ya yapılmış olan teklifin bu iyi hislerin neticesi olduğu, Osmanlı Devleti'nin bu teklifi, kendi menfaat ve haysiyetini yürürlükte olan ve diğer devletlerle yapılan anlaşmaları gözönünde bulundurmakla birlikte yapmasının iyi niyetinin ifadesi olduğu” bildirilmiştir.

Trablusgarp ve Bingazi'deki asayişin temini konusunda ise, Osmanlı Devleti'nin durumu tamamıyla takdir edebilecek mevkiye bulunduğu, burada oturan İtalyan ve diğer yabancı tebaanın endişelerine sebep teşkil edebilecek hiçbir olayın cereyan etmediği, bu bölgede heyecan ve tahrikten eser bulunmadığı, asker ve diğer Osmanlı memurlarının asayişi sağlamak hususunda görevlerini yaptıkları bildirilmiştir.⁹¹

Osmanlı Hükümetinin görüşmeler sırasında buradaki askeri kuvvetini arttırmayacağı, İtalya'nın bu şartları kabul edeceğini ümit ettikleri ilave edilmiştir.

Bu notaya kadar İtalyanların böyle bir teşebbüse kalkacaklarına ihtimal vermeyen İbrahim Hakkı Paşa hükümeti Kuzey Afrika'daki son toprak parçası olan Trablusgarp ve Bingazi'yi elde tutucu bir politika izleyemedi. Zira Babıâli, savaş öncesinde Trablusgarp'taki vali ve kumandanı görevden aldığı gibi, bölgeyi savunmak

⁸⁹ Tanin, 25 Eylül 1911; Tercüman-ı Hakikat, 26 Eylül 1911.

⁹⁰ “Fevkalade Meclis-i Vükela”, Tanin, 29 Eylül 1911.

⁹¹ Hale Şıvgın, *Trablusgarp Savaşı ve 1911-1912 Türk-İtalyan ilişkileri*, Ankara, 1989, s.36-37.

üzere “Kulocakları” adındaki askeri örgütü de dağıttı. Böylece Osmanlı yöneticileri yalnız Trablusgarp ve Bingazi’yi saldırıya açık hale getirmekle kalmamış, aynı zamanda basının bu konudaki istem ve uyarılarına da kulak tıkamıştı.⁹²

Babiâli’nin notasını verdiği gün yani 29 Eylül 1911’de İtalya harp ilanı notasını verdi. İtalya’nın harp ilanı eden notasını İtalyan elçiliği baş tercümanı mabeyn-i hümayunda vekiller heyeti toplantısında bulunan Sadrazam Hakkı Paşa’ya tebliğ etti.⁹³ Bu nota da;

İtalyan isteklerinin gerçekleştirilmesi konusunda, Osmanlı Devletine verdiği sürenin İtalya’nın hoşuna gidecek bir cevap gelmeden sona erdiği, bu cevabın gelmemesinin, İtalyan hak ve menfaatlerinin korunması konusunda Osmanlı Devleti ve memurunun kötü niyetli ya da aciz olduklarını gösterdiği, İtalya’nın hak ve menfaatlerinin şeref ve haysiyetinin müdafaasını iktidarın elindeki vasıtalarla doğrudan doğruya sağlamak zorunda oldukları, bu sonucun uzun zamandan beri Osmanlı hükümet ve memurunun İtalya’ya karşı takip ettiği hareketin acı fakat kaçınılmaz bir sonucu olduğu; iki ülke arasında ki bu nedenle kesildiği ve İtalya Hükümetinin bu andan itibaren kendisini Osmanlı Devleti ile harpte saydığı, Roma’daki Osmanlı maslahatgüzarına da pasaportlarının verileceği kendi pasaportlarının da gönderilmesini istedikleri belirtiliyordu. Ve İtalya’da oturan Osmanlı tebaasının mal ve can emniyetlerinin temin edileceği ve İtalya’da oturabilecekleri ilave ediliyordu.⁹⁴

İtalya savaş ilan etmesine gerekçe olarak Bab-ı Ali’nin cevabı notasının İtalyan taleplerine uygun olmamasını göstermekteydi. İtalya’nın harp ilan etmesinin verilen cevapla ilgili olmayıp çok önceden planlanan tarihe göre yapıldığını gösteren pek çok delil mevcuttu. Birincisi, Osmanlı Devletinin cevabı henüz İtalyan Devletine ulaşmışken yani İtalyanların verdikleri 24 saatlik mühlet henüz dolmamışken İtalya’nın ilan-ı harp notası tebliğ edildi. İkincisi, 25 Eylül 1911’de İtalya’da seferberlik emri ilan edildi. Bu emirde seferberliğin birinci günü olarak 28 Eylül tarihi tespit edilmişti. Silâh altında bulunan 1890 doğumlular ile birlikte seferi kolordunun birliklerini teşkil edecek olan 1888 doğumlular 23 Eylül’de silâh altına çağrıldı. Bunların birliklerine katılmaları 26 Eylül’de tamamlandı. Üçüncüsü İtalya Osmanlı Devletine henüz savaş ilan etmeden Adriyatik sularında ve Preveze’de de Türk İtalyan savaşı başlamıştı.

⁹² Zafer Koşlu, “Trablusgarp Savaşı Sırasında 12 Ada’nın İşgali”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. 13, Ankara, 2002, s. 291.

⁹³ “Vükela Mabeyninde”, Tanin, 30 Eylül 1911.

⁹⁴ “İlan-ı Harp Notası”, Tanin, 30 Eylül 1911.

İtalya'nın 24 saatlik ultiyatı ve buna cevap verme zorunluluğu Bab-ı Ali'de büyük heyecan ve şaşkınlık yaratmıştı. Bunun neticesinde Sadrazam Hakkı Paşa istifa etmek zorunda kalmıştı. İbrahim Hakkı Paşa istifasında şöyle demektedir:

“İtalya matbuatının neşriyat-ı müheyyicesiyle başlayarak 6 gün mukaddem Trablusgarp'a nakliyat-ı askeriye icraiyesinden sarf-ı nazar olunmasını havi maslahatgüzarılığında alınan nota ile mahiyeti anlaşılmayan mesele hakkında hükümet-i mezkurenin dün gönderdiği ultiyatın Trablusgarp'ın 24 saatte tahliyesini havi olması ve verilen cevapta bir şekl-i muvafık ile müzakere-i siyasiye icrası teklif olmuşsa da İtalya hükümetince bu cevap makam-ı redde telakki olunarak hükümet-i seniyye ilan-ı harp edilmiş Preveze'de bir torpidonun topa tutulması suretiyle de fiilen ilan-ı muhasamat kılınmıştır. Şu ahval-i mühime karşısında heyet-i vükelanın mevkii pek ziyade ehemmiyet kesbetmiş ve bu sebeple hakkında emniyet-i umumiyenin insilab-ı cereyanı husule geleceği tabii bulunmuş olmasına mebnibu pek mühim ve nazik bir zamanda devam-ı memuriyetimin muvaffık-ı maslahat olamayacağı görüldüğünden bu güne kadar cereyan eden ahval ve muamelatın mesuliyeti tamamen şahsıma ait olmak üzere kabine riyasetinden affımı talep ederim.”⁹⁵

Tanin gazetesi Hakkı Paşa'nın istifasını şu haberle duyurmuştur; “ Sadrazam Hakkı Paşa meselesinin kesbettiği renk ve bazı müzakerat ve teşebbüs-ı cedide icrasına lüzum gösterdiğini ahval-ı vakaya ahiren ve müzakeratı hüsn-i neticeye isal edecek itimat ve emniyet-i umumiyenin kendisinden alınması icap ettiğinden bahisle mezkûr-i sadaretin daha salahiyet ve nüfuz ile ifa-i vazife edebilecek bir zata havalesi münasip olacağını bir de hak-i pay-i şahaneye istifasını arz etmiş ve istifası kabul buyrulmuştur.”⁹⁶

Sadrazam Hakkı Paşa İtalyan notasını aldıktan sonra kendi tedbirsizliğini itiraf eden şu sözleri söylemişti: “Eski zamanlarda benim vaziyetime düşen sadrazamların kafasını padişahlar binek taşında kestirirlerdi; ben o haldeyim.”⁹⁷

İtalya savaşı ilanını büyük devletlere bildirirken onların menfaatlerine dokunmamaya itina etmişti. İtalya, Avusturya ve Rusya'nın Balkanlar'daki mevcut durumun kendi aleyhlerine bozulmasından korktuklarını bildiği için sürekli Osmanlı

⁹⁵ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, İstanbul, 1984, Hürriyet Vakfı yayınları, C.I, s. 125.

⁹⁶ “Hakkı Paşa'nın İstifası”, Tanin, 30 Eylül 1911.

⁹⁷ Mahmut Kemal İnal, *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar*, İstanbul 1965, Milli Eğitim Basımevi, C.1, s.1789.

Devleti'nin toprak bütünlüğünden yana olduğu ve savaşın Avrupa'ya sıçratılmayacağını bildirdi.

İtalyan ultimatının verilmesinden sonra Sadrazam İbrahim Paşa 8. defa sadrazamlığa getirilmiştir. Bab-ı Ali İtalyan ultimatını alır almaz barışın korunması için büyük devletlere başvurmuş ve padişah İngiltere kralıyla Alman imparatoruna telgraf çekmiş ve Mahmut Şevket Paşa da Alman Büyükelçiliğine gönderilmiştir.⁹⁸ Alman elçisi Marchall, Mahmut Şevket Paşa'ya savaşı önlemek için Almanya'nın bir şey yapamayacağı, fakat İtalya'nın hareket tarzını da doğru bulmadıklarını söylemiştir.⁹⁹

Sultan Mehmet Reşat, İtalyan ultimatı karşısında İtalya üzerindeki nüfuzlarını kullanarak savaşa mani olabilirler düşüncesiyle Alman imparatoru ve İngiltere Kralına birer telgraf gönderdi. 1 Ekim'de Alman imparatorunun cevabını Alman büyükelçisi Baron Marchall getirdi. Padişaha sunulan telgrafta Alman imparatoru, İtalya ile Türkiye arasında Trablusgarp meselesinden dolayı meydana gelen duruma çok üzüldüğünü, ilk fırsatta ve uygun ortam bulur bulmaz aracılık etmeye çalışacağını söylüyordu. Bu sudan cevap başta padişah olmak üzere Almanya'ya bel bağlayanları iyice umutsuzluğa düşürdü.¹⁰⁰

İngiltere nezdinde yapılan girişimlerde sonuç vermedi. Verilen cevapta Osmanlı Devletinin arabuluculuk istemekte geç kaldığı ve şimdilik yapacak hiçbir şey olmadığı bildirildi.¹⁰¹ Said Paşa, İngiltere'nin arabuluculuk tekliflerini geri çevirmesi üzerine İngiltere ile Üçlü İtilafla birleşmeyi önerdi. İngiltere Hükümeti bu öneriye de olumlu bir cevap vermedi.¹⁰²

Bab-ı Ali çok zor bir seçim karşısında kalmıştı. Ya İtalya'nın dileğini kabul edip, Trablusgarp'ı onlara verecek ya da savaşa girecekti. Sürenin kısalığı da hükümeti çok güç bir duruma soktu. Osmanlı Devleti savaşacak güçte değildi. Fakat Trablusgarp'ı da İtalya'ya terk edemezdi. İngiltere büyükelçisi, Grey'e gönderdiği yazıda böyle bir hareket imparatorluk içindeki Arapların kitle halinde hükümete karşı ayaklanmasına yol açar diyordu.¹⁰³ Hükümet birazda zaman kazanmak için Avrupa devletlerine başvurmuştur.

⁹⁸ "Mesail-i Mühümme-i Dâhiliye Trablusgarp-İtalya", Tanin, 30 Eylül 1911.

⁹⁹ Mahmud Kemal İnal, *a.g.e.*, s.1085.

¹⁰⁰ Lütfi Simavi, *Osmanlı Sarayının Son Günleri*, İstanbul, 2006, s. 241-242.

¹⁰¹ Tanin, 2 Ekim 1911.

¹⁰² Feroz Ahmed, *İttihat ve Terakki*, İstanbul, 1986, Çev. Nuran Yavuz, s.166.

¹⁰³ Feroz Ahmed, *a.g.e.*, s.63.

1.5. Yaşanan Mücadeleler

Savaş patlak verdikten sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin nüfuzu hızla azalmaya başladı. İtalyan saldırısı, Avrupa'nın Osmanlı'yı yalnız bırakması, onun Osmanlının meşrutiyet rejimine olumlu tavır takınmaması, olarak yorumlanıyordu.¹⁰⁴

Trablusgarp Savaşının çıkması üzerine Osmanlı Meclis-i Mebusan'ı normal vaktinden daha önce açıldı. 14 Ekim 1911'de meclis 4. Dönemine girdi. Meclisin açıldığı gün Padişahın nutku Sadrazam Sait Paşa tarafından okundu. Padişahın nutkunda henüz başlayan Osmanlı-İtalyan savaşıyla ilgili olarak özetle; Osmanlı Devleti geçmişte yapılan ihmallerin telafisine çalışmakta iken, İtalya'nın aniden bir ulti-matom verdiği, Osmanlı Devleti'nin bu ulti-matoma verdiği cevapta İtalyanlara iktisadi isteklerinin neler olduğunun sorulduğu ve hemen müzakerelere başlanabileceğinin bildirilmiş olmasına rağmen, İtalya'nın bunları dikkate almayarak savaş açtığı, ayrıca ulti-matom'da verdikleri 24 saatlik süre dolmadan bir yandan Trablusgarp'a bir yandan da Adriyatik sahillerindeki harpten habersiz olan Osmanlı gemilerine saldırdığı, böylece beynelmilel hukuk kurallarını ihlal ettiği ve etmekte olduğu, bunun için meclisin normal vaktinden önce açılmasına lüzum gördüğü, hükümetin hemen dost ülkelere müracaat ederek sulhun korunmasını talep ettiği ve siyasi teşebbüslere devam edilmekte olduğu, bu konuda meclisin üzerine düşen görevleri en iyi şekilde yerine getireceğine emin olduğu belirtiliyordu.

18 Ekim 1911'de Sadrazam Sait Paşa mecliste hükümet programını okudu. Hükümet programının dış politikayla ilgili kısmı özetle; Trablusgarp meselesini vatan menfaatlerine en uygun gördükleri şekilde çözümlmek. Komşu devletler ile iyi dostluk ilişkilerini kuvvetlendirmek. Balkan devletleriyle ilişkilerini iki tarafın müşterek menfaatleri ne uygun olarak devam ettirmek ve kuvvetlendirmektir. Hiçbir devlet hakkında ihtiras beslememek ve bütün devletlerin hakkına riayet ettirmek ve buna karşılık kendi meşru haklarına da riayet ettirmek ve bu şekilde sulhu korumaktır.

1.6. Savaşa Tepkiler

Trablusgarp savaşı ülke çapında o kadar büyük üzüntü ve heyecan yaratmıştı ki; halktan gazetelere bu konuyla ilgili mektuplar geliyordu. Bunların bir kısmı, savaş için maddi yardım teklif ediyor, bir kısmı ise bizzat savaşa gönüllü asker olarak katılmak istediklerini bildiriyorlardı. Yurdun muhtelif yerlerinde orduya yardım cemiyetleri

¹⁰⁴ Feroz Ahmed, *a.g.e*, s.166.

kurulmuştu. Ayrıca yurt içinde ve dışında İtalyan işgalini protesto eden mitingler yapıldı.¹⁰⁵

İtalya'nın saldırısı karşısında milli ve dini duyguları galeyana gelen İmparatorluğun Müslüman halkı, mütecavize karşı savaşmak arzusuyla yanıp tutuşuyordu. İzmir, Selanik, Bursa, Konya, Bağdat gibi şehirlerden İstanbul'a gönderilen telgraflarda savaşa katılmak için izinler istenmiştir.

Müslüman halk savaşı İslamiyet'e karşı bir tecavüz gibi telakki ediyordu.¹⁰⁶ Bu nedenle savaşa fiilen maddi katılımı, dini bir vecibe olarak algılayan Müslümanlar; bir taraftan para yardımı yaparken diğer taraftan da Trablusgarp'ta savaşmak üzere gönüllü yazılmak maksadıyla izin istiyorlardı. Savaşa katılmak isteyenlerin başında Müslüman Arnavutlar gelmiştir. Avlonya'da toplanan yüzlerce Arnavut, Trablusgarp'a gitmek için gerekli izin verilmesini talep etmişlerdir. Arnavutların savaşa gitmek istediklerinin duyulması üzerine yurdun her tarafından birlikte Trablusgarp'a hareket etmek için başvurular yapılmıştır.

Üsküp'te bulunan çok sayıda Müslüman, mehter takımı eşliğinde topluca hükümet binasına doğru yürüyerek derhal Trablusgarp'a gönderilmek üzere silah altına alınmalarını istediler. İtalya'nın Bosna Hersek Müslümanları da gönüllü yazılmak maksadıyla sınırı geçerek Osmanlı askeri makamlarına müracaat etmişlerdir.¹⁰⁷

Selanik de galeyana gelen halk ve bazı subaylar, 5. Kolordu Kumandanı Hocan Tahsin Paşa'ya başvurarak Trablusgarp'a gidebilmek için harcırah verilmesini istemişlerdir. Paşa, bunlar içerisinde hiç olmazsa subayların Avrupa- Tunus yoluyla Trablusgarp'a gitmelerini sağlamak amacıyla gerekli harcırahın verilmesi için Harbiye Nezaretinden istekte bulunmuştur.

Savaş ilan edildiği sırada Selanik'te devam etmekte olan İttihat ve Terakki Cemiyeti Genel Kongresi'nde “ Vatanı Müdafaa Cemiyeti” kurulması ve bu cemiyetin yurt çapına yaygınlaştırılması kararı alındı.¹⁰⁸

İtalya'nın Trablusgarp'ı işgali, İngiliz işgali altında bulunan Mısır halkı arasında da büyük bir infial uyandırmıştır. Galeyana gelen halk ve Mısır ordusunda görevli bazı subaylar, İtalya'ya karşı savaşmak üzere Trablusgarp'a gönderilmek için Osmanlı

¹⁰⁵ “ Berlin’de Bir Miting”, “Bursa’da Miting”, Tanin, 30 Eylül 1911.

¹⁰⁶ Tercüman- ı Hakikat, 1 Ekim 1911.

¹⁰⁷ Tanin, 6 Ekim 1911.

¹⁰⁸ Tercüman-ı Hakikat, 3-11 Ekim 1911.

Devleti'nin Mısır Fevkalade Komiserliğine başvurmuşlardır. Trablusgarp'a gönüllü ve erzak gönderme işini, "Müdafaa-i Vatanîye Cemiyetleri" üstlenmiştir.

Mısır'da kurulan "İane Cemiyetleri", halkın yapmak istediği her türlü yardımı kabul ediyorlardı. Trablusgarp'a yardım kampanyasına halkın ilgisi o kadar fazlaydı ki "İane"lerin yatırıldığı "Deutsche Orient Banc" da 15 gün içerisinde 450.000 mark para toplanmıştır.¹⁰⁹

Trablusgarp savaşı münasebeti ile İslam dünyasının her yerinde mütecaviz İtalya'ya karşı tepkiler görülmüştür. Endonezya, Hindistan ve Afganistan'dan başlayarak Rusya Müslümanlarına, Mısır'a, Cezayir'e Tunus'a gelinceye kadar çok geniş bir sahada yaşayan milyonlarca insan, dini hislerinin tesiriyle, İtalya'nın Trablusgarp'ı işgal teşebbüsünü, İslam hilafetine yapılmış bir saldırı olarak nitelendiriyorlardı.¹¹⁰

Cava adalarında Müslümanlar, Osmanlı Hariciye Nezaretine bir telgraf çekerek savaş hakkında bilgi istemiş ve yardıma hazır olduklarını bildirmişlerdir. Hariciye Nazırı Asım Bey, cevabi telgrafında, Cava Müslümanlarına teşekkür etmiş, şimdilik yardıma ihtiyaç olmadığını ve savaşın Osmanlılar lehine devam etmekte olduğunu duyurmuştur.¹¹¹

Hindistan Müslümanları, savaş ilanını haber alınca tepkilerini göstermekte gecikmemişlerdir. Savaşın başlamasından iki gün sonra, yani 1 Ekim 1911'de Kalküta'da yapılan ve binlerce insanın katıldığı bir miting'de Trablusgarp'a katılan İtalya telin edilmiştir. Mitingi tertipleyen Hüseyin Asaf ve Suhreverdi adlı Hintli liderler, Osmanlı Meclis-i Mebusan Riyasetine çektikleri bir telgrafla "İhtisat-ı uhuvvetkarane İslamiye'nin Osmanlılar lehinde olduğunu..." bildiriyor ve Osmanlı Hükümeti tarafından İslam'ın şan ve şerefine korunmasını istiyorlardı.¹¹²

Londra'da yaşayan Hindistan Müslümanları da savaş karşısında son derece müteessir olmuşlar ve basına bir açıklama yapmışlardır. Hindistan Müslümanları Heyeti adına yapılan açıklamada "... İtalya'nın tecavüzatını bir nefret-i amîka ile telakki ederek, bunu her türlü kavanın-i insaniyete ve bilhassa âlem-i insaniyete karşı bir tecavüz ad eyler, efkâr-ı medeniyetpervarane perverde etmekle ma'ruf olan devletlerin ve bilhassa İngiltere'nin bu meseledeki hatt-ı hareketi kendileri üzerinde fena bir tesir

¹⁰⁹ Alemdar, 12 Kasım 1911.

¹¹⁰ Tercüman-ı Hakikat, 18 Eylül 1912.

¹¹¹ Sabah Gazetesi, 3 Kasım 1911.

¹¹² Tanin, 3 Ekim 1911.

hâsıl ettiğini beyan eyleyerek Osmanlılara, hissiyat-ı muhabbetkaranelerini temin...” ediyorlardı.¹¹³

Hindistan’da savaşa gösterilen tepkiler, barış anlaşması yapılana kadar devam etti. Bunlardan birisi de Ağustos 1912’de Karaçi’de yapılan mitingde sergilendi. Mitinge başkanlık eden Pir Yakub Han, miting sonrası Sadaret’e bir telgraf çekerek, vatanın bir parçasının düşman tecavüzüyle karşı karşıya kaldığı bir sırada sürmekte olan “Fırka’İhtilafatı”na son verilmesi istenmiştir.¹¹⁴

Hindistan’da olduğu gibi Afganistan halkı üzerinde de Trablusgarp savaşının etkileri görüldü. Burada da yardım için para toplandı, gönüllüler yazıldı, hatta Ebu Said Arabî gibi bazı muhafazakâr Müslümanlar da savaşmak üzere Trablusgarp’a gittiler.¹¹⁵

İtalya’nın Trablusgarp’ı bombaladığı haberi Tunus’a ulaştığında, burada yaşayan İtalyanlarla Araplar arasında her an bir çatışma çıkma ihtimali belirdi. Trablusgarp’la çok sıkı bağları bulunan Tunus halkı, kan ve din kardeşlerinin yardımına koşmak ve İtalyanlardan intikam almak arzusuyla dopdoluydu. O ana kadar “... Her vakit muti görünen bu halk, pek ziyade galeyana geldi ve itaatten ayrılmağa başladı. Şehrin etrafında devriye gezenleri şimdiye kadar görülmediği halde tahrik ediyorlardı...”¹¹⁶

Trablusgarp savaşı, Tunus’ta Fransızlara karşı düşmanlığı ve bağımsızlık arzularını artırmıştır. Müslüman halk, içinde bulundukları durumdan Hristiyan alemini sorumlu tutuyorlardı. Bu yüzden de Fransa ve İtalya’ya karşı duyulan kin, savaşla birlikte had safhaya ulaştı. Ayrıca, Tunus halkı Trablusgarp’a silah erzak ve para nakliyatında üstlerine düşeni yapmaya çalıştılar.¹¹⁷

1.7. Savaşın İç Siyasete Etkisi

Muhalefet Hakkı Paşa Hükümetini Divan-ı Ali’ye sevk etmek istiyordu.¹¹⁸ Savaşta içine düşülen çıkmaz siyasal hayata 21 Kasım 1911’de Hürriyet ve İtilaf Fırkası’nın kurulması biçiminde yansdı. Hürriyet ve İtilaf Fırkası’nı kuran ve bu fırkaya giren kişilerin tek ortak oldukları konu İttihat ve Terakki düşmanlığıydı. Fırkanın birinci amacı da İttihat ve Terakki’yi iktidardan uzaklaştırmaktı. İttihat ve Terakki’nin itibarını büyük ölçüde kaybettiği bu günlerde, Hürriyet ve İtilaf’ın ortaya

¹¹³ Tanin, 3 Ekim 1911.

¹¹⁴ İkdâm, 1 Eylül 1912.

¹¹⁵ Sabah Gazetesi, 26 Haziran 1912.

¹¹⁶ Enver ziya Karal, *a.g.e*, C.VIII, s. 82.

¹¹⁷ Tercüman-ı Hakikat, 27 Aralık 1911.

¹¹⁸ Tarık Zafer Tunaya, *a.g.e*, s.273.

çıkması onun çok taraftar toplamasına ve dağınık durumdaki muhalefeti birleştirmesine sebep oldu.¹¹⁹

Hürriyet ve İtilaf Fırkasının 11 Aralık 1911’de yapılan İstanbul ara seçimlerini doğru dürüst teşkilatı olmamasına rağmen tek oy farkla kazanması meclisi iyice karıştırdı.¹²⁰ İttihat ve Terakki mebusları arasında bir panik havası yarattı. Bu karışık ortamdan kurtulmanın en kestirme yolu meclisin dağılmasıydı. İttihat ve Terakki dağılan itibarını yeniden kuvvetlendirmek, Trablusgarp savaşının mecliste doğurduğu kargaşadan kurtulmak, muhalefetin örgütlenmesine fırsat vermemek Hakkı Paşa kabinesini Divan-ı Harpten kurtarmak için meclisin feshi istenmiştir.¹²¹

Meclisin feshedilip yeni seçimlerin yapılabilmesi için anayasanın 35. maddesinin değiştirilmesi gerekiyordu. Bu madde 1909’da meclisi feshetme yetkisini padişah’tan alıp meclise veriyordu. Padişah’tan alınan bu hak, şimdi İttihat ve Terakki’nin çıkarlarını korumak üzere yeniden padişaha verilmek isteniyordu. 35. Maddenin değiştirilmesi için yapılan meclis toplantısına sadece İttihat ve Terakki mebusları katıldığından bu maddenin değiştirilmesi için gerekli olan üçte iki çoğunluk sağlanamamıştır. Sait Paşa bu durumu meclisin hükümete güvensizliği biçiminde telakki ederek istifa etti. Fakat Sait Paşa, ertesi gün 9. defa sadrazamlığa getirildi ve aşağı yukarı aynı kişilerle yeni kabineyi kurdu. Meclisten güvenoyu istemeden aynı değişiklik önergesi tekrar getirildi. Muhalefet yine reddetti. Padişah 35. Maddenin değiştirilmesini kanuna uygun olarak Ayan Meclisi’ne danıştı. Ayan’ın olumlu yorumuyla Kanun-i Esasi’nin 7. maddesine dayanılarak meclis feshettirildi(18 Ocak 1912).

Buna göre, üç ay içinde seçimler yapılacak ve yeni meclis toplanacaktı. İttihat ve Terakki üyeleri seçimler için büyük tedbirler aldılar. Ellerindeki iktidar imkânlarına güveniyorlardı. Kendilerine yakın olan memurları idari makamlara getirdiler. Şüphe ettikleri memurları başka yerlere sürdüler. Seçimler sırasında hükümetin kullandığı baskı yüzünden ülkede hoşnutsuzluk arttı. Birçok yerde olaylar meydana geldi ve zor kullanıldı. Bu seçim tarihi “sopalı” ya da “dayaklı” seçim olarak geçti.

İtilaf ve Terakki, Şubat ve Mart’ta yapılan seçimleri büyük çoğunlukla kazandı. Hürriyet ve İtilaf ise henüz çok yeni olduğundan ve kendi iç çekişmelerine son

¹¹⁹ Tarık Zafer Tunaya, *a.g.e.*, s.266.

¹²⁰ Feroz Ahmed, *a.g.e.*, s.174.

¹²¹ Şeyhül İslam Cemalettin Efendi, *Siyasi Hatıralarım*, İstanbul, 1978, s.70.

veremediğinden seçimlerde fazla bir varlık gösteremedi. ¹²²Yeni meclis 18 Nisan 1912’de Çanakkale’nin İtalyanlar tarafından işgal edildiği gün açıldı. Fakat o tarihte henüz demiryolları yeterli olmadığından mebusların birçoğu İstanbul’a gelemediler. İtalyanlar bu durumu Çanakkale saldırısından korkulduğu şeklinde yorumlamıştır.

1.8. İtalya ve Osmanlı Donanmalarının Mücadelesi

İtalya, bu savaşa uzun zamandır hazırlanmaktaydı. Her çapta kara ve deniz topları sayısız mitralyöz cephane ve çok kalabalık ordusu vardı. İtalya, o sırada dünyanın en güçlü donanmalarından birine sahipti. Osmanlı devletinin ise savaşa başladığı zaman Trablusgarp’da ki asker sayısı 2000’i geçmiyordu. Bingazi’dekiler daha azdı ve kendi hallerine terk edilmişlerdi. Donanması ise yok denecek kadar güçsüzdü. Ana kuvvet bakımından: 4 Türk ve 23 İtalyan gemisi, hafif kuvvetler bakımından: kruvazör, torpido kruvazörü, muhrip torpidobot olmak üzere 30 Türk gemisine karşılık 93 İtalyan gemisi, ağır top bakımından: 3Türk muharebe gemisinin 21 adet 280ve iki adet 237mm’lik ağır topuna karşılık İtalyanların 16-305, 27-254, 62-203, 32-190 ve eski 12-340 mm’lik ağır topu vardır.

Bu sayılardan başka Türk gemilerinin inşa tarihleri; İtalyan gemilerine göre çok eski ve süratleri de geriydi. Birçoğu da kullanılmaz bir halde bulunuyordu.Osmanlı donanması harbin ilanından evvel manevralar yapmak üzere yola çıkmış ve 20 Eylül’de 13 parçadan ibaret Türk filosu Beyrut’a varmıştı. 28 Eylül’de yani İtalya’nın 24 saatlik ultimatom verdiği gün bundan habersiz olarak Beyrut’tan hareket etti. Filo yolda çeşitli manevra ve talimler yaparak Rodos yolu ile Ege denizine girdi. 1 Ekim’de Sakız Adasına demirlenecekti. 29 Eylül’de savaş ilan edilince Osmanlı basınında gündeme donanmanın nerede olduğu sorusu geldi.

“ İtalya ile hal-i harp tahaddüs edince akla en evvel gelen suallerden biri donanma nerede oluyor. Buna dair hiçbir sarıh haber mevcut değildir. Donanmanın bir gün yani perşembe günü Beyrut’tan hareket ettiği haberi alınmıştır. Fakat ondan sonra bir malumat yoktur. Bir şaiyaya nazaran donanama Rodos önünde görülmüştü. Fakat bu kâfi değildi. Binaenaleyh donanmamızın bir İtalya müfreze-i bahriyesi ile çarpışması ihtimali mevcuttu. ¹²³

¹²² Rıfat Uçarol, *Bir Osmanlı Paşası ve Dönemi, Gazi Ahmet Muhtar Paşa*, Ocak, 1976, Milliyet Yayınları, s.330.

¹²³ “Donanmamız Nerede?”, Tanin, 30 Eylül 1911.

Başka bir haber “Donanma nerede? Dün akşam bu muhtelif şaiyatın hangilerinin doğru hangilerinin yanlış olduğunu anlamak üzere tahkikat icra ederek tamamen değilse bile kısmen mevsuk bir malumat toplamaya muvaffak olabildikse de bunları yazmaya başlayacağımız esnada matbuat idaresinden aldığımız bir tebliğ namede donanmanın ahval ve harekâtına dair hiçbir şey neşredilmemesi beyan edilmiştir. Yalnız hükümetten aldığımız mezuniyetle şurası kemal-i emniyetle temin edebiliriz ki donanmamız emin ve selamettedir.”¹²⁴

Türk donanması Beyrut’tan ayrıldıktan sonra Güney Anadolu kıyıları Rodos yoluyla ege denizine girdi ve Sakız adası önlerinde İtalya harp ilan etti. “15 mil süratle Çanakkale’ye gidiniz” emri alındı ve arkasından “Harbe amade olunuz daima müteyakkız bulununuz” emirleri geldi.¹²⁵ Ve donanma bu emir üzerine son süratle Çanakkale Boğazına hareket etti. 1 Ekim’de Çanakkale Boğazına girdi. Donanmanın Çanakkale’ye gelmesi Osmanlı’da büyük bir sevinç yarattı. Donanmanın Çanakkale’ye gelmesini Tanin şu haberle duyurdu: “Donanmamızın dün bade-zuhur Kale-i Sultani’ye gelerek limanda demirlemiştir. Zabitanın halet-i ruhiyeleri pek yerinde olup hükümetin emrine intizar etmektedir.”¹²⁶

Filonun Beyrut’tan Çanakkale’ye gelirken seyri esnasında bir İtalyan saldırısına uğramamış olması çok büyük bir şanstı. İtalyanlar Türk filosunun Beyrut’tan hareket ettiğini konsoloları vasıtasıyla haber almışlardı. Fakat nereye gittiğini bir türlü kestirememişlerdir.

İtalyan Amiral Aubry Türklerin yapabileceği bütün hareketleri tartıştı. Aubry Beyrut’tan ayrılan Türk filosunun kendilerine yaklaşacağını düşünüyordu. Bu duruma ve Türklerin yapması ihtimali olan bütün hareketlere karşı tedbir aldı. Türk filosuna bütün vasıtaları ile karşı koymak istedi. Amiral Türklerin en çok Trablusgarp’a ve Bingazi’ye gitmesi ihtimali üzerinde duruyordu. Bu düşüncesinden dolayı, Trablusgarp harekâtı biter bitmez Bingazi’ye gitme kararı aldı. Amiral Roma’ya çektiği telgrafta düşman ister Bingazi’ye ister doğrudan Trablusgarp’a veya Adriyatik’e gitmeyi tercih etsin ona karşı koyabiliriz diyordu. Hâlbuki Türk filosu doğrudan doğruya Çanakkale’ye çekilmiş ve donanma komutanı mesafenin uzaklığı sebebiyle vaziyetten ancak üç gün sonra haberdar olmuştur.¹²⁷

¹²⁴ “Donanma Selamettedir”, Tanin, 1 Ekim 1911.

¹²⁵ Ali Haydar Emir, *1327-1328 Türkiye-İtalya Harbi Tarih-i Bahrîsi*, İstanbul, 1339, s.67.

¹²⁶ Tanin, 2 Ekim 1911.

¹²⁷ Hale Şıvgın, *a.g.e*, s.61.

Osmanlı donanmasının hiçbir İtalyan saldırısına maruz kalmadan Çanakkale'ye çekilmesi İtalyan kamuoyunda büyük bir muvaffakiyetsizlik olarak değerlendirilmiştir. Donanmaya karşı bir gücenme ve İtalyan denizcilerinin görevlerini yapmadıkları fikri hâsıl olmuştu.

İtalya hükümeti Türkiye'ye karşı silahlı mücadeleye girerken hedefinin sadece Libya'yı işgal etmek olduğunu ve ayrıca harbi bu topraklardan ve bu toprakları alakadar eden denizlerden ileri götürmeyeceğini ilan etmişti. Fakat İtalya bu sözünde durmadı. Bu durumu da şu şekilde izah ediyorlardı; önceden tahmini mümkün olmayıp da harp için meydana gelen zaruretler siyasi vaziyetin nezaketi vukua gelen tehlike ve zararlar mücadeleyi daha ileri sahalara götürmüştür. İtalya, savaşın başında savaşın sadece Libya'da olacağını ilan etmesine rağmen, Adriyatik'te, Beyrut ve Çanakkale'de, Kızıldeniz'de bazı hareketlerde bulunmuştur. İtalyanların ifadesiyle "harp içinde meydana gelen zaruretler" onların Libya'da ummadıkları bir mukavemetle karşılaşmış olmalarıdır.

İtalyan Hükümeti, Derne gemisinin Trablusgarp'a doğru hareketini haber alır almaz İtalyan filosuna bağlı bazı gemilere Trablusgarp ve Bingazi sularına hareket emrini vermişti. Bu gemiler hareketi haber alınan Derne gemisini ve onu takiben yola çıkacağı tahmin edilen Üsküdar ve Kayseri gemilerini yakalamakla görevlendirilmişlerdi. Şayet bu gemiler, savaşın ilanından önce ele geçirilecek olursa gemilerin kaptanlarına Trablusgarp'ta İtalyan vatandaşlarına çok kötü muamele edildiği, gemilerin oraya varışının durumu daha da kötüleştireceği söylenecekti. Ne var ki, Derne gemisi yakalanamadığı gibi hareket edeceği haber alınan Üsküdar ve Kayseri gemileri de yola çıkmamıştı.

Derne gemisini takiple görevlendirilen Varese, Napoli, Roma ve Garibaldi gemileri 25 Eylülü 26 Eylülü bağlayan gece Trablusgarp açıklarına gelerek ablukayı başlattılar. Savaş ilanına kadar fiili bir çatışmanın meydana gelmediği abluka sırasında İtalyan gemileri, Trablusgarp-Bingazi arasındaki geniş sahil boyunca devriye görevi yaptılar. 29 Eylül'de devriye görevi yapan gemilerin sayısı 22'yi bulmuştu.

Trablusgarp Fırka Kumandanlığı, Harbiye Nezareti'nden aldığı emir gereğince Derne gemisiyle gelen silahların dağıtım işini bir an önce bitirmek üzere harekete geçti. İtalyan saldırısı halinde Trablusgarp ve Bingazi'nin nasıl savunulacağı kararlaştırıldı. Bu konuda Harbiye nezaretine bilgi verildi. Fırka Kumandanlığının savunma tedbirlerinin başında Harbiye Nezareti'nin emri gereğince, Hakkı Paşa Hükümeti'nin

işbaşına gelmesinden sonra mevcudu 300 kişiye düşürülen taburların mevcutlarını 1000 kişiye çıkartmak kararı almak oldu. Fakat bu kararın alınmasından birkaç gün sonra, İtalyan saldırısının başlaması sebebiyle uygulamaya konulamadı.¹²⁸

Düşmanın Trablusgarp ve Bingazi'ye çıkartma yapacağı ve bu iki şehir havalisini işgale teşebbüs edeceği, iç bölgelere taarruza kalkışamayacağı, Trablusgarp'ın doğusunda bulunan Seydi Binnur ile batısında bulunan Zanzur kıyılarının çıkartma noktası olarak kullanılacağı tahmin edilmekteydi.

29 Eylül günü saat 10.00'da beyaz bayrak çekmiş bir İtalyan torpidobotu Trablusgarp limanına girdi. Bu torpidobot, şehirde bulunan İtalyan uyrukluları götürmek için gelmişti. İtalyan konsolosluğu aracılığıyla dubalara bindirilen İtalyan vatandaşları torpidobot tarafından çekilerek götürüldü. Yolcular Trablusgarp açıklarında beklemekte olan Banco Di Roma vapuruna bindirildiler. Geriye sadece konsoloshanede görevli memurlarla birkaç papaz kalmıştır. Onlarda ertesi gün şehirden ayrılacaklardı.¹²⁹ İtalyan vatandaşlarının şehirden ayrıldıklarını gören diğer yabancı devletlerin konsolosları da kendi vatandaşlarını konsoloshanelerine yerleştirdiler.

30 Eylül günü sahile çıkan bir İtalyan temsilcisi, bütün kıyı şeridinin ablukaya alındığını bildirip, resmen teslim olmasını istedi. Bu isteğe İstanbul'dan alınacak talimata göre hareket edileceği, talimat gelene kadar beklenilmesi şeklinde bir cevap verildi.

İtalya'nın teslim teklifi karşısında nasıl hareket edileceği Neşet Bey tarafından Harbiye Nezareti'nden soruldu. Aynı gün izlenecek hareket tarzıyla ilgili olarak Mahmut Şevket imzasıyla 30 Eylül 1911 tarihli emir geldi. Osmanlı hükümetinin adeta Trablusgarp'ı işgal için davetiye çıkarırcasına izlediği politikanın yanlış bir yansıması olan emirde şöyle deniliyordu:

“İtalyan Hükümeti, Devlet-i Aliye'ye ilan-ı harp eyledi. Mamafih tesis-i sulh için teşebbüsât-ı siyasiyeye devam olunmak da olduğundan son verilen talimat vechiyle hareket olunmak muktezidir. İtalya sefain-i harbiyesi gemilerimize tasallut ederek Preveze'de bir torpidomuzu tahrip eylediğinden İtalya kumandanıyla bazı nekatın işgali hakkında icra kılınacak müzakerat neticesi bir mütareke tesisi pek münasip olmakla buna da sarf-ı himmet olunması ve cephanenin ve erzakın mümkün olduğu kadar süratle içerilere nakil ve zabitanın vazifelerinin başından ayrılmamaları şediden kendilerine

¹²⁸ Avanzade, *a.g.e.*, s.123-125.

¹²⁹ Tercüman-ı Hakikat, 29 Eylül 1911.

tembihi ve hilaf-ı tembihine hareket edenlerin şiddetle tecziyesi ahaliden içerilere Fırka ile giderek oralarda ez her cihetten mukavemet ve müdafaa edecekleri, hın-ı hareketlerinde tüfenk itası ve gerilerde bir hatt-ı müdafaa tesisi gayet mültezim olduğundan iş bu hatt-ı müdafaa için icab eden kuvvetin şimdiden sevkine gayret olunması ve geri çekilen efrada ikişer tüfenk verilmesi, eslehanın kâmilten nakline çalışılması tavsiye olunur”.

1 Ekim günü beyaz bayrak çekmiş bir İtalyan torpidosu, limanda demirli bulunan Sayyad-ı Derya gambotuyla Derne vapuruna dışarı çıkarak teslim olmalarını teklif etti. Komador durumu komutanlığa haber verdi. Aldığı emir üzerine Sayyad-ı Derya faryab ederek Osmaniye kalesi tarafındaki taşlığa gidip oturdu. Derne vapuru da musluklarını açmak suretiyle düşman eline geçmemek için kendi kendini batırdı. Her iki Türk gemisi de ölümü, düşman eline geçmeye yeğlemişlerdi. Aynı gün İtalyan donanmasına ait iki geminin Derne şehrini topa tuttuğu haberi geldi. İtalyan zırhlıları şehirde bulunan İtalyan vatandaşlarını istemeksizin bombardımana başlamış, bu sırada 80 top mermisi atılmış, asker ve sivillerden ölenler olmuştur.

2 Ekim günü öğleden sonra Amiral Thaon de Revel, beraberinde iki İtalyan subayı ve bir sivil olduğu halde bir torpido ile karaya çıktı. Vali konağına gelen İtalyan heyeti, bombardımana gerek kalmadan şehrin teslimini istediler. Aynı hususları içeren Amiral Faravelli'nin bir ültimatı verdiler. Fırka kumandanı ve Vali Vekili İtalya'dan gelen tüm teklifler karşısında aynı şeyi söylüyorlardı. Yine İstanbul'dan talimat gelene kadar kendilerine süre tanınmasını istediler. Trablusgarp'ı Malta'ya bağlayan kablolar, 1 Ekim günü İtalyan filosunca kesilmişti. Böylece Trablusgarp'ın İstanbul ile doğrudan haberleşme bağlantısı engellenmişti.¹³⁰ Buna karşılık İtalyan heyeti, muhabere kablosu kesilmiş olduğundan İstanbul'la görüşme imkânı bulunmadığını, Trablusgarp'taki en yüksek Osmanlı yöneticileriyle teslim konusunu görüşebileceklerini ileri sürdüler. Türk tarafı ise böyle önemli bir konuda karar verecek yetkiye sahip olmadıklarını, iç bölgelerdeki kablolarla veya Tunus üzerinden veya İtalyanlar izin verirlerse filonun telsizleriyle İstanbul'la haberleşebileceğini söylediler. İtalyan Heyeti, bu isteklerin amiral gemisine gelinerek Amiral Faravelli'yle görüşülmesinin uygun olacağını söyleyip şehirden ayrıldılar.

¹³⁰ İ. Revol, *1911-1912 Türk-İtalyan Harbi*, Çev: Kadri Demirkaya, Askeri Mecmua, 1 Ekim 1940, S.58, s.39.

İtalyan bombardımanı başladığı sırada Trablusgarp'ta çok az sayıda asker vardı. Kuvvetlerin çoğunluğu bir gün önce Harbiye Nezareti'nin emri gereğince başlarında Fırka Kumandanlığı'na vekâlet eden Neşet Bey olduğu halde şehri terk ederek Garyan'a doğru yola çıkmıştı.

Askerlerin Trablusgarp'ı terk etmeleri üzerine telaşa kapılan Vali Vekili Besim Bey, Neşet Bey'e haber göndererek kale ve istihkâmlarda asker bulunmadığı için bundan sonra şehri savunmanın mümkün olmayacağını, halkın can ve mal güvenliğinin de sağlanamayacağını ve bu durumun doğuracağı mesuliyeti üstlenemeyeceğini duyurdu. Vali vekili Besim Beyin şehri terk etmeyip görevinin başında kalmasına rağmen Fırka'ya bağlı askeri birliklerin Garyan'a doğru çekilmesi Trablusgarp'ta bir otorite boşluğu doğurmuştu. Hapishanelerin kapıları sonuna kadar açılmış, sokaklar çapulcu ve yağmacılarla dolmuştu. Yağmalanan ilk yer kale oldu. Burada bulunan bütün eşyalar yağmalandı. Taşınması mümkün olan bütün eşyalar götürüldü. Taşınamayacak kadar ağır olan sandıklar kırılarak içerisindekiler paylaşıldı. Silah, mühimmat ve yiyecek depoları şehri terk eden ailelerin evleri yağmadan nasibini alan yerler arasındaydı. Askeri hastane bile bu tecavüzlerden kurtulamadı. Hastalar dışarıya atıldı ve hastanede bulunan her şey yağmalandı. Devlet arşiv binası da tahrip edildi. Burada bulunan tapu kayıtlarını yok ederek çıkar sağlamayı düşünen bir grup tarafından kapı ve penceresi kırılarak girilen binada saklanan resmi vesikalar darmadağın edildi.

4 Ekim günü sabahın erken saatlerinde İtalyan donanmasının bombardımanı yeniden başladı. Türk istihkâmları bir gün önce terk edildiğinden, İtalyan donanması tek taraflı atışlar yapıyordu. Yarım saat kadar süren bombardıman esnasında Turgut Tabyası cephaneliğinin havaya uçması sonucu meydana gelen patlamalar halkın moralini alt üst etti. Herkes can derdine düşmüştü. Şehrin ileri gelenleri başlarında belediye başkanı Hassune Paşa olduğu halde Vali Vekili Besim Bey'e giderek, kalenin ve istihkâmların savunmasız kaldığını, bu şartlar altında İtalyan kuvvetlerine karşı konulamayacağını ileri sürerek, bombardımandan ve çocuklarını katliamdan kurtarmak için şehrin İtalyanlara teslim edilmesini istediler.¹³¹

Şehrin teslim edileceği haberi halk arasında kulaktan kulağa duyulmaya başladığında tam bir kargaşa doğdu. Şehrin dışında bulunan gönüllüler, işgal sırasında ailelerinin başında bulunmak için birliklerinden ayrılarak şehre gelmeye başladılar. İtalyanlar para elde ettikleri işbirlikçileri vasıtasıyla sokaklarda tellallar çağırarak

¹³¹ İsrail Kurtcephe, *a.g.e.*, s.82-83.

mavzerlerin tanesini on franga alacaklarını duyurmaktaydılar. Ümitsizlik içerisindeki halk, ellerindeki tüfekleri İtalyanlara satıyorlardı. 4 ve 5 Ekim günleri satılan silahların sayısı on bini aştı.

Vali vekili Besim Bey, bu gelişmeler karşısında şehirde Hükümet otoritesini kurabilmek için Neşet Beyden kuvvet göndermesini istedi. Besim Beyin ısrarları karşısında daha önce Trablusgarp'tan çekilmiş olan merkez taburu tekrar şehre gönderildi. Taburun gelmesiyle birlikte çok kısa bir süre de olsa şehirde sükûnet sağlanabildi.

Gece olunca sağlanan sükûnet bozuldu. Bir grup silahhaneyi ve İngilizlere ait bir fabrikayı soydular. Tabura bağlı kuvvetler, ellerinde silah bulunan yağmacılar karşısında yetersiz kaldılar. Şehirde Osmanlı yönetimi can çekişmeye başlamıştı. Vali Vekili, son bir teşebbüste daha bulundu. Fırka Kumandanlığından şehirde sıkıyönetim ilan edilmesini ve yeterince kuvvet gönderilmesini istedi.

İtalyanlar harbin başında savaşın sadece Libya ve Libya sularında olacağını, Avrupa'ya sıçratılmayacağını söylemelerine ve bu konuda Avrupa Devletlerine teminat vermelerine rağmen, Adriyatik 'de girişimlerde bulunmaktan da geri kalmadılar.İtalyanların Adriyatik'te yaptıkları hareketler zaman zaman Osmanlı basınına yansımıştı. 3 Ekim 1911'deki Osmanlı ajansının haberinde İtalya'nın Paris büyükelçisi Tittony tarafından Fransa dışişleri bakanına İtalya'nın Trablusgarp dışında Avrupa sularında askeri harekâta mecbur olduğu çünkü Türklerin, İtalya sahillerine saldırmak niyetinde olduklarını haber aldığını bildiriyordu. Ayrıca haberin devamında ise Paris büyükelçisinin sözlerinin tamamen gerçek dışı olduğu, Osmanlı torpidolarının Preveze'den savaş için çıkmadıkları ve seyirleri esnasında rastladıkları, İtalyan filosuna usulden olduğu için selam işaretini verdiklerini fakat İtalyanların bunu anlamayarak buna toplanarak karşılık verdiklerini ve gerek buradaki gerekse Beyrut'tan hareket eden donanmalarının henüz savaştan haberi olmadığını ilave ediyordu. İtalyanlar savaş sırasında birkaç sefer Preveze'ye asker çıkarmak istemiş ancak muvaffak olmamıştı. İtalya'nın Adriyatikte ve balkanlarda yapmak istediği hareketlere en fazla Avusturya karşı çıkmıştır.¹³²

Ültimeatom müddetinin dolmasından saatlerce önce İtalya hükümetinin Adriyatik ve Yunan denizlerinde harbe hazır halde bulundurulduğu gemileri Preveze sularında mevki almışlardı.(27 Eylül'de İtalya'nın ufak bir filosu Preveze sularında

¹³² Hale Şıvgın, *a.g.m*, s. 282.

bulunuyordu.) Böyle nazik bir zamanda Preveze’de bulunan Türk gemileri onları şüpheyne düşürmüştü.¹³³

İtalyanların Adriyatik’te yaptığı hareketler zaman zaman Osmanlı basınına yansımıştır. 3 Ekim 1911’de ki Osmanlı ajansının haberinde İtalya’nın Paris büyükelçisi Tittoni tarafından Fransa Dışişleri Bakanına İtalya’nın Trablusgarp dışında Avrupa sularında askeri harekâta mecbur olduğu çünkü Türklerin İtalya sahillerine saldırmak niyetinde olduklarını haber aldığını bildiriyordu. Aynı haberin devamında ise Paris büyükelçisinin sözlerinin tamamen yanlış olduğu Osmanlı torpidolarının Preveze’den savaş için çıkmadıkları ve seyirleri esnasında rastladıkları İtalyan filosuna, usulden olduğu için selam işaretini verdiklerini fakat İtalyanların bunu anlamayarak toplanarak mukabele ettiklerini ve gerek buradaki gerekse Beyrut’tan hareket eden donanmalarının henüz savaştan haberi olmadığını ilave ediyordu.¹³⁴

Preveze halkı daha savaşın başladığından habersiz, İtalyan donanmasını seyretmek için sahile koşuyorlardı. Ancak İtalyan harp gemileri burada dolaşan 4 memuru casusluk ettikleri gerekçesiyle esir etmiş ve halkın ancak o zaman İtalya ile Türkiye arasında savaşın başlamış olduğundan haberi oluyordu.¹³⁵ İtalyanlar birkaç defa Preveze’ye asker çıkarmak istemiş fakat muvaffak olamamışlardı.¹³⁶

İtalyan kaynakları ise, İtalya’nın Adriyatik’teki hareketinin Avusturya tarafından çok tahdit edildiğini söylemekteydiler. Onlara göre, Avusturya İtalya’yı sahillere karşı bir harekât yapmamak şartıyla serbest bırakmıştı. Fakat sadece denizlerde harekât yaparak Osmanlı gemilerinin yakalanamayacağını çünkü onların limanlarda gayet rahat olduklarını ve kuvvet kullanılmadan onları limanlardan çıkarmanın mümkün olmadığını söylüyor ve bütün savaş boyunca Türklerin bütün Arnavutluk ve Yunan denizlerindeki sahillerini garanti altına aldıklarını belirtiyordu. Avusturya- Macaristan hükümetinin Balkanlar’da kendi menfaatlerinden bir şey kaybetmemek için, kendilerinin buradaki hareketlerini sınırladığını ve İtalyan menfaatlerini dikkate almadığını, Arnavutluk karasularında hareket yapılmasının engellendiği ve yavaş yavaş bu tahdidatın büyüyerek Adriyatik’ten kuvvetlerini çekmeye kadar ilerlediğini ve kendilerinin de buna Avusturya’nın askeri gücünün kendilerinden çok üstün olduğu için boyun eğmek zorunda kaldıklarını yazıyorlardı.

¹³³ Ali Haydar Emir, *a.g.e*, s.137.

¹³⁴ “Osmanlı Ajansının 2. Tebligatı”, Tanin, 3 Ekim 1911.

¹³⁵ Ali Haydar Emir, *a.g.e*, s. 137.

¹³⁶ “Asker Çıkarmamış”, Tanin, 3 Ekim 1911.

İtalyan donanması, henüz İtalya Osmanlı Devletine savaş açmışken, 27 Eylül'de Trablus önlerine gelmiştir. İtalyanlar 30 Eylül'de şehrin teslimini isteyerek kıyıların abluka altına alındığını bildirdiler. Trablusgarp, Malta telgraf hattı koparılmış ve Derne'deki telsiz bağlantısı kesilmiş bulunuyordu. 2 Ekim'de şehrin teslimi isteği tekrarlandı. Ret cevabı verilmesi üzerine 3 Ekim'de bombardıman başlamıştır. 5 Ekim'de kıyıya asker çıkarıldı. 6 Ekim'de ise şehrin işgali tamamlandı. 20 Ekim'de Trablusgarp'da 800 İtalyan subayı 2.200 er, 2.500 havan top cephane bulunuyordu.¹³⁷

Trablusgarp'ta bu olaylar sürerken, 4 Ekim'de Tobruk işgal edildi. 8 Ekim'de Derne'nin işgali başladı. 16 Ekim'de İtalyanlar şehrin teslimini istediler. Buna ret cevabı alınca bombardımana başlandı. Ve bombardımana başlaması üzerine kasaba halkı içeri çekildi ve şehir teslim alındı. Kara harekâtı bakımından Homs'un işgali çok önemliydi. Çünkü Trablusgarp'dan geriye doğru çekilmekte olan Türklerin arkası kesilecekti. Aynı zamanda burası kaçak nakliyata da müsaitti. İtalyanlar, 17 Ekim'de kasabanın teslimini istediler. Bu istek reddedilince bombardıman başladı. 24 saat süren bir çıkarma sonucunda kasaba ele geçirildi.

Bingazi'de ise, komutana şehrin teslim olması için birkaç saat süreli bir ultimatom verilmişti. Fakat burada ret cevabı alınınca bombardıman başladı. 20 Ekim'de Bingazi işgal edildi.

1.9. Türk Subayların Trablusgarp Savaşında Görevlendirilmeleri

Trablusgarp'ta bunlar olup biterken, vatanın bir parçasının işgale uğraması, genç Türk subayları arasında büyük yankı uyandırdı. Berlin'de Askeri Ateşe olarak görev yapan Enver Bey, İtalyanların Trablusgarp'a saldırı haberini alır almaz İstanbul'a doğru yola çıktı. Selanik'e geldiğinde istasyonda kendisini bekleyen arkadaşları, onu doğruca İttihat ve Terakki Merkez Komitesi'nin toplantısına götürdüler. Toplantıda Enver Bey'in önerileri benimsendi. Buna göre komite hükümete Trablusgarp'ta çete muharebeleriyle İtalyanları durdurma planını götürecekti. Hazırlanan plan gereğince düşman iç bölgelere çekilmeye çalışılacak, sonra da üstlerinden kopan bu birlikler, gece baskınlarıyla ortadan kaldırılacaktı. Enver Bey bu kararın alınmasından sonra İstanbul'a hareket etti. Maksudı, gizlice Trablusgarp'a gitmekti. Fakat Trablusgarp'ın kaybedildiğini düşünmek kendini alamıyor “ Peki öyleyse neden gidiyorum oraya?”

¹³⁷ Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri, 1911-1912, *Osmanlı- İtalyan Harbi*, Ankara 1981, Genel Kurmay Yayınları, s. 74.

diye kendi kendine soruyordu. Ona göre cevap ortadaydı: “İslam dünyasına karşı vefa borcunu ödemek ve sorumluluğun gereklerini yerine getirmek”.¹³⁸

Trablusgarp'ta müdafaa fikrinin uyanması ve hükümete kabul ettirilmesi insana Kuvay-i Milliye'nin başlangıcı hissini vermekteydi. Meşrutiyetin ilanında önemli rolleri olan Osmanlı ordusunun genç subayları gönüllü olarak Trablusgarp'a koşmuşlar ve bu konuda hükümeti de ikna ederek onun gizli desteğini sağlamayı başarmışlardı. Trablusgarp'a vatan savunmasına koşan vatansever subaylar arasında; Binbaşı Enver Bey, Kolağası Mustafa Kemal, Fuat Bulca, Nuri Conker, Eşref Kuşçubaşı, Fethi Okyar (Paris Ataşemiliteri), Halil bey (Enver Beyin amcası), Nuri Bey (Enver Beyin kardeşi), Albay Neşet Bey gibi isimler sayılabilir. Bunlar dışında daha yüzlerce gönüllü kendiliğinden Trablusgarp'da vatan savunmasına koşmuşlardır.¹³⁹

Enver Bey ve arkadaşları Trablusgarp'ta olağanüstü bir çalışma ve gayret gösterdiler. Hiç yoktan bir direnme gücü meydana getirdiler. Gönüllü Türk subaylarının katılımından sonra Trablusgarp savunması üç ana bölgeye bölünmüş oluyordu. Bunlar:

1. Trablusgarp komutanlığı: Komutanı, Kurmay Albay Neşet
2. Bingazi Komutanlığı: Komutanı, Kurmay Albay Binbaşı Enver
3. Derne Komutanlığı: Komutanı, Kurmay Binbaşı Mustafa Kemal.¹⁴⁰

İtalyanlar tarafından Trablusgarp'ın işgalinin kolay olacağı Türklerin kendilerinin üstün kuvvetleri karşısında pek az mukavemet edebileceği düşünülüyordu. Fakat buna rağmen İtalya bu savaşa bir müstemleke savaşı gibi değil de sanki büyük bir Avrupa devletiyle savaşa girmiş gibi hazırlanmış, bütün deniz kuvvetlerini ihtiyatlarda dahil olmak üzere hepsini istihdam etmiştir. Hatta kiraladığı ticaret gemilerini de savaş için hazır hale getirmiştir.¹⁴¹

1.10. Savaş Karışısında Hükümetin Tutumu

Savaş başladıktan sonra Bab-ı Ali' de Trablusgarp'da mukavemet edip etmeme konusunda iki görüş mevcuttu: Sait Paşa'nın ilk toplantısında eldeki mevcut imkânlarla mukavemet lüzumu karşılaştırıldı.¹⁴² Fakat şartlar Türklerin aleyhine idi. İtalyan donanması Osmanlı donanmasından kat kat güçlüydü. Ayrıca Trablusgarp'da Miralay Neşet Bey komutasında sadece birkaç binlik bir Türk kuvveti bulunuyordu ve cephanesi

¹³⁸ Orhan Koloğlu, Trablusgarp Savaşı (1911-1912) ve Türk Subayları, Ankara, 1979, s. 23.

¹³⁹ Rahmi Doğanay, Erdal Açıkse, *a.g.e*, Elazığ, 2006 s. 49; Hale Şıvgın, *a.g.m*, s. 283.

¹⁴⁰ Hale Şıvgın, *a.g.m*, s. 283.

¹⁴¹ Türk-İtalyan harp Tarihi, s.75.

¹⁴² M. Kemal İnal, *a.g.e*, C.2, s.1086.

yoktu. Savaş öncesi İstanbul'dan 22 Eylül'de İtalyan basınında büyük gürültüler koparan Derne vapurunun gönderilmesinden başka hiçbir tedbir alınmamıştı. O da bir tesadüf eseri İtalyan gemilerine yakalanmadan 26 Eylül'de Trablusgarp'a gelip yükünü boşaltabilmişti. Buraya deniz yolundan asker silah ve cephane gönderilmesi hemen hemen imkânsızdı. Devletlere yapılan başvurulardan olumlu bir sonuç alınamamış, bunlar tarafsız olduklarını ve bunun için bir şey yapamayacaklarını Osmanlı devletine bildirmişlerdi. Bab-ı Ali o günlerde o kadar güç ve çaresiz halde bulunuyordu ki; açıktan hiçbir şey yapacak durumda görülüyordu. Ahmet Muhtar Paşa'ya göre Trablusgarp'da mukavemet bir cinayet demektir.¹⁴³

Bütün bu olumsuz şartlara rağmen, Osmanlı devleti Trablusgarp'ı göz göre göre düşmana teslim edemezdi. Bu hem kamuoyunda hoş görülmezdi hem de Osmanlı Devletinden pay almak için pusuda bekleyen devletlere kötü örnek olur ve onları cesaretlendirirdi.

İttihat ve Terakki Cemiyeti ise savaşta tamamen mukavemetten yanaydı. İttihat ve Terakki beyannamesinde “İki devlet arasında hal-i harp zuhur ettiği takdirde” millet bütün vesaitini tek vücut olarak düşmana karşı istimal edecektir. Hal-i harbin tahakkuku halinde Trablusgarp'ın merdane ve cansiperane mukavemet ve müdafaası...” Aynı beyannamede “Vatanın bu devre-i elim imtihanında bütün fedakâr ve hamiyetli evlatlarının tekrar ittifak-ı tama davet etmeyi vazife addeder.”¹⁴⁴ denilmekte ve ertesi günkü Tanin'de ise, “İttihat ve Terakki'nin Protestosu” başlığıyla yayınlanan yazıda İtalya'nın hareketi kınanıyor ve “ Hükümetin bütün milletin muhasara-i hamasetine istinat ederek hukuk-i Osmaniye'nin muhafazası zımında hiçbir şeyden çekinmeyerek kemal-i azim ve katiyetle yürümesi talep edilmiştir”¹⁴⁵deniliyordu. İttihat ve Terakkinin bu iki beyannamesinde de açıkça görüldüğü gibi Trablusgarp'da İtalyanlara karşı mukavemet edilmesi isteniyordu.

Trablusgarp'taki Osmanlı savunma kuvvetleri hakkında az çok bilgi sahibi olan askeri ve siyasi çevrelerde modern ve güçlü İtalyan ordusu karşısında Türk kuvvetlerine hiç başarı şansı tanınmıyordu. Kısa sürecek bir mukavemettensonra, İtalya'nın Kuzey Afrika'daki son Osmanlı toprağına sahip olacağı kanaati oldukça yaygındı. Osmanlı Harbiye Nezareti savaşın başında çaresizlik içinde kıvranmakta ve sorunun çözümünü

¹⁴³ M. Kemal İnal, *a.g.e*, C.2, s. 1086.

¹⁴⁴ “İttihat ve Terakkinin Beyannamesi”, Tanin, 30 Eylül 1911.

¹⁴⁵ “İttihat ve Terakki'nin Protestosu”, Tanin, 1 Ekim 1911.

direnışı sürdürmekte değil, siyasi teşebbüslerle İtalya'yı barışa razı etmekte görmekteydi.

İttihat ve Terakki'nin sözcüsü durumunda bulunan Hüseyin Cahit ve onun gazetesi Tanin'de çıkan yazılar, İtalyan işgali karşısında İttihat ve Terakki'nin tutumunu açıkça ortaya koymaktaydı. İttihat ve Terakki'nin Trablusgarp'da İtalyanlara karşı mukavemet istemesinin sebebi hem kendi vatanperverlik duygularının icabı hem de halkın vatanperverlik duygularına seslenerek, kaybetmekte oldukları itibarı ve inisiyatifi yeniden ele almak imkânının doğmasıydı. Kamuoyu İttihat Ve Terakki tarafından İtalyan saldırısına karşı direnmeye ve vatanın şerefine korunmasına teşvik ediliyor ve bu hareketle de İttihat ve Terakki yeniden liderliği ele geçirme imkânına kavuşuyordu.¹⁴⁶

Şeyhülislam Cemalettin Efendi ise, İttihat ve Terakki'nin savaşı boşu boşuna sırf kendi menfaatlerini düşünerek uzattığını, hâlbuki harbin uzamasının can ve mal kaybından başka bir işe yaramayacağını aşikâr olduğunu hiç olmazsa bazı şartlarla Trablusgarp İtalyanlara teslim edilmek ve Bingazi'yi kurtarmak şartıyla İtalyanlarla sulh yapılmasının ülke için en hayırlı iş olacağını belirtiyordu.¹⁴⁷

Bu zıt fikirler arasında Bab-ı Ali eldeki mevcut imkânlarla müdafaaya karar verdi. Müdafaaya kararını Sadrazam Sait Paşa 19 Ekim 1911'deki meclis toplantısında açıkladı. Sadrazam mukavemetin muntazam ve meşru olması gerektiğini çünkü müdafaai-millîye cemiyetleri denilen heyetler teşekkül ettiğinin İstanbul gazetelerinde görülmesi üzerine bunun medeni ülkelerde, mesela İngiltere'de çok kötü bir tesir yarattığını millî müdafaanın aslında meşru olduğunu, cemiyetler teşkil etmenin hem meşru hem de lüzumlu görüldüğünü, fakat savunmanın ancak muntazam bir asker halinde hareket etmekle mümkün olacağını yoksa askeri kuvvetle ilgisi olmayan kuvvetleri yardımcı sayamayacaklarını söylemişti.¹⁴⁸

Savaş başlamadan az önce muhtemel bir İtalyan saldırısına karşı Trablusgarp'da kumandan vekili olarak bulunan Miralay Neşet Beye kuvvetlerini şehrin haricine çekerek burada müdafaaya hazırlanması emredildi.¹⁴⁹

¹⁴⁶ Feroz Ahmad, *a.g.e.*, s.167-168.

¹⁴⁷ Şeyhülislam Cemalettin Efendi, *a.g.e.*, s.68-69.

¹⁴⁸ Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, 19 Ekim 1911, I. Devre, 4. İçtima Yılı, 4. İçtima, s. 25.

¹⁴⁹ Mahmut Kemal İnal, *a.g.e.*, C.2, s.1086.

Neşet bey harbiye nezaretinden gelen emir üzerine kuvvetlerini içeri çekmeye başladı.¹⁵⁰ Karargâhını Trablusgarp şehrinin 40 km güneyinde ki Aziziye kasabasına nakletti.¹⁵¹

Harbiye nezaretince verilen geri çekilme emri, Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nda büyük tepkilere yol açtı. Draç milletvekili Esat Paşa geri çekilme emrinin hangi salahiyetle verildiğini Sadrazam Sait Paşa'ya sordu. Sait Paşa'da kendi devrinde böyle bir emir verilmediğini Hakkı Paşa zamanında da o emrin mukavemet edilmeksizin teslim olun şeklinde olmadığını ve mukavemet hususunda kararlı bulunduklarını açıkladı.¹⁵² Draç Mebusu Esat Paşa bununla da yetinmeyerek 26 Ekim 1911'de aynı konuda meclise harbiye nezareti hakkında bir soru önergesi verdi.

İtalyanların topraklarının atış sahası dışında kalmak suretiyle direnmeyi uygun bulan harbiye nezaretinin emrinin doğruluğu veya yanlışlığı askeri açıdan tartışılabilirse de, bu durumun İtalyanların rahatça karaya çıkmalarını sağladığı bir gerçektir. Trablusgarp'da kumandan vekili olarak bulunan Miralay Neşet Bey'e kuvvetlerini şehrin haricine çekerek burada müdafaaya hazırlanması emredildi.¹⁵³ Neşet Bey, harbiye nezaretinden gelen emir üzerine kuvvetlerini içeriye çekmeye başladı. Emir gelmeden önce başlanılan Aziziye tabyalarına asker yerleştirme işi yarım kaldı.¹⁵⁴

1.11. Türk Subaylarının Bölgeye Gelişi ve Yaptıkları Mücadeleler

Bu savaş çok ümitsiz şartlar içinde olacaktı. Oradaki kuvvetlere silah ve cephane yollamak imkânsız gibiydi. Ancak İngiltere ile Fransa, Mısır ve Tunus'un tarafsızlığını ilan ederek kendi sömürgelerinde Müslümanları da güçlendirmeyecek ve onların şikâyetlerine yol açmayacak ve bu üç tarafı bu şekilde idare etme yoluna gidecekti.¹⁵⁵

“Fethi Okyar, Mustafa Kemal'e not yollamıştı. Yarın sabah seninle Enver Bey'e gideceğiz mühim bir mesele var” demiştir.¹⁵⁶

“ Fethi ile Enver bey'e gittik. Kabinenin halini biliyorsun kırıdayacak hali yok. Hariciye Nazırı geçen gün Mahmut Şevket Paşa'ya hükümetin bu işi diplomasi yoluyla halletmek mecburiyetinde olduğunu söylemiş harbiye nazırı itiraz edip bir vatan parçası

¹⁵⁰ Ali Haydar Emir, *a.g.e*, s.156.

¹⁵¹ Cela Tevfik Karasapan, *Libya, Trablusgarp, Bingazi, Fizan*, s.203.

¹⁵² Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, 19 Ekim 1911, I. Devre, 4. İctima Yılı, 4. İctima, s.24.

¹⁵³ Mahmut Kemal İnal, *a.g.e*, C.2, s.1086.

¹⁵⁴ Ali Haydar Emir, *a.g.e*, s.156.

¹⁵⁵ Yusuf Hikmet Bayur, *a.g.e*, s.100.

¹⁵⁶ Cemal Kutay, *Trablusgarp'da Bir Avuç Kahraman*, İstanbul, 1978, s. 18.

düşmana sessiz sedasız teslim edilir mi? Bunun arkası gelmez diye itiraz edince demiş ki; peki siz harbiye nazırısınız donanmanın kudretini benden iyi takdir buyurursunuz. Askerlerimizi Trablusgarp'a nasıl ve hangi yoldan göndereceğiz? Hadi gönderebildik diyelim silahı cephaneyi malzemeyi işeyi nereden bulacağız? Bu ay zabitanaya ve mülki kadroya dörtte bir maaşı nasıl verdiğimizizi biliyorsunuz. Siz başka çare görüyorsanız ben bütün mevcudiyetimle bulunacak tedbirin tahakkukuna hasr-ı mevcudiyet ederim..." demiş. Bunu Enver büyük bir üzüntüyle anlattı. Ve düşüncelerini söyledi. Planı şu idi: Bizler kendi arzumuzla ve hususi bir teşkilat olarak müdafaayı ele alacağız. Harbiye Nezareti'nde bizi izinli sayacak orada teşkilat yapacağız. Biliyorsunuz ki ben daha evvel Trablusgarp'da bulundum. Halet-i ruhiyeyi bilirim. Eğer ciddi olarak müdafaaya girişirsek, başta Senusiler olmak üzere yardım eder. Enver urbanı teşkilatlandırarak. Onların dillerini ve adetlerini bilen arkadaşlarını beraberimize taksim dahi ettik. Sen benim muavinim olacaksın. Bu akşam Enver'in evinde toplanacağız gizli tut, kimse bir şey bilmiyor. M. Şevket Paşa ile Enver temas ediyor. Ali Fethi'de Cezayir'e geçecek oradan deniz vasıtasıyla ulaştırma imkânlarını araştırarak.¹⁵⁷

Aynı akşam Enver Beyin toplandılar. Enver Bey, Eşref Bey ile birlikte harbiye nazırı ile görüştiklerini ve onun İtalya ile resmen bir harbe girecek kuvvette olmadığımızı, böyle bir durumun da devletin kati izmihlaline sebebiyet verecek bir felakete yol açacağını söyledi diyor ve kendisinin de aynı fikirde olduğunu ilave ediyordu. Fakat harbiye nazırı ile Trablusgarp'ın hiçbir hareket olmadan düşmana terk edilmeyeceğinde mutabık kaldıklarını ve gönüllü olacak subayların Harbiye Nezaretince izinli sayılacaklarını İtalya'ya savaş ilanı resmen biremri vaki olunca da hareketlerinin resmen tanınacağını fakat hükümet bu işi siyaset yoluyla halledecek olursa buradaki hareketlerinin sorumluluğunun giden kişilere ait olacağını söyledi.¹⁵⁸

Toplantıda olanların fikirleri sorulduğunda Mustafa Kemal İtalyanların donanmalarının atış sahasını aşacağına inanmış değilim, eğer biz yerli halkı manen ve maddeten techiz edersek İtalyanların çöl içlerine nüfuzu hiç de kolay olmaz.¹⁵⁹ Grup Eşref Bey'in önden gidip Mısır'da örgüt kurması kararıyla dağıldı.

Eşref Kuşçubaşının, Fuat Bulca'nın ve Enver Paşa'nın hatıralarından anlaşıldığına göre hükümet, Trablusgarp'a resmen bir ordu gönderecek gücü bulamıyordu. Fakat buraya gidecek olan subaylara da başta Mahmut Şevket Paşa olmak

¹⁵⁷ Cemal Kutay, *a.g.e.*, s. 22-23.

¹⁵⁸ Cemal Kutay, *a.g.e.*, s. 25.

¹⁵⁹ Cemal Kutay, *a.g.e.*, s. 26.

üzere gizli olarak her türlü yardımı yapacaklarını vaat ediyorlardı. Hükümet, Trablusgarp'a gidecek subaylara 4 kat maaş ve ayrıca 100 Türk lirası yol parası verecekti.¹⁶⁰

Hatta Mahmut Şevket Paşa, Padişah Mehmet Reşat ile konuştuğunu ve onun Trablusgarp'a giden subaylara tam destek verdiğini kendisinden bu konuda istenilen her şeyi yapmaya hazır olduğunu hatta “ savaşa gitmem icap ediyorsa, buna da amadeyim” dediğini söylüyordu. Enver Bey Trablusgarp'a gitmek üzere İstanbul'a geldiğinde, ziyareti sırasında padişahı çok üzgün gördüğünü anlatıyordu.¹⁶¹

Ordunun genç ve önde gelen yıldızları hep Trablusgarp'ın yolunu tutmuşlardı. Bir nevi kendi kendilerini tayin etmişlerdi. Bütün sorumluluk da kendilerindeydi. Hatta Mustafa Kemal, “Eğer muvaffak olamazsak hepimizi terk eder hatta divan-ı harbe verirler. Eğer başarıya ulaşırsak, bizi terfi ettirler, nişan verirler” demiştir.¹⁶²

2 Ekim günü öğleden sonra Amiral Thaon de Revel, beraberinde iki İtalyan subayı ve bir sivil olduğu halde bir torpido ile karaya çıktı. Vali konağına gelen İtalyan heyeti, bombardımana gerek kalmadan şehrin teslimini istediler. Aynı hususları içeren Amiral Faravelli'nin bir ultimatoomunu verdiler. Fırka kumandanı ve Vali Vekili İtalya'dan gelen tüm teklifler karşısında aynı şeyi söylüyorlardı. Yine İstanbul'dan talimat gelene kadar kendilerine süre tanınmasını istediler. Trablusgarp'ı Malta'ya bağlayan kablolar, 1 Ekim günü İtalyan filosunca kesilmişti. Böylece Trablusgarp'ın İstanbul ile doğrudan haberleşme bağlantısı engellenmişti.

Neşet Bey ve onun “Erkan-ı Harp'i” olan Fethi Bey görünüşte hükümetin siyasi temaslarının neticesini bekleyen resmi merciiydi. Savaşı verenler de devletin müsaadesini almadan kendi başlarına buyruk gönüllülerdi. Hâlbuki Osmanlı Devleti'nin Trablusgarp'da ki komutanı Kurmay Albay Neşet Bey elindeki bütün kuvvet ve malzemeyi bu genç kadronun emrine vermişti.¹⁶³ Bu durumun bilincinde olan genç subay kadrosu başarısızlık durumunda bütün sorumluluğu üstlenme fedakârlık ve cesaretini göstermişti.

Nereden bakılsa bu mücadelenin şansı yok gibi görünüyordu. Trablusgarp, istibdat devrinde ihmal edilmiş, meşrutiyet devrinde de durum değişmemiş hatta daha

¹⁶⁰ Orhan Koloğlu, *Trablusgarp Savaşı ve Türk Subayları*, Ankara, 1979, s.22- 54; Hamdi Ertuna, *1911-1912 Osmanlı- İtalyan Harbi ve Kolağası Mustafa Kemal*, Ankara, 1984, s.52.

¹⁶¹ Orhan Koloğlu, *Trablusgarp Savaşı ve Türk Subayları*, Ankara, 1979, s. 23.

¹⁶² Cemal Kutay, *a.g.e.*, s.29.

¹⁶³ Fethi Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, İstanbul, 1980, Tercüman Yayınları, s.137.

fazla unutulmuştu. O halde şimdi oraya giden subaylar ne vaat edeceklerdi. İşleri çok zordu. Arada sadece din birliği kalıyordu.¹⁶⁴

Genç subaylar savaşın, başladığı günlerde birer ikişer Mısır ve Tunus yolundan Trablusgarp'a sızmaya başladılar. Sahte isim ve kimliklerle pasaport aldılar. Hazırlıklar büyük bir gizlilik içinde yürütüldü. 2 Ekim 1911'de Mısır'ın tarafsız kalacağı İngiltere hükümetince İtalya'ya bildirilmişti.¹⁶⁵ Bu suretle Mısır ve Tunus yoluyla kaçak yardım ancak damla damla gidebilecekti. Gönüllü Türk subaylarının büyük kısmı Mısır, bir kısmı da Tunus yolundan çok güç, tehlikeli ve maceralı yolculuklardan sonra Trablusgarp'a geldiler. Ancak Mısır yolu daha işlek hale gelecekti. Muharebe sırasında Mısırlıların gösterdikleri yardımlarda dikkate şayandır. Bunlar Türklere gerek bizzat cepheye gönüllüler göndererek gerek Türklerin silah ve cephane geçirmesine müsaade ederek yardımcı olmuşlardı. Daha muharebenin henüz başladığı günlerde 1 Ekim tarihli Tanin'de Mısırlıların Trablusgarplıların yardımına koşmak için hazırladıklarını yazıyordu. Mısır gazeteleri de Osmanlıların haklı davasını çok güzel anlatmaktaydı. Mısır gazetelerinin önemi Arapça olarak yayınlandıklarından birçok Arap ülkesinde okunmalarıydı. Bunlar manevi yardım olmakla birlikte halkı uyandırmak bakımından maddi yardım kadar etkiliydi. Ayrıca Mısırlılar maddi yardımda da bulunmuşlardı.¹⁶⁶ Mısırdaki İngilizler de Türklerin sempatisini kazanabilmek için gayri resmi olarak sınırdan silah ve cephane geçirilmesine izin vermişlerdi.¹⁶⁷

Trablusgarp'da tümen kumandanlığını yürüten kurmay Albay Neşet Bey'e Mahmut Şevket imzasıyla 10 Ekim 1911'de bir yazı geldi. Bu yazı emirden ziyade bir temenni havası taşıyordu. Bu yazının sonunda "... Emir ve komutayı size bırakıyorum. Bu esnada beraberinizde bulunan büyük komutanların yekvücut ve canını verircesine hizmet edeceklerinden eminim. Bu büyük günlerde her türlü fedakârlığa ve zayiata katlanmak gerekir. Müslümanlığın ve Osmanlılığın namusu bugün sizin ellerinizin için de bulunuyor..." "Tunus ve Mısır yoluyla para ve erzak gönderilmesine her türlü yardıma çalışılıyordu..."denilmekteydi.¹⁶⁸

Enver Bey ve arkadaşları Trablusgarp'da olağanüstü bir çalışma ve gayret gösterdiler. Hiç yoktan bir direnme gücü meydana getirdiler. Gönüllü Türk subaylarının katılmasından sonra Trablusgarp savunması üç ana bölgeye bölünmüş oluyordu:

¹⁶⁴ Şevket Süreyya Aydemir, *Enver Paşa*, İstanbul, 1976, C.2, s.223-224.

¹⁶⁵ Yusuf Hikmet Bayur, *a.g.e*, s.103.

¹⁶⁶ İsmail Hakkı Babanzade, "Mısırlılar ve Muharebe", Tanin, 13 Kasım 1911.

¹⁶⁷ Şevket Süreyya Aydemir, *Enver Paşa*, İstanbul, 1976, C.2, s.232.

¹⁶⁸ Hamdi Ertuna, *a.g.e*, s.64.

1. Trablusgarp Komutanlığı: Komutanı Kurmay Albay Neşet
2. Bingazi Komutanlığı: Komutanı Kurmay Binbaşı Enver (daha sonra yarbay)
3. Derne Komutanlığı: Komutanı Kurmay Binbaşı Mustafa Kemal (daha önce Ethem Paşaydı).¹⁶⁹

Enver Bey, 1911 Ekim ayı sonlarında Bingazi'ye gelmiştir. Enver Bey Derne'ye geldiğinde 500-600 kişiyi bulmayan direniş kuvvetleri kısa zamanda 20.000 kişiye ulaştı. Enver Bey Arap kabilelerini örgütlemekte çok başarılı olmuştur.

Buradaki Müslüman Araplar, halifenin damadı olduğunu öğrendikleri Enver Bey'e çok büyük itaat ve saygı ile bağlanmışlardı. Enver Bey, Trablusgarp'tan bir dostuna yazdığı mektupta : “ Burada kolaylıkla valiler atayabilmeme ben de şaşıyorum. Fakat ne de olsa padişahın elçisi halifenin damadıyım. Padişahın ailesiyle olan akraballığım çok işime yarıyor. Araplar özgürlük bayraktarı Enver Bey'i tanımıyorlar. Hele Kurmay Binbaşı Enver'i hiç tanımıyorlar. Onların bende saygı duydukları taraf öncelikle padişahın damadı olmam. Onu burada temsil etmem. Araplar padişahın damadının basit bir şey olacağına akıl erdiremedikleri için beni paşallığa terfi ettirdiler.”¹⁷⁰

Enver Bey, ilk iş olarak halka bir bildiri yayınladı. Bildirinin başında, halk arasında yayılan “ Türkler bizi İtalyanlara sattı şayiasına cevap verdi. Özetle: sizi halifeniz İtalyanlara sattı gibi iftiralara kanmayınız. Siz satılmadınız ve satılmayacaksınız. Büyük Halife sizi düşmanın elinden kurtarmak için beni buraya gönderdi. Hep beraber olunuz. Harbe iştirak etmek isteyenlere silah cephaneye vereceğim. 15 güne kadar hepinizin yanıma gelmenizi istiyorum. Gelmeyenleri İtalya hükümetine boyun eğmiş addederek ona göre muamele edeceğim diyor. Bildirinin altındaki imzada ise padişahın damadı olduğunu belirtmeye lüzum görüyordu.¹⁷¹

Enver Bey iyi Arapça bilen Eşref Bey'in yardımıyla kabile kabile dolaşarak bir mücahit ordusu meydana getirmiş, bunları eğitmiş talimler yaptırmıştı. Mektuplarında “ Ordumu görmeli, ordudan çok silahlı insan sürüsüne benziyor. Ama hiç olmazsa bu orduya muntazam birliklere göre hiç masraf yapmıyorum. Hepsinin elinde eski bir silah ve birkaç kilo un var” diyordu.¹⁷²

¹⁶⁹ Hamdi Ertuna, *a.g.e*, s.56.

¹⁷⁰ Orhan Koloğlu, *a.g.e*, s. 27.

¹⁷¹ Celal Bayar, *Ben de Yazdım*, İstanbul, 1966, C. I, s.488.

¹⁷² Tanin, 2 Şubat 1912, 28 Kasım 1911 tarihli mektuptan.

Artık her taraftan Enver Bey'e sel gibi muhاریpler akmaya başladı. Bu temiz kalpli saf insanlar neşeyle biz geldik diyerek ölünceye kadar sadık kalıyorlardı.¹⁷³

Trablusgarp'a gelen subaylar her şeylerini kendileri yapmak zorundaydılar. Dışarıdan gelen silah cephane ve para yardımı çok sınırlıydı. Buna rağmen, Türk subaylarının üstün gayret ve kabiliyetleriyle 1911 sonları ve 1912 başlarında yavaş yavaş düzenli bir ortama kavuşacaktı. Organizasyonlar artık yürümeye başladı. Sivil idare de günden güne iyiye gitmekteydi. Bu durum Enver Bey ev arkadaşlarının kararlı tutumlarıyla sağlanmıştı.

Burada o kadar ilginç olaylar cereyan etmişti ki, normal şartlar içerisinde düşünülünce, insan hafızasının alamayacağı şeylerdi. Derme çatma meydana getirilen Türk- Arap kuvvetleri İtalyanları 1 yıl süren savaşta kıyı şeridinden İtalyan topraklarının atış sahasından içeriye geçirmemişlerdi. Osmanlı devleti, Trablusgarp ve Bingazi'ye silah ve cephane gönderebilmek için her yolu denemiş, elindeki bütün imkânlarını kullanmıştı. Osmanlı devletinin Kuzey Afrika'ya harp malzemesi göndermek için yaptığı teşebbüslere dair elimizde pek çok belge mevcuttur.

Bununla birlikte Osmanlı devletinin Trablusgarp ve Bingazi'ye yaptığı sevkıyat çok sınırlı olmuştu. Çünkü savaş boyunca İtalya bütün Ege ve Akdeniz'i kontrolü altına almıştı. Bundan dolayı İtalyanlara karşı kullandıkları silahlar İtalyanlara yapılan baskınlarla onlardan alınan cephane ve silahlar ya da ölen veya yaralanan İtalyan askerlerinin kaçarken bıraktıkları silahlardı.

Tunus yolundan Trablusgarp'a geçen Enver Bey'in amcası Halil Bey hatıralarında yaptıkları bir baskında İtalyanların bütün cephanesinin Arap askerlerinin eline geçtiğini gördüğünü anlatıyordu.¹⁷⁴ Eşref Bey'in yaptığı bir baskında ise yine İtalyanlardan pek çok silah ve cephane ele geçirilmişti. Eşref Bey hatıralarında “ Bu baskına rahatlıkla zafer denilebilirdi. 1500 tüfek mermi sandıkları, üç mitralyöz hatta pek çok ilaç sandığı konserve kutuları bile ganimet arasındaydı diyordu.¹⁷⁵

Tanin Gazetesinin Trablusgarp'a gönderdiği muhabir Ahmet Şerif Bey zaferle biten Kırkkarış muharebesinin ertesi gününü şöyle anlatıyordu: “ Ertesi gün kalktığımızda çadırların etrafında pazarlar kurulmuş olduğunu gördük. Düşmanın derece-i mağlubiyet ve asarını anlamak için bu pazarlar en sadık bir mikyastır. Bugün

¹⁷³ Tanin, 2 Şubat 1912, 18 Kasım 1911 tarihli mektuptan.

¹⁷⁴ M. Taylan Sorgun, *Halil Paşa- Bitmeyen Savaş, İttihat ve Terakki'den Cumhuriyete*, İstanbul, 1972, s. 99.

¹⁷⁵ Cemal Kutay, *a.g.e.* s. 84.

ise, bunlar her vakitten ziyade zengindir. İğneden ipliğe her şey yiyecek, giyecek, atacak, içecek birçok eşyalar buralarda teşhir edilmişti. Sandıklarla fişekler birçok eşya bir mitralyöz, takım paketlerle icra-i alet-i tabiye ve kutularla konserveler hep bunlar arasındaydı. Herkes keyifli pür neşeydi. Hepimiz bu sayede eksiklerimizi ikmal edecektik.”¹⁷⁶

Savaş başladığı sırada Paris Ataşemiliteri olarak görevli bulunan Fethi Bey’in de Trablusgarp’a gelerek burada çok başarılı çalışmalar yaptığı bilinmektedir. Fethi Bey, arkadaşlarının Trablusgarp’a gittiğini, bu durumda görevine devam edemeyeceğini ve kendisinin de arkadaşlarına katılma arzusunda olduğunu Paris büyükelçisi Rıfat Paşa’ya bildirdi. Onun uygun görmesi üzerine önce Tunus’un Sfaks Limanı’na ve oradan Tobruk’a geçerek uçsuz bucaksız kıyının emin bir yerinden arkadaşlarının kurduğu savunma hattına ulaştı.¹⁷⁷

Fethi Bey henüz Trablusgarp’a gitmeden, Trablusgarp kumandanlığına Osmanlı Genel Kurmay Başkanlığı 4. Şubeden Fethi Bey’in oraya ulaştığında, Erkan-ı Harbiye Riyaseti’nin kendisine verilmesi hakkında 30 Eylül 1911’de bir emir geldi. Bu zaten oradaki Türk Subaylarının arzu ettiği bir durumdu. Neşet Bey, Fethi Bey’e kurmay başkanı olmasını teklif ettiğinde Fethi Bey, bunu memnuniyetle kabul etti.

Trablusgarp savaşı çıktığı sırada, Erkan-ı Harp Kolağası(Kurmay Kıdemli Yüzbaşı) Mustafa Kemal, Erkan-ı Harbiye (Genel Kurmay)1. Şubede görevli bulunuyordu.¹⁷⁸ Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa, İttihat ve Terakki’nin ileri gelen subaylarına yaranmak için ona burada hiçbir iş vermemişti.¹⁷⁹

Trablusgarp savaşı Mustafa Kemal’in komutanlık ve teşkilat kurmadaki üstün niteliğini gösterdiği ilk yer olmuştu.¹⁸⁰ Mustafa Kemal, aslında bu savaşın akıllıca bir iş olduğuna inanmıyordu. Çünkü daha büyük bir tehlikenin Balkanlardan geleceğini biliyordu. Fakat savaş alanındaki başarıları onun parti içindeki durumunu sağlamlaştırabilirdi. Bundan başka Mahmut Şevket Paşa, İstanbul’da ona göz açtırmıyordu ve ayrıca kendisinden önce Kuzey Afrika’ya giden Enver Bey’den geri kalmak da istemiyordu.¹⁸¹

¹⁷⁶ Ahmet Şerif, Harp Hatıraları, “Kırkkarış Muharebesi ve Mebruke”, Tanin, 6 Mayıs 1912.

¹⁷⁷ Fethi Okyar, *a.g.e*, s. 134.

¹⁷⁸ Hamdi Ertuna, *a.g.e*, s. 49.

¹⁷⁹ Yusuf Hikmet Bayur, *Atatürk, Hayatı ve Eseri*, Ankara, 1963, s.49.

¹⁸⁰ Hamdi Ertuna, *a.g.e*, s.144.

¹⁸¹ Lord Kinross, *Atatürk, Bir Milletten Yeniden Doğuşu*, İstanbul, 1981, Çev. Necdet Sander, Sander Yayınları, s.87.

Mustafa Kemal, Gazeteci Mustafa Şerif adıyla sahte belge ve pasaportla İstanbul'dan 15 Ekim 1911'de Naci, Hakkı ve Yakup Cemil Beyler ile yola çıktı. Yanındaki arkadaşlarının hayallerine rağmen, hiçbir yerden yardım görmediler. Paraları bitti. Genel merkezden 300 lira istediler. Birinci cevapta para yok, Enver'e ulaşın dendi. Sonra Mustafa Kemal'in senediyle Naci Bey, Ömer Fevzi Bey'den 200 İngiliz Lirası aldı ve hareket olundu. Mustafa Kemal yolda hastalandı ve İskenderiye'ye döndü. Burada 15 gün hastanede yattı. Bu ara Nuri ve Fuat Beyler de onlara katıldı ve tekrar bunlarla yola çıkıldı.¹⁸²

Çöldeki tren istasyonuna Mısırlı bir subay gelerek 5 Türk subayını tutuklamak için emir aldığını söyledi. Mustafa Kemal sadece Arap kıyafetine bürünmekle bu subayı atlatamayacaklarını anlayınca ona gerçeği söyledi. Güzel ve akıcı bir konuşma yaparak onun dini duygularına hitap etti. Bundan çok etkilenen Mısırlı subay uzlaşmaya razı oldu. Ertesi gün grupta bulunan Türk topçusu dışında hepsi serbest bırakıldı. Tren hattının gerisindeki kamptan at, deve, su, yiyecek gibi ihtiyaçlarını karşıladıktan sonra, çöl ortasında deve sırtında 1 hafta yol aldılar. Sınıra geldiklerini zannederek üzerlerindeki Arap kıyafetlerini çıkararak üniformalarını giydiler. Fakat başlarında İngiliz, Mısır subayların bulunduğu bir müfreze ile karşılaştılar. Mustafa Kemal onlara tehdit edici bir tavırla buranın Osmanlı toprağı olduğunu söyledi. Onlarda kısa bir süre önce sınırın değiştiğini ve buranın Mısır toprağı olduğunu ileri sürdüler. Mustafa Kemal yine kafa tutarak ateş açtıracağını söyledi. İngilizler aradaki sayı farkına gülmekle beraber boş vererek çekildiler. Nihayet Mustafa Kemal ve arkadaşları 2 gün sonra Tobruk dışındaki Türk karargâhına ulaştılar.¹⁸³

Mustafa Kemal kasım ayı boyunca Arap önderleriyle görüşmelerde bulundu. 3 Kasım 1911'de Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa, Trablus tümen komutanına yazdığı bir mektupta Enver Bey'in Tobruk bölgesinde kuvvet toplamakta olduğu, Kolağası Mustafa Kemal Bey'in de bazı şeyhleri ve Senusileri teşkilatlandırmak için Calu'ya gittiğini, oradan birini Senusi tekkesine göndererek Calu'da önemli bir kuvvet toplayarak Bingazi ve Trablus'a sevk edeceğini, bundan önce kendisinin de Calu civarındaki Bingazi yolu üzerindeki Senusileri alarak Bingazi'ye doğru hareket edeceğini bildiriyordu.¹⁸⁴ Mustafa Kemal, şeyhler ve kabile reisleriyle toplantılar yapıyor ve düzensiz kalabalığı teşkilatlandırmaya çalışıyordu. Bunların bir kısmına “

¹⁸² Hamdi Ertuna, *a.g.e*, s.207-208.

¹⁸³ Yusuf Hikmet Bayur, *a.g.e*, C.2, Ks. I, s. 103-104; Lord Kinross, *a.g.e*, s. 88- 90.

¹⁸⁴ Hamdi Ertuna, *a.g.e*, s.72.

din kardeşim” diye hitap ediyor ve kâfirlere karşı savaşılmaya çağırıyordu. Katılmak isteyenlere daha değişik yöntemler kullanıyordu. Mesela onları İtalyan casusu olmakla itham ediyor, ona göre muamelede bulunacağını söylüyordu.¹⁸⁵

Mustafa Kemal’in uzun süredir beklediği terfi nihayet buradayken geldi. Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Dairesi (Gen. Kurmay) 3. Şubeden 30 Kasım 1911 tarihiyle Enver Bey’e gönderilen telgrafla Erkan-ı Harbiye Kolağası Mustafa Kemal Bey’in Binbaşılığa terfi ettirildiği bildiriliyordu.

Mustafa Kemal, 22 Aralık’ta Tobruk’da başarılı bir muharebe yaptı. 30 Aralık 1911’de Yüzbaşı Nuri Bey ve diğer arkadaşlarıyla birlikte Derne’ye geçtiler. Mustafa Kemal Derne’de önce Şark Kolu Komutanı oldu(1 Ocak 1912). Derne’de 16 Ocak Muharebesinde gözünden yaralandı. ¹⁸⁶ Bir ay Hilal-i Ahmer hastanesinde tedavi gördü. Tamamen iyileşmeden hastaneden çıktı. 4 Mart 1912’de yapılan umumi muharebe çok zor şartlarda cereyan ettiğinden gözündeki rahatsızlık tekrarladı. 15 gün yataktan kalkamadı. Mustafa Kemal, bu arada 6 Mart 1912’de Derne komutanı oldu.

Derne Komutanı Mustafa Kemal ve Binbaşı Nuri Bey Balkan savaşının başlaması üzerine bu savaşta vazife almak için hareketlerine müsaade edilmesini istediler (13 Ekim 1912). 24 Ekim 1912’de Enver Bey Harbiye Nezaretine, Mustafa Kemal’in kendi arzusuyla orduya katıldığını önce Derne Şark Kolu Kumandanı daha sonra Derne Kumandanı olduğunu ve gözünden yaralanmasına rağmen son ana kadar fevkalade surette hizmetlerde bulunduğunu sulhun imzalanması dolayısıyla sulh şartlarının tatbiki süresince onun Trablusgarp’ta işsiz kalmaması için gönderildiğini bildiriyordu. Mustafa Kemal Mısır’a geçti. Burada parası bittiği için Harbiye Nezareti’nden harcırah talep etti (10 Kasım 1912) .kendisi Mısır’da iken Selanik’in düştüğünü Bulgarların Çatalca önlerine geldiği haberini aldı. Avusturya, Romanya yolu ile İstanbul’a döndü.¹⁸⁷

Trablusgarp’a savaşmak üzere koşan genç Türk subaylarından bir diğeri de Paris Askeri Ateşesi Ali Fethi’dir. Çok yakın arkadaşlarının asırlardır vatanın bir parçası olan Trablusgarp’ı düşman işgalinden kurtarmak için koşmalarına seyirci kalamayan Ali Fethi Paris Sefiri Rıfat Paşa’dan izin isteyerek Tunus üzerinden Trablusgarp’a doğru

¹⁸⁵ Lord Kinross, *a.g.e.*, s. 91.

¹⁸⁶ Hamdi Ertuna, *a.g.e.*, s. 208.

¹⁸⁷ Uluğ İğdemir, *Atatürk’ün Yaşamı*, C.I, T.T.K, Ankara, 1980.

hareket etmiştir. Takma isim ve değişik kıyafetle Tunus'un Sfax limanına ayak basan Ali Fethi maceralı ve tehlikeli bir yolculuktan sonra Tobruk'a ulaşmıştır.¹⁸⁸

Bingazi topraklarına ayak basan Fethi Bey Enver Beyin karargâhında bir toplantıya katıldı. Trablusgarp Kumandanı Neşet Bey ile Enver Beyin temsil ettiği genç subay kadrosu arasında sessiz ve açığa vurulmayan bir anlaşmazlık vardı. Ali Fethi'den Neşet Beyi ziyaret etmesini ve hatta Kurmay Başkanı olmasını istediler. Bu arzuyu yerine getiren Ali Fethi, Ayn-ı Mansur da bulunan karargâhında Neşet Beyin ziyareti sonrasında onun Kurmay Başkanlığı teklifini seve seve kabul etti.¹⁸⁹ Aslında bu bir teklif değil Ali Fethi Beyin Kurmay Başkanı tayin edildiğine dair, Erkan-ı Harbiye Riyasetinin 30 Eylül 1911 tarihli tebliği idi. Böylece İtalyanlara karşı sürdürülecek direnişin tüm kontrolü genç Türk subaylarının eline geçmiş oluyordu. Trablusgarp bölgesinde direnişin teşkilatlanmasında ve İtalyanlara karşı kazanılan başarılarda Ali Fethi Beyin çok büyük rolü oldu. 2 Kasım 1911 de yapılan ve İtalyanların ağır bir yenilgiye uğratıldığı baskın harekâtı onun düşünce ve teşkilatçılığının eseri idi.

Neşet Bey ile Enver Bey arasındaki gizli sürtüşmenin farkına varan Babîâli, 10 Aralık 1911 tarihli İrade-i Seniyye ile Neşet Bey'i Trablusgarp valiliğine tayin etti. Bu tayinle Trablusgarp'da en büyük mülki ve askeri otorite Neşet Bey oluyordu.

Trablusgarp'da esas direniş, Türk subayları gelmeden önce başlamıştı. En büyük eksik düşmana karşı mücadele veren aşiretler arasında bir koordinasyonun olmamasıydı. Buna rağmen sürdürülen direnişte İtalyanlara kayıplar verdiriliyor ve iç bölgelere doğru ilerlemelerine fırsat verilmemeye çalışılıyordu.¹⁹⁰

Türk subaylarının direniş güçlerinin başına geçmesinden sonra İtalyan işgal kuvvetlerine karşı düzenli saldırılar başladı. Trablusgarp şehrini işgal eden General Caneva, birliklerini şehrin birkaç kilometre önünde yerleştirmiş ve savunma tedbirleri almaya başlamıştı. İlk düzenli Türk saldırısı 23 Ekim 1911'de yapıldı. İtalyan istihkâmlarına iki koldan saldıran Türk birliklerine Neşet Bey ve Ali Fethi Bey kumanda ediyorlardı. Saldırıyı haber alan Trablusgarp halkı da arkadan hücum katıldılar. Çarpışmalar sonunda, İtalyan birlikleri çok ağır zayıat vererek ileri mevkiileri terke mecbur oldular. İki gün aradan sonra Neşet Bey, yeniden saldırı emri verdi. İtalyanlar bu saldırıda 30 subay, 321 asker kaybetmişler, 16 subay ve 142 askeri de yaralanmıştır. Ortada kesin bir zafer olmadığı halde bu saldırılar İtalyanların gözünü

¹⁸⁸ Fethi Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, İstanbul, 1980, s.133-134.

¹⁸⁹ Fethi Okyar, *a.g.e*, s.136-137.

¹⁹⁰ İ. Revol, *a.g.e*, C.I, s.19.

korkuttu. Telaşa kapılan İtalyan Hükümeti, geriye dönüş köprülerini atmak için 5 Kasım 1911’de ilhak kararnamesini yayınladı.

Ne İtalya’nın ilhak kararı, ne de Osmanlı Devleti’nin protestosu Trablusgarp ve Bingazi’deki mücadeleyi hiç etkilemedi. Ocak 1912 sonlarına doğru Türk ve mücahit gruplarının Derne, Tobruk, Bingazi ve Trablusgarp üzerine saldırıları yoğunlaştı. Bu saldırılar karşısında acze düşen İtalyanlar, baştan beri düşündükleri savaşı Akdeniz’e kaydırma fikrini uygulamaya koyacak ve Beyrut’a saldıracaklardır.

İtalya 5 Kasım 1911’de ilhak iradesini ilan etti. Osmanlı devleti de bunu 7 Kasım 1911 yılında protesto etti. Osmanlı devletinin protestosu büyük devletler nezdinde hiçbir etki yapmadı. İtalyanlar askeri başarısızlığa uğradıkça, yerli halka olmadık işkence ve zulüm yapmaya çoluk çocuk demeden insanları katletmeye başladılar. Trablusgarp’taki savaş, ilhak kararından sonra daha şiddetlendi. Eğer Osmanlı Devletindeki iç çekişmeler olmasaydı ve Balkan Savaşı tehdidi ortaya çıkmasaydı, Trablus’taki Türk subaylarının başarıları, İtalya’yı makul şartlarda anlaşmak zorunda bırakabilirdi. Osmanlı basını hatta Avrupa basını bile İtalyanların Trablusgarp’ta halka yaptıkları işkencelerden nefretle bahsetmekteydi.

Yüksek bir ruh ile savaşa giren mücahitler kfilesi Kuzey Afrika’da büyük nüfuz sahibi olan Senusilerin de katılmasıyla büyük ölçüde güçlenmişti. İtalyanlar Şeyh Senusiye elde etmek için çok uğraşmışlar fakat muvaffak olamamışlardı. Senusiler üzerinde Türk subaylarının propagandası da etkili olmuştur.

İtalyan propagandasına karşı Senusi şeyhlerinin sadakatini takviye kararı gereğince nüfuz sahibi şeyhler, kaymakam, naib, müdür, kâtip ve jandarma tayin edilerek kendilerine yüklü maaşlar bağlandı. Ayrıca başta Şeyh Ahmet Şerif olmak üzere şeyhlere kıymetli hediyeler gönderildi. Aslında bütün bunlara hiç gerek yoktu. Senusiler, mücadeleyi cihat kavramı çerçevesinde değerlendiriyorlardı. Şeyh Ahmet Şerif’in cihat ilanı Ocak 1912’de bir Mısır mecmuasında yayınlandı. Bu cihat beyannamesinde, bilhassa din düşmanlarının işgali altında bulunan bölgelerde yaşayanlar olmak üzere tüm Müslümanlar cihada davet ediliyor; teşvik edici Kuran ayetleri ve hadisler sıralanıyordu. Cihat çağrısına katılmayanların mürted kabul edileceği ve öldürölmelerinin caiz olduğu belirtiliyordu. Beynamede cihadı terk etmenin dinden ayrılmak olduğunu ima eden bir hadise de yer verilmişti. Cihada katılım

göstermekten kaçınan insanların bundan böyle dinle bir ilişkileri kalmayacağı gibi aynı hüküm dünyevi gayeler uğruna düşmanla işbirliği yapanlar içinde geçerliydi.¹⁹¹

Ahmed İbn-i Seyyit Muhammet eş Şerif el Senusi hazretleri İslam âlemi için cihad-ı mukaddes ilan etmişti.¹⁹² Bu cihad ilanı Libya dışındaki Müslümanlar üzerinde beklenen etkiyi göstermemiş fakat Libya’da büyük ve şiddetli bir tesir uyandırmıştı. Senusiler ve bunlar gibi saf ve temiz Arap kabileleri Türk subaylarının kumandası altında İtalyanları sahilden içeri sokmamışlardı ki neredeyse şehit olmak için yarışmışlardı. Enver Bey, 16 Aralık 1911’de genelkurmayaya çektiği telgrafta, yerli Arap kabilelerinin, düşmana karşı vatanlarını koruduğu için Osmanlı Devletine müteşekkirdiklerini, Osmanlı Devletinin kendileri için yaptığı fedakârlığa layık olabilmek için, kanlarının son damlasına kadar onlarla birlikte savaşacaklarını bildiriyordu.¹⁹³

Senusi şeyhlerinin Enver Bey’e sonsuz bir güvenleri vardı. O’nun bir dediğini iki etmiyorlardı. Direniş süresince Enver Bey ile Şeyh Ahmed eş Şerif Senusi arasında mükemmel bir dayanışma örneği sergilendi. Türk subaylarına duyulan güvenin bir sonucu olarak Tobruk civarında toplanan Senusi şeyhleri, son İtalyan askeri Trablusgarp topraklarından atılana kadar savaşacaklarına dair ahidname imzaladı.

Senusilerin direnişe katkıları, Ouchy Barış Anlaşması imzalanan kadar kesintisiz sürdü. Osmanlı kuvvetleri Trablusgarp’ı terk ettikten sonra direniş Senusiler tarafından devam ettirilmiştir.

Araplar, Enver Bey’e o kadar büyük bir itaatle bağlanmışlardı ki, bir dediği iki edilmemekteydi. Osmanlı Devleti’nin İtalya ile barış anlaşması imzaladığı haberi gelince Enver Bey için bir yıl boyunca bin bir güçlük içinde çalışarak, arkadaşlarıyla beraber kurduğu düzenini, ordusunu, sevgili Araplarını yüzüstü bırakıp gitmek çok ağır gelecekti. Hatta “ kararımı verdim savaş devam ettirilecek” demiştir.¹⁹⁴ Fakat o sırada Balkanlar’da kendisine daha fazla ihtiyaç olduğunu düşünerek buradan ayrılmak zorunda kalmıştı. Enver Bey, 20 Aralık 1912’de İstanbul’a dönmüştür.

Gerçekten Enver Paşa döndükten sonra bazı Türk subayları orada kalarak savaşa devam ettiler. Enver Paşa’nın burada ektiği tohumlar I. Dünya savaşında İtalyanların karşısına çıkacaklardı.¹⁹⁵

¹⁹¹ Rudolf Peters, *İslam ve Sömürgecilik, Modern Zamanlarda Cihad Öğretisi*, İstanbul 1989, s. 143.

¹⁹² Celal Bayar, *Ben de Yazdım*, İstanbul, 1966, C.I, s.489.

¹⁹³ Orhan Koloğlu, *Trablusgarp Savaşı ve Türk Subayları*, s. 33.

¹⁹⁴ Orhan Koloğlu, *a.g.e*, s.51.

¹⁹⁵ Orhan Koloğlu, *a.g.e*, s.54.

Trablusgarp ve Bingazi Araplarının bu vatanperverlikleri cesaretleri ve Türkler ile tek vücut çarpışmaları her zaman takdirle karşılanmıştır.¹⁹⁶

İtalyanlar Osmanlıların mukavemet edeceğini tahmin etmemişlerdi. Hatta Trablusgarp'ın savaş yapılmadan teslim edileceği bile söyleniyordu. Ya da harbin kısa süreceği ümit ediliyor hatta İtalyanlar Trablusgarp seferi için bir askeri gezinti tabirini kullanıyorlardı.¹⁹⁷

Savaşın başından Ekim sonuna kadar İtalyanlar Trablusgarp ve Bingazi kıyılarının önemli noktalarını ele geçirmiş bulunuyorlardı. Osmanlı basının da bu sıralarda Trablusgarp'daki hadiselerden pek bahsedilmemişti. Bu Trablus'daki ilk şaşkınlık ve henüz organizasyonların yürümeye başlamamasından olabilir. O sıralarda Türk subayları, henüz teşkilat kurma ve mücahit ordusu teşkil etme hazırlıkları ve çalışmaları içindeydiler. Fakat Ekim sonlarında Trablusgarp'daki Türk subaylarının zafer haberleri gelmeye başladı.

23 Ekim 1911'de çıkan Tanin'de çıkan bir makalede Kahraman Türk subaylarının buradaki başarılarından söz edilmiş ve övülmüştür. “Biz oradaki kardeşlerimizin Osmanlılık şan ve şerefine yere düşürmeyeceklerinden emindik. Onlar da bu emniyeti bu ümidi boşa çıkarmadılar. Vazifelerini yaptılar. Bundan sonra daha kolay yapacaklar. Çünkü kemal ve emniyetle haber alıyoruz ki, ilk telaş geçer geçmez hükümet-i Osmaniye Trablusgarp'ın muhaveret imkânını ve çaresini düşünmüş vesaiti hazırlamıştır.”¹⁹⁸

Osmanlıların derhal sulha talip olacaklarını söyleyen İtalyan gazeteleri ise, Türklerin inadından bahsetmeye başlamışlardı. Aynı gazetede bir gün sonraki makalede ise Bingazi ve Derne'deki kuvvetli mukavemet anlatılıyor ve Avrupa gazetelerinin İtalyanların çok büyük zayıflara uğradıklarını yazdıklarını kaydediyordu.¹⁹⁹ Gazetede bu tarihten itibaren Trablusgarp'dan gelen telgrafların çok ümit verici olduğu; İtalyanların hiç ummadıkları hatta bir askeri tenezzühten ibaret saydıkları bu mukavemet karşısında çok şaşırdıkları ve Osmanlılar ile yerli Arapların mukavemet ile yetinmeyerek taarruza geçtikleri bunu kendi telgraflarının değil, İtalyan ve yabancı kaynaklardan gelen telgraflarını söylediğini onun için bu havadislerin çok sıhhatli olduklarını yazıyordu. “ Ecnebi muhabirlerin beyanatından anlaşıldığına göre, bugün

¹⁹⁶ Celal Bayar, *a.g.e*, s.494.

¹⁹⁷ İ. Revol, *a.g.e*, C.I, s.19.

¹⁹⁸ Hüseyin Cahit, “Trablusgarp'da”, Tanin, 23 Ekim 1911.

¹⁹⁹ “Hal ve Mevki, Kahramanlarının Mukavemeti”, Tanin, 24 Ekim 1911.

İtalyanlar Trablusgarp’da sahile yapışıp kalmış. Gördükleri mukavemeti kahramaneden şaşırmış bir haldedirler.²⁰⁰

İtalyanlar 1 yıl devam eden savaş boyunca hiçbir yerde kıyılardan içerilere nüfuz edememişlerdir. Türklerin mukavemeti İtalyanlarca suç telakki edilmiştir. Türklerin harp sahasında gösterdikleri bu başarılar İtalyanları çok tedirgin etmiş bilhassa İtalyan kamuoyunda rahatsızlık yaratmıştır. İtalyanlar bunu bertaraf etmek için çareler düşünmeye başlamışlar harp sahasındaki muvaffakiyetsizliklerini başka şekillerde örtme çabasına girmişlerdir. Bu sıralarda, Ekim ayı ortalarında İtalyan gazeteleri Trablusgarp’ın ilhakından bahsetmeye başladılar.²⁰¹

Trablusgarp ve Bingazi’de İtalyan işgalinden kısa bir müddet sonra Türklerin toparlanıp şiddetli bir mukavemete başlamaları hatta bazı yerlerde hücumla geçmeleri düşmana baskınlarıyla pek çok zayıat verdirmeleri İtalyanları endişeye sevk etti. İtalyanlar sayı ve kuvvet bakımından çok geride olan Türk- Arap mücahitleri karşısında düştükleri bu durumun öcünü almak için pek çok günahsız Arap’ı işkenceyle öldürdüler.²⁰²

İtalyanların müstemleke harbi gözüyle baktıkları hatta “askeri bir gezinti” deyimini kullandıkları savaşta Türk-Arap kuvvetleri karşısında başarısızlığa uğramaları ve bu durumun dünyanın gözünde İtalyan ordusunun zayıflığına verileceği korkusu İtalyan kamuoyunda şiddetli bir rahatsızlık yaratmıştı.

Ekim sonlarında İtalyanların Trablusgarp’daki askeri durumlarını da çok müşkül bir safhaya sokmuştu. İtalyan kamuoyunda Trablusgarp harekâtı konusunda değişik görüşler ortaya atılmaya başlandı. Birçokları harekâtın tamamen durdurulmasından yanaydılar. Bu fikri savunanlar savaşın başından beri İtalyan sosyalistleridir. Bir kısmı Trablusgarp’ın silahlı işgaline karşı çıkıyor ve İtalya’nın da İngiltere’nin Mısır’da ve Fransa’nın Tunus’ta yapmış olduğu gibi hileli politikayla Trablusgarp’ı alması gerektiğini savunuyorlardı. Avrupa devletleri de bu konularla ilgileniyorlardı.

İtalyanlar, milletin moral durumunu yükseltmek ve askeri başarısızlıklarından dolayı, diğer devletlerin araya girerek uzlaştırıcı bir anlaşma yapılması isteklerini önlemek için Trablusgarp ve Bingazi’nin İtalya’ya ilhakını istiyorlardı. İtalya’nın ilhak kararını ilan etmesinden önce; Osmanlı Devleti, onun böyle bir şey yapacağından

²⁰⁰ Babanzade İsmail Hakkı, “Tehditler Asabi Haller” Tanin, 27 Ekim 1911; Hüseyin Cahit, “Hal ve Mevki”, Tanin, 29 Ekim 1911.

²⁰¹ Hüseyin Cahit, “Hal ve Mevki”, Tanin, 18 Ekim 1911.

²⁰² Yusuf Hikmet Bayur, *a.g e*, C.2, Ks. I, s.116.

şüphelenmişti. Fakat savaş sahasından Osmanlı subaylarının zafer haberleri geldikçe İtalya'nın buna cesaret edemeyeceğini düşünüyordu.

Hüseyin Cahit, 1 Kasım 1911'de yazdığı bir makalede, İtalyanların askeri başarısızlıklarından söz ederek; “ Biz öteden beri İtalyanların kati bir zapt ve ilhaktan bahsetmesini ciddi telakki etmemiştik” diyor ve askeri başarısızlıkları üzerine bu taleplerinden vazgeçeceklerini ilave ediyordu.²⁰³ Fakat Tanin gazetesinin Trablusgarp'a gönderdiği muhabiri Ahmet Şerif Bey'in dediği gibi, Trablusgarp hadisesini fikirle mantıkla muhakeme etmek bizi doğru neticelere götürmez. Çünkü zaten onun esbasında mantıksızlık vardır.²⁰⁴

Osmanlı devleti İtalya'nın ilhak niyetini önceden sezdiği için 2 Kasım 1911'de bunu bir genelgeyle protesto etmiş ve bu yapılırsa, Osmanlı Devletince tanınmayacağını bildirmiştir.²⁰⁵ Fakat İtalya, her şeye rağmen, 5 Kasım 1911'de ilhak iradesini ilan etti. Bu ilhak kararnamesinde özetle şunlar belirtiliyordu;

“ Trablusgarp ve Bingazi'nin başlıca kentlerinin elimize geçmiş olması, silahlarımızın sürekli başarıları, orada topladığımız ve oraya göndermek üzere olduğumuz üstün kuvvetler Türkiye'nin bundan böyle her türlü mukavemetini etkisiz kılmıştır. Faydasız kan dökülmemesi için yerli halkın kafasından her türlü tereddüdü kaldırmak gerekir. Kralın buyruğu ile Trablus ve Bingazi büsbütün ve değişmez olarak İtalya Krallığına katılmıştır. Sultana sözle de olsa oralarda bir hak tanıyan başka türlü bir anlaşma, ilerisi için tehlikeli ve sonu gelmeyen bir geçimsizlik kaynağı olurdu. Bu ilhak kararnamesi İtalya menfaatleri Avrupa ve hatta Osmanlıların menfaatleri için de faydalıdır. Balkanlar'daki mevcut durumun muhafazası ile Osmanlı İmparatorluğunun esas mevkiini muhafaza bakımından da bu teklif faydalıdır. Trablus ve Bingazi işi ortadan kalkınca diğer işler de Türkiye'yi büyük ölçüde tatmin etmeye hazırız. Ancak eğer Türkiye, bunu kabul etmez de mukavemette direnirse, sulh yolundan vazgeçer ve elimizdeki bütün vasıtaları kullanırız. Avrupa devletlerinin de bu teklifleri Osmanlı Devleti'ne kabul ettireceklerini ümit ederiz.” Osmanlı Hükümeti İtalya'nın ilhak iradesini 7 Kasım 1911'de protesto etti. Protestosunda bu durumun Paris ve Berlin anlaşmalarındaki Osmanlı toprak bütünlüğünün korunması maddesine aykırı olduğunu

²⁰³ Hüseyin Cahit, “ Hal ve Mevki”, Tanin, 1 Kasım 1911.

²⁰⁴ Ahmet Şerif, “Trablusgarp'da Esbab-ı Müdafaa Nasıl Hazırlandı”, Tanin, 11 Mart 1912.

²⁰⁵ Yusuf Hikmet Bayur, *a.g.e*, C.2, Kıs. I, s.116.

ve bu anlaşmalara imza koymuş olan devletlere karşı bu anlaşmaların İtalya tarafından çiğnenmiş olacağını belirtti.²⁰⁶

Osmanlı Devleti'nin protestosu büyük devletler nezdinde hiçbir etki yapmadı. Hatta onun en çok yardım beklediği Almanya bile Osmanlı Devleti'nden yana olmadı. Alman kamuoyu ve Alman gazetelerinin büyük bir bölümü Türkiye'nin lehinde yazılar yazıyorlardı. Hatta bazı gazeteler İtalya'nın ittifaktan ihracı ve yerine Türkiye'nin ikamesini tavsiye edecek kadar ileri gittiler. Fakat bunlar, hükümete muhalif olan gazetelerdi. Resmi ve hükümet sözcülüğü yapan gazetelerde ise, bu manadaki yazılara rastlanmıyordu. Tabi Alman gazetelerinde Türkiye lehine yazılan yazılar bir şey ifade etmemiştir.²⁰⁷

Osmanlı Devlet adamları, Trablusgarp meselesinin halli için çeşitli alternatifler düşündüler. Bunlardaki ortak fikir Trablusgarp'ın görünüştede olsa, Osmanlı Devletine bağlı kalmasıydı.²⁰⁸

Osmanlı kamuoyunca da ilhak kararnamesi şiddetle protesto edilmişti. Trablusgarp savunmasında çok önemli görevler üstlenen Eşref Bey hatıralarında; ekim ayı sonlarına doğru artık taarruz eden bizdik. İtalya'nın büyük devlet olarak haysiyeti cidden kırılmıştı. İşte bu mağlubiyetler Roma'yı böyle irade neşretmeye sevk etti diyor ve bunun cidden garip bir ilhak olduğunu çünkü İtalyan topraklarına katıldığı ilan edilen yerlerin henüz asıl sahiplerinin elinde bulunduğunu ilave ederek o zamanki şaşkınlıklarını dile getirmişlerdir.²⁰⁹

İsmail Hakkı Babanzade, ilhak hakkında Tanin'de yazdığı makalede; “İtalya'nın ilhak beyannamesini okuyanlar bunu suya kılıç sallayan sahte bir pehlivanın hareketi gibi telakki etmeye mecburdurlar. Balığı tutmadan satan, kükreyen bir aslanı öldürmeden postunu salondaki eşyasına dâhil eden hayalperverlik haliyle İtalya diplomatlarının gülünç mesleği arasında fark yoktur. İlhak kararnamesi bizim gözümüzde hiç olmamış hükmündedir. Sicilya'yı ilhak ettik diye tarafımızdan bir beyanname neşri ne kadar gülünç ise, bu da aynı derecede gülünçtür”²¹⁰ diyerek ilhak karşısındaki tepkisini belirtmiştir.

Trablusgarp'taki Osmanlı Komutanlığı, bu ilhakin doğru olup olmadığını hükümetten sordu. Hükümet 7 Kasım 1911'de gönderdiği cevapta: “ İtalya'nın

²⁰⁶ Yusuf Hikmet Bayur, *a.g.e*, C.2, Kıs. I, s.117.

²⁰⁷ Hüseyin Cahit, “ Muharebe ve Almanya”, Tanin, 18 Kasım 1911.

²⁰⁸ Yusuf Hikmet Bayur, *a.g.e*, C.2, Kıs. I, s.118.

²⁰⁹ Cemal Kutay, Trablusgarp'ta Bir Avuç Kahraman, İstanbul 1978, s. 103.

²¹⁰ Babanzade İsmail Hakkı, “İlhak Komedyası”, Tanin, 10 Kasım 1911.

Trablusgarp ve Bingazi'yi ilhak ettiği yolunda haberler alınmakta ise bile bu ilhak bizce tanınmayacaktır, dedi ve oradaki savaşın devam ettirilmesini istedi. Ayrıca onların başarılarının meselesinin Osmanlı devleti lehinde hallolmasına büyük ölçüde yardımcı olacağını belirtti.²¹¹ Trablusgarp'taki savaş ilhak kararından sonra daha da şiddetlenerek devam etti. Eğer Osmanlı Devleti'ndeki iç çekişmeler olmasaydı ve Balkan savaşı tehdidi ortaya çıkmasaydı, Trablusgarp'taki Türk subaylarının başarıları İtalya'yı makul şartlarla anlaşmazlık zorunda bırakabilirdi.

6 Kasım 1911 tarihli Tanin gazetesinde Babanzade; “ Bugün İtalya harbe nasıl namerdane bir surette başladıysa o derece hatta daha ileri bir derecede namerdane surette harbe devam ediyor” demiş ve devletler arasında harp sahasında uyulması lazım gelen kaideler konusunda Avrupa devletleri arasında birçok anlaşmalar olduğunu, Cenevre hükümlerinin Birinci ve İkinci Lahey anlaşmalarının İtalyanların işkenceleriyle çiğnendiği ve İtalyanların dolayısı ile bütün insanlığa savaş açtığını yazıyordu²¹² İtalyanların işkenceleri gerçekten tüyler ürperticidir. Onlar bu savaşta harp kaidesi diye bir şey tanımamışlar, için de namaz kılınmakta olduğu bir sırada camileri bombalamış, sırf eğlenmek için halkı kurşuna dizmişler, kadın çocuk ihtiyar demeden önlerine gelen suçsuz günahsız Arapları katletmişlerdir.

Ayan meclisinden Sulh Heyeti Reisi Süleyman El-bostani Efendi İtalyan mezaliminin dünya parlamentoları nezdinde protesto edilmesi için bir önerge verdi. Bu önerge Ayan ve Mebusan Meclislerinde kabul edildi. Yabancı ülke parlamentolarında gelen cevaplar meclisin 18 Kasım 1911'deki toplantısında gelen cevaplar meclisin 18 Kasım 1911'deki toplantısında okundu.

Londra'dan gelen cevap şöyledir: Beynelmilel parlamentolar sulh cemiyetinin İngiltere şubesi müstacelen icra-i tasavvut etmelerini terciden başvekil hariciye nazırı nezdlerinde kemal-i ehemmiyetle ihtaratta bulunmuş olduğu gibi şube azalarından bazıları Trablusgarp vekayi-i müessifesi hakkında parlamentonun nazar-ı dikkatini celp etmişlerdir. Cemiyetimiz heyet-i vükela nezdinde ki teşebbüsünde devam edecektir.” Peşte ve Lahey'den, Berlin'den buna benzer cevaplar gelmiştir. Fakat bunların hiç biri savaşın bitimine kadar İtalyan işkencelerini önleyememişti.

²¹¹ Yusuf Hikmet Bayur, *a.g.e*, C.2, Kıs. I, s.117.

²¹² Babanzade İsmail Hakkı, “ İnsanîyet ve Müdahale”, Tanin, 6 Kasım 1911.

1.12.İtalya'nın Barış Girişimleri

29 Eylül 1911'de resmen savaş ilan edildiği ve fiilen İtalyan saldırısı başladığı halde Babîâli, verilecek yeni tavizler ve Almanya ile İngiltere'nin yardımlarıyla İtalyan Hükümetini barışa razı edebilmeyi umuyordu. Almanya'nın bir şey yapamayacağını bildirmesi ve İngiltere'nin de arabuluculuk için zamanın geçtiği cevabını vermesi, bu umutları suya düşürmüştür.²¹³

Osmanlı Hükümetinin barışçı tutumu, Trablusgarp'da İtalyan kuvvetlerinin işini oldukça kolaylaştırmıştır. Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa, işgal başlamadan önce, siyasi girişimlerle İtalya'yı barışa razı etme politikası gereğince, Trablusgarp Fırka Kumandanlığına, işgal kuvvetlerine karşı konulmaması ve sahilde bazı noktaların işgali hususunda İtalyan kumandanı ile anlaşma yolları aranarak iç bölgelere çekilme emrini vermiştir. Bu emir gereğince, muhtemel çıkartma noktalarını korumakla görevli bulunan Türk birlikleri, savunma mevkilerini terk ederek iç bölgelere çekildiğinden İtalyanlar karaya ayak bastıklarında ciddi bir direnişle karşılaşmamışlardır.

Babîâli, tüm çabalarına rağmen İtalyanları Trablusgarp'ı işgalden vazgeçiremeyince, direnişi güçlendirecek düşmana ağır bir darbe indirerek barışa zorlamayı düşünmeye başladı. İtalya'da sosyalistlerin baştan beri savaşa karşı oldukları biliniyordu. İtalyan kuvvetlerinin Trablusgarp'ta başarısızlığa uğramaları halinde sosyalistlerin hükümet aleyhine ayaklanacakları ve bunun sonucu olarak güç durumda kalacak olan İtalyan Hükümetinin de barış isteyeceği tahmin ediliyordu. Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa, bu maksatla Trablusgarp Fırka Kumandanlığından İtalyanlara ağır bir darbe vurulması için gayret gösterilmesini istedi.

Trablusgarp'ta çok güç durumlara düşen İtalyan Hükümeti, Avrupa Devletlerini Osmanlı Devleti üzerinde baskı yapmaya sevk etmek için bir arayış içerisine girmişti. Savaşın uzaması İtalyan kamuoyunu sıkımsıya başlamıştı. Bu nedenle hükümet, bir an önce savaşı bitirmek istiyordu. Bunun en keskin çözüm yolu, sahile saplanıp kalan İtalyan kuvvetlerinin iç bölgelere doğru ilerlemesiydi. İtalya'nın bu yolu deneyebileceği ihtimalini göz önünde bulunduran Babîâli, düşmanın savaşın sona ermek üzere olduğu kanısını yaymaya yönelik planlarını bozmak maksadıyla, direnişin güçlendirilmesi için yeni tedbirler almayı kararlaştırdı. Bu arada 2000 kadar İtalyan askerlerinin savaşmak istemeyerek ayaklanmaları üzerine memleketlerine gönderildiklerine dair Enver Bey'in verdiği bilgiler de Osmanlı Hükümetini memnun ediyordu.

²¹³ Tanin, 30 Eylül 1911; Lütfi Simavi, *a.g.e*, s.241-242; Feroz Ahmed, *a.g.e*, s. 12.

Trablusgarp ve Bingazi 1835'den beri, Osmanlı merkezi yönetimine bağlıydı. Bu toprakların düşmana terk edilmesi, İslam dünyasında büyük tepkilere yol açabilir ve Osmanlı Hilafeti'nin manevi itibarı zaafa uğrayabilirdi. Bu ihtimalleri göz önünde bulunduran Babiâli, hiç olmazsa görünüşü kurtarabilmek için, Padişah'ın hükümlerlik haklarının devamını sağlamak hususunda ısrar ediyordu.

İngiltere ve Fransa, İtalya ve Osmanlı Devletinin arabuluculuk önerilerini geri çevirdikleri halde Rus Hariciye Nazırı Sazanof'un ısrarıyla savaşa son vermek için bir girişimde bulunmaya razı oldular. İngiltere Hariciye Nazırı Edward Grey, Osmanlı Devleti'ni mukavemete sevk etmemek için, önce İtalya'nın barış şartlarının öğrenilmesi ve bilahare Osmanlı Hükümeti nezdinde teşebbüse geçilmesi gereğini ileri sürdü. Bu hususta mutabakat sağlanmasına rağmen bir pürüz çıktı. İngiltere Hükümeti, arabuluculuk teşebbüsüne İtalya'nın müttefikleri olan Almanya ve Avusturya'nın da katılmasını gerekli görüyor, teşebbüsün İngiltere, Fransa ve Rusya tarafından yapılması halinde Türk düşmanlığını üzerlerine çekecekleri ve bundan da yalnız Almanya ve Avusturya'nın faydalanacağı kuşkusunu taşıyordu. İngiltere'nin bu tutumu yüzünden Rus önerisi suya düştü.²¹⁴

Savaşın başlangıcından itibaren Avrupa basınında, tarafların barış şartlarına ilişkin haber ve yorumlar yer almıştır. Yabancı gazeteler İtalyan barış şartlarını şöyle sıralamıştır²¹⁵;

- 1.İtalyan hükümeti, Mısır'da olduğu gibi Osmanlı Hükümeti'nin şekli hâkimiyetini kabul ederek Trablusgarp'ı zapt edecek,
- 2.İtalyan Hükümeti kapitülasyon hükümlerinden vazgeçecek,
- 3.İtalya, Türkiye'ye tazminat verecek.

Buna karşılık gazetelerde yer alan bilgilere göre Osmanlı Hükümeti'nin mukabil teklifleri şöyleydi²¹⁶.

- 1.İtalya askerlerini çekecek,
- 2.İtalya'ya Trablusgarp'ta istediği her türlü imtiyaz tanınacak,
- 3.İtalyan donanmasına Trablusgarp sahillerinde bir üs verilecek.

Esasen basında yer alan barış teşebbüslerine ilişkin haberler gerçeği yansıtmıyordu. Osmanlı hükümeti, büyük devletler nezdinde ki elçilerini harekete

²¹⁴ Yusuf Hikmet Bayur, *a.g.e*, C.2, Ks. I, s.122.

²¹⁵ Tercüman-ı Hakikat, 2 Ekim 1911.

²¹⁶ Tercüman-ı Hakikat, 16 Ekim 1911.

geçirerek, barışın sağlanması için dostane bir şekilde müdahalede bulunmalarını istemişti. Gazetelere yansıyan haberler, bu teşebbüsle ilgiliydi.

Babıâli'nin elçilerine gönderdiği 7 Ekim 1911 tarihli genelgede, Trablusgarp üzerindeki egemenlik hakları saklı kalmak şartıyla İtalyan çıkarları üzerinde görüşmeye hazır olunduğu bildirilmiştir. Bu genelge üzerine 16 Ekim'de Londra Sefiri Tevfik Paşa, İngiltere Dışişleri Daimi Müsteşarı Nicolson ile görüşerek, Osmanlı Hükümeti'nin Trablusgarp'ta herhangi bir şekilde padişahın sözde de olsa hükümranlılığını tanımak ve yerli halkın manevi bağlarının sarsılmamasını sağlamak şartıyla barış görüşmelerine hazır olduğunu söylemiş ve İngiltere'nin arabuluculuk yapmasını istemiştir.²¹⁷

Babıâli'nin, Padişahın hükümranlılık haklarının tanınması hususunda ısrar etmesi ve İtalya'nın da bunu kabule yanaşmaması, henüz barış zemininin oluşmadığını ortaya koymuştu. Büyük devletler, bu şartlarda arabuluculuk yapmaya yanaşmadılar. Almanya ve İngiltere, ortak bir girişim için beklenilmesi gerektiği düşüncesindeydi.²¹⁸

İtalya'nın Trablusgarp'daki durumu gittikçe kötüleşiyordu. Buradaki kuvvetlerini artırmış olduğu halde, yine de kıyı şeridinden içerilere doğru ilerleme konusunda bir başarı gösterememişlerdi. İtalya ilhak emirnamesinin de Osmanlılar üzerinde bir etkisi olmadığını gördüğü zaman savaşı Osmanlı Devleti'nin başka taraflarına yaymaya karar verdi. Bu da Avrupa Devletlerinin çeşitli şekillerde tepkilerine sebep oldu. İtalya Kasım ayının ortalarından itibaren Avrupa devletlerinden barışı sağlamak için, bir araya girmelerini istedi. Fransa ve İngiltere'ye başvurdu. İngiltere, Türklerin bu sırada barışa yanaşmayacaklarını ve ara bulma işi de büyük devletlerin hep birlikte hareket etmeleri gerektiğini söylemiştir.²¹⁹ Bu işte İtalya lehine en fazla çalışan devlet Rusya olmuştur. Osmanlı Devleti, İtalya'nın Osmanlı Devleti'nin limanlarına ve boğaza bir saldırısı halinde boğazları kapatacağını ilan etmesi de Rusya'yı çok kızdırmıştır. Bunun üzerine telaşa kapılan Rusya barış için İtalya istekleri doğrultusunda çalışmaya başladı.

Neue Freie Presse Gazetesinde devletlerin, Rusya'nın girişimi ile müştereken Osmanlı Devleti'ne tavassutta bulunacaklarına dair bir haber yer almıştı. Bu haber 21 Ocak 1912 tarihli Tanin Gazetesinde tercüme edilmiştir. Buna göre, Rusya hükümetinin teklifinin esası şudur; Trablusgarp ve Bingazi bir miktar para karşılığında İtalya'ya terk edilecek; buna mukabil İtalya da Duyun-u Umumiye'den Türkiye'ye isabet eden hisseyi

²¹⁷ Yusuf Hikmet Bayur, *a.g.e*, C.2, Ks. I, s. 110.

²¹⁸ Yusuf Hikmet Bayur, *a.g.e*, C.2, Ks. I, S. 113.

²¹⁹ Yusuf Hikmet Bayur, *a.g.e*, C.2, Ks. I, s. 120.

ödeyecekti. Neue Freie Presse Gazetesi bütün diplomatların sulh lehinde olduklarını, Rusya'nın bu girişiminin de muvaffakiyetle sonuçlanmasını temenni ediyordu.

Tanin, Rusya'nın bu girişimini şiddetle reddediyor, Berlin ve Paris muahedemelerini ihlal ettikleri yetmiyormuş gibi, şimdi bir müşterek tavassut-ı düveliyeden bahsedilmeye kalkıldığını işitecek olursak acaba Osmanlılara karşı bir ehl-i salib mi hazırlanıyor diye, sormaya hakkımız olur diyordu. Ve bu teklifin Türkiye tarafından nefretle karşılanacağını ve şiddetle reddedileceğini ilave ediyordu.²²⁰

İngiltere, yalnız bir devletin değil de hep birlikte araya girilerek Osmanlı Devletini barışa mecbur etmenin en doğru yol olduğunu söylüyordu. Çünkü ona göre, yalnız İngiltere, Fransa ve Rusya'nın araya girmesi Türk düşmanlığını üzerine çeker ve bu da Almanya'nın işine yarardı. İngiltere aracılığı Almanya ve Avusturya'nın katılmasının doğru olacağını söyledi. Bu suretle Rus teşebbüsü gerçekleşmedi.²²¹

Berlin'den gelen telgraflara göre, Almanya ve Avusturya-Macaristan hükümetleri Rusya'nın tavassut hakkındaki teklifini reddetmişlerse de bu konuda devletler arasında müzakerelere devam edilmekteydi.²²²

4 Şubat 1912 de Tanin de devletlerin “Kendi aralarında kararlaştırılan bir suret-i tesviye ve sulhiyeyi bile teklif ve onu kabule bizi icbar keyfiyeti bertaraf edildikten sonra Avrupa devletlerinin muharebe-i hazıra hakkında teati-i efkâr etmeleri ancak, sulh hazırlıkları mahiyetini gösterebilir” denmiştir.²²³

Viyana Gazeteleri, bu konuda “Devletler icra edecekleri müdahalelerin şekil ve suretini henüz tayin edememişlerdir. Düvel-i ecnebiye yalnız Roma nezdinde mi yoksa aynı zamanda gerek Roma gerek İstanbul'da müştereken mi müracaatta bulunacaklardır. Bu henüz meçhuldür”²²⁴ diyorlardı.

Bu tartışmalar devam ederken İtalya, büyük devletlerin bir türlü arabuluculuk için teşebbüse geçmediklerini görünce savaşı Akdeniz'e kaydırmaya karar verdi. İlk olarak 24 Şubat 1912'de Fransız nüfusunun yoğun olduğu Beyrut'a saldırdı.²²⁵ İtalya'nın Beyrut'u bombalaması Avrupa kamuoyunda, büyük bir kızgınlık yaratmakla birlikte büyük devletlerin harekete geçmesini de sağladı. Beyrut bombardımanından sonra Osmanlı elçiliklerinden gelen telgraflarda büyük devletlerin Roma Hükümeti

²²⁰ “Devletlerin Müşterek Tavassutu”, Tanin, 21 Ocak 1912.

²²¹ Yusuf Hikmet Bayur, *a.g.e*, s.122.

²²² “Osmanlı –İtalyan Harbi”, Tanin, 8 Mart 1912.

²²³ “Sulh Hazırlıkları”, Tanin, 4 Şubat 1912.

²²⁴ “Avrupa Matbuatı, Tasavvut”, Tanin, 10 Mart 1912.

²²⁵ Osman Öndeş, *Kardeş Libya*, İstanbul 1975, s. 152.

nezdinde teşebbüse geçecekleri haberi veriliyordu. Berlin Sefiri Osman Nizami Paşa, Alman siyasi çevrelerinin Beyrut hadisesine Avrupa'nın müdahalesini gerektirecek bir önem attettiklerini ve arabuluculuk gereğine inandıklarını belirtiyordu. Londra Sefiri Tevfik Paşa'da, Roma'da girişilecek bir teşebbüsün İtalya'yı cesaretlendireceğini ve barış görüşmelerinde konumunu güçlendirmek için Adalara ve Boğazlara saldırabileceğini bildiriyordu.

9 Mart 1912'de büyük devletlerin Roma'da bulunan elçileri, İtalyan Hariciye Nazırı San Giuluano ile ayrı ayrı görüşerek, hükümetlerinin arabuluculuk yapmaya hazır olduklarını bildirip, İtalya'nın şartlarını öğrenmek istediler.²²⁶ İtalya buna 15 Mart'ta cevap verdi. Buna göre tartışmalar derhal durmalı, anlaşmaya temel sağlamak için İtalya'nın Trablusgarp ve Bingazi üzerinde tam egemenliği tanınmalıdır. Bu egemenlik büyük devletlerce açık olarak tanındıktan sonra Osmanlı Devleti'nin resmen tanınması istenmeyecekti. Babiâli'nin Trablusgarp ve Bingazi'den vazgeçtiği inancının yayılması İtalyan Hükümetince yeterli görülüyordu. Bunun için Osmanlı Devleti, bu topraklardaki bütün askerlerini geri çekmeliydi. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin İtalyan tebaası ve çıkarlarına karşı aldığı tedbirleri kaldırmalı ve savaş öncesi hale getirmeliydi. Bunlara karşılık İtalya, Halife'yi dini lider olarak tanımayı, kapitülasyonları kaldırmayı, düyun-ı umumiyyeden Trablusgarp ve Bingazi'ye tekabül eden borçları ödemeyi öneriyordu. Ayrıca yerliler için af ilan etmek ve Osmanlı toprak bütünlüğüne saygı göstermek vaadinde bulunuyordu.²²⁷

İtalya'nın barış şartları, Osmanlı Devletine iletilmediği halde İtalyan Hükümetinin ilhak kararında ısrar ettiği ve arabulucu devletlere barış şartlarını bildirdiğine ilişkin haberler, 17 Mart 1912'den itibaren Avrupa ve Türk basınında yeni bir tartışmayı başlattı. Macar Heyrlab Gazetesi, daha İtalyan Hükümeti barış şartlarını bildirmeden iki gün önce yayınladığı bir makalede, Osmanlı Devleti'nin barış istemesi için ortada hiçbir sebep olmadığını, İtalya'nın ise karşı karşıya kaldığı siyasi, askeri ve iktisadi güçlükler dolayısıyla bir an önce masa başına oturmaya istekli görüldüğünü belirttikten sonra; “ İlhakın tasdiki Babiâli için manen gayr-i kabil olduğunu Avrupa kabineleri tamamıyla kabul etmektedirler. İlhak iradesinin tebdilinden evvel bu babda ileriye doğru bir hıttve atılması mümkün değildir...” diyordu.²²⁸

²²⁶ Yusuf Hikmet Bayur, *a.g.e*, C.2, Kıs. I, s.122.

²²⁷ Yusuf Hikmet Bayur, *a.g.e*, C.2, Kıs. I, s.123-124.

²²⁸ İktiham, 16 Mart 1912.

Tartışmalara ve çeşitli yorumlara yol açan İtalyan barış şartları, büyük devletlere ulaştıktan sonra bunun Osmanlı Devletine nasıl iletileceği konusu gündeme geldi. Rusya, İtalya'nın barış şartlarının Osmanlı Hükümetine duyurulmasını şayet isterse barış görüşmelerine başlanabileceğinin söylenmesini istiyordu. Rusya, Osmanlı Hükümetinin barış şartlarına kıymet vermiyordu. Ruslara göre yapılacak tek şey, büyük devletlerin İtalya'nın istediği şartları Osmanlı Hükümetine nasıl kabul ettirileceği meselesinin görüşülmesiydi.²²⁹

Hariciye nazırı Asım Bey'de, Avrupalı gazetecilere bir demeç vererek, Osmanlı Devleti'nin barış teşebbüslerine dair görüşlerini açıklamıştır. Söz konusu bu demeçte; İtalya'nın ilan ettiği ilhak kararını geri almasını talep ediyor ve İtalyan Hükümeti veya parlamentosunun ilhak ettik demeleriyle bir Osmanlı kıtasının İtalya'ya intikal edemeyeceği ileri sürülüyordu. Hariciye Nazırı büyük devletleri, İtalyan barış şartlarını göz önünde bulundurarak “kıyas-ı nefis” etmeye davet ediyor ve “hiç kimsenin kabul etmeyeceği bu şartları biz neden kabul edelim”, diyordu. Asım Bey, savaşın Osmanlıların gözünü korkutamayacağını belirtiyor ve eğer Babiâli'nin barış şartları nazarı itibara alınmazsa savaş devam ettirmeye kararlı olduğunu vurguluyordu.²³⁰

Rus Hariciye Nazırı Sazanof, Osmanlı Devleti'ne baskı yoluyla İtalyan barış şartlarını kabul ettirmek fikrini diğer devletlere benimsetemedi. Bunun üzerine beş büyük devletin İstanbul'da bulunan büyükelçileri 16 Nisan 1912'de Babiâli'ye başvurarak arzu ettiği barış şartlarının kendilerine bildirilmesini istediler.²³¹

23 Nisan 1912 de Hariciye Müsteşarı Ohannes Bey, Fransa, İngiltere, Rusya, Almanya ve Avusturya Sefaretlerine giderek büyük devletler tarafından teklif olunan arabuluculukla ilgili Osmanlı Hükümeti'nin cevabını tebliğ etti.²³²

Osmanlı Hükümetinin 23 Nisan'da büyük devletlere ilettiği cevabında, düşman tecavüzüne uğrayan bir vilayetini savunan Osmanlı Devleti'nin; mütecaviz İtalya'yı savaşın başlangıcından beri yedi aydır Trablusgarp sahillerinde durdurduğu, bu toprakların Osmanlı ülkesinin ayrılmaz bir parçası olduğu ve hiçbir hükümetin buraları yabancı bir devlete bırakamayacağı, şayet verirlerse, iç huzurun bozulacağı söylendikten sonra kabul edilebilecek barış şartları sıralanıyordu:

²²⁹ Yusuf Hikmet Bayur, *a.g.e*, C.2, Ks. I, s. 124; Tercüman-ı Hakikat, 30 Mart 1912.

²³⁰ İktiham, 14 Nisan 1912.

²³¹ Yusuf Hikmet Bayur, *a.g.e*, C.2, Ks. I, s.125.

²³² İktiham, 24 Nisan 1912.

1.Trablusgarp ve Bingazi’de Padişah’ın hükümrانlık haklarının fiili olarak muhafaza edilmesi,

2.İtalya’nın ilhak kararından vazgeçmesi,

3.İtalya’nın Trablusgarp ve Bingazi’deki askerlerini çekmeyi önceden kabul etmesi.²³³

Osmanlı Hükümeti’nin verdiği cevap, İtalyanların hiç hoşuna gitmedi. İtalyan Hükümeti, Osmanlı Devletine isteklerini kabul ettirmek için Rusya’dan yardımcı olmasını istedi. Rus Hariciye Nazırı Sazanof, Babıâli’nin bu tavrından kendilerinin de rahatsız olduklarını, fakat tek başlarına bir şey yapamayacaklarını ve İtalyan ordusu büyük bir askeri başarı kazanmadıkça İtalyanlar lehine hiçbir diplomatik teşebbüs yapılamayacağı cevabını verdi.²³⁴

Babıâli’nin ileri sürdüğü barış şartları, İtalya’yı yeni çareler aramaya sevk etti. İtalyan Hükümeti, Rodos ve Oniki Ada’yı işgale karar verdi. Buraların ele geçirilmesi, İstanbul ve Anadolu’yu işgal tehlikesiyle karşı karşıya bırakacak ve bu durumda da Osmanlı Hükümeti, Adalara karşılık Trablusgarp ve Bingazi’yi İtalya’ya bırakacaktı.

1912 Mart’ından itibaren Arnavutluk’taki Malisörler ayaklanması yeniden alevlenmiştir. İtalyan Hükümeti inkâr etmesine rağmen Türk ve Avrupa siyasi çevrelerinde Arnavutluk ayaklanmasının arkasında İtalyanların bulunduğu dair şüpheler vardı. Avusturya elçisi Pallavichi, 14 Mayıs 1912’de Sadrazam Said Paşa’yı ziyaret ederek, hükümetinin Arnavutluk’ta ayaklanmadan rahatsızlık duyduğunu belirtti ve bazı tavsiyelerde bulundu. Avusturya Hükümeti; savaşın sürmesi halinde ayaklanmanın daha da genişleyerek büyümesinden endişe duymakta ve bir an önce önüne geçilmesi için İtalya ile bir barış zemininin aranmasını istemekteydi. Pallavichi bir de barış önerisi getirmişti. Osmanlı Devleti, Bingazi kendisinde kalmak şartıyla Trablusgarp’ı İtalya’ya terk etmeyi kabul edip barış yollarını açabilirdi. Said Paşa, Avusturya elçisine, “ İtalya ile bir barış zemin-i musalaha, evvel ve ahir dermeyeran ettiğimiz vechile Devlet-i Osmaniye’nin Trablusgarp ve Bingazi kıtaları üzerindeki hukuk-ı hâkimiyetinin fiilen muhafaza ve idamesine mevkufdur.” Cevabını vermiştir. Pallavichi’yi müteakiben Sadrazam ile görüşen Fransız elçisi Bompar da Arnavutluk ayaklanmasının İtalya’nın işine geldiği yarayacağını söylemiş ve o da Avusturya elçisi gibi Osmanlı Hükümetinin Trablusgarp’ı İtalya’ya terk etmesini önermiştir. Said Paşa,

²³³ Yusuf Hikmet Bayur, *a.g.e*, C.2, Ks. I, s.126; “Babıâli’nin Düvel-i Muazzama’ya Cevabı”, İktiham, 24 Nisan 1912.

²³⁴ Yusuf Hikmet Bayur, *a.g.e*, C.2, Ks. I, s. 127.

Bompar'a da aynı cevabı vermiştir. Her iki elçinin de sözbirliği etmişçesine aynı şeyleri söylemeleri, büyük devletlerin 9 Mart'ta başlayan müşterek arabuluculuk teşebbüslerinin devam ettiğini göstermektedir. Bu teşebbüsün İtalya'nın adaları işgale devam ettiği zamana rastlaması büyük devletlerin savaşın Balkanlara sıçramasından endişe duyduklarını göstermektedir.

Avusturya ve Fransa elçilerinin ziyaretlerinden bir gün sonra 15 Mayıs 1912'de Sadrazam Said Paşa, iki elçinin getirdiği barış önerilerini Meclis-i Vükela'da nazırların görüşüne sundu. Sadrazam, İtalya'nın Seyyid İdris'i desteklemesi, Çanakkale Boğazına taarruzda bulunması, Adaların bazılarını işgal etmesinin Osmanlı Hükümeti'ni barışa zorlamak maksadına yönelik olduğunu düşünüyordu. Said Paşa, Adaların düşman eline geçmesini çok tehlikeli görüyordu. Ona göre, İtalya adaları ele geçirdikten sonra kolayca bırakmayacaktı. "...Adaların tahliye ve iadesini Trablusgarp ve Bingazi'nin teslimine ta'lik edeceği aşikârdı. Adalar Payitahtın karakolları ve Bahr-i Sefid Boğazı'nın mesabesindedir..." Bunların İtalya'nın elinde bulunması çok büyük tehlikeler doğurabilirdi. Bu nedenle, şimdiden bu konuda ihtimalleri göz önünde bulundurarak muhtemel tehlikeleri izale için çareler düşünmek lazımdı.

Bahriye Nazırı Hurşit Paşa, Osmanlı Devleti tarafından bir teklif şeklinde olmamak kaydıyla "... Sefirlerin beyanatını bir maharet-i siyasiye ile istifadeli bir suret de..." kullanılabileceğini düşünüyor ve İtalyanlardan resmi bir barış teklifi gelirse buna kayıtsız kalınmaması gerektiğini ileri sürüyordu.

Meclis-i Vükela'da fikirlerin beyanından sonra, savaşa devam kararında sebat ve müzakere kapısı açmak şıkları üzerinde oylamaya gidildi. Oylama sonucunda "Meclis'in karar-ı sabıkı vechiyle mukavemet de kemakân sebat olunarak devletler tarafından şayet bir teklif vuku bulursa icab-ı keyfiyetin o vakit teemmül edilmesi" kararlaştırıldı.²³⁵

Said Paşa'ya göre, "Ahval gittikçe kesb-i ehemmiyet ediyordu." Bu durumda Osmanlı Hükümeti'nin önünde üç seçenek vardı":

1.Savaşa devam etmek ve açıklanan barış şartlarında directmek,

2.Bingazi'den Trablusgarp'a kadar Osmanlı Devleti'nde kalmak, Trablusgarp'ta Osmanlı Devletine bağlı özerk bir idare teşkil etmek, Trablusgarp'ta İtalyanlara iktisadi çıkarlar sağlamak, hatta mecburiyet hâsıl olursa Trablusgarp'ta asayiş ve mali işlerin tanzimi için Osmanlı ve İtalyan memurlarından mürekkep komisyonlar teşkil edilmek

²³⁵ İsrail Kurtcephe, *Türk-İtalyan İlişkileri*, s.182.

esaları üzerine devletler tarafından Osmanlı Hükümetine bir teklif yapılmasını temin maksadıyla gizlice siyasi teşebbüslerde bulunmak,

3.Konuyu Meclis-i Mebusan'a götürerek savaşa devam veya barış isteme hususunda milletin reyini sormak.²³⁶

Osmanlı devletinin savaşı devam ettirebilecek mali güçten yoksun olması, Hükümet üyeleri arasında barış eğilimlerini arttırdı. Yalnız ortada anlaşılmadıkları bir mesele vardı. Barış teşebbüsü Osmanlı Devletince mi yapılmalı yoksa devletlerden resmi bir arabuluculuk teklifinin gelmesi mi beklenmeliydi. Hariciye Nazırı Asım Bey, Osmanlı Hükümeti'nin barış isteğinde bulunmasının siyasi bir hata olacağını düşünüyordu. Babıâli'nin barış arzusunu açıklaması İtalya'yı isteklerinde direnmeye sevk edebilirdi. Eğer teşebbüse geçilecekse bu resmi yolla yapılmamalıydı. Talat Bey de Hariciye Nazırı ile aynı fikirdeydi.

Nazırların çoğunluğu, devletlere arabuluculuk için başvurulmasına, Osmanlı Hükümeti'nin aczine yorumlanabilir korkusuyla bakıyorlardı. Sadrazam Said Paşa, barış teşebbüsüne taraftar olmayan ve savaşa devam fikrini savunanlarla aynı görüşü paylaşmıyordu. Sakız mutasarrıflığından gelen bir telgraf, Sadrazam'ı savaşa devam hususundaki kararını değiştirmeye sevk etmişti. Söz konusu telgrafta, İtalyanlarca işgal edilen Kalimnos Adası halkının düşmanla işbirliği yaptıkları, kiliselerde, İtalyan Kralı adına ayinler düzenledikleri ve İtalyan Amirali'nin Rumların teveccühünü kazanmak için yoğun bir çaba harcadığı bildiriliyordu.

Mayıs 1912 başlarında Alman elçisi Baron Marchall, Berlin'e gitmişti. Bu seyahatin Alman Hariciye Nazırı Kiderlen Vahter'in Roma'ya yaptığı iki günlük ziyaret öncesine rastlaması, çeşitli çevrelerde yeni bir arabuluculuk teşebbüsü olarak yorumlanmıştır.²³⁷

Said Paşa, Almanya'nın müttefiki İtalya'yı gücendirmemek için baskı yapmadığını, buna karşılık Osmanlı Devleti'nin yanında yer aldığını göstermeye çalıştığını düşünmekte ve Almanya'nın arabuluculuğundan artık ümidini kesmiş görünmektedir. O'na göre, Avusturya, savaşın başındaki tutumunu değiştirmiş ve barışın sağlanmasını isteyen bir politika izlemeye başlamıştır. Bu durumda diğer devletler arabuluculuk teklifini kabul ederlerse Avusturya da edecektir. Müracaat reddolsa bile zarar değil, kar olacaktır. Zira böylelikle Hükümet manevi sorumluluktan

²³⁶ İsrail Kurtcephe, *a.g.e*, s. 182-183.

²³⁷ İktiham, 5 Mayıs 1912.

kurtulacaktır. Sadrazam Said Paşa, Meclis-i Vükela'nın 15 Mayıs 1912 çarşamba günü yapılan toplantısında, kabine üyelerinin çoğunluğunun oylarıyla alınan savaşa devam kararı karşısında muhalif olmasına rağmen sesiz kalmıştır.

Talat Bey, Sadrazamın barış isteğinde ısrar etmesinde, Biga yöresinin savunmasının mümkün olup olamayacağı ve Boğazların ne dereceye kadar mukavemet edebileceği gibi önemli sorunların tesiri olduğunu tahmin ediyordu. Bu sorunlar hakkında Harbiye Nazırı'nın görüşlerinin alınmasını, hatta gerekli görülürse yeniden bir araştırma yapılmasının gereğine değinen Talat Bey, bunun sonucuna göre savaşa devam fikrini değiştirebileceğini, kendisi gibi diğer nazırlarında Sadrazamın düşüncesine iştirak edebileceklerini, memleketin bir kabine buhranına tahammülü olmadığını, bunun Adaların işgalinden ziyade haricen fena tesir yapacak mühim bir sorun olduğunu ve üzerinde düşünülmesi gerektiğini söyledi. Cavid Bey'in, ayağı incindiği için Meclis-i Vükela toplantısına katılamayan Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'nın da fikrinin alınması isteği üzerine ertesi gün tekrar toplanılmak üzere görüşmelere son verildi.

Meclis-i Vükela, Mahmut Şevket Paşa'nın katılımını sağlamak maksadıyla 20 Mayıs 1912 tarihli toplantısını Harbiye Nezareti'nde yaptı. Bir gün önce bir karara bağlanamayan Sadrazam Said Paşa'nın savaşa son vermek hakkındaki kişisel önerisi tartışılmaya devam edilmiştir.

Sadrazam Said Paşa, bir önlem olarak harcamalarda kısıntıya gidilmesi, çok önemli işler dışında inşaat, yol ve benzeri gibi alanlara aktarılan paraların geçici olarak durdurulması fikrini savunmuştur. Bu fikir Meclis-i Vükelada oy birliğiyle kabul edildi.²³⁸

Hükümet üyeleri arasında barış hususunda görüş ayrılıkları, yalnızca Meclis-i Vükela toplantılarında açıklanmakla kalmıyor, yabancı devlet diplomatlarıyla yapılan görüşmelerde de dile getiriliyordu. Sadrazam Said Paşa, Fransız elçisi Bompar'a kendisinin barış istediğini, fakat bunu kabine arkadaşlarına anlatamadığını söylemiştir. 25 Mayıs 1912'de Bompar, Hariciye Nazırı Asım Bey'e bir barış önerisi getirmiştir. Fransız önerisinde 1878'de Kıbrıs hakkında İngiltere'ye nasıl vekâlet verilmişse Trablusgarp'ın yönetiminin de yerli halka bazı imtiyazlar verilmek kaydıyla İtalya'ya verilmesi istenmiştir. Asım Bey, Trablusgarp'ın İtalya'ya terk edilmesi anlamına gelen bu öneriyi kabul edebileceğini, fakat diğer kabine üyelerinin bu fikri benimsemesi için büyük devletlerin baskı yapmaları gerektiğini söylemiştir. Aynı öneriye Nafia Nazırı

²³⁸ İsrail Kurtcephe, *a.g.e.*, s.191.

Cavid Bey'in gösterdiği tepki farklı olmuştur. O bir İttihat ve Terakki Cemiyeti Yetkilisi olarak, sonuna kadar mukavemete karar verdiklerini ve bu nedenle Fransız önerisini kabul edemeyeceklerini açıklamıştır.²³⁹

Sırbistan Konsolosu Volpi, 10 Haziran 1912'de İstanbul'a geldikten sonra Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa, Hariciye Nazırı Asım Bey, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin önde gelen şahsiyetlerinden Hüseyin Cahit ve Hallaçyan Efendi ile görüştü. Volpi'nin görüşmelerden edindiği izlenim, Osmanlı Hükümet üyeleri ile cemiyet mensuplarının Adaların işgalinden endişe ettikleri ve işin bir çıkar yolunu bulmak gereğini düşündükleriydi. Bilhassa Mahmut Şevket Paşa, savaşa bir son vermek için Osmanlı Devleti'nin şeref ve haysiyetini muhafaza edecek bir çözüm bulunması gerektiğini söylemiştir. Hariciye Nazırı Asım Bey ise, vaziyetin kendileri için gittikçe vahimleştiği kanaatinde bulunduğunu, kısa sürede yapılacak bir anlaşmayı onaylamaya hazır olduğunu açıklamış ve Trablusgarp ile Bingazi'ye özerklik verecek bir öneriyi inceleyebileceğini ilave etmiştir.²⁴⁰

Bu görüşmelerden sonra, İttihat ve Terakki Cemiyetince hazırlanan bir barış projesi, Hallaçyan Efendi tarafından Volpi'ye bildirildi. Bu projeye göre Osmanlı Devleti, Trablusgarp ve Bingazi'nin artık elinden çıktığını kabul ediyor, fakat İtalya'nın da buraları henüz işgal edemediği gerçeğini hatırlatıyordu. Bu şartlarda Osmanlı Devleti, mukavemete devam kararını değiştirmeye hazır bulunmakta, fakat buna mukabil İtalya'nın da verdiği kararlardan vazgeçmesi şartını koymaktaydı. Gerek Osmanlı Hükümeti, gerek İttihat ve Terakki Cemiyeti, Trablusgarp ile Bingazi'nin özerkliğini ilan ederek buraların özel yönetim şekline tabi tutulmasının mümkün olacağını ve buralarda her türlü zirai, iktisadi ve sınaî teşebbüslerin İtalya'ya ait olacağı esaslarını mümkün görmekteydiler. Asker, yerli ahaliden mürekkep olup, Türk ve İtalyan subaylarından müteşekkil heyetlerin yönetiminde bulunacak ve İtalyan ordusunun o ana kadar zapt ettiği yerlerinde İtalya'da kalmasına müsaade edilecektir.²⁴¹

Volpi kendisine iletilen barış şartlarını Roma'ya götürmek üzere 16 Haziran'da İstanbul'dan ayrıldı. Volpi'nin arabuluculuğu, İtalyan Hükümeti'ni çok memnun etmiştir. Bu arabuluculuk sonucunda Babiâli ve ülke yönetiminde söz sahibi İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin barış istediği anlaşıldı. Sonuç alınıncaya kadar savaşa devam

²³⁹ Yusuf Hikmet Bayur, *a.g.e*, C.2, Ks. I, s.132.

²⁴⁰ İsrail Kurtcephe, *a.g.e*, s.194.

²⁴¹ Hüseyin Cahit, *Siyasal Anılar*, İstanbul, 1976, s.170

kararı, artık yerini barış arzularına bırakmıştır. Bundan sonra İtalya'ya sadece, kendi barış şartlarını Osmanlı Hükümeti'ne kabul ettirmek kalıyordu.

Haziran 1912'de siyasi çevrelerde en çok söz edilen olay, Alman İmparatoru ile Rus Çarı arasında vuku bulacak mülakattı. Herkes, Türk-İtalyan Savaşının bu görüşmede ele alınacağına muhakkak gözüyle bakıyordu. Babıâli, iki imparator arasında yapılacak görüşmeler sonucunda kendi aleyhine bir karar çıkmasından korkuyordu. Bu nedenle Hariciye Nazırı Asım Bey, görüşmenin başlamasından önce Berlin Sefiri Osman Nizami Paşa ve Petersburg Sefiri Tarhan Paşa'ya, Alman ve Rus Hariciye Nazırıyla görüşerek savaş hakkındaki Türk tezini anlatmaları talimatını verdi. Osmanlı sefirleri aldıkları talimat gereğince Osmanlı Devleti'nin barışı arzu ettiğini, ancak Trablusgarp ve Bingazi'de hâkimiyet hakkının şeklen değil fiilde sağlanmasını barışın yapılabilmesi için temel şart olarak gördüğünü, aksi istenirse yapılması arzu edilen barışın, bu savaştan çok daha vahim sonuçlar doğuracağı kanaatinde bulunduğunu, iki devlet arasındaki dostça münasebetlere güvenerek bu mülakat esnasında kabul olunamayacak barış esaslarının kararlaştırılmasını beklemediğini, bir karar alırsa bu kararın hâkimiyet hakkını fiilen muhafaza edecek bir mahiyette olacağına tam bir güveni olduğunu söyleyeceklerdi.²⁴²

Barış isteme zamanı geldiği hususunda herkes hemfikirdi. Fakat bunun hangi yolla yapılacağına dair görüş ayrılıkları vardı. Daha önceki oturumda Şuray-ı Devlet Reisi Said Halim Paşa'nın Londra'ya giderek İngiltere'nin arabuluculuk niyeti olup olmadığını özel temaslarla anlamaya çalışması kararlaştırılmıştı. Şimdi ise Sadrazam, bu ziyarete bir resmiyet kazandırmak ve Said Halim Paşa vasıtasıyla İngiltere'den arabuluculuk talebinde bulunmak istiyordu.²⁴³

3 Temmuz 1912 tarihli Meclis-i Vükela toplantısında, savaşı sona erdirmeye hususunda hangi yolun izlenmesi gerektiğine ilişkin kesin karara varılmamasına rağmen, Londra Sefiri Tefik Paşa'ya yazılarak Edward Grey'in düşüncelerini öğrenme yolunda bir eğilim belirdi. İtalya ile doğrudan görüşmelerden bir sonuç çıkma ihtimali zayıf görülmekle birlikte yine de Said Halim Paşa'nın İtalyanlarla görüşmesi istendi.

Avrupa kamuoyunda yaygın olan görüş Osmanlı Devleti'nin bir an önce barış yapmak istediğiydi. Karşılaşılan ekonomik güçlükler, Arnavutluk isyanı, Yemen'de İdris'in İtalyanlarla işbirliği yapması, Ermenilerin ihtilale hazırlanmakta olması ve

²⁴² İsrail Kurtcephe, *a.g.e.*, s.195.

²⁴³ İsrail Kurtcephe, *a.g.e.*, s.197.

emlak vergisinin %25 arttırılmasına halkın gösterdiği tepki, Babıâli'yi barışa zorlayan sebepler olarak sıralanıyordu.

18 Haziran 1912'de Rusya, Fransa ve İngiltere'nin İstanbul ve Roma elçileri Türkiye ve İtalya nazırları ile görüşüp arabuluculuk teklifinde bulundular. Bunun sonucu olarak Osmanlı hükümeti ve İtalya arasında mütareke yapılması hususunda ön görüşmelere girişildi. Lozan'da iki devlet 12 Temmuz 1912'de savaşa son vermek için, resmi olmayan görüşmelere başladılar.²⁴⁴ Görüşmeler başladığında, henüz Sait Paşa kabinesi iktidardaydı. Osmanlı Devleti adına Şuray-ı Devler Reisi Sait Halim Paşa ile İtalyan temsilcileri G. Volpi ve Guido Fusinato, Lozan'da buluşup görüşmelere başladılar. O günlerde çıkan gazetelerde yer alan mütareke taslağına bakılacak olursa, İttihat Terakki kabinesi şeklen olmasa da fiilen Trablusgarp ve Bingazi'den çekilmeye taraftar görünüyordu.²⁴⁵

İtalyan Hükümeti ile Babıâli arasında Volpi aracılığıyla başlatılan doğrudan görüşmeler yapılması yolunda önemli mesafeler kat edilmişti. Osmanlı Hükümeti, görüşmelerin Viyana'da yapılmasını istiyordu. Avusturya Hükümeti'nin işe karışmasından çekinen İtalyanlar ise İsviçre'de toplanmayı önerdiler. Bu öneri üzerinde anlaşmaya varıldıktan sonra görüşmelerin Lozan'da yapılması kararlaştırıldı. Türk tarafı uyuşmaya esas olarak Trablusgarp'ın muhtariyetini ilan lüzumunu ileri sürdü. Bu suretle, hem İtalya'nın haysiyet ve itibarı korunacak, hem de Osmanlı Hükümeti Trablusgarp'ı düşmana terk etmiş görünmeyecekti. Hükümete dâhil olmayan Kamil Paşa gibi iki eski sadrazamda bu çözüm şeklini uygun buluyorlardı.

Babıâli yarı resmi görüşmelere temsilci olarak Şuray-ı Devlet Reisi Said Halim Paşa'yı göndermeyi kararlaştırmıştı. Said Halim Paşa, Lozan'a varmadan önce İngiltere'ye gidecek ve İngiliz Hükümeti'nin arabuluculuk yapmak niyetinde olduğunu öğrenmeye çalışacaktı. İngiltere'nin arabuluculuk yapmak niyetinde olduğu anlaşılırsa Osmanlı Hükümeti, İtalya'nın karşısına daha güçlü çıkacaktı.²⁴⁶

19 Temmuz 1912'de yapılan görüşmelerde, İtalyan murahhasları, önemli meselelerle beraber, çözümlenmesi gereken tali meseleler hakkında da müzakere yapılması gereğini ileri sürdüler maksatları, karşı saldırıya geçmek ve Said Halim Paşa'yı barışa zorlamaktı. Paşa, ana meseleler halledildikten sonra tali meselelerin öneminin kalmayacağını söylediyse de ısrarlar karşısında rıza göstermek zorunda kaldı.

²⁴⁴ Rıfat Uçarol, *Bir Osmanlı Paşası ve Dönemi Gazi Ahmet Muhtar Paşa*, İstanbul, 1976, s.390.

²⁴⁵ "İtalya ile Sulh Teşebbüsleri", Tanin, 13 Temmuz 1912.

²⁴⁶ İsrail Kurtcephe, *a.g.e*, s.199.

Bunun üzerine Adalar meselesi ortaya atıldı. İtalyan murahhasları, Adaların işgaline Türkiye'nin inatçı tutumunun sebep olduğunu söyledikten sonra İtalya'nın adalar meselesini çözümlmek için çeşitli şekilleri göz önünde bulundurduğunu ve mesela bu Adaları büsbütün ilhak ederek onlara bir nevi muhtariyet verebileceğini veyahut iade edecek olursa, yerli halk için özel birtakım teminat talep edebileceğini açıkladılar.

Said Halim Paşa, İtalyanların ilgili sözlerine çok sert tepki gösterdi. Osmanlı devleti için kesinlikle bir Adalar meselesi olmadığını, eğer İtalya istiyorsa bunları elinde tutabileceğini, Babiâli'nin bu Adalara karşı taviz vermeye yanaşmayacağını, zira İtalya'nın buraları savaş icabı işgal ettiği ve savaş bittikten sonra da asıl sahibi olan Osmanlı Devleti'ne iade etmek zorunda olduğunu söyledi. İtalyan Murahhasları, Said Halim Paşa'nın bu derece hiddetlenmesini yola gelebileceğinin bir işareti olarak kabul ettiler. Fakat 17 Temmuz 1912'de Said Paşa kabinesinin istifa etmesi yüzünden müzakerelere devam edilemedi. Said Halim Paşa, yeni kabineyle birlikte görevinin sona ermiş sayılacağı düşüncesiyle görüşmelere devam etmek istememiş ve İstanbul'dan talimat beklemeye başlamıştır.²⁴⁷

Lozan'da barış görüşmeleri devam ettiği sırada Sadrazam Said Paşa da Meclis-i Mebusan'dan gelen talep üzerine muhtelif konularda bilgi vermek maksadıyla 15 Temmuz 1912 tarihli Meclis oturumunda bir konuşma yaptı. Sadrazamın konuşmasında ağırlıklı nokta Türk-İtalyan savaşıydı. Savaşın başlangıcından beri geçen olaylar ve bunlar karşısında Osmanlı Hükümetinin tutumu hakkında bilgi veren Said Paşa, barış hakkındaki hükümetinin politikasına değindi. Savaşın bir mecburiyet üzerine yapıldığını ve her savaşın bir barışla sonuçlandığını belirten Paşa, kendilerinin de istediğimiz şartlarda olmak şartıyla barış taraftarı olduklarını açıkladı. O tarihe kadar devletlerce sunulan barış önerilerinden bahseden Sadrazam, bunları milli çıkarlara aykırı buldukları için kabul etmediklerini belirtti. Said Paşa'dan sonra söz alan Hariciye Nazırı Asım Bey de savaşı devam ettirmelerinin sebebi olarak, düşmanın barış için ileri sürdüğü şartların kabule şayan olmamasını gösterdi ve ne vakit barış şartları kabul edebileceğimiz bir şekil alırsa bu şekli incelemekten çekinmeyeceğiz dedi.

Bu konuşmalardan sonra Said Paşa, Kabinesi için Meclisten güvenoyu istemek ihtiyacını dile getirdi. 16 Temmuz 1912'de Meclis-i Mebusan, Said Paşa Kabinesine güvenoyu verdi. Fakat Sadrazam, bir gün sonra 17 Temmuz'da istifa etti.²⁴⁸

²⁴⁷ İsrail Kurtcephe, *a.g.e*, s.202.

²⁴⁸ Yusuf Hikmet Bayur, *a.g.e*, C.2. Ks. I, s.133.

Yeni Hükümet kurma görevi Gazi Ahmet Muhtar Paşa'ya verildi. Amaç partiler üstü bir hükümet kurmaktır. Kamil ve Hüseyin Hilmi Paşa gibi iki eski Sadrazamında yer aldığı bu kabine demokrasi tarihimizde “Büyük Kabine” adı verilmiştir. Bu Kabine özellikle İttihat ve Terakki'ye karşı olan kişilerden kurulmuştu. Gazi Ahmet Muhtar Paşa kabinesinin programında Trablusgarp savaşına değinilmekle beraber yuvarlak sözlerle geçirilmiştir. “Hak ve onurumuza uygun barış temelleri buluncaya kadar uğradığımız saldırıya karşı koyup yurdumuzu korumaya devam edeceğiz” denilmiştir.²⁴⁹

Gazi Ahmet Muhtar Paşa Kabinesinin işbaşına gelmesi, İtalyanları çok memnun etti. Yeni Osmanlı Hükümetinin göreve başlamasıyla birlikte Avrupa kamuoyunda savaşın sona ereceğine dair beklentiler arttı. Avrupa basını, yeni Osmanlı Hükümetinin İtalya ile barış yapmayı arzuladığına dair yorumlar yapmaya başladı. Fakat Hükümet Said Halim Paşa'ya barış müzakerelerine devam etmesi için bir talimat vermedi. Bunun üzerine Paşa, İtalyan murahhaslarına veda edip 28 Temmuz 1912'de Lozan'dan ayrıldı.²⁵⁰

Gazi Ahmet Muhtar Paşa, Osmanlı Devleti'nin mecbur kalmadıkça, bir savaşa girmesine taraftar değildi. Bundan dolayı baştan beri, Trablusgarp savaşına karşı çıkmıştı. Sadrazam Said Paşa İtalya'nın Osmanlı Devletine ultimatoma verdiği günlerde bazı devlet ileri gelenlerini toplamış ve fikirlerini sormuştu. Burada bulunan Ayan Reisi Gazi Ahmet Muhtar Paşa, mevcut şartlar altında İtalya ile savaştan kaçınmak lazım geldiğini bu sebepten meselenin barış yolu ile çözümlenmesi gerektiğini burada mukavemetin cinayet olduğunu söylemişti.²⁵¹ 16 Ekim 1911'de ayan reisi seçilmesi dolayısı ile yaptığı konuşmada İtalya'nın Trablusgarp'a saldırmasını şiddetle yermiş, burada çarpışan Türk askerlerinin kahramanlığını övmüş, fakat oradan nasıl olsa çekilmek zorunda kalınacağını ima etmişti.²⁵²

İstanbul'da bulunan elçiler, Ahmet Muhtar Paşa Kabinesi Hariciye Nazırı Gabriyel Noradonkian Efendi'yi ziyaretlerinde görevinde başarılar diledikten sonra yeni Kabine'nin barış sağlama hususundaki görüşünü sordular. Hariciye Nazırı bu sorulara, Kabinenin iç işlerle ve bilhassa Arnavutluk meselesi ile meşgul olduğundan henüz barış konusunu bir türlü görüşemediği cevabını verdi. Fransız Sefiri Bompar, eski

²⁴⁹ Rıfat Uçarol, *a.g.e.*, s.354; Yusuf Hikmet Bayur, *a.g.e.*, s.291.

²⁵⁰ Yusuf Hikmet Bayur, *a.g.e.*, C.2, Ks. I, s.133.

²⁵¹ M. Kemal İnal, *a.g.e.*, s.1086.

²⁵² Rıfat Uçarol, *a.g.e.*, s.390.

Sadrazam Said Paşa'nın kendisine daha önce açıkladığı barış şartlarından söz etti. Bahse konu olan barış şartları şöyleydi:

1.Trablusgarp ve Bingazi sahillerinde halen bulunan limanlar haricinde bir yer tayin edilecek ve burada bir liman inşa edilmek maksadıyla İtalya'ya terk edilecektir.

2.Trablusgarp ve Bingazi'yi teşkil eden diğer yerlere Padişahın hükümrânlığı altında muhtar bir idare tesis edilecek ve bu idare, İtalya ile ilişkilerini kendisi düzenleme yetkisine sahip olacaktır.

Bompar, Said Paşa'dan öğrendiği bu şartları, Hariciye Nazırı Poincare'ye iletmış ve o da hususi bir şekilde İtalyan Hükümetine bildirmişti. Bu şartlar hakkında henüz kesin bir cevap alınmamıştı. Bompar, aynı şartları yeni Kabine'nin kabul edip etmeyeceğini öğrenmek istiyordu.

Ahmet Muhtar Paşa Kabinayı teşkil edecek kişilerle bir toplantı yaptı. Bu toplantıda, vekiller heyetinin kesin olarak kuruluşu, istifa eden kabinenin düşme sebepleri, memleketin iç ve dış durumugörüşüldü.Trablusgarp savaşının son durumu ile Rumeli'deki ayaklanmanın sebepleri ve bunun için alınacak tedbirlerin mahiyetini ve bunlardan ne gibi sonuçlar alınmış olduğunu öğrenmek üzere sekreterlik dairesinden Erkan-ı Harbiye Reis Vekili Hadi Paşa ile Trablusgarp'a asker sevkine görevli bir kurmay subay çağrılarak yaptıkları açıklamalar dinlenildi. Subayların raporlarına göre, Akdeniz'in kapalı olması yüzünden Trablusgarp'a muntazam bir şekilde asker ve savaş malzemesi gönderilmesine imkân olmadığı, yalnız orada İtalyanlar ile çarpışmakta olan az sayıda asker ile kalabalık bir Arap topluluğunun beslenmeleri ve harbin devamı için lüzumlu para ve erzak ile savaş malzemesinin Tunus, Mısır yolu ile bazı yabancı vasıtalarla gönderilmesine çalışmakta ve bu işler için de ayda 180-200.000 lira kadar bir para harcanmakta olduğu anlaşılmıştır. Hadi Paşa ise, bir seneye yakın bir süredir devam eden Trablusgarp savaşı sebebiyle Çanakkale boğazını ve Akdeniz'deki Osmanlı sahillerinin mühim noktalarını İtalyan saldırısından korumak ve bir taraftan da Arnavutluk ayaklanmasını bastırarak Rumeli'de karışıklık çıkmasına meydan vermemek için nizamiye ve redif askerlerinin hepsinin silah altına alındığı bunlardan bir kısmının boğaz etrafına ve diğer kısmının ise, diğer mühim noktalara yerleştirildiğini artık Anadolu'da silah altına alınacak bir tek asker kalmadığını söyledi.²⁵³

Ahmet Muhtar Paşa kabinesi sonuca varmak için ilk iş olarak o tarihlerde İttihat ve Terakki hükümeti adına Lozan'da gizli ve gayri resmi görüşmelerde bulunan Said

²⁵³Şeyhülislam Cemalettin Efendi, *Siyasi Hatıralarım*, İstanbul 1978, s.85-86.

Halim Paşa'nın görevini yenilemeyerek onu geri çağırdı. Said Halim Paşa 28 Temmuz'da İstanbul'a döndü.²⁵⁴

Cemalettin Efendi hatıralarında maliye nazırının bir toplantıda mali durumun çok zayıf olduğunu söylediğini ve bu durum karşısında sulh müzakerelerinin çabuklaştırıldığını, müzminleşen Trablusgarp savaşına son verilmesinin lüzumlu olduğunun anlaşıldığını söylüyordu.²⁵⁵

17 Temmuz 1912'de "meşayih" tarafından Trablusgarp Kumandanı Neşet Bey'e Osmanlı Hükümetine iletmek üzere bir muhtıra verildi. Söz konusu muhtırada uzun süredir Hükümet merkezince Trablusgarp'a cephane gönderilmediği alanını genişletmek için yığınak yapmaya başladığı, bu yüzden acele cephaneye ihtiyaç duyulduğu, bu müracaatlarına da cevap verilmediği takdirde barışı kendilerinin isteyeceği belirtiliyordu. İşin ciddiyetini kavrayan Osmanlı Hükümeti; Lozan'da başlayan ve çok gizli tutulmaya çalışılan barış müzakerelerinden Trablusgarp Kumandanlığı vasıtasıyla "meşayih" haberdar etti. Trablusgarp'ta ki gelişmelerle ilgili telgraflar okunduktan sonra Meclis-i Vükela şu sonuçlara vardı:

- 1.Bingazi'de bir iki sene daha mukavemete imkân vardır,
- 2.Harbiye Nezareti, hariçten kaçak yollarla Trablusgarp'a silah ve cephane sevkine çalışmakta, fakat bir sonuç alamamaktadır,
- 3.Cephane yetiştirilemezse mücahitlerin bir kısmı İtalyanların yanına geçebilir,
- 4.Savaş devam ettirebilmek için paraya ihtiyaç vardır,
- 5.Daha büyük zayıat verilmeden evvel, bir an önce barış yapılması hususunda Fırka mensupları ve komuta heyeti hem fikirdirler,
- 6.Eski "Heyet-i Sabıka Vükela'nın" gizli ve gayri resmi olarak barış teşebbüslerine giriştiği anlaşılmıştır.

Savaşta içinde bulunulan durum anlaşıldıktan sonra Meclis-i Vükela şu kararları aldı:

- 1.Savaşın sona erdirilmesi gerektiğine dair Enver Bey'e telgraf çekmek,
- 2.Trablusgarp'a kaçak yollardan cephane sevki için yapılan teşebbüsleri hızlandırmak ve Bingazi'den Trablusgarp'a cephane sevki mümkün olursa masrafı düşünülmezsizin derhal teşebbüse geçmek,

²⁵⁴ Rıfat Uçarol, *a.g.e*, s. 393.

²⁵⁵ Cemalettin Efendi, *a.g.e*, s.91.

3.Devletin hukuk ve haysiyetiyle bağdaşır barış esasları bulunana kadar düşmanın ilerlemesine mani olmaya çalışmak,

4.Savaş giderleri ve fakir halkın iâşesi için gerekli olan paraları derhal göndermek,

5.Hangi şartlarla barış yapılacağına dair bir an önce karar vermek.

İttihat ve Terakki'nin gazetesi olan Tanin'de İsmail Hakkı Babanzade İtalya ile barış yapılması aleyhinde bulunuyor ve bunun gerekçesini de şöyle izah ediyordu: Sulh ve sükûn aşkına yapacağımız anlaşma en büyük sükûnetsizliği doğurur. Asıl gaileden kaçılırken yeni gailerler, harpler ortaya çıkar; diğer harplerle uğraşmak zorunda kalırız. İtalya harbinin yarattığı sıkıntı malumdur fakat sulh bizim ülkemizde ihtirasları olan devletlerin cüretini artırır diyordu.²⁵⁶

Meclis-i Vükela 5 Ağustos 1912'de barış şartlarını belirlemek üzere toplandı. Said Paşa Hükümeti tarafından, İtalya ile ne gibi esaslar üzerine barış imzalanacağını araştırmak maksadıyla oluşturulan komisyonun bir benzeri yeni Kabine tarafından kurulmuştu. Bu komisyon yaptığı çalışmalar sonucunda beş ayrı barış paketi hazırlayıp Meclis-i Vükela'ya getirdi. Öncelik sırasına göre söz konusu barış şartları şunlardı:

1.İtalya'nın Trablusgarp ve Bingazi sahillerinde donanmanın yardım ve himayesi ile zapt ve işgal edebileceği mahallerin, Osmanlı Devletince İtalya'nın askeri işgali altında kalabileceğinin kabul edilmesi,

2.Bingazi sahillerine karşılık, Trablusgarp Vilayetinin bilinen sınırlarıyla ve halkının rızasıyla veya rızası alınmaksızın zabtı hakkı İtalyanlara ait olmak şartıyla hali hazırı üzere İtalya'ya terki. Bingazi Sancağı Osmanlı idaresinde bırakılarak Trablusgarp halkının kendi yerlerinde kalıp İtalya tabiiyetine kabul edilmesi veyahut Bingazi Sancağı'na ve Osmanlı topraklarının istedikleri yerine göç etmekte ve eski tabiiyetlerini korumakta serbest bırakılmalar,

3.Trablusgarp ve Bingazi'ye Padişahın hükümranlığı altında muhtariyet verilmesi ve kurulacak Beyliğin başına geçecek Bey'in yerine çocuklarının geçme hakkına sahip olması, ilmiye sınıfına mensup memurların eskiden olduğu gibi "Makam-ı meşayiha" memurların ise ayin olunması, diğer memurların ise Bey tarafından seçilmesi memleketin savunması için yerli halktan milis kuvvetlerinin teşkil edilmesi,

4.Evvelce Said Paşa Kabinesi tarafından Said Halim Paşa vasıtasıyla teklif edilmiş olduğu üzere Trablusgarp ve Bingazi sahillerinde mevcut limanlardan başka

²⁵⁶ Babanzade İsmail Hakkı, "Harbin Neticesi Ne Olacak?", Tanin, 5 Temmuz 1912.

yerler seçilmek şartıyla liman tesisine müsait bir noktanın İtalya'ya terkiyle diğer sahil ve iç bölgelere Padişah'ın hükümrânlığı altında olarak muhtariyet verilmesi,

5.Trablusgarp Vilayeti'nin mevcut sınırlarıyla, fakat halkın İtalya tabiiyetini kabulde yahut Bingazi Sancağına ve Osmanlı topraklarının sair kısımlarına göç etmekte serbest bırakılması şartıyla İtalya'ya ve buna karşılık Musavva ile Eritre kıtasının İtalya tarafından Osmanlı Hükümetine terki ve Bingazi'ye Padişahın hükümrânlığı altında muhtariyet verilmesi.

Meclis-i Vükela, Osmanlı Devleti'nin kabul edebileceği barış esaslarının tespitinden sonra barış görüşmelerine katılacak murahhasları da belirledi. Alınan kararlara göre, “ İtalya tarafından izam olunacak memurlar ile tayin olunacak mahalde birleşerek şerait-i esasiye-i sulhiyeyi balada muharrer olduğu vechile ve suret-i hususiye ve mahremanede müzakere etmek ve müzakerat-ı cariyeden Hariciye Nezaretine peyderpey malumat vermek üzere Sofya Sefiri Nabi ve Peşte Baş şehbenderi Fahreddin Beylerin tayinleriyle... müşarümumaileyhümaya 400 frank harcırah ve 60 frank yevmiye ...” verilecekti.²⁵⁷

1.13.Uşi Antlaşmasının İmzalanması

13 Ağustos 1912'de Türk ve İtalyan murahhaslarının katılımıyla barış müzakereleri tekrar başladı. Görüşmelerin kamuoyuna yansımaması için gizliliğe önem veriliyordu sadece ortada şayialar dolaşıyordu. Ağustos ayı başından itibaren yabancı ajans ve gazetelerde, İsviçre'de İtalyan delegeleri ile Türk delegeleri arasında barış müzakerelerinin devam ettiği haberi veriliyordu. Oysa söz konusu haberlerin yayınlandığı sırada görüşmeler henüz daha başlamamıştı.²⁵⁸ Görüşmeler başladıktan sonra İstanbul gazeteleri, Lozan'a bir barış heyetinin gönderildiğinden bahsetmeye başladılar. Ancak, bu tür haberler Osmanlı Hükümetince sürekli yalanlanıyordu.²⁵⁹ 24 Ağustos tarihli Tercüman-ı Hakikat gazetesi, Fransız Tan Gazetesinden aldığı bir habere yer verdi. Bu haberde Sofya Sefiri, Nabi Bey ile İtalyan delegesi Volpi arasında Lozan'da barış görüşmelerine yeniden başlandığı duyuruluyordu. Bu haber de diğerleri gibi Hükümet tarafından yalanlandı.²⁶⁰

²⁵⁷ İsrail Kurtcephe, *a.g.e.*, s.207-208.

²⁵⁸ Sabah Gazetesi, 8 Ağustos 1912; İkdâm, 9 Ağustos 1912.

²⁵⁹ Tercüman-ı Hakikat, 20 Ağustos 1912; İkdâm, 14 Ağustos 1912.

²⁶⁰ Tercüman-ı Hakikat, 24 Ağustos 1912.

Yine 24 Ağustos tarihli Tanin Gazetesinde Avusturya ve İtalya menşeli bir haberde barış görüşmelerinin başladığından, Trablusgarp'ın İtalyanlara terk edileceğinden ve buna karşılık Bingazi'nin Mısır'a verileceğinden bahsediliyordu.²⁶¹ Ağustos sonlarına gelindiğinde barış görüşmeleriyle ilgili haberler sıkça görülmeye ve bu tür haberlerin doğruluğu kanaati de güçlenmeye başlamıştır.²⁶²

31 Ağustos 1912'de İsviçre'nin Caux şehrinde Türk ve İtalyan delegeleri masaya oturdular. Nabi Bey, önce birinci barış paketini sundu. İtalyanların bu öneriye itibar etmemesi üzerine ikinci öneri paketi açıldı. Bu öneride ilhak kararına aykırı bulundu. Bunu takiben Türk murahhasları üçüncü barış paketini de açıkladılar. 27 Ağustosa kadar tartışmalar bu üç değişik öneri üzerine cereyan etti.²⁶³

Gazi Ahmet Muhtar Paşa, Caux'daki temsilcilerine; İtalyanları ancak ele geçirebildikleri yerlerde fiilen değil, ancak hukuken bir egemenlik verebileceğini, İtalyanların eline geçmemiş yerlerde ise, hukuki ve fiili egemenliğin Türkler de kalacağını savunulmasını söyledi.²⁶⁴ İtalyanlara şu teklifler yapılabilecekti:

1. İtalyanların ele geçirmemiş olduğu yerler, Türkiye'de kalacak ve Derne ile Sollum limanı arasındaki kıyı onlara verilebilecek.
2. Trablusgarp İtalya'ya verilip Bingazi Türkiye'de kalacak.
3. Bütün Trablusgarp vilayeti ile Bingazi Müstakil Sancağı Osmanlı egemenliği altında özgür olsun ve İtalya'nın iktisadi menfaatleri temin edilsin.²⁶⁵

İtalyanlar bir ve ikinci Türk önerilerine, ilhak kararının geri alınmasının İtalya için manevi bakımdan intihar demek olacağını, bunun sonucunda ülkede ayaklanma çıkacağını ve belki de hanedanın devrileceğini ileri sürerek karşı çıktılar. Başlangıçta üçüncü öneriyi incelemeye değer bulan İtalyan murahhasları, kısa bir süre sonra fikir değiştirerek bunun da ilhak kararına aykırı olduğunu iddia ettiler.²⁶⁶

Türk önerilerine karşılık olarak İtalyanlar, bir anlaşmaya varılabilmesi için şu üç şartın yerine getirilmesi gerektiğini ileri sürdüler:

1. Osmanlı Devletinin Trablusgarp üzerindeki hâkimiyetinden vazgeçmesi istenmeyecek ve buna karşılık İtalya'nın ilhak kararını geri alması için ısrar edilmeyecektir,

²⁶¹ Tanin, 24 Ağustos 1912.

²⁶² Sabah Gazetesi, 31 Ağustos 1912; Tercüman-ı Hakikat, 31 Ağustos 1912.

²⁶³ İsmail Kurtcephe, *a.g.e.*, s.210.

²⁶⁴ Rıfat Uçarol, *a.g.e.*, s.394.

²⁶⁵ Yusuf Hikmet Bayur, *a.g.e.*, C.2, Ks. I, s. 434.

²⁶⁶ Yusuf Hikmet Bayur, *a.g.e.*, s.434.

2. Her iki devlete de anlaşmayı iç siyasetleri bakımından milli haysiyet ve şereflerine dokunmayacak biçimde yorumlama imkânı tanınacak, ancak bu yorumlama iki devlet arasında bir anlaşmazlık doğuracak nitelikte olmayacaktır.

3. Derhal ateşkes ilan edilmelidir.²⁶⁷

Türk murahhasları İtalyanlardan, ortaya atılan üç öneriye itirazı bırakıp kesin cevap vermelerini istiyorlardı. Giolitti'nin iddiasına göre, ısrarlar karşısında İtalya'nın karşıt barış önerisi açıklanmış ve Türk murahhaslarının bununla ilgili İstanbul'a çekecekleri telgrafın metni de İtalyan murahhaslarınca hazırlanmıştır. Söz konusu İtalyan cevabında daha önce açıklanan barış şartlarına dört yeni ilave yapılmış olup şartlar şunlardır:

1. Osmanlı Devleti'ne karşı İtalyanlarla işbirliği yapan Seyyid İdris'e dokunulmayacaktır,

2. Osmanlı Devleti'nin sınır dışı ettiği İtalyan vatandaşlarına tazminat verilecektir,

3. İtalya, kapitülasyonlar hakkında Avusturya'nın 1909 anlaşmasıyla kabul ettiğinin benzeri bir şekil kabul edecektir,

4. Türk Hükümeti, kendiliğinden Trablusgarp'ın istiklalini ilan ederek Padişah tarafından dini bir temsilci tayin edecek, buna mukabil İtalya, anlaşmaya geçirmeksizin Araplara her türlü kolaylığı sağlayacaktır.²⁶⁸

Türk tarafı İtalyanların ileri sürdüğü barış şartlarını kabule yanaşmadılar. Görüşmeler kesilme tehlikesiyle karşı karşıya kaldı. Görüşmelerin kesilmesini istemeyen Giolitti, tehlikeyi görünce, İtalyan murahhaslarıyla bizzat görüşmek istedi. 25 Ağustosta Turine şehrinde Giolitti ile İtalyan murahhasları buluşarak izleyecekleri hareket tarzını ele aldılar. 27 Ağustos 1912'de görüşmeler yeniden başladı. Türk murahhasları, dördüncü önerilerini açıkladılar. İtalyanlar, bu öneriyi ilhak kararnamesiyle bağdaşmayacağı gerekçesiyle reddettiler. Bunun üzerine Nabi Bey tarafından son Türk önerisi okundu. Bu öneride diğerleri gibi ilhak kararnamesine aykırı olduğu ve ayrıca Musavva ve Eritre'nin terkini gerektirdiği bahanesiyle geri çevrildi.²⁶⁹

İtalyanlar tüm Türk önerilerini reddetmekle inisiyatifi ele geçirip barış şartlarını dikte ettiren taraf olmak istiyorlardı. Türk tarafının masaya getireceği önerisi kalmayınca İtalyan murahhaslarından Bertoloni, karşıt öneriler ortaya attı:

²⁶⁷ Yusuf Hikmet Bayur, *a.g.e*, s. 434-435.

²⁶⁸ Yusuf Hikmet Bayur, *a.g.e*, s.435; İsrail Kurtcephe, *a.g.e*, s.211.

²⁶⁹ İsrail Kurtcephe, *a.g.e*, s. 211.

1. Osmanlı Hükümeti, İtalya'nın hükümrانlık hakkını tanımaksızın Trablusgarp ve Bingazi'nin muhtariyetini ilan edecektir.

2. Padişah, maaşı mahalli gelirlerden karşılanmak üzere yerli halkın ileri gelenlerinden bir şahsı vekili olarak tayin edecektir.

3. İtalyan kamuoyunun bu durumu himaye ve “metbuiyet” addetmemesi için Padişahın vekili Hidiv veya Bey gibi bir unvana haiz olmayacak ve vakıflar, Düyun-ı Umumiye, Reji vesaire gibi bilcümle Osmanlı menfaatlerinin korunması vazifesiyle mükellef bulunacaktır.

4. İtalyan Hükümeti, Osmanlı Devletince verilecek muhtariyet nazarı itibare almayarak Trablusgarp ile Bingazi'yi hükümrانlık hakkına dayanarak idare etmek üzere kanun ve nizamnameler koyabilmek ve aynın zamanda tayin edilecek Osmanlı vekilini de tanıyacaktır.

İtalyanlar, 2Eylül 1912 günü yapılan görüşmede Osmanlı topraklarından atılan İtalyan vatandaşları için istedikleri tazminattan vazgeçeceklerini açıkladılar. Aynı gün Türk murahhasları, bunu Hariciye Nezaretine bildirdiler.²⁷⁰

Meclis-i Vükela 8 Eylül 1912 tarihli oturumunda son İtalyan önerilerini görüştü ve bu önerilere verilecek aşağıdaki cevabı kararlaştırdı:

1.Osmanlı Devleti, Trablusgarp ve Bingazi'ye muhtariyet vermeye mütemayildir. Padişah'ın hâkimiyeti altında ve İtalyan hâkimiyetini tanımamak ve buna itiraz dahi edilmemek kaydıyla geniş bir muhtariyet ile idare hakkını haiz bir vali tayin edilmelidir.

2. Padişah Fermanı ile valiye gerekli her türlü yetki verilecek ve İtalyanların talebi gereğince Vali, Düyun-ı Umumiye ve Reji gibi çıkarlarını koruyacaktır. Şimdiden bunların yıllık tutarları belirlenmelidir.

3. Padişah'ın, Mısır'da olduğu gibi bir komiser ve şer'i mahkemelerin reislerini tayin hakkı olmalıdır.

4. Valinin ve bütün memurların maaşları mahalli gelirlerden karşılanmalıdır.²⁷¹

Gizlilik içinde yürütülen barış görüşmeleri gerek Türk, gerekse Avrupa kamuoyunda oldukça fazla ilgi toplamış ve çeşitli yorumlar yapılmıştır. Ruslar, İtalya'nın Rodos ve Oniki Adayı ilhak fikrinden vazgeçmediğini ve buraların Osmanlı Devletine iadesinin ancak uluslararası bir konferansın toplanmasıyla mümkün

²⁷⁰ İsrail Kurtcephe, *a.g.e*, s.211.

²⁷¹ Alemdar, 25 Ağustos 1912.

olabileceğini iddia etmekteydiler.²⁷² Rus gazeteleri, Poincare ile Sazanof arasında cereyan eden görüşmede, Osmanlı Devleti'nin direnişe devam etmesinin artık hiçbir sonuç vermeyeceği, milli haysiyetini kurtaramayacağı ve Trablusgarp ile Bingazi'yi İtalya'ya bırakmasının zamanın geldiği hususunda görüş birliğine varıldığı ileri sürmekte ve Babıâli'yi İtalyan isteklerini kabule davet etmekteydiler.²⁷³

İtalyan gazeteleri, görüşmeler sonucunda Trablusgarp ve Bingazi'nin İtalya'ya terk edileceğine kesin gözüyle bakıyorlardı. Barış sonrası İtalya'nın hareket tarzına dair görüşlerini beyan ediyorlar ve imzalanacak anlaşma ile her şeyin hallolmayacağını, Arap kabilelerin direnişe devam edeceklerini ve bu yüzden İtalya'yı zor günlerin beklediğini ileri sürüyorlardı.²⁷⁴

Savaşın başında kendisi için fazla bir masraf gerektirmeyeceği, buna karşılık büyük masraflara katlanmak zorunda kalacak olan İtalya'nın barış isteyeceğini zanneden Osmanlı Hükümeti, bilahare Çanakkale saldırısı ve Adaların işgali üzerine fikir değiştirmişti. Türk devlet adamları savaş uzadıkça Adaların iadesinin güçleşeceğine kanaat getirmişlerdi. İtalya ise kısa sürede sonuçlandırmayı umduğu savaşın gittikçe uzamasından ve İtalyan kamuoyunun gösterdiği tepkilerden dolayı, Osmanlı Devletine bazı tavizler vererek savaşı bir an önce bitirmek istiyordu.²⁷⁵

Fransız basınında da yakın bir gelecekte barışın sağlanacağına dair haberlere pek sık rastlanmaya başlanmıştı. İtalyan taraftarı yayınlarıyla bilinen Tan Gazetesi ise Roma kaynaklı haberlerinde İtalyanların barış masasına getirdikleri şartların aynısına sayfalarında yer veriyordu.²⁷⁶ İkili görüşmelerden bir sonuç alamama ihtimalini göz önünde bulunduran Hariciye Nezaretince büyük devletler nezdindeki Osmanlı elçilerine birer telgraf çekilerek İsviçre'de süren görüşmeler sonucunda bir anlaşmaya varıldığı takdirde uluslar arası bir konferans veya devletlerin arabuluculuğu ile Osmanlı çıkarlarını koruyacak bir anlaşmanın mümkün olup olmayacağını araştırmaları istendi.

15 Eylül 1912'de toplanan Meclis-i Vükela, yine barış meselesini ele aldı. Bu toplantıda önce Harbiye Nezaretine Avrupa başkentlerindeki sefirlerinden gelen telgraflar okundu. Sefirlerin hepsi de bir konferans veya herhangi bir devletin arabuluculuğu ile savaşın Osmanlı çıkarlarına hizmet edecek şekilde sona erdirilemeyeceğini bildiriyorlardı. Buna rağmen Meclis-i Vükela, İtalyanlarla

²⁷² Tanin, 22 Ağustos 1912.

²⁷³ Alemdar, 25 Ağustos 1912.

²⁷⁴ Alemdar, 1 Ekim 1912.

²⁷⁵ Takvimli Gazete, 5 Eylül 1912.

²⁷⁶ Sabah Gazetesi, 31 Ağustos 1912.

görüşmelerin sürdürülmesini arzu etmekle birlikte, devletlerin arabuluculuğunu isteme kararı aldı. Masa başında bir anlaşmaya varılamadığı takdirde İtalya'ya İngiltere veya A.B. Devletlerinin arabuluculuk etmesi önerisi götürülecek ve bu maksatla Ticaret ve Ziraat Nazırı Reşid Paşa “Fevkalade memur” sıfatıyla gizlice yola çıkarak, Giolitti veya Sarı Giuliano'dan telgrafla bir görüşme talep edilerek kararlaştırılacak yer ve zamanda görüşecekti.²⁷⁷

Bu kararın alınmasından sonra Reşid Paşa Viyana'ya hareket etti. Havaların soğuması nedeniyle barış görüşmelerini daha rahat bir ortamda sürdürmek üzere Caux şehrinden ayrılan heyetler Ouchy'ye geçtiler ve müzakerelerine burada devam ettiler. Bu arada Balkanlar'da olduğu kadar devletler arasındaki münasebetler de değişiyordu.²⁷⁸

Reşid Paşa, İtalyanlarla görüşmeden önce dolaylı yoldan İngiltere ve A.B. devletlerinin arabuluculuğuna müracaat hakkındaki fikirlerini öğrenmek istedi. Yabancı bir diplomat aracılığıyla bir öneri Giolitti'ye ulaştırıldı, hatta A.B. Devletleri Başkanı'nın arabuluculuk yapmaya hazır olduğu söylendi. İtalya Başbakanının ilhak kararının kesinlikle değişmeyeceğini belirtmesi üzerine devletlerin arabuluculuğu fikrinden vazgeçildi.²⁷⁹

İtalyan murahhası Fusinato, Reşid Paşa ile görüştü. Reşid Paşa'nın Roma Sefaretinde çalıştığı yıllarda Fusinato ile aralarında yakın bir dostluk kurulmuştu. Fusinato, Reşid Paşa ile aralarındaki dostluğa istinaden bazı tavsiyelerde bulunmaya gelmişti. Anlaşmanın bir an önce yapılması gerektiğini anlatan Fusinato Bulgaristan, Sırbistan ve Karadağ ile savaş çıkacak olursa bu savaşa Yunanistan'ın da iştirak edeceğini, bu durumda İtalya'nın “muhasamatı tevsie” mecbur bulunacağı ve bir kere görüşmeler kesildikten sonra yeniden başlamasının zor olacağını söylemiştir. Bir dost mahiyetinde söylenen bu sözler gerçekte Osmanlı Hükümetine yönelik bir tehditti. Reşid Paşa, Fusinato'ya, İtalya ile Osmanlı Devleti arasındaki siyasi menfaatlerden bahsederek İtalyan Hükümeti'nin maruz kalacağı müşkülâtı nazarı itibara almayarak şartlarını kabul ettirmekte ısrar etmesi yüzünden İslam âlemini aleyhine çevirdiği ve bunun da İtalya için pek tehlikeli olacağını söyledi.

²⁷⁷ İsrail Kurtcephe, *a.g.e*, s.213.

²⁷⁸ Bayur, *a.g.e*, C.2, Ks. I, s.435; Şerafettin Turan, Rodos ve Oniki Ada'nın Türk Hâkimiyetinden Çıkışı, *Belleten*, C.39, S.113, T.T.K, 1965, s.87.

²⁷⁹ İsrail Kurtcephe, *a.g.e*, s.214.

Bu görüşme esnasında tarafların anlaşılmadıkları en önemli nokta, muhtariyet verildikten sonra Trablusgarp ve Bingazi'nin yönetimine getirilecek yöneticinin unvanı meselesiydi. Reşid Paşa, İtalyanların istediği gibi “Osmanlı Hükümeti'nin Vekili” tabirinin hiçbir anlam ifade etmediğini, bunun yerine “Trablusgarp ve Bingazi Emiri veya Hâkimi tabirinin kullanılması gerektiğini ileri sürdü. Fusinato bu öneriyi kesin bir dille reddetti.²⁸⁰

Yurtlarını savunma umutlarını yitirmeye başlayan Trablusgarp eşrafı ve bazı mebuslar, Hükümet'ten en kısa zamanda barış yapmasını istemişler ve aksi takdirde kendilerinin İtalyanlarla görüşecekleri ihtarında bulunmuşlardı.

Barış görüşmelerinin yapıldığı esnada Trablusgarp ve Bingazi'deki savaş bütün şiddetiyle devam etmekteydi. Paris'teki “Gazet Dö Hollanda” Türkiye'nin dahili vaziyetinin sulhe tesir edeceğini fakat Trablusgarp'da devam eden savaşı göz önüne alırsak, Osmanlı Hükümeti İtalyan şartlarını kabul etmeye mecbur bir halde bulunmuyor demektedir.²⁸¹

Eylül ayının ikinci yarısından itibaren bütün Avrupa basını Türk-İtalyan sulhu ile meşguldü. Bazı Alman gazeteleri henüz sulh imza edilmeden sulh yapılmış gibi Osmanlı Devleti'ni, İtalya'yı ve Avrupa'yı tebrik ediyorlardı. Ve Türkiye'yi bu akıllı hareketlerinden dolayı kutluyorlardı.²⁸²

Eylül ayı başından itibaren Türk ve Avrupa basınında barış görüşmelerine ilişkin haber ve yorumlarda bir artış görülmeye başladı. Barış görüşmeleri, Eylül ayı boyunca Türk basınının en önemli konusu olma özelliğini korudu. Bütün gazeteler, görüşmelerle ilgili gelişmeleri duyurdular ve yaptıkları yorumlarla halkın nabzını tutmaya çalıştılar.²⁸³

Osmanlı Hükümeti, 13 Ağustos 1912'den beri süren barış görüşmeleri hakkında Trablusgarp Kumandanlığına en ufak bir bilgi dahi vermezken Avrupa Gazeteleri, Babîâli'nin önerdiği barış şartlarını en ince ayrıntılarına kadar yazıyorlardı.²⁸⁴

Babîâli'nin Balkan savaşı ihtimalini nazarı itibara alarak savaşa son vermek maksadıyla hazırladığı barış şartları, Türk murahhaslarınca İtalyan delegelerine iletilindiğinde barış kapıları büyük ölçüde aralanmıştı. Bundan sonraki gelişmeler çok

²⁸⁰ İsrail Kurtcephe, *a.g.e.*, s.215.

²⁸¹ “Avrupa Matbuatı” Tanin, 13 Eylül 1912.

²⁸² Hüseyin Cahit, “Trablusgarp'da Sulh Meselesi Ne Oluyor”, Tanin, Ekim 1918.

²⁸³ İktiham, 20 Eylül 1912; “Sulh Müzakeratı”, Tercüman-ı Hakikat, 21 Eylül 1912; “Müzakerat-ı Sulhiye”, Sabah Gazetesi, 21 Eylül 1912.

²⁸⁴ İktiham, 20 Eylül 1912.

hızlı bir seyir takip etti. İtalyanlar, yandaşları olan Seyyid İdris için umumi af ve toprak talebinde bulundular. Hariciye Nazırı Noradonkyan Efendi 11 Ekim 1912 tarihli telgrafla, eğer Osmanlı hâkimiyetini tanırsa Seyyid İdris'in işlemiş olduğu suçların affedileceğini Türk murahhaslarına bildirdi.²⁸⁵

Babıâli'nin uzlaşmacı bir tavır takınması, görüşmelerde önceliğin İtalyanlara geçmesine neden oldu. Ortaya atılan son barış şartlarına göre imzalanacak anlaşmanın Osmanlı Meclisice onayından sonra Türk askerleri Trablusgarp'tan çekileceklerdi. İtalyanlar, buna şiddetle itiraz ettiler ve 15 Ekim'e kadar anlaşmaya varılmaması halinde görüşmelerden çekileceklerini açıkladılar.

Meclis-i Vükela, 13 Ekim 1912'de toplanarak son İtalyan isteklerini görüştü. Londra, Berlin, Paris ve Viyana Sefaretlerinden gelen telgraflarda daha vahim sonuçlarla karşılaşmadan bir an evvel anlaşmanın yapılması isteniyordu. İstanbul'da bulunan bazı yabancı elçiler de Harbiye Nazırını ziyaret ederek benzeri tavsiyelerde bulunmuşlardı. Şimdide İtalyanlar, barış müzakerelerini kesme tehdidinde bulunuyorlardı. Bütün bunlar kapıyı çalan tehlikenin sinyalleriydi. Babıâli, İtalyan hükümetince tanınan iki günlük süre dolmadan barış şartlarında istenilen şekilde tadilat yapmayı gerekli gördü. Bu karar göre, İtalyanlardan gelen değişiklik istekleri kabul edilecekti, ancak Osmanlı Hükümetinin de bazı talepleri vardı:

1.Trablusgarp ve Bingazi'deki gelirlere karşılık olmak üzere, İtalya Hükümeti buraların Düyun-ı Umumiyye tekabül eden borçlarını ödemek üzere her sene Osmanlı Hükümeti hesabına iki milyon franktan aşağı olmamak kaydıyla bir meblağ ödemelidir.

2. Barışı müteakip Osmanlı askerleri hemen geri çekilecektir. Buna karşılık İtalya, elinde bulundurduğu Adaları, Osmanlı Hükümetince istenildiğinde vermek üzere üç ay süreyle geçici olarak elinde bulundurmalıdır.²⁸⁶

15-18 Ekim'de iki taraf delegeleri Ouchy'de biz gizli anlaşma ile onun eklerini teşkil eden barış anlaşmasını ve üç protokolü imzaladılar.²⁸⁷ 18 Ekim'de imzalanacak olan barış anlaşması yayınlanacak olan anlaşmaydı ve 11 maddeden ibaretti. Gizli anlaşma ise 15 Ekim'de imzalandı. Bu anlaşma Trablusgarp'a tayin edilecek kadı vs. hakkında olup, 9 maddeden ibaretti. Açıklanması planlanan barış anlaşması metni:

Zat-ı hazreti Padişahi ile Haşmetli İtalya Kralı Hazretleri memleketeyn arasında berdevam olan hal-i harbe nihayet vermek arzusıyla aynı surette mütehassıs

²⁸⁵ Yusuf Hikmet Bayur, *a.g.e*, s.437.

²⁸⁶ İsrail Kurtcephe, *a.g.e*, s.217.

²⁸⁷ Şerafettin Turan, *a.g.e*, s.97.

olduklarından taraf-ı eşref-i hazret-i padişahiden birinci rütbeden “Nişan-i Osmani”yi haiz fevkalade murahhas Nabi Efendi ile ikinci rütbeden “Mecidi”, üçüncü rütbeden “Osmani” nişanlarını haiz fevkalade murahhas Fahreddin Bey ve Haşmetli İtalya Kralı Hazretleri canibinden “Kuron D’İtali” ve “Sen Moris e Lazar” ve “Kuron D’İtali” nişanlarına haiz Mösyö Volpi murahhas tayin edilmiştir. Müşarünileyhin selahiyeti Kamilelerine müşir vesaiki teati ettikten ve bunları usul-i muvazasına muvaffak bulduktan sonra, mevadd-ı atiyi kararlaştırmışlardır.

1.Madde: Osmanlı Devleti ile İtalya arasında barış yapılmıştır. Her iki hükümet de bu anlaşmanın imzalanmasına müteakip aynı anda çarpışmalara son vermeyi taahhüt ederler.

2.Madde: İş bu anlaşmanın imzasını takiben Hükümetlerden her biri, yani Osmanlı Hükümeti Trablusgarp ve Bingazi’den İtalya Hükümeti de Ege denizinde işgalinde bulunduğu adalardan subay, asker ve memurlarını çekme hususunda emir vermeyi taahhüt ederler.

3.Madde: Savaş esirleri ile rehineler mümkün olan en kısa zamanda değiştirilecek.

4.Madde: İtalyan Hükümeti, çarpışmalara iştirak eden Trablusgarp ve Bingazi halkı ve Osmanlı Hükümeti de aynı durumda bulunan Adalar ahalisi haklarında bir umumi af ilan etmeyi taahhüt ederler. Adi suçlar umumi affa dahil değildir. Bununla birlikte hangi sınıf veya mevkide bulunursa bulunsun hiçbir şahıs savaş sırasında icra ettiği siyasi ve askeri faaliyetten veya açıkladığı fikirlerinden dolayı, şahsi, emvali ve hukukundan istifade itibariyle takip edilmeyecek ve cezalandırılmayacaktır.

5.Madde: Savaş ilanından önce taraflar arasında yapılmış olan “muahedat ve mukavelat” ile her türlü taahhütler tekrar yürürlüğe girecek ve iki Hükümet ile vatandaşları arasında savaştan evvel mevcut olan vaziyet aynen yeniden tesis edilecektir.

6.Madde: İtalyan Hükümeti, diğer devletler ile yürürlükte olan ticaret anlaşmalarını yenilediği sırada, Osmanlı Devleti ile Avrupa Devletler hukuku esası üzerine bir ticaret anlaşması yapmayı taahhüt eder, yani Osmanlı Devletine kapitülasyonlar ve bugüne kadar yapılmış anlaşmalarla kayıtlı olmayarak bütün iktisadi serbestîsini ve bütün Avrupa devletleri benzeri ticaret ve gümrüğe ilişkin maddeleri uygulama hakkı vermeye muvafakat eyler. Söz konusu ticaret anlaşması, Babiâli’nin diğer devletlerle aynı esas üzerine yapacağı ticaret anlaşması Babiâli’nin diğer

devletlerle aynı esasa üzerine yapacağı ticaret anlaşmaları uygulamaya konulduğunda yürürlüğe girecektir. Bundan başka İtalya hükümeti, Osmanlı topraklarında rayic üzerinden alınan gümrük vergisinin %11 den %15'e çıkarılmasına ve petrol, sigara kâğıdı, kibrit, alkol, oyun kâğıdına yeniden tekelleştirilmesine veya gümrük vergilerinden yararlanmasına şimdiden muvafakat eder. Şu kadar ki, aynı muamelenin aynı zamanda gözetilmeksizin diğer ülkelerden yapılan ithalat içinde uygulanması şarttır.

7.Madde: İtalya Hükümeti, Osmanlı Devleti sınırları içerisinde postahaneleri mevcut olan diğer devletler postahanelerini lağvettikleri zaman, kendisi de postahanelerini lağvetmeyi taahhüt eder.

8.Madde: Osmanlı Devleti'nde yürürlükte olan "uhud-ı atika" usulüne son vermek ve yerine devletler hukuku usulünü uygulamak üzere ilgili olan büyük devletler ile bir Avrupa konferansında veya başka bir şekilde müzakerata girişmek niyetinde bulunduğu İtalya Hükümeti, Babıâli'nin bu niyetinin haklı olduğunu tasdik ederek bu hususta her türlü yardımda bulunacağını şimdiden beyan eyler.

9.Madde: Osmanlı Devleti, kendi idare ve dairelerinde çalışıp da savaş ilanı ile sınır dışı etmeye mecbur olduğu İtalyan vatandaşlarına mevkilerini iadeye hazır olduğunu beyan eyler. Bunlara görevden ayrı kaldıkları aylar için tazminat ödenecektir. Bundan başka Osmanlı Hükümeti, kendisiyle münasebetde bulunan Düyun-ı Umumiye, demiryolu şirketleri, bankalar ve benzeri müesseselerin de kendi hizmetlerinde bulunan ve aynı durumda olan İtalyan vatandaşlarına karşı bu suretle hareketi hususunda adı geçen müesseseler nezdinde teşebbüsle arabuluculuk yapmayı taahhüt eder.

10.Madde: İtalyan Hükümeti, savaş ilanından evvelki üç seneden her biri zarfında Trablusgarp ile Bingazi gelirlerinden Düyun-ı Umumiye'ye tahsis edilmiş olan meblağın ortalama miktarına eşit meblağı Osmanlı Hükümeti hesabına, her sene Osmanlı Düyun-ı Umumiye veznesine ödemeyi taahhüt eder. Adı geçen senelik taksitin miktarı biri İtalya Hükümeti, diğeri Osmanlı Hükümeti tarafından tayin olunacak olan iki komiser tarafından ittifakla belirlenecektir. İhtilaf çıkması halinde konu bir hâkimler heyetine devdi edilecektir. Şayet bu hususta da anlaşmazlık çıkacak olursa taraflardan her biri devletlerden birini gösterecek ve seçim bu suretle seçilen devletlerce birlikte icra edilecektir. Gerek İtalyan Hükümeti ve gerek Osmanlı Hükümeti vasıtasıyla Osmanlı Düyun-ı Umumiye idaresi, söz konusu senelik taksit yerine %4 faizle sermayeye çevrilmesini talep etmek hakkına sahip olacaktır. Adı geçen madde

hakkında İtalyan Hükümeti, senelik taksitin iki milyon İtalyan frangından aşağı olamayacağını ve sermayeye çevrilmek istendiğinde aynı miktarı derhal Duyun-ı Umumiye İdaresine vermeye hazır olduğunu şimdiden tasdik ettiğini beyan eyler.

11.Madde: Bu anlaşma imzalandığı gün yürürlüğe konacaktır.

Murahhaslar mevad-ı salife üzerine bil ittihat muahede-i saireyi imza ve takdim etmişlerdir. Lozan 18 Teşrinievvel 1912, Pietro Bertolini, Cozepe Volpi, Gido Fuzinati, Mehmet Nabi, Rumbeyoğlu Fahreddin.²⁸⁸

Gizli anlaşma metninde ise şu hükümlere yer verilmişti:

1.Madde: Osmanlı Hükümeti, bu anlaşmanın imzasından itibaren üç gün zarfında Trablusgarp ve Bingazi ahalisine hitaben Ek-1'e uygun olarak bir padişah fermanı yayınlatılacaktır.

2.Madde: bu anlaşma ile kararlaştırılmıştır ki, Naibüssultan diye adlandırılacak ve Padişahı temsil edecek zat ile tayin edilecek dini görevliler için İtalyan Hükümeti'nin onayı alınacaktır.

3.Madde: İtalyan Hükümeti, adı geçen Padişah fermanının yayınlandığı tarihten en geç üç gün sonra Ek-2'ye uygun olarak bir krallık emri yayınlatacaktır.

4.Madde: Osmanlı Hükümeti, İtalyan askerlerince işgal olunup Osmanlı Devleti'ne iade olunacak olan Adalar halkına anlaşmanın imzası tarihinden itibaren yedi gün zarfında bir Padişah iradesi ile Ek-3'e uygun olarak bir umumi af ilan edecektir.

5.Madde: tarafların her birinde adı geçen üç ek yayınlanır yayınlanmaz Ek-4'te yer alan anlaşma metni murahhaslarca imzalanacaktır.

6.Madde: Bu anlaşma metni ile şurası kararlaştırılmıştır ve şart koşulmuştur ki, Osmanlı Hükümeti, Trablusgarp ile Bingazi'ye silah, mühimmat ve asker göndermemeyi taahhüt eder.

7.Madde: İtalyan Hükümeti, Balkan sorununun Osmanlı çıkarlarına en uygun bir şekilde çözümlenmesi hususunda Osmanlı Devleti'ne her türlü yardımda bulunmayı ve gerek Balkanlar'da gerekse Akdeniz'de var olan durumun korunmasına çalışmayı taahhüt eder.

8.Madde: Osmanlı Hükümeti, Seyyid İdris ve taraftarları için bu gizli anlaşmanın imzalanmasını müteakip kendilerine yapılacak tebligat tarihinden itibaren yedi gün zarfında bir umumi af ilan edecektir.

²⁸⁸ “Muahede-i Sulhiyenin Metni”, Tanin, 24 Ekim 1912.

9.Madde: taraflar akdedilen bu anlaşmayı, Osmanlı Meclis-i Mebusanı'na götürülene kadar gizli tutmayı taahhüt ederler.

10.Madde: Osmanlı Hükümeti, barış anlaşmasının onuncu maddesinde kararlaştırılmış olan yıllık taksitini sermayeye çevirmek isterse, İtalyan Hükümeti tebliğinden itibaren onbeş gün zarfında Osmanlı Duyun-ı Umumiye veznesine nakit olarak ödemeyi taahhüt eder. Bu ödemenin yapılmasıyla açıklanacak anlaşma metninin onuncu maddesiyle vuku bulan tamamen ifa edilmiş sayılacaktır.

11.Madde: Trablusgarp ve Bingazi'nin yerli halkından olup, bu gün Osmanlı topraklarında bulunan ve birde Osmanlı Devleti'nin diğer kısımları ahalisinden olup da Trablusgarp ve Bingazi'de geçici veya daimi surette ikamet edenler, Osmanlı vatandaşlığı haklarını koruyacaklardır. Trablusgarp ile Bingazi halkı, Osmanlı Devletine göç etmek hakkına sahip olacak ve Osmanlı vatandaşlığına kabul edileceklerdir. Gerek bunlar ve gerek Osmanlı topraklarında yaşayanlar, Trablusgarp ile Bingazi'de emlaklerini icara vermek, doğrudan doğruya kendileri kullanmak veya başkaları aracılığıyla idare etmek hakkını daima haiz olacaklardır. Trablusgarp ve Bingazi halkından yurt dışına veya Osmanlı Devletine gidenlere seyahatlerinde Avrupa devletler hukuku usul ve kaideleri tatbik olunacaktır.²⁸⁹

16 Ekim'de İtalya Kralı tarafından Trablusgarp ve Bingazi halkına umumi af ilan eden, dini hürriyet bahşeyleyen ve yerli halka göstermelik olarak yönetime katılma hakkı tanıyan emirname de imzalanarak yürürlüğe girdi. Aynı gün yayınlanan Padişah iradesiyle de Rodos ve Oniki Ada halkına umumi af ilanı ile bir takım haklar bahşedildi.²⁹⁰ Kamuoyundan gerçekleri gizlemeye yönelik bu kararlar açıklandıktan sonra 18 Ekim 1912'de barış antlaşması ilan edildi. Anlaşma daha açıklanmadan 16 Ekim 1912'de Rusya, İtalya'nın Trablusgarp ve Bingazi üzerindeki hâkimiyetini tanıdığını duyurdu. Onu 17 Ekim'de Avusturya, 18 Ekim'de Almanya ve 19 Ekim'de İngiltere izledi. Birkaç gün sonra da Fransa tanıdı.²⁹¹

Bu anlaşmayla Trablusgarp vilayeti ve Bingazi müstakil sancağı İtalyanların hâkimiyetine geçmiştir. Ancak İtalya ile Osmanlı arasındaki meydana gelen çatışmalar fiili olarak 1917 yılına kadar devam etmiştir. Libyalılar bir İslam toprağının Hristiyanlar tarafından işgal edildiğine inandıklarından 20 yıl boyunca direnişlerine

²⁸⁹ İsrail Kurtcephe, *a.g.e*, s.219-220.

²⁹⁰ Yusuf Hikmet Bayur, *a.g.e*, s.438-439.

²⁹¹ İsrail Kurtcephe, *a.g.e*, s.221.

devam etmişlerdir. İtalyanlar ancak 1932 yılında Libya’da dirlik ve düzeni sağlamaya muvaffak olabilmışlerdir.²⁹²

Osmanlı devleti Trablusgarp’ı İtalyanlara terk etmek zorunda kaldı. Oniki Ada’ya Yunanlılarda göz koyduğundan ve Balkanlarda savaşın patlak vermek üzere olduğundan adalarda geçici olarak İtalya’ya bırakılmıştır. İtalya bu suretle yerleşme ve ekonomik faydalanma bakımından fazla bir değer taşımayan, fakat ileride çıkabilecek olaylarda büyük stratejik kolaylıklar sağlayabilecek bir koloni arazisini zayıflayan Osmanlı İmparatorluğundan kopararak Afrika’nın Kuzey sahillerine ayak basmış oluyordu.²⁹³

²⁹² Gürkan Doğan, Bülent Durgun, “Arap Baharı ve Libya: Tarihsel Süreç ve Demokratikleşme Kavramı Çerçevesinde Bir Değerlendirme, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.15, 2012, s.64.

²⁹³ Reşat Sagay, *XIX. ve XX. Yüzyıllarda Büyük Devletlerin Yayılma Siyasetleri ve Milletlerarası Önemli Meseleler*, İstanbul, 1972, s.45.

İKİNCİ BÖLÜM

2. BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI DÖNEMİNDE LİBYA

2.1.Trablusgarp Savaşı Sonrası Genel durum

Oniki ay, onbeş gün süren Türk-İtalyan savaş Uşi Barış Anlaşması'nın imzalanmasıyla resmen sona ermiş ve sıra Trablusgarp ile Bingazi'nin tahliyesine gelmişti. Anlaşma gereği derhal çatışmalara son vermek ve Kuzey Afrika'daki son Osmanlı topraklarını İtalyan emperyalizmine terk etmek gerekiyordu. Barış anlaşması imzalandığı sırada Trablusgarp ve Bingazi'de çarpışmalar devam ediyordu. İtalyan işgal kuvvetlerinin, gözle görülür bir başarısı yoktu. Sahil kesiminden içerilere doğru 3-4 km ilerleyebilmiş ve kuvvetle direnen mücahitler karşısında saplanıp kalmıştır. Bingazi bölgesinde direniş daha da güçlüdür. Etrafında çok sayıda mücahit grubu bulunan Enver Bey, düşman askerlerine göz açtırmıyordu. Başta direnişin manevi lideri olan Şeyh Ahmet Senusi olmak üzere Arap ileri gelenleri Enver Beyi bir kurtarıcı olarak görüyor ve ona büyük saygı göstermişlerdir.¹

Barış anlaşmasından kısa bir süre sonra Babîâli'nin, Şeyh Ahmet Senusi'ye gönderdiği hediyeler yerine ulaşmıştır. Bu hediyelerle, bütün vilayet halkı üzerinde büyük bir nüfuza sahip olan Şeyh Ahmet Senusinin barış haberlerine göstereceği tepki hafifletilmeye çalışılıyordu. Hediyeler ulaştığında memnuniyetini belirten Ahmet Senusi, bütün kalbiyle “Hükümet-i Osmaniye’i İslamiye’nin taht-ı amirinde bulunarak müttehiden çalışmak” niyetinde olduğunu ve bunun için de Trablusgarp ve Bingazi halkının silah ve cephanesiz bırakılmaması gerektiğini belirtiyordu.

Uşi Antlaşmasının imzalanmasından sonra 16 Ekim’de toplanan Meclis-i Vükela, çarpışmalara son verilmek üzere yapılacak tebligat meselesini ele aldı. İtalyanlarla barış yapıldığı belirtilen metni, Padişah tarafından imzalanıp bir “irade-i Seniyye” olarak Trablusgarp ve Bingazi’ye tebliğ edilmek üzere 17 Ekim’de Hariciye Nezaretine gönderildi. Aynı gün Harbiye Nezareti’ne ulaşan emir, 18 Ekim 1912’de Harbiye Nazırı ve Umum Başkumandan Vekili Nazım imzasıyla Trablusgarp ve Bingazi kumandanlıklarına tebliğ edildi. Trablusgarp Kumandanlığı, çarpışmalara son verilmesine dair emri 19 Ekim 1912’de tüm birlik kumandanlıklarına tebliğ etti. Ancak

¹ İsrail Kurtcephe, *Türk-İtalyan İlişkileri 1911-1916*, Ankara, 1995, s.223.

halkın göstereceği tepkiden çekinildiğinden barış yapıldığı gizlendi ve bunun yerine mütareke imzalandığı bildirildi.

Babîali, kabul edilen barış şartları hakkında en küçük bir bilgi bile vermezken Trablusgarp ve Bingazi halkı kendi haklarında alınan kararları İtalyanlar vasıtasıyla öğrendiler. Halkın çoğunluğu, Osmanlı Devleti'nin barış yapmaktaki mecburiyeti takdir ediyorlardı. Ancak kaderlerini tayin edecek kararlardan da hoşlanmamışlardı. Bu şartları kabul etmektense direnişe devam ederek ölmek fikri halk içerisinde çok rağbet görmüştür. Sahil kesiminde İtalyan işgaline uğrayan yerleşim merkezlerinde yaşayanlar, direnişin yarar sağlamayacağı görüşündeydiler. Henüz işgale uğramamış bölgelerin temsilcileri ise ne pahasına olursa olsun direnişe devam etmek fikrindedirler. Diğer bir grup ise Osmanlı topraklarına göçü bir çözüm yolu olarak görüyorlardı.

Hariciye Nezareti, anlaşmanın uygulanması için ancak 28 Ekim 1912'de harekete geçebildi. Hariciye Nezaretinden gelen talimat üzerine Erkan-ı Harbiye Umumiye Riyaseti, komiser tayini hakkında emrini Trablusgarp ve Bingazi Kumandanlıklarına 29 Ekim 1912 tarihli bir telgrafla tebliğ etmiştir. Enver Bey'den gelen 30 Ekim 1912 tarihli telgraf, Bingazi bölgesinde savaşın kesinlikle devam edeceğini haber vermiştir. Şeyh Ahmet Senusi, Enver Bey'e gönderdiği mektupla Halifeye bağlı olduklarını ve Enver Bey tarafından tespit edilecek şekil dahilinde hareket edeceklerini İtalyanlara karşı savaşa devam kararında olduklarını haber vermiştir.²

Trablusgarp Kumandanı Neşet Bey, Harbiye Nezareti'nden gelen her emri şartlar elverdiğince yapmaya çalışırken Bingazi Kumandanı Enver Bey farklı bir tutum sergilemiş ve emirlere göre değil, doğruluğuna inandığı şekilde hareket etmiştir. Enver Bey'in tahliyenin Sellum yoluyla yapılması fikri Harbiye Nezaretince benimsendi. Bingazi'de bulunan Osmanlı memur ve askerlerinin İtalyan nakliye gemileriyle İzmir limanlarından birine taşınması meselesi, Türk komiserler ve İtalyan komiserlerle yapılan görüşmelerde karara bağlanmıştır.

Trablusgarp mintikasında barış antlaşmasına karşı tepki olarak cereyan eden olaylar, daha ziyade erzak depoları ve para kasalarına el koyma şeklinde görülmüştür. Türk askerlerinin çekilirken beraberlerinde depolarda bulunan erzakı da götürmelerinden korkan ve zaten savaş dolayısıyla açlık çeken halk, güya korumak bahanesiyle erzak depolarını kontrolleri altına alıyorlardı. Garyan'da iki erzak deposu

² İsrail Kurtcephe, *a.g.e*, s.226-227.

ile şehre ait paranın saklandığı kasa mühürle kapatılarak, Türk askerlerinin kullanımına engel olmuştu. Trablusgarp Kumandanlığınca istenilen Nalvet’de bulunan dört bin lira kaymakam tarafından gönderilmemişti.³

Tahliye işlemi Aralık ayında başlamıştır. Memurlar, hastane personeli, subaylar ve aileliler askeri birliklerin yüklendiği Samino ve Verone adlı İtalyan gemileri 11 Aralık 1912’de Trablusgarp limanından Akka’ya doğru hareket etti.

Osmanlı Hükümeti, İtalyan taleplerinden bazılarını kabule yanaşmadı. Silah, cephane ve erzakın naklinden vazgeçildiği gibi Trablusgarp ve Bingazi’ye sevk edilmek üzere Mısır ve Tunus’ta bulunan mallar da satılmadı. Bunun yerine Mısır Fevkalade Komiserliğine para ve erzak sevkiyatına son verilmesi; Prens Ömer Tosun Paşa’nın başkanlığındaki komisyonca toplanan erzak ve paranın İstanbul’a gönderilmesi ve Hidiv’e barış yapıldığının hatırlatılması yolunda talimat verildi.⁴ 15 Ocak 1912’te Trablusgarp’ta bulunan son Osmanlı kafiləsi de yola çıktı.

Türk kuvvetlerinin çekilmesinden sonra bölgede oluşan otorite boşluğunun İtalyanlar tarafından hemen doldurulması imkânsızdı. Ülkenin fiili hâkimi olan Senusiler, mülki ve askeri işleri yürütme işini üstlendiler. Direnişin önde gelen isimlerinden Süleyman El-Baruni, İtalyan işgal bölgesi dışında kalan yerlerde yönetimi üstlenmek üzere harekete geçti. Cebel Bölgesi ve güneyde kalan yerlerin bağımsızlığını ilan ederek geçici bir hükümet kurdu. Kurulan geçici hükümetin başkanlığını üstlenen Süleyman El-Baruni, Osmanlı Devleti’nin Trablusgarp Hükümetini tanımamasını istedi.

Ouchy barış anlaşmasından sonra Türk-İtalyan ilişkilerinde rahatsızlık yaratacak önemli bir olay meydana gelmedi. Türk-İtalyan ticari ilişkilerinde gözle görülür bir canlanma başladı. İlişkilerdeki bu iyileşme Birinci Dünya Savaşı’nın başlamasına kadar sürdü.⁵

2.2.Birinci Dünya Savaşı Dönemi Türk-İtalyan İlişkileri

Birinci Dünya savaşı’nın başlamasının temel sebepleri, XIX. yüzyıldaki siyasi ve ekonomik gelişmeler sonucunda ortaya çıkmıştır. Bununla beraber Fransız ihtilalinin ortaya çıkardığı yeni fikirler, Liberalizm hareketiyle birlikte, dünyayı kimin yöneteceği sorununun doğurduğu rekabet ve güçlü bir madde olarak petrolün keşfi de etkili olmuştur. İngiltere bu rekabet içerisinde Akdeniz’de olduğu gibi, Arap yarımadasının

³ İsrail Kurtcephe, *a.g.e*, s.229.

⁴ BA. BEO. Trablusgarp- Bingazi Muharreratı Samiye Kayıd Defteri, Sıra No:138, s.5.

⁵ İsrail Kurtcephe, *a.g.e*, s.234.

birçok yerinde de nüfuzunu arttırabilme faaliyetlerini sürdürmektedir. İngiltere XIX. yüzyıl politikasını iki ilke üzerine inşa etmiştir. Birincisi Hindistan'ın deniz yolunun güvenliğini sağlamak, ikincisi petrolün ana vatanı olan Arap yarımadası üzerindeki etkinliğini arttırmaktır.⁶

Birinci Dünya savaşı başladığında Üçlü İttifak'ın bir üyesi olan İtalya'nın, müttefikleri olan Almanya ve Avusturya'nın yanında savaşa gireceği zannediliyordu. Fakat İtalya, beklenenin aksine 3 Ağustos 1914'te tarafsızlığını ilan etti.⁷ İtalya Başbakanı Salandra'ya göre, savaş kendi iradeleri dışında başlamıştı. Mevcut anlaşmalara göre savaşa katılmalarını zorunlu kılan hüküm yoktu.⁸

Savaş başladığında İtalya gibi tarafsızlığını ilan eden Osmanlı Devleti, Goeben ve Braslau adlı Alman gemilerinin 29 Ekim 1914'te Rus limanlarını bombalaması üzerine fiilen savaşa girmiştir. 31 Ekimde Rus elçisi ve elçilik memurları İstanbul'u terk ettiler. 1 Kasım'da Rus ve Osmanlı kuvvetleri arasında kara çarpışmaları başladı. 11 Kasım 1914'te Osmanlı Devletinin Rusya, İngiltere ve Fransa ile savaşta olduğuna dair "irade-i Seniyye" yayınlandı.

Osmanlı Devleti, Almanya ve Avusturya'nın yanında savaşa katıldıktan sonra, Padişah'ın 11 Kasım 1914'de Halife sıfatıyla mukaddes cihat ilan etmesine ilk iştirak edenler yine Trablusgarp'taki Müslümanlar olmuştur. Fizan'da başlattıkları ayaklanma ile İtalyanlara büyük zayıflık verdirerek İtalyan garnizonlarını ele geçirmişlerdir. Bölgedeki İtalyan komutanı Albay Miyani kalan kuvvetleriyle Misrata'ya çekilmek zorunda kalmışlardır.⁹

İtalyan Hükümeti ve İtalyan kamuoyunda, Avusturya'nın İtalya'yı savaşa girmeye ikna etmek için Trieste'yi kendilerine terk edeceği beklentisi vardı. Avusturya, 27 Mart'ta, İtalya'ya ancak Trento bölgesini verebileceğini bildirdi. Avusturya'nın bu tutumu, İtalya ile devam eden müzakereleri kesilme noktasına getirdi. Avusturya'nın isteği üzerine İtalya kendi isteklerini 6 Nisan 1915'te açıkladı. İkiyüz milyon frank karşılığında Trento'yu içine alan Güney Tirol Alp dağlarının tepelerine kadar olan yerler ile Adriyatik'te Curzola adasının kendisine bırakılmasını ve Isonzo Irmağı boyunca sınır düzeltmeleri yapılmasını istemiştir. Avusturya bu istekleri fazla bularak

⁶ Süleyman Kocabaş, *Osmanlı İsyanlarında Yabancı Parmağı*, Kayseri, 1992, s.93; Fahir Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, Ankara, 1983, s.99-100.

⁷ Pierre Renouvin, *Birinci Dünya Savaşı, 1914-1918*, İstanbul, 1982, s.216.

⁸ İkdâm, 5 Aralık 1914.

⁹ Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Hicaz, Asir, Yemen Cepheleri ve Libya Harekâtı 1914-1918, Genel Kurmay Basımevi, C.6, Ankara, 1978, S.628-632.

16 Nisan'da reddettiğini açıklaması görüşmeleri çıkmaza sokmuştur.¹⁰ İtalya ve Avusturya'da bulunan Türk diplomatları bu görüşmelerle ilgili bilgileri İstanbul'a ulaştırıyorlardı.

İkili siyaset izleyen İtalya, Avusturya ile pazarlığı sürdürürken bir taraftan da İtilaf Devletleriyle pazarlık içerisindeydi. Bu pazarlıkta anlaşmaya varılması üzerine 26 Nisan 1915'te Londra Gizli Antlaşması imzalandı. Bu antlaşma hükümleri gereğince İtalya antlaşmanın imzasından bir ay sonra savaşa girecekti.¹¹

Mayıs ayı başlarında Almanya, Avusturya ve İtalya'nın aralarını bulma çabalarını sürdürüyordu. Almanya, Avusturya Hükümetine şayet İtalya savaşa girerse durumun çok kötüleşeceğini bildirdi. İtalya'nın İtilaf devletlerinin yanında savaşa girmesini önlemenin tek çaresi Avusturya'nın İtalya'nın isteklerini kabul etmesiydi. Fakat Avusturya beklenen tavizleri vermeye yanaşmadı. İtalya'nın İtilaf devletleri yanında savaşa gireceği anlaşıldığı halde Almanya'nın İtalya'nın tarafsızlığını sağlama çalışmaları devam etmiştir. Siyasi ve askeri çevrelerde savaşa karar veren İtalyan Hükümeti'nin İtalyan Parlamentosunun çoğunluğunun savaş aleyhtarı olmasından dolayı Parlamento'nun 12 Mayıs'ta açılışından önce savaşı bir emrivaki haline koymaya çalıştığı söyleniyordu.¹²

Osmanlı Hükümeti, İtalya'nın İtilaf Devletleri saflarına geçtiğini Sofya sefiri Feti Bey'den gelen 8 Mayıs 1915 tarihli telgrafla öğrenmiştir. Feti Bey, İtalya ile İtilaf Devletleri arasında yapılan antlaşma gereğince İtalya'nın savaşa katılmasına karşılık Dalmaçya'nın yarısı Trento, Trieste ve Antalya'nın İtalya'ya verildiğini, İtalya'nın adalara asker sevkياتına başladığını bildiriyor; İstanbul'da bulunan İtalyan vatandaşlarının sınır dışı edilmelerini ve Antalya havalisinde savunma tedbirlerinin artırılmasını istemiştir.

Osmanlı Devletinin savaşa katılması üzerine tüm İslam dünyasına olduğu gibi Libya'ya da gizli Türk-Alman propaganda heyetleri gönderilmiştir. Türkiye'nin harbe iltihakını müteakip iki Osmanlı Mebusu Libya'ya giderek Şeyh Senusi'nin hâkimiyetindeki topraklara çıkmış, buradaki subay ve astsubaylarla işbirliğinde bulunmak suretiyle İngiliz ve İtalyanlara karşı Cihad ilanında bulunmuştur.¹³

¹⁰ Yusuf Hikmet Bayur, *a.g.e*, C.3, Ks. II, s.269.

¹¹ Yusuf Hikmet Bayur, *a.g.e*, C.2, Ks. II, s.270-272.

¹² İsrail Kurtcephe, *a.g.e*, s.238.

¹³ Joseph Pomiankowski, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküşü*, İstanbul, 2003, s.155.

21 Mayıs 1915'te İtalya Başbakanı Salandra, mecliste Avusturya ile olan ittifak antlaşmasının feshedildiğini, İtalya'nın bu hareketinde haklı bulunduğunu açıklamıştır. Savaş sırasında Hükümete fevkalade yetki veren kanun tasarısı da çoğunluğun oylarıyla kabul edilmiştir. İtalyan siyasi çevrelerinde, Trablusgarp'ta devam eden mücadelede son günlerde Sirt havalisine hücum eden Araplar arasında çok sayıda Türk subayı bulunduğu ileri sürülüyordu. İtalya'nın Osmanlı Devleti aleyhine kamuoyu yaratmaya çalışmasının iki amacı olabilirdi:

1.Savaşı başlatan taraf olmak istemeyen İtalya, anlaşma şartlarının ihlal edildiği gerekçesiyle Uşi Antlaşmasını feshedip Osmanlı Devleti ile münasebetlerini keserek Almanya ve Avusturya'nın İtalya'ya savaş ilanlarını sağlamak,

2.Ouchy Antlaşmasını feshetme tehdidinde bulunarak savaşta tarafsız kalmasına karşılık olmak üzere taviz koparmak.¹⁴ Osmanlı Harbiye Nezareti, 21 Mayıs 1915'te Ordu Kumandanlıklarını İtalya'nın Osmanlı Devletine karşı savaşa girebileceğinden haberdar etti.

1915'te İtalya, İngiltere, Fransa ve Rusya'nın yanında yer alarak Almanya ve Avusturya'ya karşı savaşa katıldı. Osmanlı Devleti ise, daha önce 3 Kasım 1914'te Almanya, Avusturya-Macaristan imparatorluklarına katılarak İtilaf devletlerine karşı harp ilan etmiş ve halife sıfatı ile Sultan Mehmed Reşad bütün Müslümanları İngiliz, Fransız ve Ruslara karşı mukaddes cihada davet etmiştir.. Bu cihad fetvasının tamamen Almanya güdümlü olduğu belliydi. Bu cihad fetvası uyarınca, Libyalı Müslümanların buna icabet etmesi beklenmiştir. Hilafet makamına tam bir sadakat ve samimi duygularla bağlı bulunan Seyyid Ahmed eş Şerif, bu davete icabet edenlerin başında gelmiştir.¹⁵

Ahmed eş Şerif, dünya savaşına katılmayı aslında hiç düşünmemiştir. Bu nedenle bir çıkmazın içinde kalmıştır. İtalyanlar, Trablusgarp ve Berka bölgelerinde sahil şeridindeki güvenlik alanlarına çekilmiş, buralarda bile mücahidlerin saldırılarından göz açamayacakları bir duruma gelmiştir. Senusiler, İtalyanlar karşısında elde ettikleri bu üstünlükleri kaybetmek de istemiyorlardı.¹⁶

Seyyid Şerif'in bu üstün başarılarının farkında bulunan Osmanlı Mebusan Meclisi, İtalya'nın harbe gitmesinden sonra, Seyyid Ahmed eş Şerif'e Trablusgarp ve

¹⁴ İsrail Kurtcephe, *a.g.e*, s.239.

¹⁵ Cela Tevfik Karasapan, *Libya*, s.222; Kadir Özköse, *Senusiyye Tarikatı Libya'da Tasavvufi Hayat*, Konya, 2008, s.124.

¹⁶ Kadir Özköse, *a.g.e*, s.125.

Bingazi valiliği payesini vermiştir. Böylece büyük mücahide bir nevi Halife Naibi nazarıyla bakıldı.¹⁷ 1915'te bir Alman denizaltısıyla İstanbul'dan Marmarika'ya silah, cephane, para ve erzak yardımında bulunuldu. Bu denizaltıyla gelen Türk subaylarının başında Enver Paşa'nın kardeşi Nuri Bey, daha sonra Irak başbakanı olacak olan Cafer el Askeri ile Trablusgarp ileri gelenlerinden, Süleyman Baruni bulunuyordu. Osmanlı-Alman güçlerinin düzenlediği bir komployla, Ahmed eş Şerif'in İngilizlerle arası açılmaya çalışılmıştır.¹⁸

İtalyan kamuoyunda Türk düşmanlığı, gazetelerin yaptıkları yayınlar ve hükümetin açıklamalarından dolayı artmaya başlamıştır. Bu düşmanlığın doğal bir sonucu olarak Katana şehrinde bulunan Osmanlı Konsolosluğu bir grubun saldırısına uğramıştır. Saldırganlar, Osmanlı armasını çiğneyip parçaladıktan sonra şehrin bütün sokaklarında dolaştırmışlardır.¹⁹

İtalya, 24 Mayıs 1915'de devletlere birer nota göndererek Avusturya'ya savaş ilan edeceğini bildirdi. Almanya'nın buna tepkisi sert oldu. Roma'daki elçisi vasıtasıyla İtalya'nın Avusturya'ya karşı savaşa girmesi halinde kendisinin de İtalya'ya savaş ilan edeceğini duyurdu. Aynı gün Almanya ve Avusturya elçileri Roma'dan ayrıldılar. Almanya'nın tutumu İtalya'nın savaşa girmesini çabuklaştırmıştır. 24 Mayıs akşamı İtalya, Avusturya'ya savaş ilan etti.

İtalyan Hükümeti, 6 Haziran 1915'de Antalya'daki vatandaşlarını almak üzere bir savaş gemisi gönderdi. Karaya çıkan gemi kumandanı Mutasarrıf ile görüşerek, İtalya Bahriye Nezaretinden aldığı emir gereğince Antalya'da bulunan İtalyan konsolosunu ve vatandaşlarını almak üzere geldiklerini söylemiştir. Mutasarrıf, İtalyan vatandaşlarının ancak İstanbul üzerinden gidebileceklerini, Antalya limanından ayrılmalarına müsaade edilmeyeceğini ve geminin limandan ayrılması için 24 saat süre tanıdığını bildirmiştir.

İtalyan savaş gemisinin Antalya limanından ayrılmak istemediği haberi İstanbul'a ulaştıktan sonra olay daha da önem kazanmaya başlamıştır. Durumu öğrenen Enver Paşa, 4. Kolordu Kumandanlığı'nı olaydan haberdar ederek derhal Antalya'ya bir tabur kuvvet gönderilmesini ve alayında hazır bulundurulmasını istemiştir.²⁰

¹⁷ Orhan Koloğlu, *Mustafa Kemal'in Yanında İki Libyalı Lider-Ahmed Şerif ve Süleyman Baruni*, Ankara, 1981, s.2.

¹⁸ Metin Hülagü, *Pan-İslamist Faaliyetler*, İstanbul, 1994, s.160-164.

¹⁹ Yusuf Hikmet Bayur, *a.g.e*, C.2, Ks. II, s.270-272.

²⁰ İsrail Kurtcephe, *a.g.e*, s.240-241.

İtalya ile Osmanlı Devleti arasında savaşın başlaması halinde mücadeleye sahne olacak alanların başında Rodos, Oniki Ada ve Londra Gizli Antlaşması'na göre İtalya'ya bırakılmış olan Antalya geliyordu. Anadolu sahillerine yapılacak bir İtalyan saldırısında adaların üs olarak kullanılacağı muhakkaktı. Savaşa İtilaf devletleri yanında girmeye karar veren İtalya, Adalara İtalyan sevkiyatı hızla devam etmiştir. Rodos'a da beş bin kişilik yeni kuvvetler sevk edilmiş ve buradaki İtalyan kuvvetlerinin sayısı sekiz bini bulmuştur.²¹

Çanakkale'de başarısızlığa uğrayan İtilaf devletleri, Osmanlı Devleti'ni barışa zorlamak için Bulgarları İstanbul üzerine yürümeye teşvik etmeye başladılar. Fakat Bulgarlar kararsız görünüyordu. Bunun üzerine müttefikler, İtalya'ya Çanakkale harekâtına iştirak için baskılarını arttırdılar. İtalyan kamuoyu ve İtalyan yöneticilerinin bir kısmı buna karşıydı. İtalya'nın Çanakkale'ye asker göndermemesinde, Romanya'nın Avusturya aleyhine harekete geçmekte gösterdiği tereddüt de önemli rol oynamıştır. Avusturya karşısında güç anlar yaşayan İtalya, cephedeki durumunu daha da sarsmamak için Çanakkale'ye kuvvet göndermek fikrine yanaşmak istemiyordu. Böyle bir harekâtın ancak Romanya'nın Avusturya'ya karşı savaş ilanı ile mümkün olacağını açıkça söylemişlerdir.

Temmuz 1915'e gelindiğinde Türk-İtalyan ilişkileri iyice gerginleşmeye başlamıştır. İtalyanların Rodos ve Oniki Ada'ya yaptıkları yığınakları artırmaları ve adalarda yaşayan Müslüman halka karşı giriştikleri tutuklamalar, Osmanlı kamuoyunda kızgınlık ve infiale neden olmuştur.²²

Ağustos 1915 başlarında İtalyan gazeteleri, Osmanlı aleyhtarı yayınlarını arttırmışlardır. Osmanlı topraklarında yaşayan İtalyan vatandaşlarına kötü muamele edildiğini ileri sürüyor ve hükümeti, Osmanlı Devletine savaş ilan etmeye davet ediyorlardı. İngiliz baskısı, Trablusgarp'ta ki yenilgilerden Türklerin sorumlu tutulmaları, bir römorkörün müsadere edilmesi, İtalyan vatandaşlarının Türkiye'den ayrılışlarında güçlüklerle karşılaşmaları Türk-İtalyan ilişkilerini kopma noktasına getirdi.²³

Osmanlı siyasi ve askeri çevrelerince merak edilen İtalya'nın Osmanlı Devleti'ne karşı savaşa girip girmeyeceği meselesi, İtalya'nın Ağustos 1915'de verdiği

²¹ İsrail Kurtcephe, *a.g.e.*, s.241-242.

²² Yusuf Hikmet Bayur, *a.g.e.*, C.2, Ks. II, s.276.

²³ İsrail Kurtcephe, *a.g.e.*, s.244.

nota ile aydınlığa kavuşmaya başladı. İtalyan Sefiri Garoni tarafından Sadrazam Halim Paşa'ya verilen İtalyan notasında özetle şöyle söyleniyordu:

“Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na iştirakinden beri Osmanlı topraklarında bulunan İtalyan vatandaşlarının hareket serbestîlerini kısıtlayan yasaklar hususunda defalarca Babıâli'nin dikkatini çekmiştik. Birtakım askeri zorunluluklar, savaşı devletlerin savaş esnasında bazı mıntıkları tarafsızlara karşı kapamaları ve bazı mahallere girişi geçici olarak yasaklamalarını gerektirir ise de Osmanlı Hükümeti, bu hakkı öylesine kullanmıştır ki, Osmanlı topraklarında bulunan limanların birçoğu daimi şekilde tarafsız devletlere kapatılmıştır. Osmanlı topraklarından ayrılacak olanlara yalnızca İstanbul, Urla, Beyrut limanlarından çıkış izni verilmiştir. Hâlbuki Anadolu gibi geniş bir memleket hakkında bu iznin kesinlikle yeterli olmayacağını anlamak için bir coğrafya haritasına bakmak yeterli olacaktır. Mahalli memurlar tarafından İtalyan vatandaşlarının yola çıkmalarına izin verilmesi hususunda dahilde büyük güçlüklerle rastlandığı, yolculuk sırasında askeri trenlere binmek gerektiği, bu trenlerde yolculuk ücretlerinin çok yüksek olduğu ve bu İtalyan vatandaşlarının çoğunluğunun fakir işçiler olmaları nazarı itibara alındığı takdirde bu uygulamanın İtalyan vatandaşlarının şahsi hürriyetlerine ve yolculuklarına ne kadar zarar verdiği anlaşılabacaktır. İki hükümet arasındaki dostça münasebetlerin devamı için böyle bir uygulamanın doğuracağı tehlikeleri, fırsat buldukça Osmanlı Hükümeti'ne açıklamaya gayret sarf ettik.

“Ulaşım vasıtalarının yokluğu yüzünden İskenderun'daki İtalyan vatandaşları Mersin ve Beyrut'a gidememektedirler. Ne gibi sebeplere istinaden alındığı belli olmayan tedbirlerden dolayı Urla limanından ayrılmak mümkün olmamakta ve Kudüs'teki askeri yetkililer, İtalyan vatandaşlarının Yafa'ya girmelerine engel olmamaktadırlar.”

İtalyan Hükümeti, vatandaşlarının Osmanlı Topraklarından kolayca ayrılmalarını sağlamak için şu isteklerde bulunmaktadır:

1.İtalyan vatandaşlarının serbestçe hareket edebilmeleri için Beyrut limanının daimi şekilde tarafsız gemilere açık bulundurulması.

2.Urla limanından gemilere binmek mümkün olmadığı takdirde İtalyan vatandaşlarının Sığacık limanından gitmelerine izin verilmesi.

3.Memleketlerine dönmek arzusunda bulunan İtalyan vatandaşlarının gemilere binebilmeleri için tarafsız gemilerin, İtalyan Sefareti'nin talebi üzerine vakit vakit Anadolu, Suriye ve Filistin'in muhtelif limanlarına uğrayabilmeleri, bu iznin bugün

birçok İtalyan ailelerinin zaten bulunmakta oldukları Mersin, İskenderun, Hayfa ve Yafa limanları için derhal verilmesi.

4.Dahildeki mahalli memurların, sahile inmek arzusunda bulunan İtalyan vatandaşlarına güçlük çıkarmaktan vazgeçerek hareketlerini kolaylaştırmaları.

“Osmanlı Hükümeti’nin cevabı, söz konusu isteklerin tamamını kapsamadığı ve bu notanın verilmesinden itibaren 48 saat zarfında, yani Ağustos’un beşinci, önümüzdeki Perşembe günü öğleden sonra saat dörde kadar gelmediği takdirde bunu memnuniyetsizlik sebebi sayacağımızı beyan ederiz.” Şeklinde bir nota vermiştir.

İtalyan notasının verilmesinden sonra Babîâli’ye ulaşan haberlerde, İtalya’nın Çanakkale’ye asker göndermekten vazgeçtiği, bunun yerine Antalya limanı ile havalisini işgal etmeyi planladığı ve Fransızların Rodos’a sevk ettikleri dört tümenlik kuvvetlerinin harekete hazır olduğu bildiriliyordu. Babîâli’nin İtalya ile savaşa engel olmak için aldığı tedbirler bir sonuç vermedi. İtalya, 20 Ağustos 1915’te Osmanlı Devleti’ne savaş ilan notası verdi. İtalya’nın Osmanlı Devletine savaş ilanında İtilaf Devletleri’nin ve bilhassa İngiltere’nin İtalyan Hükümetine uyguladığı baskının önemli rolü olmuştur. İtilaf Devletleri, İtalya’nın Balkanlarda Osmanlı Devleti aleyhine izlenen politikalara tamamen iştirak ettiği halde Osmanlı Devleti ile münasebette bulunmasının doğru olmadığını ileri sürerek, savaş ilan etmediği takdirde mali desteklerini çekecekleri tehdidinde bulunmuşlardır. İtalyan Devlet adamlarının çoğunluğu Osmanlı Devleti’ne karşı savaşa girme fikrine karşı çıkmalarına rağmen, Hariciye Nazırı Sonnino’nun ağırlığını koyması sonucu İtalyan Hükümeti savaşa karar vermiştir.²⁴ İtalyan Hükümeti hareketini haklı göstermek için savaşa giriş sebebi olarak Osmanlı Devleti’nin Trablusgarp’taki direnişçilere yardım etmesini göstermiştir.

Enver Bey’e göre Osmanlı Hükümeti, İtalya’nın küçük meseleleri büyütme suretiyle savaş ilanına hazırlandığını bilmesine rağmen İtalyan Hükümeti hakkındaki dostça tavrından vazgeçmemiştir. İtalyan Hükümeti, müttefiklerinin baskısına dayanamayarak Osmanlı Devleti’ne savaş ilanını fazla ertelemeyeceğini gördükten sonra savaşa karar vermiştir.

İtalya’nın savaş ilanından sonra Osmanlı Hükümeti, Anadolu sahillerine karşı vuku bulacak muhtemel İtalyan saldırılarına karşı tedbirler almaya başladı. Fakat İtalya’nın Çanakkale’ye asker sevkine ve İtalyan donanmasına bağlı nakliye gemilerinin adalara asker taşıdığına dair haberler alınmasına rağmen Anadolu sahillerine beklenen

²⁴ İsrail Kurtcepe, *a.g.e*, s.247.

İtalyan saldırısı gerçekleşmedi. 1911-1912 Türk-İtalyan Savaşında olduğu gibi İtalyan donanması Akdeniz ve Ege sahillerini ablukaya almaya çalışmakla yetindi. Bunda da başarılı olamamışlardır. Zira bu defa karşılarında Boğazlara saklanan bir Osmanlı donanması değil, Alman denizaltıları vardır. Birinci Dünya Savaşında Alman ve Türklerin hedeflerinden biri de Mısır'dı. Enver Paşa 1915 tarihli nutkunda “ Mısır aleyhine yapılacak bir sefer başarılabacaktır. Trablus’a bir ruh üfleyeceğiz, estireceğiz ve böylece İtalyanların başına yeni bir Habeşistan çıkaracağız.” diyordu.²⁵ Enver Paşa, bu planları yaparken en çok Trablusgarp’ta İtalyanlara karşı birlikte mücadele ettiği Senusilere güveniyordu.

2.3.Trablusgarp ve Bingazi’nin Yeniden Osmanlı Sınırlarına Katılması

Birinci Dünya Savaşı başladığı sırada Trablusgarp’ta İtalyanlara karşı birlikte sürdürülen mücadele olanca hızıyla devam ediyordu. Osmanlı Devleti’nin savaşa girdikten sonra cihat ilan etmesi, İtalyanları oldukça telaşlandırmıştır. Şey Senusi’nin cihada iştirak için Bingazi’deki kuvvetleriyle Mısır’da bulunan İngilizlere karşı harekete geçtiğine dair söylentiler dolaşıyordu. Bu söylentiler İtalyanların hiç hoşuna gitmemiştir. Cihat çağrısının Osmanlı Devleti’nin güçlenmesine yol açmasından ve Müslümanlar üzerindeki nüfuzunu arttıran Türklerin Kuzey Afrika’da İtalya’nın menfaatlerine darbe indirmelerinden korkuyorlardı.

Trablusgarp halkını yeniden kazanmayı amaçlayan Enver Bey, daha önce Trablusgarp’ta savaşmış olan kardeşi Yüzbaşı Nuri Bey’i, Bingazi’ye gönderme kararı almıştır. Fakat direniş liderlerinden Şeyh İdris’in İngilizlerle anlaştığına dair kuşku vardı. Trablusgarp eski mebuslarından Yusuf Şetvan Bey’in Şam’dan gönderdiği 7 Mart 1915 tarihli telgrafta İngilizlerin Senusilere para yardımı yaptıkları ve yoğun bir propagandaya giriştikleri bildiriliyordu. Padişahın cihat ilanı üzerine, Sellum ve civarında bulunan Senusi tarikatına mensup Araplar üzerinde büyük nüfuza sahip olan Şeyh İdris’in Sellum’a gelmesi lüzumu görülmüştü. Bunun üzerine yola çıkan Şeyh İdris, Mekke’den Medine’ye, oradan Hayfa’ya gelmiş ve bir Amerikan vapuruna binerek İskenderiye’ye oradan da Sellum’a gitmiştir. Yolda kendisine İngilizler tarafından engel çıkarılmaması için Medine’den Şeyh Ahmet Şerif’e gönderdiği ve İngilizler tarafından açılıp okunacağına kanaat getirdiği mektuplardan birinde, İngilizler ile muharebe etmemesi tavsiyesinde bulunmuştur. Zaten İngilizler Senusilerin

²⁵ M. Larcher, *Büyük Harpte Türk Harbi*, (Çev. Bursalı Nihat), İstanbul 1928, C.I, s.89.

saldırılarına maruz kalmamak için Araplara ve kabilelere çok iyi davranmışlardır. İlan ettikleri savaşın yalnız Türklere olduğunu göstermek için Şeyh İdris'e yolculuğunda güçlük çıkarmamışlardır. Her iki Şeyh de hilafete ve saltanata bağlı olduklarını ifade ediyorlardı.²⁶

Mısır'ın batı çölündeki taarruz harekâtının başında, oldukça başarılı hale gelen Niyazi Bey ve Muhammed ez Züvay komutasındaki Osmanlı-Senusi birlikleri 1915 Kasım'ında Sollum'u ele geçirdiler. Bu hareket her şeyden önce Alman askeri güçlerinin işine yaramıştır. İngilizler o sıralarda kendileri için daha önemli olan ve hayati cephelerde kullanabilecekleri 35.000 kişilik askeri kuvvetlerini, bir yıldan fazla oralarda tutmak zorunda kalmıştır.²⁷

Bölgeye Türk subaylarının gelmelerinden sonra burada sürdürülen mücadele bir tertip ve düzene sokulmuş direniş kuvvetleri İtalyanları tehdit eden önemli bir güç oluşturmuştur. İtalyanlar, Avusturya'ya savaş ilan ettikten sonra Trablusgarp'taki kuvvetlerinin önemli bir bölümünü geri çekmek zorunda kalmıştır. İtalyanların uğradığı askeri zafiyeti iyi değerlendiren Trablusgarplılar saldırıya geçmişlerdir. İşgal edilen bölgelerin önemli bir bölümü geri alınmıştır.²⁸

Bu sırada Almanlar da Trablusgarp ve Bingazi ile ilgileniyordu. Bölgeye gönderilen Alman casusları, Bingazi'deki Senusi kuvvetlerini Mısır üzerine, Trablusgarp'takileri ise Tunus'ta bulunan Fransızlara karşı kullanmak gayesiyle hareket ediyorlardı. Şeyh Ahmet Şerif'in yanına gönderilen Enver Bey'in kardeşi Yüzbaşı Nuri'ye, Trablusgarp'a vardıktan bir süre sonra Araplar üzerinde etkili olur düşüncesiyle "Fahri Ferik" rütbesi verilmiştir. Teşkilat-ı Mahsusa elemanları, Alman denizaltılarıyla Trablusgarp ve Bingazi'ye silah, cephane, erzak ve para sevkiyatına başlamışlardır. Gönderilen paraların çoğu Şeyh Ahmet Şerif'e verilmiştir.²⁹

1915 Temmuz ayı içerisinde yenilgiye uğrayan İtalyanlar, altı yerleşim merkezini boşaltmak zorunda kaldılar. İtalyanların kayıpları ve verdikleri esirler çok fazlaydı. İtalya, Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmeden önce Babiâli'nin İtalyanları Trablusgarp'tan tamamen atmak gibi bir düşüncesi yoktur. Tek amaçları, Trablusgarp halkı üzerinde nüfuz kurarak, Senusi kuvvetleriyle Mısır'a yapmayı düşündükleri saldırının hazırlıklarını yapmaktı. Cemal Paşa Süveyş Kanalına karşı harekete

²⁶ İsrail Kurtcephe, *a.g.e.*, s.249; Kadir Özköse, *Senussiye Tarikatı ve Libya'da Tasavvufi Hayat*, Konya,2008, s.126.

²⁷ Kadir Özköse, *a.g.e.*, s.127; Cela Tevfik Karasapan, *Libya*, s.225.

²⁸ M. Larcher, *Büyük Harpte Türk Harbi*, s. 91.

²⁹ İsrail Kurtcephe, *a.g.e.*, s.250.

geçtiğinde Senusi kuvvetleri de Mısır'a saldıracaklardı. Böylece İngilizler iki cephede birden savaşmak zorunda bırakılarak harekâtı kolaylaştırıcaktı. İngilizler, Türklerin Mısır'a karşı sefer hazırlıkları yaptıklarını öğrenince İtalyanlar ile Senusilerin arasını bulmanın yollarını aramıştır. Bu suretle Senusilerin kendilerine karşı kullanılmasına engel olmayı planlamışlardır. Bunun için İtalyanlara, Senusilerin elindeki esirleri kurtaracaklarını ve direnişe son vereceklerini vaat ederken, Senusilere de Bingazi Bölgesinde bağımsız bir devlet kurabileceklerini ima etmişlerdir.³⁰

İtalya'nın Osmanlı Devletine savaş ilan ettiği 21 Ağustos 1915 tarihinde taraflar kozlarını açıkça ortaya koydular. İtalyanların savaş ilanını müteakiben toplanan Osmanlı Meclis-i Vükelası, Ouchy Barış Antlaşmasının feshine dair bir karar aldı. Bu karar da İtalya'nın savaş ilanıyla Ouchy Antlaşmasının hükmünü yitirdiği ve Osmanlı Hükümeti'nin bu anlaşma ile eski hak ve hukukuna yeniden kavuştuğu belirtilmekte ve savaşın bu topraklara yayılmasıyla vatanın aziz parçası olan Trablusgarp'ın ve Bingazi'nin düşman istilasından kurtarılacağı iddia edilmiştir.³¹

Babîlî'nin Trablusgarp ve Bingazi'yi sınırlarına katma kararı almasında, Trablusgarp eski mebusu Yusuf Şetvan'dan gelen bir mektup da önemli rol oynamıştır. Bu mektupta İtalyanların 1911 yılında Trablusgarp ve Bingazi'yi işgale kalkıştıklarında çok güçlü bir direnişle karşılaştıkları, sahilden 3 km. den fazla ilerleyemedikleri, sahilde tutunabilmek için ellerinde bulundurdıkları yerlerin etrafını kaleler, hendekler ve tel örgülerle çevirdikleri, hatta inşa edilen kalelerde 20.000 kişilik bir kuvvet bırakarak donanmalarını ve diğer kuvvetleri çekmeyi düşündükleri, fakat tam bu sırada Arnavutluk olayları ve Balkan savaşları çıkmıştır. Bu nedenle Uşi Antlaşmasının imzalandığı fakat İtalya'nın antlaşmasının hükümlerine riayet etmediği, İtalya'nın yeniden Osmanlı'ya savaş ilan etmekle mevcut anlaşmaya aykırı davranmıştır. Bu nedenle anlaşmanın geçerliliğini kaybettiği iddia edilmiş ve Osmanlıya, Trablusgarp ve Bingazi'yi toraklarına katma çağrısında bulunulmuştur. Ayrıca vilayete Şeyh Ahmet Şerif Senusi tarafından seçilecek bir vali tayin edilmesi önerilmiştir.

Trablusgarp'taki son gelişmeler de Osmanlı Hükümeti'ni ilhak kararını uygulama hususunda cesaretlendirici olmuştur. İtalyanlara karşı sürdürülen mücadelede, 1915 senesi Eylül ayı başarılarla geçmiştir. Eylül'ün sonuna gelindiğinde İtalyanlar Trablusgarp, Bingazi, Homs, Zevare ve Garyan haricindeki yerleri tahliye etmek

³⁰ M. Larcher, *a.g.e.*, s.92.

³¹ İsrail Kurtcephe, *a.g.e.*, s.251.

zorunda kaldılar. Bingazi bölgesinde bulunan Şeyh Ahmet Senusi ve Nuri Paşa, Mısır üzerine saldırı planları yaparlarken Trablusgarp'tan İtalyanları atmak için yine Senusi şeyhleri ve Türk subayları komutasındaki kuvvetler de İtalyanlara karşı saldırılarını sürdürmüşlerdir.

Trablusgarp ve Bingazi'yi tekrar Osmanlı topraklarına katmayı amaçlayan Enver Paşa, Almanların desteğini sağlayan Senusilerin bağımsız bir devlet kurmalarından korkuyorlardı. Kardeşi Nuri Paşa'dan Almanların Senusilerle irtibat kurmalarını önlemesini istemiştir.³²

Senusilere Suriye kıyılarından yelkenlerle silah ve gereç gönderildiği gibi, Doğu Akdeniz'de harekâta bulunan Alman denizaltı gemileri de zaman zaman aynı yardımlarda bulunmuşlardır. U-35 Alman denizaltısı 1 Kasım 1915'te, Bodrumdan aldığı bir Türk askeri heyeti ile mühimmat ve malzemeyi, yedeğinde mühimmat yüklü iki yelkenli olduğu halde, 4 Kasım da Tobruk doğusundaki Bardiye limanına getirdi. Denizaltı yolda bir İngiliz şilebini batırmayı başarmıştır. 5 Kasım da Sollum'a gitmekte olan bir İngiliz karakol gemisini batırmıştır. Kurtardığı 70 kişinin bulunduğu filikaları yedeğe alarak bunları Bardiye'deki Türk komutanına teslim etti. 7 Aralıkta İskenderiye-Sollum arasındaki Mersamatruh'a 4.500 kişilik bir kuvvet çıkardı.³³

2.4.Senusi Şeyhlerinin Mücadeleleri ve Libya'nın Osmanlı Hâkimiyetinden Çıkışı

Savaş sırasında devam eden bu karışıklıklardan ve bölgenin içinde bulunduğu durumu fırsat bilen Şeyh Ahmed Senusi mevcut durumdan istifade ederek bağımsız bir devlet kurmanın planlarını yapmaya başlamıştır. İngilizlerle savaşmak istemeyen Ahmed Senusi diplomatik yollarla amacına ulaşacağına inanıyordu. Bu durumu sezinleyen Nuri Paşa, Senusi kuvvetlerini savaşa sokabilmek için bir plan hazırlamıştır. Bu plan gereğince Mülazim Ahmed Muhtar Efendi kumandasında bir Türk müfrezesi, İngilizlerin elinde bulunan Sellum'a baskın düzenledi. 25 Aralık 1915'te gece yapılan bu baskını takiben Şeyh Ahmed Senusi, Sellum yakınında bulunan ordugâhında toplanma borusunu çaldığında bunu işiten İngilizler Sellum'ı terk ederek gemilere binmişlerdir. Şeyhin savaşmak niyetinde olmadığını anlatmak için gönderdiği adamlar

³² İsrail Kurtcephe, *a.g.e.*, s.252.

³³ Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Genel Kurmay Harp Tarihi Başkanlığı, C.VIII, s.302, Ankara, 1976.

yetişmeden, İngilizler limandan ayrılmışlardır. Bunu gören Araplar şehri yağmalamışlardır. Bu olayın bir tertip olduğunu öğrenen şeyh Ahmed Senusi, Mülazım Ahmet Muhtar Efendi'yi yakalatarak öldürtmüştür. Sellum baskınını öğrenen İngilizler Senusilere karşı cephe almışlardır. Böylece Nuri Paşa'nın aylardır planladığı Mısır üzerine taarruz harekâtı başlamıştır. Başlayan savaşta, başlangıçta önemli başarılar elde edilmişse de İngiliz uçak ve tanklarının devreye girmesiyle Senusi kuvvetleri ağır yenilgiler almışlardır.³⁴

Bu yenilgi en çok İtalyanların işine yaramıştır. Senusi-İngiliz çatışması Libya bağımsızlık harekâtının gidişatını olumsuz yönde etkilemiştir. İngilizlerle savaşın başlaması Mısır üzerinden Trablusgarp ve Bingazi'ye yapılan erzak nakliyatını engellemiş ve büyük bir açlık tehlikesi kapıyı çalmıştır. Bu gelişmeleri kendi lehine çevirmek isteyen İtalyanlar, işgalleri altındaki bölgelerde, yeni pazar yerleri kurarak çok ucuz fiyatlarla yiyecek satışlarına başlamışlardır.

Senusi kuvvetlerinin İngilizler karşısındaki kaçınılmaz yenilgileri, şeyh Ahmed Senusi'nin otoritesini sarstı. Araplar üzerindeki etkinliğini kaybeden şeyh, siyasi yetkilerini amcasının oğlu şeyh İdris'e bırakmak zorunda kaldı. şeyh İdris'in tutumu da bu kararın alınmasında etkili oldu. İdris, Trablusgarp ve Bingazi hâkimiyetinin babasına ait olduğunu ve dolayısıyla şimdide kendisine devredilmesi gerektiğini iddia ediyordu; Harbiye Nezaretine gönderdiği bir mektupta Trablusgarp Naibüssultanlığı'nın kendisine tevcihini ve şeyh Ahmed Senusi'ye yapılan yardımın kendisine de yapılmasını istemiştir.³⁵

Senusi kuvvetlerinin liderliğini ele geçiren şeyh İdris, şeyh Ahmed'in Carabub'a çekilmesinden de yararlanarak İngiliz ve İtalyanlarla anlaşma yolları aramaya başlamıştır. İdris İngilizlerle daha fazla savaşa devam edilmesini mümkün görmüyordu. İngilizler şeyh İdris'in barış önerisini, Bingazi bölgesindeki Türk subaylarının Trablusgarp'tan kovulmaları şartıyla kabul etmişlerdir. Taraflar arasındaki müzakereler 1 Ekim 1916'da bir anlaşma ile sonuçlanmıştır. İki tarafı da idare etmeye çalışan İdris, bütün Derne, Tobruk ve Bingazi'deki Türk subaylarını Cedabiye'ye aldirttı. Bu anlaşma ile hem İngilizler hem de İtalyanlar kazançlı çıkmıştır. İngilizler Senusilerle barış yaptıktan sonra cephedeki kuvvetlerini Kanal'ın savunması için

³⁴ İsrail Kurtcephe, *a.g.e.*, s.253.

³⁵ Cela Tevfik Karasapan, *Libya*, s.225.

kullanma imkânını elde ettiler. İtalyanlar ise, 1911'den beri takip ettikleri direniş güçlerini bölme politikasının meyvelerini almaya başlamışlardır.³⁶

Almanların, İtalyanların elinde bulunan Trablusgarp'te giriştikleri tahrikler daha önemli neticeler vermiştir. Bu bölgede Senusiler ayaklanmış, İtalyanlar memleketin içlerinden sahile kadar çekilmek zorunda kalmışlardır. 1916'ya kadar kıyı kesimlerinde kalan İtalyanlar, iççilere ancak İngilizlerin yardımı ile sokulabilmişlerdir.³⁷

Osmanlı Hükümeti, İdris'in İngiliz ve İtalyanlarla anlaşmaya varmasından sonra Trablusgarp'ta devam etmekte olan direniş harekâtını destekleyen İtalyanları bu topraklardan atmak amacına yöneldi. Cebel eski mebusu Süleyman el Baruni'nin de Enver Bey'i bu hususta teşvik etmesi üzerine yeni bir plan hazırlandı. Süleyman el Baruni, Trablusgarp valisi olarak tayin edilecek ve direnişin başına geçerek İtalyanları kovup, Osmanlı hâkimiyetini yeniden tesis edecekti. Her ikisini Pola'dan alan U-39 Alman denizaltı gemisi, 29 Ekim 1916'da Misrata'nın 20 km. doğusundaki bir noktaya yolcularını çıkardı. Osmanlı Hükümeti zamanındaki teşkilat esas olmak üzere faaliyete geçildiği Bingazi'den gelen fahri Tümgeneral Nuri Paşa Afrika Gruplar kumandanı oldu ve kurmay başkanlığına Kurmay Binbaşı Abdurrahman Nafiz atandı.³⁸ Süleyman el Baruni, Haziran 1916'da Trablusgarp'a gitmek üzere İstanbul'dan yola çıkmıştır. 21 Eylül 1916'da Süleyman el Baruni'nin Trablusgarp valisi olarak tayinine dair Padişah iradesi yayınlandı. Bu irade ile Süleyman Baruni'ye İtalyanlara karşı mücadeleyi devam ettirme görevi yanında Trablusgarp'ta mülki ve askeri idareyi yeniden kurma yetkisi de verilmiştir.³⁹ İtalyanlar ise İtalyan yanlısı aşiret reislerine yüksek maaşlar ödeyerek Araplar üzerinde nüfuz kurmaya çalışıyorlardı.

Süleyman El Baruni, Trablusgarp'a yerleştikten sonra mesaisinin çoğunu Araplar arasında birlik ve beraberliği sağlamaya harcamıştır. İslam hilafeti etrafında birleşme çağrısı, cevapsız kalmadı. Fizan'dan İtalyanların elinde bulunan Trablusgarp önlerine kadar Osmanlı hâkimiyeti yayıldı. Vilayet merkezi Trablusgarp şehrinin 220 km. doğusunda bulunan Misratadaydı. 1917 yılında Süleyman el Baruni'nin elinde 10.000 İtalyan esiri vardı. İtalyanların elinde sadece Trablusgarp ve Homs şehirleri

³⁶ İsrail Kurtcephe, *a.g.e.*, s. 253-254.

³⁷ Reşat Sagay, *XIX. Ve XX. Yüzyıllarda Büyük Devletlerin Yayılma Siyasetleri ve Milletlerarası Önemli Meseleler*, İstanbul, 1972, s.121.

³⁸ Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Genel Kurmay Harp Tarihi Başkanlığı, C.VIII, s.346, Ankara, 1976,

³⁹ İsrail Kurtcephe, *a.g.e.*, s.254.

kalmıştı. İtalyanları hemen hemen Trablusgarp'tan atacak duruma gelmişlerdi. İtalyanlar ancak bazı kıyı kesimlerde tutunabilmişlerdir.⁴⁰

1916 yılında önemli bir kısmıyla Batı Trablus'tan çekilmiş olan kuvvetler, harbin sonuna kadar, doğuda İtalyanlar ve batıda Tunus sınırı boyunca Fransızlarla mücadeleye devam ettiler. Bu harekât 1918 Haziranında Afrika Gruplar Komutanı olarak bir Alman denizaltısı ile Batı Trablus'a gelen Şehzade Osman Fuat ve onun Kurmay Başkanı Kurmay Yarbay Abdurrahman Nafiz Gürman tarafından idare edilmiştir. Bu subay daha önce Temmuz 1917 sonlarında UC-20 Alan denizaltısı ile İstanbul'a dönmüş ve sonra ikinci kez bu görevi almıştır.⁴¹

Ahmed eş Şerif'in İngilizlerle savaşmayı göze alması durumunda, Mısır'daki Senusi topluluğu Evlad-ı Ali kabilesinin savaşa katılacağını, hatta İngiliz Sudan'ının güneyindeki Darfur Sultanı Ali Dinar'ın kendilerine katılacaklarını düşünüyorlardı. Daha önce Sultan Abdülaziz'in fermanı gibi, Osmanlı padişahı Mehmed Reşad da, 1916 yılında ferman yayınlayıp, Senusi zaviyelerinin harem olduklarını belirtti. Bu ısrarlar sonucunda, Ahmed eş Şerif, Senusi kuvvetlerinin İngilizlere karşı saldırıda bulunmasını emretti. Sirenayka'da İtalya ile ölüm kalım savaşı veren Senusiler, bu emirle, Mısır'da İngilizlere karşı taarruza geçmeye başlamıştır.⁴²

Süleyman Baruni ve Niyazi Bey bundan sonra Mersamatruh'a doğru ilerledi. İlerleyişini hızla sürdürerek Kahire'ye kadar sokuldular. Her taraftan kuşatılıp tehdit edildiklerini gören İngilizler, Genel Peyton kumandasında Batı çölü Bölgesine gönderildikleri kuvvetlerle 1916 yılının Ocak ayında karşı taarruza geçtiler. Yer yer çarpışmalar yaşanmıştır. 26 Şubat'ta, Mersamatruh'un batısındaki el-Akakir kesiminde Osmanlı-Senusi kuvvetlerini yendiler. Cafer el-Askeri Bey'i ve karargâhını esir aldılar. 24 Mart'ta Sollum'u ele geçirdiler. İngilizler bu harekâtı zırhlı araçlar ve çok üstün askeri kuvvetlerle gerçekleştirdiler. Mücahidler bu harekâta ağır kayıplar vermiştir. Bunun üzerine Ahmed eş Şerif önce vahasına, oradan da daha güneyde, kendisine sadık Senusi kabilelerinin bulunduğu, Farfara'ya kadar geri çekilmiştir.⁴³

Mücahid kuvvetlerinin bu yenilgileri, Ahmed eş Şerif'in maneviyatını sarstı. Askeri ve siyasi yönden Sireneyka'nın tüm yetkilerini amcaoğlu Muhammed İdris'e

⁴⁰ Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Askeri Tarih Yayınları, C.IV, Ks. I, s.246, Ankara, 1979.

⁴¹ Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Askeri Tarih Yayınları, C.IV, Ks. I, s.415, Ankara, 1979.

⁴² Kadir Özköse, *Senusiyye Tarikatı Libya'da Tasavvufî Hayat*, s. 126-127.

⁴³ Kadir Özköse, *a.g.e.*, s.127; Cela Tevfik Karasapan, *Libya*, s.224-225.

devretti. Seyyid Muhammed İdris, karargâhını Bingazi'nin batısındaki sahil kenti olan Agedabya'da kurdu. Bu teşkilatlanmaya göre Berka'nın idare ve savunmasında Seyyid İdris'e yardımcı olarak Yayla bölgesinde kardeşi Seyyid Rıza, Marmarika bölgesinde büyük mücahidin kardeşlerinden Seyyid Hilal tayin edilmiştir. Yine Ahmet Şerif'in kardeşlerinden Seyyid Seyfeddin Sirt, Seyyid Muhammed Abid Fizan ve Seyyid Ali el-Hattab da Küfre bölgelerine memur bulunuyordu.⁴⁴ Memleketinin ve Senusi ihvanının içinde bulunduğu güç ve acıklı durum nedeniyle Seyyid Muhammed İdris, mücadeleyi daha fazla sürdüremeyeceğini anlamış ve İngilizlerle mütareke yapmak gereğini hissetti. Bu sırada Nuri Bey, onu bu fikrinden vazgeçirmeye, Türklerle işbirliği yapmaya, direnişin Sireneyka'da devamını sağlamaya çalışmış fakat başaramamıştır. Senusilerin haleti ruhiyelerini yakından tanıyan Nuri Bey, onun bu sıkıntısını gayet doğal buldu. Sonunda Osmanlı subayları ile birlikte, eli boş olarak Trablusgarp'a dönmek zorunda kalmışlardır.⁴⁵

Bu sırada Marmarika Bölgesinde karakteri zayıf olduğu anlaşılan Seyid Hilal Tobruk'a gidip İtalyanlarla temasa geçmesi hem Nuri Beyle yanındaki diğer Türk subayları hem de sadece şerefli bir mütareke arkasında olan İdris es-Senusi'yi zor duruma sokmuştur.⁴⁶ Senusi ailesinden İtalyanlara teslim olan ilk şahıs Seyyid Hilal olmuştur. Onun bu hareketini Marmarika'daki Ubeydat kabilesi izledi. Açlık çeken ailelerin ihtiyaçlarını karşılayacak erzak karşılığında, 1000 kadar silahı İtalyanlara teslim etmişlerdir.⁴⁷

Harbin Osmanlı aleyhine dönmesi karşısında Hilafete bu derece sadakat gösteren ve girdiği harekâtla düşmanlarının kinini büsbütün üzerine çeken Seyyid Ahmed Şerif'in Libya'da kalması imkânsızlaşmıştır. Böylece büyük mücahid Enver Paşa gibi Türk danışmanlarının da isteği üzerine Carabub'tan ayrılmış ve Sirt Körfezinde Ageyle'ye gelerek orada hazır bulunan bir Alman denizaltısıyla Pola üzerinden Türkiye'ye gelmiştir.⁴⁸ Seyyid Ahmed eş-Şerif'in beraberinde bulunanlar; Senusi Şeyhlerinden Muhammed ez-Zavi, Mısırlı Binbaşı Muhammed Salih Bey, hizmetinde bulunan mücahidlerinden Salih Ebu Urkub es-Senusi vardı.⁴⁹

⁴⁴ Cela Tevfik Karasapan, *Libya*, s.225.

⁴⁵ Kadir Özköse, *a.g.e.*, s.128.

⁴⁶ Cela Tevfik Karasapan, *a.g.e.*, s.225.

⁴⁷ Kadir Özköse, *a.g.e.*, s.129.

⁴⁸ Cela Tevfik Karasapan, *a.g.e.*, s.226; Kadir Özköse, *a.g.e.*, s.130; Mustafa Kara, "Milli Mücadele Yıllarında Tasavvuf ve Tekkeler", *Doğuştan Günüme Büyük İslam Tarihi*, İstanbul, 1989, C.XIV, s.392; Ahmed Ağırakça, *Ömer Muhtar*, İstanbul, 2011, s.61.

⁴⁹ Orhan Koloğlu, *Mustafa Kemal'in yanında iki Libya Lideri*, s.10.

İstanbul'a gelen Şeyh Ahmed eş-Şerif, o sırada tahta çıkan Sultan Vahdettin'e kılıç kuşatan zat olmuştur.⁵⁰

Halife Osmanlı Devletine, Afrika Müslümanlarının desteğini sağlamak amacıyla, Ahmed eş-Şerif'i, tekrar göndermek istiyordu. Başta İstanbul'dan ayrılışının mümkün olmaması ve bir takım acı olayların üst üste gelmesi, bu amacın gerçekleşmemesine yol açtı. Bu nedenle kısa bir süre İstanbul'da kaldıktan sonra, padişahın şeref konuğu olarak Bursa'ya gönderildi.⁵¹

İngilizlerin kendi yanlarında Birinci Dünya Savaşına girmesi üzerine İtalyanlarla 1915'te vardıkları prensip anlaşması gereğince her iki tarafın Senusilerle ayrı barış yapmayacağı taahhüt edilmiş olmasına rağmen bir yandan İngilizlerin Kuzey Afrika işlerinde mütehasısı Albay Talbot'la öte yandan İtalyanların memur ettikleri Albay De Vita ve Binbaşı Pintor'la Tobruk'tan 40 kilometre uzaklıktaki Akroma'daki karargâhından müzakerelere devam eden Seyyid İdris 1917 Mart ayında ilk önce İtalyanlarla iptidai bir mütareke anlaşmasına varmış ve elindeki İtalyan esirleriyle İtalyanların elindeki Senusi esirlerini mübadele etmiştir. Bundan sonra yine mütareke şeklinde olmak üzere, Seyyid İdris 14 Nisan'da İtalyanlarla ve 17 Nisanda da İngilizlerle kesin anlaşmalar imzalamıştır.⁵²

Muhammed İdris'in İngilizlerle yaptığı anlaşmanın maddeleri şunlardır:

1.Senusilerin elinde bulunan İngiliz, müttefik ve Mısır tebaası, İngiliz askeri makamlarına teslim edilecek.

2.Bütün Türk ve diğer muhasım devlet tebaasından subaylarla ajanların ya İngilizlere teslimi ya da Afrika dışına gönderilecek.

3.Mısır topraklarında hiçbir silahlı Senusi bulundurulmayacak.

4.Sollum Senusiler için açık bulundurulacak. Fakat malların Türklerle Almanların eline geçmemesine dikkat edilecek.

5.Mısır'daki Seyyid İdris'e ait mülklere riayet edilecek.

6. Mısır'a ait olmakla beraber, Carabub Vahaları Senusiye tarikatı liderince idare olunacak.⁵³

İtalya ile yapılan müzakereler sonucunda İtalyan esirleriyle Senusi esirleri mübadele edildi. Kaybolan itibarını yeniden kazanmak isteyen İtalyanlar, Sireneyka'yı

⁵⁰ Mustafa Kara, *a.g.m*, s.392; irfan Gündüz, *Osmanlılarda Devlet-Tekke Münasebetler*, İstanbul, 1989, s.93-94.

⁵¹ Kadir Özköse, *a.g.e*, s.134.

⁵² Cela Tevfik Karasapan, *a.g.e*, s.228; Kadir Özköse, *a.g.e*, s.147.

⁵³ Kadir Özköse, *a.g.e*, s.147.

tamamen sömürgeleştirmek istiyordu. İngiltere stratejik bir siyaset izlerken, İtalya politik hedefler peşindeydi. İngiltere gücüne güvenirken, İtalya güçsüz ve zor bir durumda bulunmasına rağmen, Sireneyka'nın idaresini tamamen tekellerine almanın peşindeydi. Sonunda İtalyanlarla Senusiler arasında Akroma Antlaşması imzalandı. Maddeleri şunlardır:

- 1.Çatışmanın derhaldurdurulması.
- 2.Berka'ya İtalyanlarla Senusilerin kontrolü altında bulunan bölgeler arasında sosyal ve ticari ilişkilerin serbest bırakılması.
- 3.İki taraftan her birinin, kendi bölgesinin güvenliğini sağlamaktan sorumlu olması.
- 4.Yeni askeri mevzi ve karakolların kurulmaması.
- 5.Bir bölgeden diğerine hücumlara, müsaade edilmemesi.
- 6.İlerde halkın silahsızlandırılması, savaş ve anarşiyi körükleyen tahrikçilerin gerilere sürülmesi.
- 7.Askeri gayeler uğruna kullanılan zaviyeler dışındaki Senusi zaviyelerini, İtalyanların boşaltması, bunlara ait mülklerin Osmanlılar zamanında olduğu gibi vergilerden muaf tutulması.
- 8.İtalyan Hükümetinin onayıyla, Senusiyye tarikatının liderlerince atanan zaviye şeyhlerinin aylıklarının İtalyan hazinesince ödenmesi, kabilelerle İtalyan makamları arasındaki temaslarının zaviye şeyhlerince yapılması.
- 9.İtalyan kontrolü altında bulunan bölgelerdeki mahkemelerde şer'i kanunların ve okullarda din öğretiminin uygulanması.⁵⁴

Diğer bir anlaşma ise taraflar arasında imzalanan prensip anlaşmasıydı. Bu anlaşmaya göre:

- 1.Senusi mücahitlerine ait karargâhların dağıtılması.
- 2.Kabilelerin bir yıl içerisinde silahsızlandırılması.
- 3.Zaviye şeyhleri, tarikat tarafından İtalyan makamlarına bildirilen adaylar arasından seçilecek.⁵⁵

İtalyanlar giriştikleri sömürge savaşında başarılı olamadılar. Seyyid Ahmed'in İngilizlere saldırması, onlar için beklenmedik fırsat oldu. En azından, Senusi güçlerinin dikkati başka noktaya çekildi. Yapılan ateşkesle durumlarını kurtardılar. Osmanlı

⁵⁴ Kadir Özköse, *a.g.e*, s.148-149.

⁵⁵ Cela Tevfik Karasapan, *a.g.e*, s.229; Kadir Özköse, *a.g.e*, s.149.

idaresinde olduğu gibi, İtalyan yönetiminin etkinliği, sahil kentleri ile sınırlı kaldı. Ülkenin genel güvenlik ve asayişi Senusi otoritelerince sağlandı. Dolayısıyla İtalyanlar, tarikatın bu etkin rolünü benimsemek zorunda kaldılar. Anlaşmadan çok, bir ateşkes durumunda bulunan Akroma'daki Modus Vivendi, birçok politik sorunlara yol açtı. İtalya, Senusiliğin özerklik talebini kabul etmemekte, Senusiye tarikatı ise özerklik dışındaki hiçbir pozisyona yanaşmamıştır. İtalya, hâkimiyetlerini sağlamanın ve nüfuz alanlarını genişletmenin mücadelesini vermektedir.

Seyyid İdris, İngiliz ve İtalyanlarla imzaladığı ateşkes anlaşmalarında Osmanlıyı hiç hesaba katmamıştır. Fakat cepheden geri plana çektiği Türk subaylarını, İtalyanlara ve İngilizlere teslim etmemiştir, onların kendilerine teslim edilmesi yönündeki baskılara da boyun eğmemiştir.⁵⁶

Akroma Mütarekesi, Sirenayka'da kısmen bir yatışma sağladı, fakat yerli halkla İtalya arasındaki münasebetleri normalleştirmede. İtalyanlar Sirt bölgesinin, Osmanlı subaylarının etkisi altında bulunduğunu düşünmemişlerdir. Bu nedenle, Sirt bölgesinden gelecek hücumlara karşı, Sirenayka'yı savunmak üzere Seyyid İdris es-Senusi'nin emrine 2.000 tüfek, bir dağ bataryası verdiler ve ayrıca para yardımıyla bulundular. Fakat Senusi liderinin günün birinde kendilerine karşı tekrar direnişe geçmeyeceğinden emin değillerdi.⁵⁷

İtalyan sömürgesi döneminde de Libya'nın üç farklı bölgesi, Trablus-Bingazi-Fizan, otonom halde kalmaya devam etmiştir. Sirenayka'da Senusilerin idaresi 1917 Aroma Antlaşmasıyla İtalyanlar tarafından tanınmıştır. Ayrıca 1918'de Trablus'ta Tripolitanya Cumhuriyeti ile yasama ve yürütme organı kurulmuş ve iç otonomi kazanmışlardır.⁵⁸

30 Ekim 1918 yılında Mondros mütarekesi ile Osmanlı Devleti ikinci defa ve kesin olarak Trablusgarp ve Bingazi'de kalan kuvvetlerini geri çekmiştir. Bu son Afrika eyaleti, kendi kaderi ile baş başa bırakılmıştır. Türkiye'nin Trablusgarp ve Bingazi üzerindeki haklarından tamamen vazgeçmesi ise 24 Temmuz 1923 tarihli Lozan Antlaşmasıyla olmuştur.⁵⁹ Anlaşmanın 22. Maddesi şöyledir: Türkiye, 27. Maddenin umumi hükümlerine helal gelmemek şartıyla 18 Ekim 1918 tarihli Lozan Antlaşması ve

⁵⁶ Cela Tevfik Karasapan, *a.g.e.*, s.229.

⁵⁷ Kadir Özköse, *a.g.e.*, s.150-151.

⁵⁸ Nebahat Tanrıverdi Yaşar, "Libya'da Trablus-Bingazi-Fizan Üçgenindeki Federalizm Tartışması", *Ortadoğu Analiz*, C.5, S.60, Ankara, 2013, s.93.

⁵⁹ Kadir Özköse, *a.g.e.*, 150.

ona bağı senetler gereğince her ne mahiyette olursa olsun (Libya) üzerinde haiz olmuş bulunduğı bütün hak ve imtiyazların kesin olarak kaldırıldığını beyan eder.

Bu maddede bahsedilen 27. madde de ise şunlar açıklanmaktadır: Türkiye Hükümeti ve Türk memurları tarafından Türkiye toprakları dışında iş bu antlaşmaya imza koymuş olan devletlerin egemenliği veya himayresinde bulunan topraklar tebaası ile Türkiye'den ayrılan topraklar üzerinde siyasi, teşrii veya idari hususlarda herhangi bir sebebe dayanırsa dayansın bir yetki ya da kaza hakkı kullanılamayacaktır. Şurası mukarrerdir ki Müslüman dini makamların dini vazifelerine hanel gelmeyecektir.⁶⁰

Birinci Dünya Savaşı sonunda mağlup olan Osmanlı İmparatorluğu Libya'yı terk etmek zorunda kalmış; fakat Libyalılar hiçbir zaman İtalyanlara teslim olmamıştır. Libyalılar İtalyan zulmüne karşı, İtalyan faşistlerine karşı devamlı yer yer çarpışmalarda bulunarak istiklallerini kazanıncaya kadar mücadelelerini sürdürmüşlerdir.

⁶⁰ Cela Tevfik Karasapan, *a.g.e*, s.230

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. İKİ SAVAŞ ARASI DÖNEMDE LİBYA-İTALYA MÜCADELELERİ

3.1.1919-1929 Dönemi Libya-İtalya Mücadeleleri

Libya'daki İtalyan idarecileri Büyük Harp bitince İtalya'nın kendileriyle daha yakından ilgileneceğini umuyorlardı. Fakat İtalya Birinci Dünya Harbinden iç durumu zayıflamış ve halkını maneviyatı çok düşmüş bir halde çıkmış ve politik işlerdeki nüfuz ve müdahalelerini arttıran sosyalistler ve bunları destekleyen komünistler sömürgeciliğe karşı cephe almışlardır. Bu dönemde Libya'ya 80. 000 kişilik İtalyan askeri birliği gönderildi. Fakat İtalya'nın içinde bulunduğu huzursuzluk nedeniyle İtalyan Hükümeti, Trabluslu direniş önderleriyle 1919 yılında Kal'atüz- Zeytun'da bir anlaşma imzalamak zorunda kaldı. İtalyanların bu iktidarsızlıklarından yararlanan Senusiler 1 Haziran 1919 tarihinde İtalyanlarca kabul edilen bir anayasayı yürürlüğe koydular. Bu anayasa Senusilere İtalyan vatandaşlığı, vergiden muafiyet, yerli meclisin kurulması gibi bir takım imtiyazlar kazandırmıştır.¹

1919 Ocak ayı başında İtalyan ajansı tarafından yayılan ve Türk basınında yer alan bir haber, İtalyan hükümetinin bu dönemdeki ilgisini kanıtlar. Bu haberde bir Senusi heyetinin İtalya'daki temasları açıklanıyordu. Ziyaret ettikleri sömürgeler bakanı kendilerine “ İtalyan Hükümeti ve milletin Libya'ya samimiyetle sadakatle gelmiş olduğu, böylede kalacağını” belirtmiş heyet de “ dini inançları ve ulusal gelenekleri korumak” arzusunu ileri sürmüştür. Senusilerden Seyit İdris'in Cağbub'da Seyit Rıza'nın İtalya'da bulunduğunu “46 yaşındaki Şerif Ahmet'in ise Bursa'ya yerleşmiş olduğunu” belirtiyordu.²

Bu gelişmeler Türk subaylarının memleketten ayrılmadan önce kurulmasında etkili oldukları Trablusgarp Cumhuriyetini cesaretlendirdi. Misrata'da, Ramazan eş-Şitavi'nin başkanlığında, Trablusgarp hükümetine bağlı İnkılâp Komitesi'nin faaliyete geçmesini sağladı.³ Bununla birlikte Misrata'daki İnkılâp komitesi 1921 Kasım ayında memleket ileri gelenleri Trablusgarp Bölgesinde bağımsız bir beylik kurmak esası

¹ Cela Tevfik Karasapan, *a.g.e*, s.231; Kadir Özköse, *a.g.e*, s.151.

² Serbesti Gazetesi, 12 Ocak 1919.

³ Cela Tevfik Karasapan, *a.g.e*, s.231.

üzerinde görüşmek maksadıyla Garyan kasabasında bir kongre toplamaya muvaffak olmuştur.

Akroma Mütarekesinden sonra kontrolleri altında bulunan Sirenayka'da İtalyanlar, mülki idarelerini kurmaya, nüfuz dairelerini yavaş yavaş genişletmeye başladılar. 31 Ekim 1919'da Trablusgarp gibi, Sireneyka'ya da özerklik verildi. Seyyid Seyfeddin es-Senusi'nin başkanlığındaki ilk Bingazi Meclisi Nisan 1921'de toplandı. Berka bölgesinin tüm kabileleri mecliste temsil edildi. Beş kez toplanan meclis 1923 Mart ayında kapatıldı.⁴ Aslında İtalyan'lar, demokratik perde altında hâkimiyetlerini bütün Sireneyka'ya yaymayı düşünmüşlerdir. Fakat kabile halkları İtalyan otoriteleri umursamayıp kendi istedikleri şekilde davranmışlardır. Yaklaşık yüz kadar kabile şeyhi, İdris es Senusi'nin ikamet ettiği Agedabya'da toplanarak, kendilerine anayasa hakkı verilsin verilmesin, İtalyan egemenliğini asla tanımayacaklarını bildiren bir beyanname yayımlamışlardır. Seyyid İdris namına hareket eden eski Bingazi Osmanlı Mebusu Ömer Mansur Keyha Paşayla Berka'nın İtalyan Valisi Giacomo di Martino arasında girişilen görüşmelerden ve Seyyid İdris'in Seyyid Muhammed Rıza es-Senusi'nin İtalya'ya yaptığı keşif mahiyetinde bir ziyaretten sonra Akroma Anlaşması feshedildi ve 25 Ekim 1920'de er-Racima'da başka bir anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşmaya göre:

1.es-Seyyid İdris, Senusi Emirlik payesini almış ve Agedabya'yı idare merkezi olarak kullanmak ihtiyariyle Ucla-Calu, Kufra, Cağbub vahaları muhtariyet merkezine bağlandı. İtalyan valisinden sonra en yüksek şeref payesi Seyyid İdris'e verildi. Seyyid İdris, resmi ziyaretlerde 17 pare top atımı, kışlalarda üç boru işaretiyle selamlama hakkına sahip oldu.

2.Emir'in ziyaret ettiği Senusi zaviyeleri, Emaret bayrağını asabileceklerdi. Deniz yolculuklarında bindiği geminin grandi direğine ayrı bayrak çekebileceklerdi. Emir, Trablusgarp ve Bingazi'nin istediği yerini gezip istediği yerde ikamet edebileceklerdi. Emir'in veya Senusi ailesinden herhangi bir Seyyid'in seyahati için vali, şerefleriyle mütenasip bir gemiyi emirlerine verecekti.

3. Sireneyka'da gerek yerli gerek göçebe ahali ellerinde bulunan silahları muhafaza edebilecekdi.

4.Kabile reisleri kabilelerinin oturduğu veya dolaştığı yerlerin güven ve düzeninden vali'ye karşı sorumlu tutulmak şartıyla, kendi kabilelerinin işlerini kendileri göreceklerdi.

⁴ Kadir Özköse, *a.g.e*, s.152.

5.Vali tarafından vahalardaki kabile reislerine, diğerlerinde olduğu gibi aylıklar bağlanacak, bu aylıklar emir tarafından tespit edilecekti.

6. Emir'in kendisine bağlı askeri kışlaları, karakollar, siyasi ve askeri teşkilatları kaldırılacak, bu işler antlaşmanın imzasından itibaren sekiz ay içerisinde tamam olacaktı.

7. Emir kendi muhafız kıtası için yüksek rütbeli subay seçme hakkına sahip olacaktı.

8. Vali, emir'in göstereceği şekilde bazı Senusi Şeyhlerine de aylıklar bağlayacağı gibi:

a.Bizzat emrine aylık ödenek olarak 64.000 Liret,

b. Emir'in doğacak oğluna yada tayin edeceği veliahdına 15.000 Liret,

c. Senusi ailesinin erkek üyelerinden her birine 10.000,

d. Senusi ailesinden ana olan kadınların her birine 3.000 Liret,

e. Ayrıca Emire umumi sükunu sağlamak üzere 2.600.000 Liretlik bir ödenek verilecek, ancak bu paranın yarısı antlaşmanın imzasında, kalanı da, Senusi silahlı ordugahlarının tamamıyla dağılmasından sonra ödenecekti.

9. Emir ancak valiyle görüşmek suretiyle miktarı arttırabileceği 1000 kişilik bir askeri kuvvete sahip olabilecek, muhafız kıtası olacak ve vahaların güvenliğini sağlamakla görevli bu kuvvetin masrafları da İtalyan hazinesince ödenecekti.

10. Emir, memlekette yerel anayasanın uygulanması için valiye mümkün mertebe yardımcı olacak, tüm Sireneyka bölgesinde ticaret ve alışveriş serbest olacak, kara ve demir yollarının yapılması; posta, otomobil ve telgraf hatlarının kurulmasına hiçbir engel çıkarılmaması için emir, kabileler nezdinde ikna kudretini kullanacak ve emir, vahalarda zekâttan başka vergi almayacaktı. Bunlardan başka, emirle antlaşmada, idare bölgesindeki memuriyetlere İtalyanların atama yapamayacağı, vahaların da, Bingazi meclisine temsilci gönderilebileceği, Senusiyye tarikatına ait mülklerin vergiden muaf tutulacağı, yerli halkın arazilerinin İtalyanlarca istimlâkedilemeyeceği de resmen ilan edilmiştir.⁵

Antlaşmanın, silahlı Senusi teşkilatlarının dağıtılmasına ait hükümlerin yerine getirilmesinde pek acele etmeyen Emir İdris, er-Racma antlaşmasının imzalanmasından sonra; İtalya'ya bir nezaket ziyaretinde bulundu. O dönemlerde, İtalya'daki siyasi hava İtalyanların daha da ileri tavizlerde bulundukları bir noktadaydı. Bu hususta, Seyyid İdris'in siyasi müşaviri olan Ömer Mansur Kehya Paşa'nın telkinlerinin de etkili,

⁵ Cela Tevfik Karasapan, *a.g.e*, s.233-234; Kadir Özköse, *a.g.e*, s.152-153.

olduğu söylenebilir. Paşa bu telkinlerinin cezasını sonradan 16 yıl İtalya'da sürgün hayatı geçirmekle ödemiştir.

Aradan sekiz ay geçmesine rağmen İtalyanlar başta Senusi kampları olmak üzere anlaşmanın gereklerini yerine getirmedeki yavaş davranışı yüzünden Emiri suçlamaktaydılar. Bu kamplar 1917'deki Senusi ordusunun kalıntılarıydı. Bunların başlıcaları; Agedabya ve Şiladima, Ali Paşa'nın; Abyar ve Taknis, Sidi Ömer Muhtar'ın; Marava, Kavalan ve Akroma, Seyyid Seyfeddin'in komutasındaydı. Anlaşmaya rağmen silahlı kampların etkin bir tarzda devamının yanında, İtalyanlar bir türlü dinmeyen tükenmeyen direniş hareketlerinden muzdaripti. Kabile ve zaviye şeyhlerinin her biri bu kamplarla içli dışlıydı. Tüm bu olanlara şahit olan İtalyanlar kendilerinde yeterince güç bulunmaması sebebiyle Emiri ikna edemediler. 11 Kasım 1921 tarihinde emirle İtalyanlar arasında Ebu Meryem Antlaşması yapıldı. Bu anlaşmada silahlı Senusi kamplarının dağıtılması işi ele alındı. İdris es-Senusi bu silahlı kampların yanında yerli ve İtalyan askerlerden oluşan karma kamplar kurulmasını önerdi. İtalyanlar bu duruma Türkiye'de bulunan Ahmed eş-Şerif'in bir gün Libya'ya dönmesinden korktukları için Muhammed İdris'i memnun etmeye çalıştılar. Emir onların bu korkusunu kullanmıştır.⁶

Senusiler, İtalyanların hâkimiyet sağlamamalarından oldukça memnundular. İtalyan kamplarındaki mühimmat, her geçen gün senusilerin talanı sebebiyle tükenmekteydi. Sireneyka'da tekrar bir savaşın patlak vermesiyle bunalım yaşamak istemeyen İtalyan hükümeti, taviz politikasını sürdürdü.

Birinci Dünya Savaşından sonraki dönem, İtalya için siyasi ekonomik ve sosyal bozukluğun en yoğun yaşandığı dönem olmuştur. İçişleri tamamen karışık olan İtalya'nın dışarıdaki buhranlarını gidermede zorluklarla karşılaşması kaçınılmazdı. Bundan dolayı Libya'da yeniden savaşmayı göze alamamasına rağmen, saygınlığını korumak için buna mecbur kalmıştır. 1919-1922 yılları arasında İtalya'da hüküm süren hükümetlerin genel politikası hep savaştan kaçmak olmuştur. Gerek hükümette gerekse parlamentoda savaşa girmeme konusunda bir kanaat bir istek vardı. İtalyanlar, savaşa götüren ve savaşı gerektiren her türlü sömürge duygusunun tekrar uyanmasına pek taraftar görünmüyorlardı. İtalya gerçekten savaştan bıkmış durumdaydı. İdris es-Senusi ile yaptıkları görüşmelerin devam etmesini ve ateşkesin sürmesini istiyorlardı.⁷

⁶ Cela Tevfik Karasapan, *a.g.e*, s.235; Kadir Özköse, *a.g.e*, s. 155.

⁷ Ahmed Ağırakça, Ömer Muhtar, İstanbul, 2011, s.67.

Misrata'daki inkılâp komitesi, Kasım 1921'de Garyan kasabasında bir kongre düzenlemiştir. Bu kongreye ülkenin ileri gelenleri davet edilmiştir. Kongre, Trablusgarp bölgesinde bağımsız sultanlık kurmak esası üzerinde görüşmek maksadıyla toplanmıştır. Kongre aldığı kararları İtalyan Hükümetine kabul ettirmek üzere murahhas heyetini, İtalya'ya göndermiştir. Bu heyete başkanlık yapan Halid es-Sekrani, İtalya'dan Moskova'ya kaçıp orada toplanan Müslüman ihtilal Komitesine katıldı.⁸

Trablusgarp'ın önde gelen temsilcileri Emir İdris'le temasa geçti. 1921 yılında Sirt'te yapılan toplantıya senusiler de katıldı. Garyan Konferansı kararları, senusiler tarafından da desteklendi. Buna benzer bir toplantı, 1922 Nisan'ında Agedabya'da gerçekleştirildi. Trablusgarp ve Sireneyka'dan buraya gelen heyetler, bütün Libya'nın Emirlik tacını İdris es-Senusi'ye teklif ettiler. Bunu kabul ettiği takdirde, İtalyanlarla çarpışmaların yeniden başlayacağını düşünen Emir, hastalığını ileri sürdü ve uygun zamanın gelmesini beklemeyi tercih etmiştir. İdris, bu teklifi doğrudan reddetmekle, Trablusgarp halkı üzerindeki saygınlık ve itibarının kaybolacağını düşünüyordu. İtalyanlara da aynı sağlık sebeplerini ileri sürerek, istirahat ve tedavi için Mısır'a gitmek üzere izin talebinde bulundu. Hatta onlara büyük mücahid Ahmed eş-Şerif'in Sireneyka'ya gönderilmesine müsaade edilmesi ricasında bulundu. Ancak bu istekleri reddedildi. Bununla birlikte, Emirle münasebetlerini çıkmaza sokmaktan çekindiler. İtalyanlar, Senusi aile fertleri arasında körükledikleri menfaat ve hırs rekabetinin ortaya çıkmasını bekliyorlardı.⁹

1921 yılında Ömer Muhtarın başkanlığında toplanan kabile reisleri, durumu gözden geçirdiler. Bu toplantıya katılanlar, düşmana karşı kesin bir tavır içerisindeydiler. İtalyanların Libya topraklarındaki on yıllık süre içinde ortaya koydukları zulümlerini çok iyi bilen mücahidlerin liderleri "Barış" ismi altında bir oyuna gelmek istemiyorlardı. Onun için bu toplantıda ülkelerini emperyalist İtalyanlara karşı sonuna kadar koruyup asla oyuna gelmeme ve savaşa devam etme kararı almışlardır. İtalyanların öne sürdüğü barış maddelerinde kaydedilen askeri kamp ve cephelerin dağıtılması meselesi de şiddetle reddedilmiştir. Zira bu cepheler halkın güvenliğini sağlamaktaydı. Bunların dağıtılması demek, silahların elden bırakılıp İslam ve ümmetin güvenliğini tehlikeye sokup, İtalyan hâkimiyetini kabul etmektir.¹⁰

⁸ Kadir Özköse, *a.g.e*, s.155.

⁹ Cela Tefvik Karasapan, *a.g.e*, s. 235.

¹⁰ Ahmed Ağırakça, *Ömer Muhtar*, s.69.

Ebu Meryem Anlaşması sonucu kurulan karma kamplar, Senusi propaganda merkezleri haline gelmiştir. Bu kampların komutanlarından Ömer Muhtar, Salih Avami, Halid Humri, Senusi liderinin yakın çalışma arkadaşlarındandı. Hatta Abdülaziz İsevi, Senusi kampları ile Seyyid İdris arasındaki irtibatın sağlanmasında görevlendirildi. Muhammed İdris'in tüm danışmanları direniş yanlısı, İtalyan karşıtı, bağımsızlıktan yana kişilerdi.

1922'de, Beyda yakınlarındaki İtalyan posta arabasına ve Zuveytina'daki bazı İtalyan makamlarına saldırıda bulunuldu. Bu tür saldırıların yaygınlaşmasına rağmen, İtalyanlar Emir'in idaresine karşı harekete geçemedi, Libya'ya herhangi bir müdahalede bulunamadılar. Ortaya çıkan Senusi saldırılarının faturasını, Libya'daki İtalyan idaresinin beceriksizliğine yüklediler ve valiyi değiştirdiler. Atanan vali, er-Racma Anlaşması gereğince Muhammed İdris'e verilmesi gereken, ancak hala ödenmemiş olan parayı, aceleyle teslim etmiştir.¹¹

28 Temmuz 1922 tarihinde Sirt'te gerçekleştirilen toplantıda, Muhammed İdris, Trablusgarp Emiri olarak benimsendi. Komite alınan bu kararı, Ağustos'ta Seyyid Muhammed İdris'e sundu. Bunu kabul ettiği takdirde, İtalyanlarla çatışmaya gireceğini düşünen Emir, konu hakkında bedevilerle görüşmesi gerektiğini söyledi. Ekim 1922'de Cerdil el-Abid'de toplanan kabile şeyhleri meclisinde bu konu görüşüldü. Kasım ayında da, esas itibarıyla Emirliği kabul ettiğini bildirdi. Fakat sıfata hukuken ve fiilen hak kazanabilmesi için, Trablusgarp'ta Milli Meclis'in toplanmasına ve anayasanın ilan edilmesine gerek duyulduğunu söyledi. Meclis'in toplanmasına, Anayasanın hazırlanmasına kadar da, Trablusgarp'ın yönetiminden sorumlu olmak üzere Ahmed Merayid'i görevlendirdiğini bildirdi. Ancak, Emir'in bu dileği 30 yıl sonra II. Dünya Savaşı sonrasında gelişen olağanüstü olaylar sonucunda gerçekleşmiştir.¹²

İtalya'da Mussolini diktatoryasının başlamasından sonra, kurt kuzu hikâyesinin tekrarının yakın olduğu anlayan Emir İdris, Kasım 1922'de Agedabya'dan Cağbûb'a oradan da Mısır'a gitmiştir.¹³ Ayrılırken geride kardeşi Muhammed Rıza ile amcazadesi Seyyid Seyfeddin'i vekil olarak bıraktı. 1943 yılına kadar ülkeye geri dönmedi. Bununla birlikte idareyi Mısır'dan sürdürmeye çalıştı. Direnişe desteğini verirken, Mısır'daki İngiliz makamlarıyla İtalyanları sıkıntıya sokmamaya gayret sarfetti. Sireneyka'dan ayrıldığında 33 yaşındaydı. Oldukça zayıf, hassas ve şehir hayatına aşina bir şahsiyetti.

¹¹ Cela Tevfik Karasapan, *a.g.e.*, s.236; Kadir Özköse, *a.g.e.*, s.156.

¹² Kadir Özköse, *a.g.e.*, s.156-157.

¹³ Türkaya Ataöv, *Afrika'da Ulusal Kurtuluş Mücadeleleri*, Ankara, 1975, s.103.

Zor zamanlara ve savaş sıkıntısına katlanacak bir yapıda değildi. Cihadı üstlenmesinden çok diplomatik alanda başarıya imza atmıştı. Ateşkesin gerçekleşmesinde, onun rolü oldukça fazlaydı. Kurnaz, akıllı, dikkatli ve ayakları yere basacak tarzda hareket etmekteydi. Bocaladığı zamanlarda İtalyanları oyalama yoluna gitmiştir.¹⁴

Faşist yönetim, İtalyanların içişlerine hâkim olduktan sonra, önceden hiçbir ihtarda bulunma ihtiyacı bile hissetmeden, 6 Mart 1923'te Karma Kampları bastı, işgal edilen kamplardaki çoğu Senusi birliklerini esir etti. Kısaca Senusilere karşı planlı büyük bir hareket başlatıldı. Bingazi'ye gönderilen yeni İtalyan valisi ve askeri kumandanı General Luigi Bongiuanni 1 Mayıs 1923'te bir beyanname yayımlayarak, İtalyan hükümetinin Senusiye tarikatıyla yapılmış olan bütün antlaşmaları hiç yapılmamış saydığını bildirdi ve olay Kahire'deki İtalyan elçisinin bir notasıyla, Emir İdris'e ulaştırılmıştır.¹⁵

Yeni iktidar, İtalyan halkı kamuoyunda kendilerini temize çıkarmak ayrıca, batı dünyasında saygın bir konum elde etmek gayesindeydi. Barış döneminde bizzat şahit oldukları gibi, ne kadar taviz verirlerse versinler, ne kadar demokrat görünmeye çalışırlarsa çalışsınlar, Libya halkının İtalyan varlığını benimsemediğini, İtalya'ya asla yanaşmadıklarını görmüşlerdir.

Bu dönemde sergilenen direnişte, Senusiliğin yapısı değişti. 1911'de tarikat, Türklerin müttefiki olmakla kalmayıp aynı zamanda Osmanlı sultanının tebaası olarak savaşıyordu. Ouchy Antlaşmasından sonra bile, orada direnişi omuzlayan Osmanlı subaylarının varlığı söz konusuydu. Savaşın ilk üç yılında, nüfuz ve etkinliklerini gittikçe yitiren Osmanlı güçlerinin yerini, Senusiye tarikatı aldı. Türklerin sahneden tamamen çekilmesiyle, Senusi bayrağı altında bağımsızlık ve kurtuluş mücadelesi sergilendi. Bölgede bir emirlik kuran Senusiler, askeri, siyasi ve iktisadi açıdan özerk kurumlarını gerçekleştirmeye koyuldu. Tasavvufî bir akımdan çok, Libya halkının sözcüsü olan bir hareket haline gelmiştir.¹⁶

¹⁴ Kadir Özköse, *a.g.e.*, s.157.

¹⁵ Şevki Atâullah Cemil, *el-Mağribü'l-Arabiyyü'l-Kebir fi'-asri'l-hadis (Libya-Tunus-Cezayir-Mağrib)*, Encelü'l-Misriyye, Kahire, 1977, s.388.

¹⁶ Kadir Özköse, *a.g.e.*, s.158.

3.2.Ömer Muhtar'ın Direniş Olan Katkısı

1911-1917 yılları arasındaki İtalyan işgali, Osmanlı devletine karşı ilan edilmiş bir savaştan, 1923 yılında başlayan ikinci İtalyan işgali, tamamen Senusiye tarikatına karşı ilan edilmiş bir savaş olmuştur. İkinci işgalde İtalyanlar, birincisine oranla daha avantajlı, daha üstün ve daha deneyimli durumdaydılar. Senusi hareketi, savaş meydanlarında gösterdiği kahramanlıklara paralel olarak, barış dönemindeki antlaşmaları ile bir takım diplomatik başarılar elde ettiler. Bu dönemde İtalyanlardan elde ettikleri modern silahlarla kendilerini daha iyi donattılar. İtalyanlar ilkinde olduğu gibi, bu işgal harekâtında da, askeri erkân ve teçhizat bakımından kıyaslanamayacak derecede üstün konumdaydı. İtalyanların beklenen bu harekâtı karşısında, küçük bir şaşkınlık devresi geçiren mücahidler tekrar silaha sarılmakta gecikmemişlerdir. Mücahidlerin 1932 yılına kadar devam eden bu direniş, ümitsiz ve amansız bir gerilla savaşı, yıpratma ve yıldırma mücadelesi halinde devam etmiştir. Bu direnişin en önemli ismi Ömer Muhtar¹⁷ olmuştur.

Emir'in Mısır'a giderken yerine vekil bıraktığı kardeşi Muhammed Rıza harp ve darba muktedir faal bir insan olmadığı için İtalyanların Senusi ordugâhlarını basmalarından sonra başlayan umutsuz olduğu kadar da amansız mukavemet hareketinin önderliğini Naib el-Aam- Umumi Vekil adıyla o zaman 60 yaşlarında olan bu koca mücahit üzerine almıştır.¹⁸

Mukavemeti vaktiyle Enver Beyin kendilerine gösterdiği şekilde her bedevi kabilesini 100-300 silahlı atlı ya da yaya olarak başlı başına hareket edebilecek şekilde teşkilatlandıran Ömer Muhtar, İtalyanlarla çarpışmalarında bir yere topladığı kuvvetleri en çok 600-700 silahlıdan üste çıkarmamıştır. Bu yerli kabile çetelerinde memleketin

¹⁷ Ömer Muhtar; 1862 yılında Defne bölgesinin Batnan kasabasında dünyaya gelmiştir. Münifiye kabilesine bağlı Ferhan ailesindendir. Künyesi Ömer İbn Ferhad'dır. Annesi binti Muharip, babası Muhtardır. Babası mertliği ile tanınan kahraman bir şahsiyettir. Mensup olduğu Münifiye kabilesi de izzet ve şerefiyle meşhurdur. Babasının vefatından sonra Hüseyin el-Giryânî tarafından yetiştirilmiştir. Cağbûb'da İslami İlimler Akademisinde eğitim görmüştür. Ağırbaşlı ve saygın bir kişiliğe sahip olması, kendisine önemli görevler verilmesini sağlamıştır. Kabileler arasındaki anlaşmazlıklarda arabuluculuk yapmıştır. Cağbûb Üniversitesinde eğitimini tamamladıktan sonra Seyyid Ahmed eş-Şerif tarafından Kasur Zaviyesi şeyhliğine atanmıştır. Bu zaviye Âbid kabilesinin yaşadığı yerdir. Bu görevi sırasında oldukça nüfuz elde etmiştir. Bu görevi 1911 yılına kadar devam etmiştir. İlk Senusi-İtalyan savaşında önemli rol oynamıştır. İşgalden sonra İtalyanlara karşı mücahidlerin Bingazi'nin güneyindeki Selavi kasabasında yaptıkları ilk savaş, onun katıldığı ilk çatışma olmuştur. 1917-1921 yılları arasında Senusiliğin liderliğini elinde bulunduran Muhammed İdris'in barış girişimlerine tepki göstermiştir. 1931 yılında İtalyanlar tarafından idam edilene kadar bağımsızlık mücadelesinde yer almıştır. (Bkz. Muhammed Tayyib el-Eşheb, *Ömeru'l Muhtar, Mektebetü'l Kahire*, Kahire 1957, s.24-54; Admed Ağırakça *Ömer Muhtar*, İstanbul, 2011, s.23-158.)

¹⁸ Cela Tevfik Karasapan, *a.g.e.*, s.237.

başlıca yerlerinden Trablus, hatta Sudan bölgelerinden gönüllü olarak katılan Senusi İhvan'ı da bulunmaktadır. Bunlar arasında Misratalılardan oluşan gönüllü çetesi de büyük fayda göstermiştir. Her silahlı kabile yani çetenin bir kumandanı, idari işler için bir kaymakamı ve şer'i işler için de bir kadısı vardı. Gönüllüler arasında birçoğu muntazam Türk birliklerinde yetişmiş yerli subaylar da bulunmaktaydı. Seyid Muhtar bu kabile-çeteler arasında inzibata büyük önem vermiş, yağmacılığı ve kan gütmeyi şiddetle cezalandırmıştır.¹⁹

Bu şekilde teşkilatlandırılan kabileler İtalyan baskınından sonra karargâhlarını Calu vahasında, Cebel Avakir'de kuran Naib el-Aam'dan aldıkları emirlere göre İtalyan askeri kollarına, nakliyelerine, karakollarına baskınlar yapmaktaydılar. Böylece 1923 den 1932'ye kadar 9 yıl süren mukavemet devresinde İtalyanlarla mücahidler arasında her yıl en azından 50'den fazla muharebe ve 200'den fazla çarpışma olmuştur. Ömer Muhtar çok bağlı olduğu senusi tarikatının reisi sıfatıyla Kahire'de bulunan Emir İdris es-Senusi ile haberleşmekte ondan direktifler almaktaydı. Vahalar bölgesini ellerinde tutan ve çöl ve kervan yollarını iyi bilen mücahitler zaman zaman Mısır üzerinden develerle gelen erzak ve mühimmat yardımı da görmekteydiler. Bu hususta Emir İdris İtalyan Krallığıyla dostça münasebetler idame eden, Mısır Kralını güç duruma sokmayacak şekilde bu işleri idare etmeye çalışmıştır.

Ömer Muhtar, 1922 Haziran ayında başta Cebelü'l Ahdar olmak üzere Trablus, Bingazi ve diğer cephelere hitaben bir savaşa davet genelgesi göndermiştir. Bu genelgede kendisinin yanı sıra, birçok kabile şeyhi ile şehirlerin ileri gelenlerinin imzaları vardı. Mücahidler genelgede ülkenin emperyalistlerden kurtarılması, yabancı askerlerden tamamen temizlenmesi safların birleştirilip tek bir komuta altında cihada devam edilmesi için çalışılmasını istiyorlardı. Buna karşılık İtalyanlar, Ömer Muhtarı durdurmak için ellerinden geldiği kadar durmadan hile ve tuzaklara başvurmışlardır. Bunun için de 10 Ağustos 1922'de İtalyan Kraliyetinden bir karar çıkmıştır. Bu karara göre Ömer Muhtar, İtalyan yönetimi tarafından İdris es-Senusi'nin teklifi üzerine el-Kusur Medresesi şeyhliğine tayin edilip resmen bu görevi onaylaması ve aylık 900 franklık maaşla görevine başlaması istendi. Ömer Muhtar bunu reddetmiştir.²⁰

1923 yılında İtalyan ve Senusi askeri güçlerinin konumu şu şekildedir: İtalyan askeri karakolları Bingazi ile Tolmeyta'dan güneye kıyı şeridine 25-50 km iç kısımlara

¹⁹ Cela Tevfik Karasapan, *a.g.e.*, s.238.

²⁰ Ahmed Ağırakça, *Ömer Muhtar*, s. 71.

nüfuz edecek şekilde Aksar-Merc, Er Racma-Solluk ve bu çizgi üzerinden batıya yönelip Bingazi'nin 60 kilometre kadar güneyinde, deniz kıyısındaki, Kemines'te sona eren bir sıra üzerinde bulunmaktaydı. Derne ile Tobruk arasındaki Marmarika'nın kıyı bölgesi de İtalyanların asker ve sivil idaresinin kontrolü altına girmiştir. Bu dar çizginin daha iç kesimlerinde, doğudan başlayarak batıya doğru uzanan Akroma, Makhılı, Slanta, Teknis ve el-Abyar'da İtalyan-Senusi karma kampları vardı. Bunların her birinde 100-300 kişilik Senusi birlikleri vardı. Fakat oran bakımından çoğunluğu İtalyan müfrezeleri oluşturuyordu.²¹

Çok teçhizatlı ve kalabalık olan İtalyan ordusuna karşılık, Senusi birliklerinin sayısı 3500-4000 civarındaydı. Bu birliklerin her biri bir sistem içerisinde hareket ediyor, doğrudan Ömer Muhtar'dan emir alıyorlardı. Aralarında sıkı bir iletişim bulunan bu birlikler ortak bir strateji doğrultusunda faaliyetlerini sürdürüyorlardı. Gerilla savaşı gereği vur-kaç taktiği uyguluyor ve son derece hızlı hareket ediyorlardı. Öyle ki İtalyanlar bir ordu ile değil, adeta tüm halkla savaşıyordu.²² Tam bir abluka ve imha çemberi içerisine alınan halk kendilerinden kat kat fazla olan bir ordu karşısında senusilerin pes etmeleri, yenilmeleri an meselesi olurdu. Bedevi çobanı kılığına girerek İtalyan birlikleri arasında dolaşan senusiler İtalyan askeri kuvvetlerinin hareket stratejilerini daima kontrol ediyorlardı. Senusilerin giriştikleri çarpışmalar belirsiz ama yaygın bir şekilde devam ediyordu.

Bu olaylar, bedevi savaşçılara karşı askeri taktik ve kaidelerine göre takip hareketlerinde bulunmanın boşluğunu bir daha öğretmiş ve İtalyan kumandanlığı bundan sonra yeni çöl çarpışmalarına uygun bir sistem tatbikine başlamıştır. Havacılığı ve motorlu araçların ordu hizmetine artık geniş ölçüde girmeleri ile ilgili olan bu sistemin uygulanması yazın zırhlı otomobillerden seyyar kolların uçakların yardımıyla çöldeki mücahit topluluklarına baskınlar yapmak, motorlu araçların işlemesine imkân olmayan ve Libya'da pek kısa, üç ay kadar süren kış mevsiminde ise mukavemetçi kabilelerin köy ve çadırlarını havadan bombalamak, makineli tüfek ateşine tutmak şeklinde kendini göstermiştir. Bu gaddarca tertip ve takip hareketi 1923 ilkbaharından sonbaharına kadar ki süre içerisinde kendini göstermiştir. Mersa el-Brayka'dan Sirt içlerine doğru yapılan İtalyan akınında mukavemetçi kabileler 800 ölü, 230 esir ve 1000 kadar yaralı kaybına uğramışlardır. Bu hareketler Agedabya, Bingazi ve Merc

²¹ Muhammed Tayyib el-Eşheb, *Ömeru'l Muhtar*, Mektebetü'l Kahire, Kahire, 1957, s.69; Cela Tevfik Karasapan, *a.g.e*, s.238.

²² Kadir Özköse, *a.g.e*, s.165.

bölgelerinde bedevilerden 6000'den fazla çadırılık 21.000 kadarının İtalyanların itaatine girmelerini de istemiş fakat direnişi durduramamıştır.²³

Ömer Muhtar, cihad hareketinin tüm cephelerini iyice teşkilatlandırdıktan sonra, genel bir hücum ve azimli bir direnmeyi başlatmak üzere bazı ekonomik ve askeri yardımlara ihtiyaç duymuştur. Bunların temini için Mısır'a gitmeyi kararlaştırmıştır. Mısır'a giden Ömer Muhtar, İdris es-Senusi ile çeşitli görüşmelerde bulundu. Ondan bazı askeri ve mali yardım talebinde bulundu.²⁴ Fakat İdris, Mısır ve İtalyan hükümetlerinin arasını açmamak için böyle bir yardımda bulunmaya yanaşmadı.

Ömer Muhtar'ın Mısır'da bulunduğunu öğrenen İtalya haber alma örgütü, onu cihaddan vazgeçirip barış yapmaya ikna edecek elçilerini görüşmek üzere Mısır'a gönderdi. Bu elçiler Ömer Muhtar'a Cebelü'l Ahdar'daki cihad hareketinden vazgeçmesini, Mısır'da ikamet etmesini, Libya'ya bir daha dönmemesini istediler. Bu isteklerini yerine getirdikleri takdirde, Bingazi'nin en lüks yerinde kendisine mükemmel bir köşk vereceklerini, yüksek düzeyde ekonomik yardımlarda bulunacaklarını bildirdiler. Fakat Ömer Muhtar bunların hepsini reddetti.²⁵

İdris es-Senusi ile yaptığı görüşmelerden ümidi kesen Ömer Muhtar, Mısırlı Müslümanların kısmi yardımlarını alarak beraberindeki heyet ile Cebelü'l-Ahmar'a döndü. İtalyanların taleplerini reddeden Ömer Muhtar'a dönüşü sırasında başarısız suikast teşebbüsü oldu.²⁶

Ömer Muhtar'ın Mısır dönüşünden sonra, İtalyanların acımasız saldırıları devam etmiştir. Müslümanlar büyük kayıplar vermişlerdir. Ömer Muhtar yakın silah arkadaşlarından Ebû Rahil Yusuf el-Mismaî ve Ali Hamid el-Ubeydî ile birlikte imzaladığı uzun ve teferruatlı bir mektubu, Seyyid Ahmed es-Şerif'e gönderdi. 21 Şubat 1924 tarihini taşıyan bu tarihi mektupta, Mısır'a yaptıkları seyahati, İdris es-Senusi ile olan görüşmelerini ve Cebelü'l-Ahmar'daki cihad hareketinin genel durumu anlatmıştır. Mektup metni şu şekildedir:

“Biliniz ki, biz vatanımızın acıklı ızdıraplı bir hayat yaşayan evlatlarıyız. Vatan, istila kuvvetlerinin çizmeleri altında inliyorken, İdris Es-Senûsî çıkıp Mısır'a gitti. Arkasından İtalyanlar, yapılan bütün antlaşmaları iptal ettiler. İdris, bizi bırakıp Mısır'a iltica etti... Biz ise, kendimizi son derece dağınık vaziyette bulduk. Gittiği yönü,

²³ Cela Tevfik Karasapan, *a.g.e*, s.239.

²⁴ Şevki Atâullah Cemil, *a.g.e*, s.390.

²⁵ Ahmed Ağırakça, *a.g.e*, s. 87-89.

²⁶ Kadir Özköse, *a.g.e*, s.167.

doğu ve batısını bilmeyen ve denizin ortasında yüzen bir gemi gibi terk edildik. Sen de, aynı şekilde bizi bırakıp Türkiye'ye gitmeyi tercih ettin. Şunu bilin ki vallahi vallahi ve sümme vallahi sizin yakanızdan yakalayacağımız günler olacak. Subhanallah... Tatlı olduğu ve meyve verdiği günlerde vatanınıza sahip çıkıyordunuz da, acıklı günlerde nasıl da terk edip gidiyorsunuz? Mısır'a, İdris'in yanına vardık. Ondan yardım istedik. Fakat bize, gidin kendi başınızın çaresine bakın, bizim size yapabileceğimiz hiçbir yardım yoktur, diye bizi eli boş olarak geri çevirdi. Yanaklarımızı sulayan acılı gözyaşlarımızla, Mısır'dan cephemize döndük. Ancak şunu iyi biliniz ki, biz Allah'a tevekkül ederek vatanımıza geri döndük ve kanımızın son damlasına kadar, dinimizi, vatanımızı ve canlarımızı savunarak asala düşmana teslim olmamak üzere ahdettik. Ancak, yine de birçok şeye muhtacız. Özellikle silah, para, yiyecek ve giyeceğe şiddetle muhtacız. Yardımcımız Allah'tır, Allah... Acele edin, yardımda süratli davranın, imkânınız neye elverirse, az veya çok demeyin.”²⁷

Ömer Muhtar'ın bu mektubuna cevap veren Seyyid Ahmed eş-Şerif, Libya'yı neden terk etmek zorunda kaldığını ve bulduğu ilk fırsatta, tekrar ülkesine geri döneceğini etraflıca anlatan bir mektup göndermiştir.

Mayıs 1923'te Agedabya'da 10.380, Bingazi'de 3.417, Merc bölgesinde 7.000 kişi olmak üzere toplam 20.797 kişi İtalyanlara teslim oldu, 6.028 çadırılık grubun yanında 10.000'den fazla büyük baş hayvanı gasp edildi.²⁸

İklim şartlarına daha alışkın bulunan Eritre askerlerini işe katan İtalyanlar, geniş çaplı askeri hareketlere giriştiler. Haziran 1923'te Senûsî karargâhı olan Agedabya'yı işgal eden İtalyanlar, sahil boyunca Marsa el-Berka'ya ilerlemeye kalkıştılar. Fakat Megaribe kabilesinin direnişiyle karşılaşp bozguna uğradılar. Avâkir, Berâisa, Abid ve Megaribe gibi, henüz hiçbir yenilgiye uğramamış kabilelerde vardı.

1924 yılının Mart ve Haziran aylarında meydana gelen savaşlarda Abid, Berâisa ve Avâkir kabilelerinden 600 kişi hayatını kaybetti. 25.000 büyük baş hayvan gasp edildi. Sonbaharda meydana gelen diğer önemli savaşta 250 kişi öldü, 1500 deve, 17.000 koyun zapt edildi. Bunca ağır kayıplar verilmesine rağmen; İtalyanların işgal orduları serbestçe hareket edemiyordu. Bütün bu saldırılarda İtalyanlar, sadece 97 tüfek ele geçirebildiler. 1925 yılının yazında, tekrar sivillere saldıran İtalyan kuvvetleri, toplam 250 kişiyi katletti. 5000 deve, 10.000 koyun gasp etti, fakat sadece 50 tüfek

²⁷ Ahmed Ağırakça, “Ömer Muhtar”, *Büyük İslâm ve Tasavvuf Önderleri*, İstanbul, 1993, s.466.

²⁸ Kadir Özköse, *a.g.e.*, s.169.

toplayabildiler. Çünkü Senûsîler her şeylerini verseler bile, silahlarını canları gibi aziz bilmekteydiler.²⁹

Önemli bir işgalde 1926 yılının başında gerçekleşti. Takviye kuvvetlerle saldıran İtalyan güçleri 7 Şubat 1926'da Cağbûb'u işgal edip zaviyenin şeyhi Hüseyin es-Sûsî'yi rehin aldılar. Cağbûb, Senûsîliğin kutsal beldesiydi. Uzunca bir süre tarikatın merkezliğini yürüttü. Muhammed b. Ali es-Senusi'nin türbesi burada bulunuyordu. Cağbûb'un işgali, Sidi Ömer'in prestij kaybetmesine, hatta bir kısım taraftarın kendisini terk etmesine sebep olmuştur. İtalyanlar direnişi engelledik diye ziyadesiyle sevinemeye başlamışlardır. Direniş güçlerinin halktan yardım görmelerini engellemek için bölgedeki hayvanlar telef edilmiş, mahsul ve ürünler zarara uğratılmış, ormanlık alanlar ateşe verilmiştir. Ormanlıkların ortadan kaldırılması sonucu, gerilla güçlerinin seyri kolaylıkla kontrol edilebilir hale gelmiştir. Bu yıl meydana gelen savaşlarda mücahidlerden 303 kişi öldü, 100 at, 2300 deve ve 30.000'den fazla koyunları telef edilmiştir. İtalyanlar ise 3 subay, 25 asker, 24'de Eritre (sömürge) askerlerini kaybettiler.³⁰

1926 yılında vali görevden alınıp yerine General Teruzzi getirildi. Birkaç Bedevi'nin üstesinden gelememeleri nedeniyle Libya'ya atanan valiler tenkit edildi. 1923-1933 yılları arasında en az beş vali atandı: Bongiovanni, Mombelli, Teruzzi, Siciliani, Graziani'dir. General Teruzzi, Bingazi civarında hâkimiyetleri altında bulunan ve İtalyan makamlarına sadık zannettiği kabilelere son derece güven beslemeye, onlardan medet ummaya başladı. Mücahid akınları karşısında kendilerini koruyabilmeleri için onları silahlandırmıştır. İç kesimlerdeki kabilelerin İtalyan makamlarına zorluk çıkarmamaları, İtalyan yönetimine sempati duymalarını sağlamak amacıyla onlara para ve yiyecek yardımında bulunmuştur. Eritre'den getirdikleri Müslüman sömürge askerlerinin yanında yerlilerden ücretli askerler yetiştirip bunları kan ve din kardeşlerine karşı kullanmaya başlamışlardır.³¹

İtalyan kaynakları, 1927 baharında direnişi sürdüren Senûsî kuvvetlerini Sirt'de 1000, Cebel-i Ahdar'da 400 atlı, toplam 1600, Marmarika'da 100 kadar tahmin ediyorlardı. Bunlar, silahlı mücahidlere ait rakamlardı. Yine İtalyan kaynaklarına göre, dört yıllık savaş sürecinde, sadece Cebel-i Ahdar'da 1500 mücahid hayatını kaybetti,

²⁹ Kadir Özköse, *a.g.e.*, s.170; Ahmed Ağırakça, *Ömer Muhtar*, s.87.

³⁰ Şevki Atâullah Cemil, *a.g.e.*, s.390.

³¹ Kadir Özköse, *a.g.e.*, s. 171.

100.000 hayvan gasp edildi.³² 28 Mart 1927 tarihinde İtalyanlar ağır yenilgiye uğratıldı. İtalyanların yedi taburundan 50 askerî araç pusuya düşürüldü, 300 İtalyan askeri öldürüldü. 1927 yazındaki seksen günlük çatışmada mücahidler 1296 ölü verdi. 2844 deve ve 5000 koyunları uçakların ve zırhlı araçların bombardımanı ile öldürüldü. Ayrıca, 850 deve, 18.000 koyun, 170 sığır, İtalyanlar tarafından müsadere edildi.³³ İtalyanlara ciddi kayıplar verdiren mücahidler İtalyan uçaklarını düşürdüler, pek çok yüksek rütbeli subaylarını, çok sayıda askerlerini öldürdüler. Bu dönemki savaşlarda pek çok İtalyan silahı, top ve bataryası ele geçirildi.

General Teruzzi o sıralarda Trablus tarafından güney-batı çöl bölgesinde, Sirt'e doğru yapılmakta olan harekâtı kolaylaştırmak üzere 1927 Mart ayında Bingazi'nin güneyindeki Soluk'dan çöle doğru daha güneydoğu'da Savunun ve Msus çizgisine kadar bir temizleme harekâtı yapmış ve bu bölgede bulunan Magariba-Samekah kabilesinin 13 şeyhini kandırmış ve bunları maiyetleriyle birlikte itaat altına almıştır. Bu çözülme Eylül sonlarında Agedabya'nın 50 kilometre kadar güneyinde deniz kıyısında Al-Ageyla'nın İtalyanların eline geçmesini de mümkün kılmıştır. Askeri teşebbüsleri yanında, Teruzzi'nin, Senûsî hareketine ihanet eden Senûsî seyhi, Şerif Giryânî'nin de desteğini almıştır. Bu çözülme sonucu Megârîbe, Eylül ayının sonuna doğru Katafiya, bir müddet sonra Akayla, İtalyanlarca teslim alındı. Muhammed Rıza'nın oğlu Sıddık Rıza, İtalyanların daha fazla ilerlemelerini engellemek için küçük bir kuvvetle Vadi el-Farık'ı savunmaya çalıştı. Fakat babası da kendisi de gerekli başarı ve kararlılığı gösteremediler. Sıddık İtalyanlarla muharebeye girişip mücadele ederken, babası Muhammed Rıza, İtalyanların işgalini durdurmanın zor olacağını anlayıp 1928 yılının başlarında, Ucla-Calı vahasındaki karargâhını terk etmiştir. Agedabya'daki İtalyan kumandanlığına teslim oldu. İtalyanlar Muhammed Rıza'yı Bingazi'de oturtacaklarına dair söz vermelerine rağmen, onu Sicilya'ya sürdüler. Bu durum İtalyanlarla temas girişimlerinde bulunmaya teşebbüse koyulan Sıddık Rıza'nın kararından vazgeçmesine ve direnişi sürdürme kararı almasına sebep olmuştur.³⁴

İtalyan askeri kumandanlığının uzun zamandan beri 1928 yılı için hazırladığı harekât, bu temizleme operasyonundan sonra yapılmıştır. Trablusgarp'ta, Sirt'ten 180 km ötede bulunan Sukna, Zella, Sireneyka'da da Ageyla'nın 90 km güneyinde bulunan Marada, Ucla-Calı, Şubat ve Mart aylarında İtalyanların eline geçti. Mısır'a giden

³² Cela Tevfik Karasapan, *a.g.e.*, s.241.

³³ Ahmed Ağırakça, *Ömer Muhtar*, s.88

³⁴ Cela Tevfik Karasapan, *a.g.e.*, s. 242.

kervan yollarından biri, Ucla-Calu'dan geçmekteydi. Senusi direnişinde çok fazla yükümlülük üstlenen ve de sorumluluklarını fazlasıyla yerine getiren Evlad-ı Süleyman kabilesi, ciddi kayıplara maruz kalmıştır. Bütün bu olumsuzluklara, sıkıntılı gelişmelere rağmen hala etkinliklerini, direnişlerini sürdüren Senusi güçleri vardı. Seksen yaşında bir ihtiyar olan Salim Ebû Krayyim'in liderliğindeki Zuvaya kabilesi, Salih Latviş'in şeyhliğini yaptığı Mugarba kabilesi mücahidleri, İtalyan kuvvetlerinin aralarına sızmış, kıyılara kadar akınlar yapmışlardır, bu da İtalyanları telaşlandırmıştır.³⁵

General Mezzetti 1 Aralık 1928 yılında yazdığı raporunda şöyle demiştir: “bölgede siyasi ve askeri bir organizasyon gerçekleşmeden, Ömer Muhtar'ın siyasi ve askeri örgütünün çökertilmesi ve bölgenin kontrol altına alınması mümkün değildir.” 1928'e kadar olan olaylar bu şekilde cereyan etmiştir.

3.3.Ömer Muhtar'ın Şehit Edilmesi ve Sonrasında Yaşanan Gelişmeler

Seyyid Hasan Rıza'nın daha etkin bir şekilde Ömer Muhtar'ın yanında yer alması cihada hız katmıştır. İtalyan Hükümetinin aldığı bir kararla Trablusgarp ve Sirt'teki kuvvetleri toplaması savaşı daha fazla kızıştırmıştır. 1929 Ocak ayında İtalyan işgal kuvvetlerinin uçak bombardımanları sonucu, 226 mücahid ölmüştür. Fakat Şubat ayında tekrar toplanan Ömer Muhtar, İtalyan kuvvetlerinin yoğun bombardımanları altında, büyük bir direniş sergilemiştir. Ömer Muhtar'ın Brahsa cephesinde 60'ı süvari 400 mücahidden oluşan dört taburu, Hasa-Ubeydât cephesinde 50 süvari, 300 piyade askeri, Abid'de 100 süvari mücahidi bulunuyordu. Bunların çoğu M91 ve Mannlicher marka tüfek kullanıyordu. Brahsa cephesinin başında, Yusuf Ebû Rahil el-Mismari, Abid'de Ömer Muhtar, Ubeydât'ta Hasan Rıza bulunmaktaydı.³⁶

1929 yılının başında Mareşal Badoglio Sirt ve Trablusgarp bölgesi valiliğine, General Domenico Siciliani vali yardımcılığına, General Ronchetti de Libya'daki birliklerin başına getirildi. Mareşal Pietro Badoglio Trablusgarp'da karaya çıkar çıkmaz bir beyanname yayımladı. Silahlarını bırakıp teslim olacak olan Libyalılar için genel af ilan etti. Teslim olmayıp direnişe devam edecekleri de kötü bir şekilde bastıracağını bildirdi. Öyle ki, Berka kasabası namıyla anılır oldu.³⁷ Bu barış teklifine sıcak bakılmadığı takdirde isyanın tamamen yok edilene kadar amansız bir tedip hareketine

³⁵ Kadir Özköse, *a.g.e.*, s.173; Cela Tevfik Karasapan, *a.g.e.*, s. 242.

³⁶ Ahmed Ağırakça, *Ömer Muhtar*, s. 101-102.

³⁷ Kadir Özköse, *a.g.e.*, s.174.

girişileceğini ilan etmiştir. Badoglio Libya'nın fiilen işgal altına alınması gerektiğini savunmuştur.³⁸

İlk seferlerinde İtalyanlara itaat arz eden, fakat 1926'dan beri tekrar silaha sarılan eski derebeylerden Ahmed Seyf-en-Nasır Fizan tarafından Trablusgarp'ın güney çölüne doğru inmekte ve böylece Bingazi bölgesinde, Cebel Ahdar'da bulunan Ömer Muhtar'ın İtalyanlarla eski esaslar üzerinde anlaşma teşebbüslerine destek olmak maksadı gütmüştür.

Ömer Muhtar ve arkadaşlarının 13 Haziran'da Scilliani, 18 Haziran'da Badoglio ve 28 Haziran'da tekrar Scilliani ile yaptıkları görüşmeler sonucunda bir antlaşmaya varıldı. Hatta ateşkesten ümitlenen İtalyanlar, direnişi durduracakları fikrine kapıldılar. Fakat bunlar, faşist valinin kuruntularından ibaretti. Hatta bir takım yalan ve tezvirat dolu politikalar ile Ömer Muhtar'ın teslim olduğu şayiası çıkarıldı. Ancak bütün bunlar, valinin sonuç almasına yaramadı. Ömer Muhtar'ın Badoglio ve Scilliani ile birtakım görüşmeler gerçekleştirdiği doğru fakat yaptığı bu görüşmelere silahları ile katılan Ömer Muhtar, İtalyanlardan topraklarından kesinlikle çekilmelerini istedi. Bir takım tavizler kopardı, hatta umutsuz bir girişimde bulunduklarını bu sevdadan vazgeçmelerini dile getirdi. Birebir görüşmelerde, Ömer Muhtar'ı teslimiyet çizgisine çekemeyen İtalyanlar, onun mücahidler üzerindeki nüfuzunu kırmanın yollarını aramaya koyuldular. Mücahid liderlerinden Hasan Rıza ile gizli görüşmeler yapan İtalyan delegeleri, onu mütareke masasına oturmaya ikna ettiler. Mücahidler arasında oldukça etkili görünen Hasan Rıza'nın politikasını benimseyen bir grup mücahid, İtalyanlarla barış yapılmasına taraftar olurken, Ömer Muhtar'ın liderliğindeki mücahidler de, İtalya'yı asla taraf kabul etmemekte, düşmanla görüşme yapılmasını şiddetle reddetmekteydiler. Bütün bu girişimlere rağmen, Ömer Muhtar'ın cephesi dağılmamış ve silahlarını bırakmamıştır. Hatta Ömer Muhtar'ın otoritesi, İtalyan işgal güçlerinden daha etkin durumdaydı. Aynı zamanda Ömer Muhtar, vergilerin toplanması, adlî mekanizmanın işletilmesi, mülkî amirlerin atanması gibi siyasî kimliğini sürdürmüştür. Muhammed Rıza ile oğlu Hasan Sıddık Rıza, Badoglio ve Scilliani'nin telkinleri sonucunda bir takım tavizler vermiş ve barıştan yana politikalar izlemiştir.³⁹

³⁸ Cela Tevfik Karasapan, *a.g.e*, s.243.

³⁹ Kadir Özköse, *a.g.e*, s.175.

Ömer Muhtar, Libya'nın bağımsızlığı ve İslami bir yönetimin gerçekleşmesi için, karışıklıklarla İtalya hâkimiyetini çökertmeye çalışmıştır. İtalyanlar, Müslümanları iç karışıklıklarla çökertmeye çalışmakta, böylece silahlı güç kullanmaktan mümkün olduğu kadar kaçınmaktaydı. Badoglio Müslümanlara, masa başında tavizler sunarak cömert görünmüşse de, istenen resmi garantiyi hiçbir zaman vermemiştir. Hatta siyasi olarak tanınır endişesiyle, İdris es-Senusi ile görüşmeyi bile reddetmiştir.

16-17 Kasım'da, Ömer Muhtar ve emrindeki Müslümanlar üzerine beklenmedik saldırıya geçerek pek çok mücahidi şehit etmişlerdir. Bunun üzerine Cebel-i Ahdar'da kontrolü tekrar ele geçiren Ömer Muhtar, halkın çoğunun desteğini de kazandı. Hasan Rıza'ya bağlı bulunan Brahsa-Dersa cephesi taraftarları bölük bölük Ömer Muhtar'ın yanına giderek aldatıldıklarını, harekâta kendilerine düşen görevi yerine getirmeye hazır olduklarını söylemişlerdir. İtalyan birliklerinin ablukasından kaçarak Ömer Muhtar'ın cephesinde yer almışlardır.

1929 Ocak ayında, İtalyan işgal kuvvetleri 400 kadar mücahidi önce uçaklarla bombardımana tutmuş, sonra da seyyar birliklerle saldırarak 226 kişiyi şehit etmiş ve 173 tüfek ele geçirmişlerdir. Fakat Şubat ayında yeniden toparlanan Ömer Muhtar ve yanındaki mücahidler Mart da, İtalyan hava kuvvetlerinin ayırım gözetmeyen yoğun bombardımanı altında bile, muazzam bir direniş ile yeni saldırılar düzenlemişlerdir. İtalya'nın Sirî'deki hükümetinin haftalık yayın organı Notizario gazetesine göre, Ömer Muhtar'ın cephesi Brahsa'da, altmış süvari 400 adamdan müteşekkil dört tabur, Hasa Ubeydat hattında 50 süvari ve 300 piyade ve el-Abid'te hepsi de süvari 100 mücahidden oluşmaktaydı.⁴⁰

Gerçekte Ömer Muhtar yanında bulunan Muhammed Rıza oğlu Hasan Rıza es-Senusi ile birlikte, mukavemetçi yurtseverlerin liderleri sıfatıyla Bingazi'deki İtalyan valisine 15 Mart 1929 tarihli bir mektup göndererek, İtalyan hükümetinin memlekette barış ve sükûneti sağlamak istediğini öğrendiğini ancak bunun Muhammed Rıza es-Senusi'nin varlığıyla olabileceğini bildirmiştir. İtalyanlar bu teklifi kabul edip Muhammed Rıza'yı Sicilya'daki sürgün yerinden 21 Martta Bingazi'ye getirmişlerdir. Muhammed Rıza'nın gelmesi ve İtalyan makamlarıyla temasların başlaması Berka halkında bazı umutlar uyandırmış, Derne kasabasında ahali şenlik gösterilerinde bulunmuştur. Mücahidlerle İtalyan makamları arasında aracılık yapan Abeydat kabilesinden Ali-el-Abeydî onlar namına şu anlaşma şartlarını ileri sürmüştür:

⁴⁰ Ahmed Ağırakça, *a.g.e.*, s.102.

1.Senusiliğin memlekette resmî bir tarikat olarak tanınması ve Senusi ailesi efradının imtiyazlarının yenilenmesi

2.Zaviyelere ait vakıf mülklerin tanınması ve zaviye şeyhlerine ve kabile reislerine aylıklar verilmesi

3.Carabub ve Küfre vahalarının Senusi ailesinin mülkü olarak kabul edilmesi

4.Ahmed Şerif ve İdrîd es-Senusi'nin tarikatın liderleri olarak tanınması

5. Zaviyelere ve Senusi ailesine ait mülklerin vergi ödemekten istisna edilmeleri, buna karşılık

1.Her tüfeğe 1000 lîret bedel verilmek suretiyle mücahidlerin bulunan silahların yarısının teslimi

2.Silahlı olarak kalacak mücahidlerin diğer yarısının tespit edilecek bir müddet içinde belirli yerlerde toplanıp İtalyanların muhafaza ve idaresi altında bulundurulması

3.İtalyan hâkimiyeti altındaki meskûn yerler ahalisinden olan İhvan'ın Senusi karakollarından uzaklaştırılması ve mücahidler tarafına sığınmış olan memleket hazinesinden ödenmek üzere Bingazi'ye iadesi.⁴¹

İtalyanlar 1929 yılı içinde uyguladıkları planla Trablus bölgesinde Fizan'ı yeniden işgal etmişlerdir. Aynı zamanda 100 İtalyan subayının kumandasında 1000 kişilik yerli askerlerden ve motorlu araçlardan düzenlenmiş bir kol da, ana kuvvet Calu'dan, iki yan kuvvet de, Sirt'in güneyinde Zella ve Vad-el-Kebir'den yürüyüşe geçmek suretiyle üç kol halinde ilerleyerek, 19 Ocak 1931'de A-Havari ve ertesi gün Seyid-el-Mehdi es Senusi'nin türbesinin bulunduğu Küfre'nin merkezi Tac'a varmışlardır. Vahalarda ki kabileler Mısır ve Siva vahalarına ve Sudan'a Tibesti'ye kaçmak zorunda kalmışlardır.⁴²

Ocak 1930 yılında başarısız bulunan Siciliani görevden alınıp yerine General Graziani atanmıştır. İnsan hayatına değer vermeyen siyaseti ile Graziani 1930-1931 yıllarında Sirt'deki İslami direnişin zayıflamasında başrolü oynamıştır. Uyguladığı zalimane ve acımasız sömürge planlarıyla astsubaylıktan generalliğe yükselen Graziani, De Bono ve Mussolini'nin gözüne girmiştir. Uzun sömürgecilik tecrübesi sayesinde Müslümanları çok iyi tanıyan Graziani, direnişi bastırmak için, siyasi çözümler yerine şiddetli askeri taktikler kullanarak savaşı bir an önce kazanmayı ve böylece kendini ispat edip daha da yükselmeyi amaçlamıştır. 27 Mart'ta Mussolini'den özel direktifler

⁴¹ Cela Tevfik Karasapan, *a.g.e.*, s.243-244.

⁴² Cela Tevfik Karasapan, *a.g.e.*, s.245.

alan Graziani, 1930 Ocak ve Şubat aylarında Fizan'ı işgal eden Graziani'ye Mussolini Mart 1930'da şu talimatları vermiştir:

- 1.Bize tabi olanlarla olmayanların arasını kesinlikle ayırt et.
- 2.Yerli halkı kontrol altına al.
- 3.Senusi İdaresinin öşür ve zekât toplamasına engel ol. Yerli halkla diyalog kurmalarına, cephe gerisindeki sivil halka etki etmelerine mani ol.
- 4.Sıkı gümrük kontrolleri ile Mısır sınırından Müslümanların yeni malzeme ve destek sağlamalarının önüne geç.
- 5.Büyükşehirlerden başlayarak bölge halkını sistematik ve amansız bir tarzda sür.
- 6.Bölgedeki mücahidlerden temizlemek için, her çeşit yola başvuru, direniş hareketlerine şiddetli saldırılarla karşılık ver.⁴³

Graziani Müslüman ülkeleri kendilerinden soğutmamak için uzun süredir kaçındıkları tedbiri uygulayarak, Senûsî tekkelerini kapatmış şeyhleri sınır dışı etmiştir. Tarikatın taşınır taşınmaz tüm mallarına el koymuştur. Halkın silahlarını tamamen bırakmalarını emretmiş, yaptığı araştırmalarla silah buldukları ya da Senusiliğe bağlı olduğunu tespit ettikleri kişileri idamla cezalandırmıştır. Graziani, seyyar mahkemeler kurarak, valilik görevinin ilk yıllarında Sirt bölgesinde 520 dava başlattı ve davalıların birçoğu da suçlu bulunup idam edilmiştir.⁴⁴

Graziani, kendisine bağlı Libyalılardan oluşan taburları ve polis devriyelerini, direnişe doğrudan ya da dolaylı yollardan yardım etmeleri sebebiyle sayıca azaltmıştır. Mısır'la olan her türlü ticareti yasakladı. Bunun sonucu olarak Cebel-i Ahdar halkının ekonomisini kontrol altına aldı. Halkın direnişçilere destekçi ve yardımcı olmalarına engel olundu. 1930 Ocak ayından itibaren toplama kamplarının kurulmasına büyük hız verdi. Esaret altına alınan halkın çoğu, açlık ve hastalık çekerken, iç bölgelerden toplanıp sahildeki toplama kamplarına sürülen binlerce insan da yollarda ölümle pençeleşmiştir. Berka'nın Mısır'la olan bağlantısını kesmek için de Marmarika'yı yasak bölge ilan etmiştir.⁴⁵ Graziani bununla da yetinmeyerek denizden Cağabub' kadar hudut boyuna 300 kilometre uzunluğunda bir de tel örgü çektirmiştir. Bu hat boyunca yer yer dikilen tahkimli karakollar telefonlarla birbirlerine bağlı bulunuyorlardı.⁴⁶

⁴³ Şevki Atâullah Cemil, *a.g.e*, s.391.

⁴⁴ Kadir Özköse, *a.g.e*, s.178.

⁴⁵ Kadir Özköse, *a.g.e*, s.179.

⁴⁶ Cela Tevfik Karasapan, *a.g.e*, s.246.

Bütün bunlara rağmen koca mücahid Ömer Muhtar ne İtalyanlara teslim olmayı ne de Mısır'a kaçmayı aklından geçirmiştir. Aksine Marmarika ve Cebel bölgelerinde Bara'sa, Abayid ve Hassa-Abeydat kabilelerinden kalan çetelerle İtalyan karakollarına ve devriyelerine baskınlar yapmıştır. 11 Nisan 1930 tarihinde el-Faidiyye üzerine büyük bir saldırı düzenleyen Ömer Muhtar ve emrindeki mücahidler İtalyanları büyük bir hezimete uğratmışlardır.⁴⁷

Graziani, Ömer Muhtar ve adamlarını tehdit etmesine rağmen onlar ne teslim olmuş nede ülkeyi terk etmişlerdir. Çatışma devam ederken Ömer Muhtar savaş arkadaşlarını birer birer kaybetmiştir. Uyguladığı savaş politikası senûsîlere zarar vermesine rağmen direnişi ortadan kaldırmaya yetmediğini, anlayan Graziani 1930 yılının yaz mevsimi boyunca birliklerini yeniden düzenlemiştir. 13.000 kişilik ordusuyla Fayed bölgesindeki Ömer Muhtar ve arkadaşlarını yok etmeyi amaçlamıştır. 16 Haziranda başlayan harekâtı, halk ve İtalyan ordusundaki Müslüman askerler sayesinde haber alan Ömer Muhtar, mücahidlerini küçük gruplara ayırarak pusulara yerleştirmiştir. Mücahidlerin bu denli büyük ve öldürücü darbe niteliğindeki saldırıyı atlatmaları, Graziani'yi büyük bir hayal kırıklığına uğratmıştır.⁴⁸ Büyük ümitler bağlanan bu operasyon başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

Ekim 1930'da Abadile el-Bîd kabilesinden beş kişi direnişçilere katıldı diye 80 çadırılık tüm kabile halkı Ukayla'ya sürüldü. Yayınlanan bir bildiri ile de, herhangi bir kabilenin böyle bir girişimde bulunduğu görülürse, kabilenin tüm fertlerinin cezalandırılacağı bildirildi. İlk etapta Senûsî ileri gelenlerinden 40 kişi Ustica adasına sürülmüştür. Daha sonra tutuklanan 120 kişi de hapsedilmek üzere İtalya'ya gönderilmiştir. Ömer Muhtar, cepheden ayrılmayı hiç düşünmemektedir.

Ömer Muhtar, olanca azmi ve sebatı ile Senûsî ihvanını canlı tuttu. Tarikatın hedefini gerçekleştirmeye çalıştı. Meydanlarda üstün başarılar ve zaferler elde etti. Sılanta'da sürmekte olan bir savaşta Ömer Muhtar ve yanındaki mücahidler, İtalyanlar tarafından tamamen sıkıştırıldılar. 11 Eylül 1931 yılında düşman çemberine düşen Müslümanlar, yılmadan ve korkmadan büyük bir ekseriyeti şehit oluncaya kadar savaştılar. Birçoğu da yaralanmıştır. Ömer Muhtar bir anda kendisini yalnız başına ve kalabalık bir düşman grubu tarafından kuşatılmış olarak gördü.⁴⁹ Esir edilen bu şahsın Ömer Muhtar olduğunu İtalyanlar ilk etapta anlamamıştır. Kimliğini açıklayınca

⁴⁷ Ahmed Ağırakça, *Ömer Muhtar*, s.121-126.

⁴⁸ Kadir Özköse, *a.g.e.*, s.180.

⁴⁹ Şevki Atâullah Cemil, *a.g.e.*, s.391.

tutuklanarak Sûse'ye götürülmüş 12 Eylül günü Soluk'ta hapsedilmiştir. Ömer Muhtar'ın esir edildiği haberi Trablusgarp ve İtalya'ya bildirildi. Badoglio derhal göstermelik bir mahkeme düzenleyerek vakit kaybetmeden idam emrini vermiştir. Aslında İtalyan yönetimi Ömer Muhtar'ın idamına tutuklandığı anda karar vermişti. Fakat buna rağmen dünya kamuoyunu aldatmak ve yönetime isyan etmiş birini muhakeme ettiğini göstermek için bu yola başvuran İtalyanlar 1 saat 15 dakika süren tek celseli yanlı muhakeme sonunda Ömer Muhtar'ın idamına karar vermişlerdir.⁵⁰

Büyük Mücahid Ömer Muhtar'ın şehit edilmesi Libya'da İtalyan kolonizasyonuna karşı mücadelenin de duraklamasına neden olmuştur. Ömer Muhtar'ın ölümünden sonra arkadaşları 700 kişilik bir kuvvetle bir süre daha Cebel-i Ahdar ve çevresinde direnişi sürdürmüşlerdir. Ömer Muhtar'dan sonra önde gelen Senusi liderlerinden biri Mısır'a kaçmış bir diğeri ise İtalyanların eline esir düşmüş bir diğeri ise şehit edilmiştir.⁵¹

3.4.1932-1939 Dönemi Libya-İtalya Mücadelesi

1923- 1932 yılları arasında İtalyanlar için en önemli direniş eylemleri Ömer Muhtar'ın liderliğinde ortaya çıkmıştır. İşgal bu ülkede daha önce hiç görülmemiş bir milliyetçiliğin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ömer Muhtar'ın liderliğinde direniş daha organize bir hale gelmiştir. Ömer Muhtar'ın yakalanarak idam ettirilmesinden sonra İtalya tamamen ülkeye hâkim olmuştur. 1939'da İtalyan Krallığı emirnamesiyle Libya, İtalyan Krallığının bir parçası haline gelmiştir.

24 Ocak 1932 yılında Mareşal Badoglio Libya'da iç harbin bittiğini ilan etmiştir. Mussolini bu dramatik safhadan bahsederken “ Bitkileriyle yemyeşil olan Sirenayka, kandan kıpkırmızı hâle geldi.” demektedir.⁵²

Ömer Muhtar'ın şahadetiyle tamamlanan İtalyan işgali üzerine Libya halkının çoğu, Mısır, Suriye, Tunus ve Lübnan'a hicret etmek zorunda kaldı. Beşir Sadâvî'nin önderliğinde, Suriye'de Cemiyetu'd-Dıdai't-Trablussiyel-Berkaviyye kuruldu. Bu cemiyete kısaca Misâku-l Vatanî ismi de verilmektedir.⁵³

İşgalin ilk yıllarında İtalyanlar, Libya'daki Osmanlı idare yapısına pek dokunmadılar. Önceleri Birinci Dünya Savaşından sonra Wilson prensiplerinden

⁵⁰ Ahmed Ağırakça, *a.g.e*, s.157.

⁵¹ Cela Tevfik Karasapan, *a.g.e*, s.248.

⁵² Cela Tevfik Karasapan, *a.g.e*, 248; Kadir Özköse, *a.g.e*, s.193.

⁵³ Şevki Atâullah Cemil, *a.g.e*, s.392.

etkilenerek mahalli yönetim uygulamaya çalışırken, 1927’de merkezi yönetime geçmişlerdir. 1934 yılında ise bedevî hayatına müdahaleye başladılar. Her kabile şeyhi, kendi kabilesince seçilip, İtalyan makamlarınca onaylandı. Kabileler, İtalyanların belirlediği ölçüler dahilinde hareket edebilmişlerdir. Tel örgüler arasına toplanan kabileler 1932’de serbest bırakıldı, geçici de olsa, her kabilenin eski otlak bölgesine dönmesine izin verilmiştir. Her kabilenin kaç aile ve çadırdan ibaret olduğu tespit edilip, bunlar sıkı bir şekilde kontrol altında bulundurulmakta, kendilerine ayrılan bölgenin dışına çıkmalarına ve ekime elverişli bölgelere girmelerine müsaade edilmemektedir. Libya halkının pasif hale getirilmesine öncelikle tüm silahların toplanmasıyla başlanmıştır.⁵⁴

İtalyan idaresi 1923 yılında, senusilerle Racima anlaşmasının bozulmasından sonra, mîrî arazi üzerinde kabilelerin tasarruf haklarını da sınırlamış ve 1932’de Berka’nın Cebel Ahdar bölgesinde 120.790 hektarlık toprağı sömürgeleştirmiştir. Bu toprakların 62.225 hektarlık kısmı senusi zaviyelerine aitti. 1930’dan itibaren senusi tarikatına ait topraklara ve kapatılan zaviyeler ele geçirilmiştir. Terk edilmiş arazilerde aynı şekilde İtalyan sömürgesinin etkisi altındaydı. Hükümete karşı koyanların mülk ve arazileri de İtalyanlarca istimlak edilmiştir. 1931’de senusilerle yapılan bütün anlaşmalar geçersiz sayılmış ve Libya’daki diğer tarikatlar gibi sadece dini bir ekol sayıldı. Böylece sömürgeleştirmeye kanuni bir dayanak sağlanmış oldu. İtalo Bablo’nun umumi valiliği zamanında, 1 Ocak 1934’den itibaren bütün Senusi mülklerine ve topraklarına, Ente della Colonizzazione (İtalyan İskân Kurulu)’nun hükmî şahsiyeti namına el konulmuştur.⁵⁵

Mareşal Badoglio, 1932’den sonra isyan, ayaklanma, direniş, cihad gibi lafların kullanılmasını yasaklamıştır. Mısır’a kaçan kabileleri vatanlarına dönmeye teşvik etmiştir. Kanıp gelenler 1940 yılına kadar 10.000’ni bulmuştur. Hatta bir dönem umumî af ilan etmiş ve gelenlere yiyecek, giyecek, hayvan vermek suretiyle gönüllerini almaya çalışmıştır.⁵⁶

1911-1929 yılları arasında İtalyanlar, Libya’yı Trablusgarp ve Bingazi merkezli iki ayrı bölge olarak görmekte, Osmanlı devletindeki gibi iki bölge de birbirinden kopuk birer eyalet halinde değerlendirilmekteydi. 24 Ocak 1929’da Badoglio, tüm Libya için Umumî Vali atandı. 3 Aralık 1934’ten itibaren her iki bölge Trablusgarp merkezli tek

⁵⁴ Kadir Özköse, *a.g.e.*, s.193.

⁵⁵ Cela Tevfik Karasapan, *a.g.e.*, s.254.

⁵⁶ Kadir Özköse, *a.g.e.*, s.194.

koloni haline gelmiştir. Trablusgarp, Bingazi, Misrata ve Derne isimli dört sancağa ayrılmıştır. Sömürge bakanlığı tarafından her sancağın başına bir Prefetto (Müdür-Kaymakam) atanmıştır. Kıyı bölgeleri ile yaşama elverişli yerleri kapsayan bu dört sancağın güneyindeki Sahra ve Fizan'da yer alan çöl kısmı ise, askeri bölge sayılmakta ve askeri idareye bağlanmaktaydı.⁵⁷

Senusiliğin etki ve gücünün ortadan kalkmasından sonra, Libya halkı başarısız ve temsilcisz kalmıştır. 1932-1940 yılları arasında kendilerini boşlukta hisseden, ümitsiz bir bekleyişte kalan halk, sömürü ve asimilasyonu benimsemiştir. Savaş sırasında 20.000 mülteci Mısır'a göç etmek zorunda kalmıştır.⁵⁸

1936-1937 Habeşistan savaşında Libya'dan gönderilen önemli sayıdaki yerli Libya birlikleri büyük yararlılıklar göstermiştir. Mussolioni 1937'de Trablusgarp'ı resmen ziyaret ettiğinde, Libyalıların Habeşistan seferinde gösterdikleri yararlılıkları övmüş, bunları asla unutmayacağını, bunun karşılığını Libya halkına bağışlayacağı haklarla ödeyeceğini söylemiştir. Bu seyahati sırasında Seyfû'l-İslâm unvanıyla, yani İslâm'ın Kılıcı kuşatılarak taltif edilmiştir.⁵⁹

1931 yılında Ömer Muhtar'ın idam edilmesiyle direniş sona ermiştir. Yerli halk çölde tel örgülerle çevrili toplama kamplarında toplanmışlar ve onbinlerce kişi ölmüştür. 1939 da Libya İtalya'nın anavatanı ilan edilmiştir. İlk katile olarak 30. 000 İtalyan köylüsü Trablus ve Bingazi yakınındaki ekim yapılabilir alanlara yerleştirilmiştir.⁶⁰

Benito Mussolini II. Dünya Savaşının yaklaştığını sezinleyince, düşmanları Fransız ve İngilizlerin idaresi altında bulunan Arap âleminde hoş görünmek üzere, sömürge halkları ile biraz daha yakından ilgilenmeyi tedbirli bulmuş, daha yumuşak muameleler uygulamaya başlamıştır. 9 Ocak 1939 tarihli Teşkilat Emirnamesi, yerli Müslümanlara yeni bir özel İtalyan vatandaşlığı hakkını vermiştir. Bu emirname ile Libya, Krallığın ayrılmaz bir parçası haline geldi. Libya'nın batıdan itibaren dört sancağı, İtalya'nın 97, 98, 99 ve 100 no.lu araç plakası haline geldi. Libya, İtalyan çizmesinin üç kıyısından sonra dördüncü kıyısı oldu. Tanınan bu vatandaşlık için ancak İtalyan makamlarına boyun eğen kişi olmak gerekiyordu. Bu özel vatandaşlar, Faşist Arap kıtalarına girebilirler, Libya askeri birliklerinde subay, Arap topluluklarının

⁵⁷ Kadir Özköse, *a.g.e.*, s.195.

⁵⁸ Cela Tefvik Karasapan, *a.g.e.*, s.250.

⁵⁹ Kadir Özköse, *a.g.e.*, s.195.

⁶⁰ Orhan Koloğlu, "İtalyan İşgal Dönemi", *DİA*, C.27, S.182.

oturduğu beldelerde belediye Reisi, İtalyan-Arap karma topluluklarının oturduğu bölgelerde ise müşavir ve İtalyan sendikalarına üye olabiliyorlardı. Özel vatandaşlara memuriyet verilirken, İtalyanları yönetecek bir vazifeye getirilmemeleri şarttı.⁶¹

İtalyan idaresi, senusilere karşı giriştikleri askeri hareketlerde topa tuttukları, harap ettikleri camilerin, türbelerin ve özellikle de Seydi Rafa'nın kabrini tamir ettirdiler, yeni cami ve mescitlerin yapımı için mali yardımlarda bulunmuşlardır. Fanatik, siyasi ve rejim karşıtı olarak telakki edilen Senusiyye tarikatına ait olanların dışında, diğer tarikatların zaviye ve tekkeleri de koruma altına alınmış, tamirlerine destek verilmiştir. Müslüman ahalisinin tabi olduğu şeriat düsturlarına da riayet göstermişler, medeni hallerden başka miras işlerinde de şer'i hükümleri muteber tutmuşlardır. Bu nedenle müftü ve kadıların, şeriye mahkemelerinin vazife ve yetkilerini, vakıflara ait işleri tanzim eden nizamlar çıkarmışlardır. Trablus'da, Karamanlı Ahmet Paşa Medresesinde yüksek dini öğretim yapılmasını teşvik etmişler ve buradan icazet alanlardan da isteyenlerin Mısır'da Ezher ve Tunus'ta Zeytuniye medreselerinde öğrenimlerini bütünlemelerine de kolaylık göstermişlerdir.⁶² Yerli Müslümanların hacca gitmelerini de kolaylaştıran İtalyan sömürge idaresi Mussolini'nin emriyle Medine'de Libyalı hacılara mahsus bir misafirhane bile açmıştır

İtalyan idaresi Müslüman halkın şer'î taleplerine de saygılı davranmıştır. Medeni ve miras hukukunun, şer'î hükümlere göre yürütülmesine müsaade edildi. Müftülerin, kadıların, Şer'îye mahkemelerinin yetki ve görevleri vakıfların nizamnameleri belirlenmiştir.⁶³

Osmanlı vali, mutasarrıf ve komutanlarına özenen İtalyan umumi vali ve mutasarrıfları bayramlarda, kandillerde, ramazanlarda, özellikle Hz. Muhammed (s.a.v)'in doğum yıl dönümlerinde yapılan dini törenlerde üniformaları ve askeri rütbeleriyle halkın arasında arz-ı endam etmiş, fakirlere sadakalar dağıtmışlardır. İtalyan idaresi, umumi vali Balbo zamanında, memleket eşraf ve ulemasının müracaatı üzerine, ramazan günlerinde açıkta alkollü içkiler satılmasını bile yasaklamışlardır. İtalyan idaresi Müslümanların dini inançları konusunda verdiği bu tavizlerin yanı sıra yerli halkı, kültürel ve sosyal hizmetlerden de faydalandırmışlardır.⁶⁴

⁶¹ Cela Tevfik Karasapan, *a.g.e.*, s.259; Kadir Özköse, *a.g.e.*, s.196

⁶² Cela Tevfik Karasapan, *a.g.e.*, s.260-261

⁶³ Kadir Özköse, *a.g.e.*, s.196.

⁶⁴ Kadir Özköse, *a.g.e.*, s.197.

Öğretim alanında İtalyanlar ilk ağızda öğrenilmesi kolay olan dillerinin yayılmasına önem vermişlerdir. Yerli Müslüman halkın eski usul dini mahalle okullarını olduğu gibi bırakmakla birlikte açtıkları karma okullarda kullandıkları ölçü Müslümanları İtalyan kültürünü benimseyecek kadar okutup yazdırmakla beraber onları İtalyanlarla aynı seviyeye getirmemektir. İtalyan okullarına giden kabiliyetli Müslüman çocukları orta sınıflara gelince olgunlaşmış sayılarak çıkartılıyorlardı. İtalyanlar karma İtalyan-Arap okullarında kendilerinin güvenebilecekleri Arap gençlerini yetiştirmeye çalışmış, bunlardan birçoklarını Özel İtalyan vatandaşlığına ve faşist kulüplerine de almışlardır. Bununla beraber İtalyan idaresi bunların sadakatinden daima şüphelenmiştir.⁶⁵

İtalya'nın Libya'daki kolonizasyon teşkilatı iki çeşit sömürme ve işletme şekline dayanıyordu. Bunlardan biri toprağı işlemeğe memur şirketler (Concessione) ve diğeri de doğrudan doğruya devlet tarafından anavatanından getiriler göçmenlerdir (Coluia) . Concessione'ler 25 hektarlık parçalardan kurulmuş çiftliklerdir ve özel sözleşmelerle hükümet tarafından verilmekteydi. Her çiftlik ziraat makineleri ve gerekli malzemeyle donatılmış ve planlı bir sulama sistemi kurulmuştur.⁶⁶

Libya kolonizasyon kurumu göçmen gruplarına birer merkez kurarak burada gereken binaları, depo ve ambarları, bir kilise bir okul ve bir postahane, bir faşist kulübüyaptırmış ve göçmenlere toprak verip tarlalarını merkeze yollarla bağlamışlardır. Ayrıca dağıtılacak topraklar ekime elverişli hale getirilip kanallar açmak suretiyle su ihtiyaçları sağlanmış ve ikamet için gerekli binalar yapılmıştır.

Bütün kolonilerin işleyişi teknik unsurların elinde ve önceden uzmanlar tarafından hazırlanmış uzun vadeli plana bağlıdır. Bu planlı çalışmada Kuzey Afrika bölgesinde bulunması itibariyle Tunus'daki İtalyan kolonilerinin ve uzmanlarının tecrübelerinden faydalanılmıştır.⁶⁷

İtalya'dan göçmenlerin getirilmesi de gelişigüzel olmuş değildi. İtalyan hükümeti başından beri bu işe büyük bir önem vermiş, göçmen ailelerinin eleme yoluyla seçilmesi için çok sıkı kıstaslar tespit olunmuş, 8 ve daha fazla kişiden ibaret olması şart olan bu ailelerin seçimi bazen aylar sürmüştür. Seçilen ailelerin Libya'da gidecekleri yerlerin iklim şartlarına dayanabilecek ve ekim dikim işlerini yapabilecek dinçlik ve kabiliyette olmalarına özen gösterilmiştir. Libya'ya gelip yerleşen göçmenlerin sayısı

⁶⁵ Cela Tevfik Karasapan, *a.g.e.*, s.263.

⁶⁶ Cela Tevfik Karasapan, *a.g.e.*, s.266.

⁶⁷ Karasapan, *a.g.e.*, s.268.

1940 yılında 40. 000 kadarı Berka o geri kalanı Trablus olmak üzere 100. 000 kişiye ulaşmıştır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI DÖNEMİNDE LİBYA

4.1.Savaşın Nedenleri ve İtalya'nın Savaşa Girmesi

İkinci dünya savaşı tüm dünya için ilkinden daha çok yıkıma sebep olan gerek getirdiği ölümler, yaralanmalar, ekonomik kayıplar bir yana hayatta kalanlar için daha büyük bir yıkımın etkisinde bırakmıştır. Dünya nüfusunun yüzde 80'ini oluşturan yaklaşık 60 ülkeden 50 milyon kişi insanlık tarihinin en acımasız dünya savaşında alevlerin içinde yok olup gitmişlerdir.¹ Faşizmin ortak paydasında bazı farklılıklarla birleşen üç devlet Almanya, İtalya ve Uzak Doğuda Japonya yani Mihverler II. Dünya Savaşının yaşanmasında belirleyici olmuşlardır.

II. Dünya savaşının en büyük nedeni emperyalist devletler arasındaki ortadan kaldırılması mümkün olmayan, çıkar çelişkilerinin giderilememiş olmasıdır. Savaşın diğer nedenleri ise; kapitalist devletler arasındaki çıkar çelişkileri, savaş sanayinin gelişmesi ile savaşı hazırlayan sanayi sermayesi, ekonomik ve sosyal yetersizlik içinde sosyal huzursuzlukların artması, Alman Japon faşizminin dünya egemenliği iddiasıdır.²

II. Dünya savaşı 1914- 18 savaşının bir devamı olarak görülmelidir. Birinci Dünya savaşının doğurduğu manevi huzursuzluk, ekonomik karmaşa, politik barbarizmin doğrudan sonucudur. Sonuçta ortaya çıkan felaket Batı Milletleri arasında daha kaçınılmaz olan şiddetli bir çatışma yaratmıştır.³

1940'da İkinci Dünya Savaşı çıktığı sırada Libya müttefiklerin yanında yer almış ve bağımsızlığını sağlamıştır.⁴

İtalya 10 Haziran 1940 yılında Almanya'nın yanında İkinci dünya savaşına girmiştir. İtalya bu savaşa girmekle memleketinin 1871'den sonra sömürge olarak kazandıklarının hepsini tehlikeye sokmuştur. Bu dönemde El-Âdem hava limanında başını uçak pervanesine kaptırarak ölen Mareşal İtalo Balbo yerine, 28 Haziran 1940 da General Graziani Libya Umumi Valisi olmuştur. 1929-33 yıllarındaki yatıştırma hareketlerinin başlıca kahramanı olan Graziani, olan biten kanlı olayları unutarak, Libya halkının sevgisini kazanma hevesine düşmüştür. Senusilerin lideri Es Seyyid es-Senusi

¹ Türkkaya Ataöv, 2. *Dünya Savaşı*, İstanbul, 2008, s.9.

² Sabiha Sertel, II. *Dünya Savaşı Tarihi*, İstanbul, 2010, s.37.

³ William Woodruff, *Modern Dünya Tarihi*, Çev. Hale Vardar- Arda Vardar, İstanbul, 2010, s.293.

⁴ Kenan Akın, *Yeni Libya veya Cemahiriye*, İstanbul, 1978, s.43.

Kahire’de, İtalyanların komşu düşmanları İngilizlerin yanı başındaydı. Senusi Liderinin orada bulunuşu Graziani’yi oldukça rahatsız etmekteydi. Seyyid İdris’ten başka Berka’nın ileri gelenlerinden bazıları ve kabile şeyhleride henüz Mısır’daydı. İtalya’nın harbe girmesiyle bunların İngilizlerle anlaşacaklarını bekleniyordu.⁵

İtalya’nın 10 Haziran 1940 yılında Fransa’ya savaş ilan ederek II. Dünya savaşına girmesi özellikle İngiltere’yi zor duruma soktu. İtalya’nın Akdeniz’deki güçlü donanması sebebiyle Malta ile Süveyş arasındaki bağlantı kesildi. Ayrıca, Cezayir ve Tunus’un Vichly Hükümetinin elinde bulunması da Cebelitarık ile Malta arasındaki bağlantıyı tehlikeye sokmuştur. Daha önemlisi İtalya’nın Libya’dan, Mısır’ı almak üzere harekete geçmesiydi ki, bu şartlar içinde İngiltere’nin Cebelitarık- Malta- Süveyş- Aden stratejik yolu tehlikeye giriyordu.⁶

Habeşistan’ın İtalya’nın elinde bulunması sebebiyle Libya’nın coğrafi ve stratejik durumu çok önemli rol oynamıştır. Savaş öncesinde İtalya’nın Habeşistan’da yüz otuz bin Libya’da ise yüz altmış bin kişilik hazır kuvveti bulunuyordu. İngilizlerin Arap ve Mısırlı halk arasında savaşacak yüz bin kişilik kuvveti bulunuyordu. Fakat İtalya’nın bu güçle orantılı bir cesaret gösterememesi İngilizlerin Habeşistan’daki yurtseverleri de iyi örgütlemesi başta olmak üzere birçok sebepten ötürü Libya’yı ele geçirmeye başlamışlardır.⁷

İtalya harbin bitmek üzere olduğuna inandığı için Almanya’ya askeri yardımda bulunmadan harbin bitmesini istemeyerek harbe girmiştir. İtalya’ya göre Fransa’nın işi biter bitmez, esasen iyi bir vaziyette olmayan İngiltere’ye karşı kati bir hareket vuku bulacak ve İngiltere de bu harekete dayanamayacaktı. İngiltere’nin Mısır’a girmesi kolay olacaktı. Mısır’a girmek bütün Arap memleketlerini ve hatta Afrika’nın bütün kaynaklarını İtalya’nın emrine amade kılardı ve İtalya Akdeniz’e hakim olarak bütün memleketleri himayesine alarak Roma imparatorluğunu kurmuş olacaktı. İtalya’nın 10 Haziran’da harbe iştirakinden sonra Fransa Almanya’ya teslim olmuş 15 Haziran’da Almanya-Fransa mütarekesi imzalanmıştır.⁸

İtalya harp ganimetlerinden geniş bir hisse temin etmek için harbe girmiştir. Fakat harp felaketleriyle karşılaşmış, kazanç yerine büyük kayıplara uğramıştır.⁹

⁵ Cela Tevfik Karasapan, *a.g.e*, s.279.

⁶ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Ankara, 1983, s.369- 370.

⁷ Nurettin Ceviz, *Tarihten Günümüze Libya, Ortadoğu Analiz*, C.3, S.27, Ankara, 2011, s.86.

⁸ Cumhuriyet Gazetesi, 1 İkincikânun, 1941, s.5.

⁹ Cumhuriyet Gazetesi, 1 İkincikânun, 1941, s.5.

4.2.II. Dünya Savaşı Döneminde Libya

9 Ağustos 1940'da, İtalya'nın harbe girmesinden sonra, Kahire'de yapılan bir toplantıda Batı çölünde İngiliz ordusuyla işbirliğinde bulunmak üzere bir Libya kıtası teşkiline karar verilmiştir. İlk önce İngiliz-Arap kuvvetleri, sonradan Libya Arap Kuvveti adıyla kurulan bu birliğe Mısır'a sığınmış olan Senusi kabileleri ve İtalyanlardan alınan esirler arasındaki Libyalılardan gönüllü olanlar verilmiş ve böylece 5 tabur ve 1 ikmâl bölüğünden ibaret bir kuvvet meydana gelmiştir. Bunların eğilimleri daha ziyade İngiliz birliklerine yardımcı olacak, akın ve sabotaj hareketlerinde kullanılmalarını mümkün kılacak şekilde olmuş, subay kadroları Irak, Filistin ve diğer İngiliz hâkimiyet ya da nüfuzu altındaki ülkelerde tecrübe görmüş İngilizlerden ve oralarda yetişmiş olan İngilizlerin güvenebildikleri Araplardan oluşturulmuştur.¹⁰

Bu küçük Libya ordusu kendi sancağı altında ve Libya'nın müstakbel Emiri İdris es Senusi namına muharebelere katılmış ve İngilizlerin iki defa Bingazi'ye kadar ilerleyerek bu bölgeyi işgallerinde vazife almış, iki taburu 1941'de Tobruk'un İngilizler tarafından müdafaasında bulunmuştur. İtalyanlara itaat etmiş görünen Sirenayka'daki kabileler de bu harekete kayıtsız kalmışlar, İngiliz-Libya kuvvetlerine kılavuzluk, ajanlık yapmışlar, İngilizlerle Alman ve İtalyanlar arasında cereyan eden ileri geri hareketlerinde İngiliz esirlerinin kaçırılmasında, çöllerde yollarını şaşırان İngiliz birliklerine yol göstermekte yardım etmişler ve İtalyan kumandanlığının şiddetli tepkilerine neden olmuşlardır.

Alman ve İtalyan resmi tebliğleri vechiyle Libya'da Alman kıtalarının bulunuşu, Londra'da çok büyük alaka uyandırmıştır. Fakat Londra'da bu hususta henüz hiçbir haber veya tafsilat mevcut değildir. İtalyan ve Alman tebliğleri ise, Alman müdahalesinin ehemmiyeti ve neticeleri ile manası hakkında tam bir fikir edinilmesine mani olacağı mübayanet göstermektedir.¹¹

İtalya Libya'da 200.000 kişilik bir kuvvet toplamıştı. Hâlbuki İngiltere'nin Mısır'daki teçhizatı noksan kuvvetleri ise bundan çok daha zayıftı. İtalyan kuvvetleri Mısır'a karşı 13 Eylül 1940'da taarruza geçti. 60-70 millik bir ilerlemeden sonra, 16 Eylül'de Mısır toprakları içinde bulunan Sidi-Barrani'yi ele geçirdiler. Bundan sonra iki aykadar bu cephede savaş olmadı. Mısır'daki İngiliz kuvvetleri bu arada takviye alarak durumunu düzelttikten sonra 8 Aralık'ta karşı taarruza geçtiler. İtalyanlar bu taarruza

¹⁰ Cela Tevfik Karasapan, *a.g.e.*, s.279.

¹¹ Vatan Gazetesi, 27 Aralık 1941.

dayanamayıp geri çekilmeye başladılar. İngilizler iki ayda 400 km ilerleyip, 1941 Şubat ayında Bingazi'ye girdiler.¹² İtalyanlar 130.000 esir vermişler ve 400 tank bırakmışlardır. İtalya'nın bu hezimetini karşısında, 1941 Şubatı'nın sonundan itibaren Almanya da Kuzey Afrika savaşlarına katılmıştır. Durum tekrar İngiltere'nin aleyhine dönüşmüştür.

1941 tarihli Cumhuriyet Gazetesi harbin seyrini şu şekilde vermektedir: Çörçil 80.000 esir alındığını, 8-9 İtalyan Tümeninin tasfiye edildiğini İngiliz zayıfatının çok az olduğunu belirtmiştir. İngilizler çok ucuz zaferler kazanmışlardır. Bunun sebepleri ise şöyledir; İngiliz taarruzlarının çok iyi tertip edilmiş olması, İngilizlerin motorlu ve zırhlı birliklerinin sayıca üstün olması, İtalyanların kötü sevk ve idaresi, İngiliz hava kuvvetlerinin bütün harekâta hava üstünlüğünü temin etmeleri, İtalyan ordusunun maneviyat eksikliği, 1911'den 1932'ye kadar mukavemet eden yerli halkın ve bilhassa Senusilerin İtalyanlara düşman ve İngilizlerle beraber olmasıdır. Tobruk'ta iki fırka olduğu söylenen İtalyan kuvvetleri teslim oldukları gün, Mareşal Graziani ordusunun malzeme ve insan zayıfatı daha da artmıştır. Tasfiye edilen 8-9 tümen 10-11 tümeni bulmuştur ki buda Graziani ordusunun yarısı demektir. Tobruk ve Derne İngilizler tarafından tekrar bombalanmıştır.¹³

İkinci Dünya Harbinde Libya'nın coğrafi ve stratejik bakımdan durumu, Habeşistan'ın da tamamıyla İtalya'nın elinde olmasının işi ağırlaştırmasıyla, çok hayati bir rol oynamıştır. İtalya'nın harp arifesinde Habeşistan'da 130.000 ve Libya'da 160.000 kişilik seferber kuvvetleri bulunmakta ve İtalyanların harbe girdikleri 28 Haziran 1940 tarihinden bu yana 3 aydan az zamanda, Eylül 1940 da İtalyan kuvvetleri Mısır'a 1920 kilometre derinliğinde sarkmış bulunmaktaydı. Fransa'nın Almanlarla mütareke yapması ve Suriye ve Lübnan'daki kuvvetlerin Vişi'ye tabi olmayı iltizam etmesiyle durumları son derece hassas bir safhaya giren İngilizlerin ise, kendilerine düşman olan Arap ve Mısırlı halk arasındaharbe girecek 1000.000 kadar kuvvet vardı. Bu nedenle İtalyan kuvvetleri sayıları ve var olan süratli kruvazör ve muhripleriyle harekete geçmiş olsalardı Kahire'yi ele geçirebilir ve Süveyş kanalını kontrol altına alabilirlerdi.¹⁴

İtalya'nın başarısızlıkları devam etmiştir. Tobruk'tan sonra 30.000 esirle Bardia, 6 Şubat 1941'de de Bingazi İngiltere'nin eline geçmiştir. İtalyan'lar Habeşistan'da,

¹² Fahir Armaoğlu, *a.g.e*, s.370.

¹³ Cumhuriyet, 19 İkincikânun 1941, , s.5.

¹⁴ Cela Tevfik Karasapan, *a.g.e*, s. 280.

Somali’de, Eritre’den çekilmişler ve yenilgilerini saklamamışlardır. Almanya müşkülât içinde bulunan müttefikine artık yardım etme zamanının geldiğini anlayarak, General Rommel komutası altında Afrika Korunu Libya’ya göndererek cepheye sokmuştur.¹⁵ 1943 yılı Ocağında İngilizlerin Mısır ordusu Trablusgarp’ı almıştır.¹⁶

Fransa Almanya karşısında mağlup olmaya başladığı zaman, İtalya epey mühim Fransız kuvvetlerini Alp hududuna bağlamıştır. Bu defa da Tunus’taki Fransızlar, aynı şeyi İtalyanlara yapmışlardır. Bingazi’de İtalyan orduları mağlup olurken, Tunus hududundaki İtalyan tümenleri buradan bir taarruza uğramak endişesiyle İngilizlere karşı sevk edilememiştir. Fakat bu Graziani’nin hatasıdır. Çünkü mağlup Fransa’nın Tunus’tan Trablusgarp’a karşı bir harekâta kalkışması ihtimali yok gibiydi. İtalyan kuvvetleri kabiliyetsiz bir kumandan elinde sahil boyundaki müstahkem mevkillerin cazibesine kapılmış ve bu kapanlara girmiştir. İngilizler pek az zayiata uğratmalarına karşın İtalya çok fazla zayıat vermiştir. Tobruk’ta 25.000’den fazla esire ve birçok ölü ile yaralıya mal olan harekât esnasında Avustralyalıların zayıatı 300 ölü ve yaralıdan ibaret kalmıştır. Libya müstahkem mevkilleri İngilizleri zayiata uğratmadığı gibi onlara vakitte kaybettirememiştir. Derne’deki duruma gelince, Derne’nin doğusundaki hava üssü İngilizlerin eline geçmiştir. İtalya sömürge imparatorluğunu kaybetmesini İtalya halkına nasıl anlatacağını düşünmeye başlamıştır.¹⁷

Daimi istihkâmlarla tahkim edilmiş bir kale olmayan Derne, sahra usulüne göre tahkim edilmemiştir ve müdafaa edecek asker kalmadığı için İngilizlerle yapılan iki çarpışmadan sonra düşmüştür. İtalyanlar Derne’ye kapanıp 25.000 esir daha vermemek için ilk defa doğru bir harekette bulunmuşlardır.¹⁸

İngiliz ordusu 23 Ekim 1942’de İskenderiye’den çok uzak olmayan El-Alameyin’den giriştikleri kesin sonuçlu bir hareket taarruzuyla Sollum, Tobruk, Bomba, Zaviye ve Zuvare’de boşyere tutunmaya çalışan son Alman kuvvetlerini de yenerek Libya’yı ele geçirmişlerdir. İngiliz kuvvetleri daha çok Libya’nın kıyı bölgelerini kaplayan bu hareketleri yaparken, Orta Afrika’da Çad gölü dolaylarında General Jacques Leclerc’in kumandasında toplanan De Gaul’cü hür Fransız kuvvetleri de izleri kaybolmuş kervan yollarından cebrî yürüyüşleriyle Fizan üzerine ilerlemişler, Murzuk’u zapt edip İtalyan garnizonunu esir etmişler ve Montgomery ordusuyla irtibat

¹⁵ Lucien Maulvault, *İkinci Dünya Savaşı Özeti*, Çev. Nazım Erten, İstanbul, 1947, s.26-27.

¹⁶ Lucien Maulvault, *a.g.e.*, s.63.

¹⁷ Cumhuriyet Gazetesi, 30 İkincikânun, 1941, s.5.

¹⁸ Cumhuriyet Gazetesi, 31 İkincikânun, 1941, s.6.

sağlamışlardır. Bundan sonra bütün Kuzey Afrika'nın, Tunus, Cezayir ve Fas'ın işgal edilmesi de Amerikan-İngiliz-Fransız kuvvetlerinin kombine hareketleriyle çok geçmeden gerçekleşmiştir.¹⁹

Libya gönüllü birliğinin teşkili sırasında İngiliz Hariciye Nazırı Eden 8 Ocak 1940 tarihinde Avam Karasında Libya Araplarının bundan böyle İtalyan egemenliği altında bırakılmayacağını açıklamak suretiyle Libya'nın milli hareketini siyasi bir demeç ve bir taahhülle de desteklemiştir.

1941'de Atlantik Paktında Churchill ve Roosevelt tarafından beyan edilen ilkeler herkese hür irade ve özerklik vaadiyle, Afrika'daki Avrupa sömürgeciliğinin sonunu müjdelemiştir. II. Dünya savaşı ilerledikçe yerel direniş hareketlerinden özerklik elde etmeye kararlı yeni bir siyahi lider kuşağı doğdu. Afrika sömürgeciliğinin sona ermesi İtalyanların Libya'dan sürüldüğü 1940'lı yıllarda başlamıştır.²⁰

Amerikan savaş üretimi, 1942 yılında sel gibi akmaya başlamıştır. Bunun sonucunda Japonların kazandıkları ilk zaferler durdurulmaya başlamıştır. Pasifikte ve Asya'da az çok kararlı bir cephe oluştu. 1942 Kasımında Kuzey Afrika'da ilk İngiliz-Amerikan (Anglo- Amerikan) karşı saldırısı başlatıldı. Bir sonraki yıl Mayıs 1943'de Almanlar ve İtalyanlar Kuzey Afrika'dan sökülüp çıkarıldı. Bunun üzerine İngiliz-Amerikan birlikleri önce Sicilya'ya sonrada Güney İtalya'ya çıktı. Bunun bir sonucu olarak Temmuz 1943'de Mussolini iktidardan düştü. İtalyan Hükümeti resmen savaştan çekildi. İtalya, Avrupa'da çarpışmalar sona erene kadar bir savaş alanı olarak kaldı.²¹

Bingazi şehri II. Dünya savaşı sırasında Almanlar ve İngilizler arasında beş defa el değiştirmiş ve önemli ölçüde tahribata uğramıştır.²²

İtalyan ve Alman kuvvetlerinin kesin yenilgilere uğrayarak, Libya'yı daha sonra da Tunus ve Fas'la birlikte bütün Kuzey Afrika'yı boşaltıp gitmelerinden sonra Berka ve Trablusgarp bölgeleri İngilizlerin ve Fizan'da Orta Afrika Fransız sömürgelerinden ilerleyen Fransızların İşgal bölgelerine girmişti. 1943 yılında Seyyid İdris es-Senusi'nin Bingazi'ye halkın coşkulu gösterileri içinde girmesi de gerçekleşmiştir. Fakat Berka'nın Libya'nın istiklal ve hürriyet sembolü olan Emir İdris'in idaresine bırakılması eski İtalyan kolonilerinin kaderini tayin edecek olan olayların gelişmesi neticesinde olabilmış ve 1949 Haziran ayında İngiliz askeri idaresi Emiri, Libya'nın geleceğini

¹⁹ Cela Tevfik Karasapan, *a.g.e*, s.281.

²⁰ William Woodruff, *Modern Dünya Tarihi*, Çev. Hale Vardar- Arda Vardar, İstanbul, 2010, s.328.

²¹ William H. McNeill, *Dünya Tarihi*, Çev. Alaeddin Şenel, İstanbul, 2008, s. 711.

²² Sırrı Erinç, *a.g.m*, s.182.

ilzam etmemek ve sırf dahili idare yetkilerini haiz olmak üzere, bir Berka Hükümeti teşkiline davet etmiştir. Seyyid İdris es-Senusi daveti kabul ederek 18 Eylül 1949 da bir anayasa oluşturmuş ve sivil İtalyan kolonisinin tamamıyla çekildiği bütün Sireneyka, yani eski Bingazi Müstakil Sancağı bölgesinde umumi seçimler yapılarak mahalli bir meclis toplanmıştır.²³

Mussolini İtalya'sının büyük baskılarına maruz kalan Libya, 1943'te müttefik kuvvetlerin İtalyanları bu topraklardan çıkarması neticesinde yeni sömürge idareleriyle tanışmıştır. Trablus ve Bingazi bölgeleri İngilizlerin eline geçerken, Fizan bölgesi de Fransızlara bırakılmıştır.

II. Dünya savaşı sırasında, İtalyan sömürge yönetimi, 23 Ocak 1943 tarihinde İngiliz birliklerinin Libya'ya girmesiyle sona ermiştir. Bu dönemde ise İngiltere, Bingazi ve Trablusgarp'ı, Fransa Fizan'ı işgal ederken Tripoli yakınlarında ise Wheelus Field isimli Amerikan askeri üssü kurulmuştur. Böylece bölgeler arasındaki ayrışma bu dönemde de devam etmiştir.²⁴

Büyük Britanya Başvekili Winston Churchill'in harp sonundaki yeni dünya düzeninin esaslarını ilan eden meşhur Atlantik Şartının ikinci fıkrası bütün milletler için yani kendi kaderlerini kendilerinin tayin etmesi hakkını ortaya koymuştu. Şartın diğer prensipler arasında Libya'ninkini de ilgilendiren bu and 1 Ocak 1942'de yaptıkları müşterek beyanatla faşist devletlere karşı çarpışan bütün milletler tarafından da benimsenmiş ve 1943'de müttefik devletler arasında yapılan Moskova konferansında bütün bu prensiplerin gerçekleştirilmesi zaferden sonra eski Akvam Cemiyeti yerine geçecek milletler arası kurumun meydana getirilmesi kararıyla teyit olunmuştur.²⁵

Hitler Almanya'sının yenileceğinin artık bütün belirtileriyle anlaşılmasından sonra 1944 sonbaharında Birleşik Amerika'da Washington bölgesinde Dumberton-Oaks toplantısında gelecekte dünya barışını sağlayacak ve koruyacak yeni milletler arası teşkilatının ana çatısı tasarlanmış, nihayet Hitler Almanya'sının yıkılışı arasında, Nisan-Haziran 1945'de San Francisco'da toplanan meşhur konferans Birleşmiş Milletler Teşkilatını 26 Haziranda toplantıya katılan bütün devletlerin temsilcilerinin imzasıyla meydana getirmişti. 1945'te Hitler Almanya'sı teslim olmuş Japonya'da iki büyük şehrinin üzerinde patlayan Amerikan atom bombalarından sonra aynı şekilde 14

²³ Cela Tevfik Karasapan, *a.g.e*, s.281.

²⁴ Nebahat Tanrıverdi Yaşar, "Libya'da Trablus-Bingazi-Fizan Üçgeninde Federalizm Tartışması", *Ortadoğu Analiz*, C.5, S.60, Ankara, 2013, s.93.

²⁵ Cela Karasapan, *a.g.e*, s.282.

Ağustos 1945'te yenilgiyi kabule mecbur olmuştur.²⁶ Savaş sonrasında Libya'nın kaderi de mağlup İtalya'nın Afrika'daki kolonilerinin sonuçları hakkında alınacak karara, yeni Libya ile yapılacak barış antlaşmasına bağlı bırakılmıştır.

Harbin artık Hitler- Mussolini mihveri için kaybedileceğinin anlaşılmasına başlandığı 1943 yılında Mandat ve sömürgelerin kaderi hakkında Birleşik Amerika'da ilgiler belirmiş ve meşhur Carnegie enstitüsünün ortaya çıkardığı “ Barış teşkilatını tetkik komisyonu” bu maddeyi ele almış, Beyaz Saray bu komisyonun incelemelerini benimseyerek Afrika kıtasında bir geziden dönen Cumhurbaşkanı Yardımcısı Wendel Wilki ağzından Afrika Devletleri için hürriyet, sömürge sisteminin kaldırılması anlamına gelen formülünü dünyaya duyurmuştur. 1943 Eylül'ünde Amerika Hariciye Nazırı Cordel Hull “ Hür milletler kendi idarelerindeki hürriyete susamış halk yığınlarına karşı sorumluluk taşırlar, Mandat, himaye ya da diğer sistemlerle bu yığınlara bağlı olan milletler onlara manevi ve maddi gelişmelerinde yardım etmeye, onları kendi kendilerini idare etmeye hazırlamaya ve hürriyete doğru olan gayretlerini teşvik etmeye borçludurlar” demekle sömürge sahibi devletlere harpten sonra gidilecek yolu göstermiştir.²⁷

Eski İtalyan sömürge topraklarını askeri işgal altında bulunduran Büyük Britanya hükümeti 1945'de Libya hakkında Birleşik Amerika Devletlerine Bevin'le İtalyan Hariciye Nazırı Kont Sforza arasındaki prensip antlaşmasından mülhem olarak Doğu Sirenayka Hudutlarında Senusiler ve Mısır lehine geniş tashihler yapılmak suretiyle Batı Sireneyka'nın ve Trablus Bölgesinin İtalya'nın vesayeti altına bırakılmasını teklif etmiştir. Bundan sonra Postdam görüşmesinde Stalin vesayet işinin görüşülmesini teklif ederek, Sovyetler Birliğinin mağlup devletlere ait sömürgelerden bazılarını almak istediğini açıklamış, buna derhal mukabele eden Churchil Akdeniz statüsünde husule gelecek herhangi bir değişikliğin büyük bir dikkatle ele alınması gerektiğini ileri sürmüştür. Araya giren Amerikan Cumhur Başkanı Trumann meselenin barış hazırlıklarını yapacak Hariciye Nazırları konseyine havalesini teklif etmekle fırtınayı geçiştirmiştir. Fransa, Rus isteğini desteklemiş ve buna karşılık Fizan'ın kendi hükmü altındaki Cezayir'e ilhakını isteyecek kadar gaflet göstermiştir.

Meselenin Londra'da toplanacak Hariciye Nazırları konferansı gündemine sokulması sırasında İtalyan Hariciye Nazırı De Gasperi, Amerikan Hariciye Nazırı Mr.

²⁶ Cela Tevfik Karasapan, *a.g.e.*, s.283.

²⁷ Cela Tevfik Karasapan, *a.g.e.*, s.286.

Byrnes 22 Ağustos 1945 tarihli bir mektup göndererek, bunda İtalya'nın Trablusgarp, Batı Sireneyka ve Eritre üzerindeki egemenliğinin ipkasını istemekle beraber Doğu Sireneyka'da stratejik bölgeler ayrılmasına da razı olacağını bildirmiştir.²⁸

Eylül ayında toplanan Londra konferansında görüş ayrılıkları vardı. Büyük Britanya adına Mr. Bevin İtalya'nın bütün Afrika sömürgelerinden feragat etmesini istemiştir. Fransa adına Mr. Bidault Faşizm'den önceki bütün sömürgelerin vesayetinin İtalya'ya verilmesini teklif etmiş, Sovyet Rusya adına yoldaş Molotof da bütün İtalyan kolonilerinin ayrı ayrı devletlerin vesayetlerine verilmesine taraftar olduğunu bildirmiştir. Bu esasa göre Rusya Trablusgarp idaresinin kendilerine bırakılmasını istemekteydi. Sonunda Amerikan Hariciye Nazırı Mr. Byrnes tafsilatlı bir projeyle on yıl sonra istiklale kavuşturulmak üzere Libya'nın başında Birleşmiş Milletler Güvenlik konseyince tayin olunacak bir idarecinin bulunacağı bir vesayet halinde idare edilmesi fikrini ortaya atmıştır. Bu projeye göre biri İngiliz, biri Amerikan, biri Rus, biri Fransız, biri İtalyan ve biri de yerli olmak üzere 6 kişilik bir danışma kurulu yardımda bulunacaktı.

Devletler arasında kendini gösteren bu derin görüş ayrılıkları Londra Konferansı müzakerelerinin uzamasına neden olmuştur. Sonunda neşredilen resmi tebliğde; "Diğer murahhas heyetlerinin de görüşleri ihmal edilmeksizin Amerikan projesi hesaba katılarak girişilen derin incelemelerden sonra meselenin çözülmesi yolundaki çalışmalarda müşterek bir esas tespit edildiği ve İtalyan kolonilerinin tek bir idareye tevdiinden ziyade milletler arası bir plan dairesinde bir hal şekline bağlanmasına karar verildiği" bildirilmiştir.

II. Dünya Harbi içinde İngilizlerin Kuzey Afrika'daki savaşlar sırasında İtalyanları yerli kuvvetlerden de yardım almak suretiyle mağlup etmeleri üzerine, 1942'den itibaren İtalyan işgal kuvvetlerinin yerini İngiliz kıt'aları, Bingazi ve Trablusgarp eyaletlerinde ve Fransız kıt'aları Fizan'da aldılar.²⁹

Harbin bitmesine müteakip dört büyük devlet, Libya'da "himaye idaresi" tesisi için bir plan ve proje hazırladıysa da aynı ülkeler bu defa 1948 yılında Libya halkının self-goverment hakkını kullanacak kapasitede olmadığı neticesine vardılar. Uzun süren mücadele ve müzakerelerden sonra Birleşmiş Milletler Teşkilatı tarafından 1952'den itibaren Libya'nın istiklalinin tanınacağına ve o zamana kadar mahallinde çalışmak

²⁸ Cela Tevfik Karasapan, *a.g.e.*, s.288.

²⁹ Salih Tuğ, *İslam Ülkelerinde Anayasa Hareketleri*, İstanbul, 1969, s.325

üzere Birleşmiş Milletler Teşkilatının buraya görevlendirilmesi, bir anayasalı idareyi kavrayabilmesi ve temsili müesseselerin işleyişini kurulacak müstakil Libya içinde devam ettirecek şekilde halkın yetiştirilmesi ve yeni şartlara alıştırılması için alınacak tedbirlere nezaret edecekti.³⁰

II. Dünya savaşı döneminde Afrika'daki çatışmaların büyük kısmı Libya'da olmuştur. Ülke toprakları harap olmuş, halk büyük sıkıntılar çekmiştir. 1943'te İtalyan-Alman kuvvetleri tamamen yenilip, Libya'dan çıkınca İtalyan göçmenleri de bölgeden kaçmıştır. Barış antlaşmaları imzalanıncaya kadar Trablusgarp ve Bingazi İngiliz, Fizan Fransız askeri idaresine bırakılmıştır.³¹

II. Dünya savaşından sonra İtalya'nın eski sömürgesi olan Libya, İngilizler ve Fransızlar tarafından idare edilmiştir. 2 Ocak 1952'de Libya bağımsız bir meşruti monarşi olmuştur.

³⁰ Salih Tuğ, *a.g.e*, s.325.

³¹ Orhan Koloğlu, " Libya'da İtalyan İşgal Dönemi", *DİA*, C.27, Ankara, 2003, s.182.

BEŞİNCİ BÖLÜM

5.LİBYA'DA EKONOMİK HAYAT VE KÜLTÜREL DURUM

5.1.Eğitim Öğretim

19. yüzyılın ikinci Libya vilayetinde ekonomik durum zayıftı. Geniş bir coğrafyaya yayılmış olan nüfusa hizmetlerin götürülmesi kolay değildi. Ayrıca bölgede siyasi istikrarsızlıkların ardı arkası kesilmiyordu. Bu durum, insanların o yüzyılın şartlarında eğitim ve kültür hayatlarına önemli sınırlamalar getiriyordu.

O dönemde kültürel faaliyetlerin yapıldığı en önemli kurumlar camiler, mescitler, zaviyeler ve tekkelerdi. Zaviyeler Libya'da 12. yüzyıldan beri bulunmaktaydı. O dönemde kurulan bazı meşhur zaviyeler şunlardır: Zaviyetu Evladi Sina, Zaviyetu Evlad-i Suheyl, Zaviyetu Ebi Madi, Zaviyetu's Şeyh 'Abdusselam el-Esmer, Zaviyetu'l-'Alim. Bir eğitim kurumu olarak bunların bir devamı niteliğinde 1843'de Zaviyetu'l- Beyda' kurulmuştur.¹

Libya'da tarih boyunca Maliki âlimleri Trablus şehir ve çevresindeki yerlerde bulunan medreselerde, İbazi âlimleri ise İbaziliğin Kuzey Afrika'daki başlıca merkezlerinden Cebelinefuse'de eğitim görmüşlerdir. Endülüsün düşmesinden sonra Libya'ya göç eden Müslümanlar arasındaki âlimlerin bölgenin bir ilim merkezi olmasına büyük katkıları olmuştur.²

Misrate şehrindeki medreselerde ve zaviyelerde çok sayıda âlim yetişmiştir. Mağribli âlimler hac seferleri sırasında Şeyh Ahmet Zerruk Medresesi, Abdullah el-Mahcub Medresesi gibi önemli ilim kurumlarına uğrayarak ders vermişlerdir.

Genellikle zaviyelerde öğrenciler Kuran-ı Kerim, tefsir, hadis, fıkıh, siyer, Arapça gibi temel dini bilimleri öğrendikleri gibi zaviyedeki eğitim kadrosuna göre bazılarında tasavvuf, edebiyat ve tarih de öğretilirdi. Bazılarında, fiziki ortam müsaitse, uzak bölgelerden gelen öğrenciler de kabul edilirdi. Osmanlı devleti zaviyeleri her türlü vergiden muaf tutmuştur.³

Zaviyeleri bölge halkı kuruyor ve bünyesinde çok sayıda vakıf malları bulunuyordu. Vakfedilmiş çok sayıda canlı hayvan ve arazilerin gelirleri zaviyeye aitti.

¹ Nurettin Ceviz, *Modern Libya Edebiyatı*, Ankara, 2005, s. 34.

² Ahmet Kavas, " Libya'da ilmi hayat, Eğitim ve Öğretim", *DİA*, C.27, Ankara, 2003, s. 184- 185.

³ Nurettin Ceviz, *a.g.e*, s. 34.

Bu gelirleri takip eden tahsildarlarda vardı. Zaviyeler sürekli kendini yenileme çabası içinde olan, ülkeyi hatta ülkenin dışında olup bitenleri izleyen bir kuruluşlardır. Zaviyelerin yönetimi çoğu zaman babadan oğlageçmekle beraber, yönetimi ele alacak kişi eğitimin ileri aşamalarında mutlaka o bölgenin dışında başka zaviyelere bilgi ve görgüsünü arttırmak üzere gönderilir, döndüğünde kendi zaviyesine katkıda bulunması sağlanırdı.⁴

Ayrıca zaviyeler toplumla devlet yönetimi arasında bir nevi hukuk kurumu görevi görerek asayişin teminine katkıda bulunuyordu. Bu yönden devlet yönetimi de onları teşvik ediyor ve vergiden muaf tutuyor ve yayınladığı fermanlarla onları koruma altına alıyordu.⁵

Osmanlı idaresinin kuruluşundan İtalyan işgaline kadar bölgede birçok medrese açılmıştır. Trablusgarp'ın 1835'de İstanbul'a tekrar bağlanmasıyla birlikte eğitim faaliyetlerine daha fazla ilgi gösterilmeye başlanmıştır. Trablus'a İ'dadi-i mülki, erkek ve kız öğrenciler için ilkokul ve rüşdiye, Maarif Nezaretine bağlı Mekteb-i İrfan, Seydi Mısri'de Ziraat Mektebi ve darulmuallimin bu dönemde açıldı. Ülkede gazetecilik de bu dönemde başladı. Ülkede biri Türkçe diğerleri Arapça olmak üzere toplam sekiz gazete ve haftalık dergi neşredilmiştir.⁶

Libya'da önemli bir yere sahip diğer kurum ise Senusi zaviyeleridir. Senusiler ilk zaviyelerini Hicaz'da kurmuşlardır. Daha sonra zamanla Trablusgarp, Bingazi ve Fizan bölgelerinde de zaviyeler kurulmaya başlandı.⁷

Trablusgarp'taki Senusi zaviyelerinden bazıları şunlardır; Ghadamis, Draj, Beni Walid, al- Tabaqa, Masallata, Sirt'dir. Bingazi'deki Senusi zaviyeleri ise Bishara, al-Asqafa, Banghazi, Taukra, Marada, al-Khatt'dır. Fizan'da bulunan Senusi zaviyeleri; al Fuqha, Zuila, Ghath'dir.⁸

Senusi hanedanı olarak bilinen aile, Kuzey ve Orta Afrika'da yaygın olan Suni-Maliki Senusi tarikatını kurmuş ve şeyhliğini yapmış olan ailedir. 1859'da yirmi iki, 1884'de yüz zaviyeleri vardı.⁹

⁴ Nurettin Ceviz, *a.g.e*, s. 39.

⁵ Nurettin Ceviz, *a.g.e*, s.40.

⁶ Ahmet Kavas, *a.g.m*, s. 185.

⁷ Nurettin Ceviz, *a.g.e*, s. 39.

⁸ Tufan Turan, Esin Tüylü Turan, "Libya'nın Tarihi Gelişimi İçerisinde Senusilik, Türk- Senusi ve Türkiye- Libya İlişkileri" , *Uluslar arası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 4, S. 19, İstanbul, 2011, s. 195.

⁹ Nurettin Ceviz, *a.g.e*, s. 40.

Bu zaviyelerin Hicaz'dan itibaren amacı, Müslümanların içinde bulunduğu meselelere çözümler bulmaktır. Bu amaca yönelik çalışmalar Osmanlı yönetiminin bilgisi dahilinde gerçekleştirilmiştir.¹⁰

Mağrib'de ilmin intişarı kapsamında zaviyelerin büyük yeri vardır. Bu zaviyeler, ekonomik gelir düzeyleri düşük insanların hamiliğini ve tasavvufî düşüncenin temsilciğini yaptıkları kadar, ilmin ve ilim erbabının da hamiliğini gerçekleştirmişlerdir. “Dinî eğitim kurumları ve ziyafet veren aşevleri” olarak tanınan Mağrib zaviyeleri, fitne ve kargaşa dönemlerinde, ulemanın da sığınağı olmuştur. İlim erbabına sakin ve rahat bir ortam hazırlayan zaviyeler, aynı zamanda eğitim faaliyetlerini koordine etmiş ve her taraftan gelen ilim taliplerin kabul edip yetiştirmişlerdir.¹¹

Senusi zaviyeleri, teorik ve pratik ilimlerin verildiği birer merkez olmalarının yanı sıra insanları kötü davranışlardan uzaklaştıracak ve iyi davranış sahibi kılacak ruhsal eğitimlerine de önem veriyordu. İslam dininin çalışmayı emretmesinden hareketle, zaviyeye eğitim için gelenler zaman zaman ziraat ve zanaat işlerinde de çalıştırılıyordu.¹²

Libya'da ilk matbaa 1864'te kuruldu.¹³ Sanayi matbaası ile Vilayet matbaası da bu dönemde kuruldu.¹⁴ Şiir ve öykülerin okuyucularıyla buluşması için en önemli vasıta önce gazeteler, bir müddet sonrada dergiler olmuştur.¹⁵ Trablus'ta biri Türkçe diğerleri Arapça olmak üzere toplam sekiz gazete neşredilmiştir.¹⁶

Bu gazetelerden Trablus el-Garb (1869- 1911) ve Salhane (1869) Sultan II. Abdülaziz Han'ın emriyle kurulmuştur.¹⁷

1908'de ilan edilen meşrutiyetin etkilerinden biride, ilk defa Libya gazetelerinde şiirlere yer verilmesi olmuştur. Trablus el- Garb gazetesi yönetimin etkisinde yayınlandığı için ancak sosyal konularla ilgili makalelere ve ilanlara daha çok yer ayırıyordu. Meşrutiyetin ilanından sonraki özgürlük ortamının etkisiyle özel gazeteler yayımlanmaya başlandı. Şiire en geniş yer verilmesi bu gazeteler aracılığıyla oldu.¹⁸

¹⁰ Nurettin Ceviz, *a.g.e*, s.39.

¹¹ Kadir Özköse, “ Ahmed Zerruk, Hayatı ve Tasavvufî Düşüncesi”, *Cumhuriyet Üniversitesi Dergisi*, C.XII, S.2, Sivas, 2008,s. 143.

¹² Nurettin Ceviz, *Modern Libya Edebiyatı*, Ankara, 2005, s. 41.

¹³ Nurettin Ceviz, *a.g.e*, s.42.

¹⁴ Ahmet Kavas, “ Libya'da ilmi hayat, Eğitim ve Öğretim”, *DİA*, C.27, Ankara, 2003, s. 185.

¹⁵ Nurettin Ceviz, *a.g.e*, s.42.

¹⁶ Ahmet Kavas, *a.g.m*, s. 185.

¹⁷ Nurettin Ceviz, *a.g.e*, 2005, s. 44.

¹⁸ Nurettin Ceviz, *a.g.e*, s. 53.

Libya gibi nüfusun az olduğu bir coğrafyada mersiyeler de şiirler arasında önemli yer tutuyordu. Bu dönemde yazılan mersiyeler, ya şairin vefat eden tanınmış biri ya da bilgin içindi. Gazeteler aracılığıyla diğer Arap ülkelerinde vefat edenlerin haberleri de çabuk ulaştığından, oralarda vefat eden tanınmış kimseler içinde mersiyeler yazılıp yayınlanıyordu.¹⁹

XIX. yüzyılda Libya edebiyatında iki isim öne çıkmaktadır. Bunlardan ilki İtalyanlara karşı Trablusgarp savaşına katılan Muhammed es- Sünni, diğeri devlet adamlığı vasfı yanında Kuzey Afrika tarihinin İslami dönemi alanında yazdığı eserleriyle ve şiirleriyle tanınan Süleyman Paşa el-Baruni'dir.²⁰

Vali Namık Paşa, Trablus'ta 1895 yılında Medresetü'l fûnun ve's-sanayii'l İslamiyye adıyla bir okul açtı. Bu okul, el sanatları ve diğer meslek kollarında Libya'da günümüze kadar hizmet vermeye devam eden en önemli eğitim kurumlarından biridir. İtalyan işgalini takip eden yıllarda Anadolu'ya ve Suriye'ye göç eden çok sayıda Libyalı üst rütbeli asker, âlim ve devlet adamı gittikleri yerlerde çeşitli görevlere getirilmiştir.²¹

Osmanlının son döneminde ve Trablusgarp savaşının ardından İstanbul'a çok sayıda Libyalı âlim ve devlet adamı gelmişti. İçlerinden geri döneneler varsa da çoğu Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olmuştur. Bunlardan biride Senusi şeyhi ve âlim Abdülaziz el- İsavi'dir.

İtalyan işgalinden sonra ilk olarak 1936 yılında Trablusgarp'ta yönetimde görev alabilecek yerlileri yetiştirmek amacıyla Arapça eğitim veren bir okulun açılmasına izin verdiler. Bu okula öncelikle kendi idarelerinde çalışmayı kabul eden görevlilerin çocukları alınmıştır. 1939'da ilk ve ortaokullarda 6754 Arap, 5297 İtalyan çocuğu öğrenim görmüştür. Bağımsızlık sonrası bu okula gidenlerin sayısı 32.000'e yükselmiştir.²²

İtalyan işgaliyle iki savaş arasındaki dönemde yetişen şairlerin çoğu geleneksel öğretim dışında İtalyan okullarında İtalyanca ve Türkçe eğitim görmüşlerdir. Orta öğretim sırasında bu iki dilden birinin edebiyatını ve özellikle şiirini okumuşlardır. Arap dilinin o dönemdeki meşhur temsilcilerinden Ahmed Şevki, Ma'rûf er Rûsafî ve

¹⁹ Nurettin Ceviz, *a.g.*, es. 55.

²⁰ Ahmet Kavas, *a.g.m*, 2003, s. 185.

²¹ Ahmet Kavas, *a.g.m*, s. 185.

²² Ahmet Kavas, *a.g.m*, s.185.

Zehâvî'nin eserlerinden etkilenmişlerdir.²³ Bingazi'de 1955 yılında Libya Üniversitesi kurulmuştur.

5.2. Mimari

Libya mimarisi üzerinde Fenike, Grek, Bizans, Roma ve İslam medeniyetlerinin etkisi görülmektedir. Yapılan arkeolojik kazılarda özellikle sahil kesimlerinde İslam öncesi medeniyetlere ait harabelere rastlanmıştır. Yapılan kazılarda Fizan'da tarihi eser kalıntılarına rastlanmıştır. Eskiçağlardan itibaren yerleşim yeri olarak kullanıldığı bilinen bölgede bu arkeolojik bulgulara rastlanması bunun kanıtıdır.

Libya'da İslami döneme ait eserlerin çoğu günümüze ulaşmamıştır. Bunun başlıca nedeni ise Fatımilerin merkezlerini Kahire'ye taşımalarının ardından Kuzey Afrika'da kendilerine bağlı hanedanların bağımsızlıklarını ilan etmeleri üzerine bunları cezalandırmak için bölgeyi tahrip etmeleridir. Böylece Kuzey Afrika'da olduğu gibi Trablusgarp'ta da dört asırda oluşan Berberi- İslam medeniyetinin güzel örnekleri ortadan kalktı. Libya'da asıl yıkımı Sicilya'dan gelen Normanlar ve Endülüs'ün düşmesinden sonra bilhassa başşehir Trablus civarını işgal eden İspanyollar zamanında görülmüştür.²⁴

Günümüzde yapılan arkeolojik kazılarda Akdeniz sahilinde Fâtımîler dönemine ait Medînetüssultân ve Ecdabîye'de IV. (X.) yüzyıl eseri ve kale kalıntısı bulunmuştur. Trablusgarp bölgesinde bulunan 862 (1458) tarihli bir türbenin taşı Libya'daki en eski kitabe olarak kabul edilir. Berka bölgesinde yer alan iki mermer sütun parçasındaki kitabeler bunların Fâtımî eserlerinin kalıntıları olduğunu göstermektedir.

Trablusgarp bölgesinde 1458 tarihli türbenin taşı Libya'daki en eski kitabe olarak kabul edilir. Berka bölgesinde yer alan iki mermer sütun parçasındaki kitabelerin Fatimi eserlerinin kalıntıları olduğunu göstermektedir.

Libya'da günümüzde mevcut mimari eserlerin tamamına yakını Osmanlı dönemine aittir. Libya mimarisi coğrafi konumu nedeniyle bir taraftan Osmanlılar vasıtasıyla doğudaki Müslüman Araplardan, diğer taraftan buraya göç eden Endülüslerden ve Mağrib ülkeleri içinde kendine mahsus yeri olan Tunus'tan etkilenmiştir.²⁵

²³ Ali Mustafa el- Misrâtî, *Libya ve Türkiye Arasındaki Tarihi ve Sosyal Bağlar*, Ankara, 1981, s.36.

²⁴ Ahmet Kavas, *a.g.m*, s.185

²⁵ Ahmet Kavas, *a.g.m*, s.185

Osmanlının Libya'daki inşa faaliyetleri buraya gönderilen ilk Vali Hadım Murad Ağa tarafından başlatıldı. Murad Ağa idari merkez haline getirdiği Tacura'da kale, burç, cami, medrese ve su kuyusu yaptırmıştır.

1551–1912 yılları arasında yaklaşık dört asır boyunca Osmanlı, Trablus eyaletine çok sayıda cami, medrese, çarşı, han, hamam ve hastane, kale ve burç inşa etmiştir. Libya'nın esaslı şekilde imarına daha çok Dayılar döneminde (1603–1711) önem verildi. Mehmed Dayı ve Osman Dayı zamanında şehir tahkim edildi ve ikişer katlı binalar yapıldı.

Karamanlı hanedanı devrinde de (1711–1835) Trablusgarp eyaletinde çok sayıda mimari eser inşa edildi. Bu dönemi başlatan Ahmed Bey kendi adına cami, medrese ve han yaptırdığı gibi buraya içme suyu da getirmiştir.²⁶

Trablusgarp 1835 yılında doğrudan İstanbul'a bağlanınca inşa faaliyetleri daha da arttı. Kale, kışla ve koğuş, karakol, burç gibi askeri mekânlar; medrese, mektep, idadi, rüştiye, ilkokul gibi eğitim kurumları; karantina, askeri hastane ve II. Abdülhamid'in emriyle 1898 yılında yaptırılan Gureba Hastanesi gibi sağlık tesisleri; cami, tekke ve türbe gibi dini yapılar; yol, liman, postane ve telgraf gibi ulaşım ve taşımacılık yatırımları; ticari, zirai ve mesleki alanlarda eyaletin ihtiyaç duyduğu binalar yapılmıştır.²⁷

Libya'daki tarihi eserler, doğrudan İstanbul'daki cami ve mescitlerden etkilenmekle birlikte geleneksel Mağrib mimarisine ve diğer eyaletler arasındaki etkileşime de işaret etmektedir. Camilerin mihrapları renkli taş işlemeciliğinin güzel örneklerini yansıtır. Camiler birer külliye olarak planlanmış, etraflarında medreseler, hamamlar, türbeler ve dükkânlar yapılmıştır. Minareler farklı mimari tarzda inşa edilmiştir.

1890 tarihli Trablusgarp eyaleti salnamesine göre burada dokuz cami, on sekiz mescid ve yirmi iki tekke bulunmaktaydı. Bütün camiler içerisinde, XIX. Yüzyılın ikinci yarısında inşa edilen Bingazi'deki Osman Buklavuz ve Atik Camii merkezi tek kubbeli yapılarıyla diğerlerinden ayrılmaktaydı.

Roma dönemi kalıntıları üzerinde yapılan Trablusgarp Kalesi (Sarayü'l hamra) birbirine kemerli koridorlarla bağlı farklı kısımlardan oluşmaktadır. İçeride çok sayıda avlu olup ortalarında taştan çeşmeler, bir kısmı Roma ve Bizans kalıntısı kemerle çevrili

²⁶ Ahmet Kavas, *a.g.m*, s.186

²⁷ Ahmet Kavas, *a.g.m*, s.186

revaklar bulunmaktadır. Kale Osmanlı döneminde Turgut Reis tarafından tamir ettirilmiş, XIX. Yüzyılda Vali Aşkar Ali Paşa ve Ahmed İzzet Paşa dönemlerinde büyük onarımlar geçirmiştir.²⁸

1853'te Karamanlı hanedanına son verilerek, Trablusgarp'ın idaresinin İstanbul'a doğrudan bağlanması üzerine buraya tayin edilen valiler çeşitli binalar yaptırdılar. 1868 yılında Vali Ali Rıza Paşa, Trablus'a bir muvakkithane, suyu şehir dışından getirilen büyük bir çeşme ve Urfella kazasına bir köşk; Vali Ahmed İzzet Paşa eyalet merkezine sanat okulu, Gureba Hastanesi, rüşdiye mektebiyle limandaki feneri ve Hamidiye adlı kapalı çarşayı inşa ettirdi. Uzun yıllar burada vali olarak kalan Ahmed Rasim Paşa askeri rüşdiye binasını yaptırdı. İlk defa borularla şehre su getirtti. Sıbyan mektebi, kız mektebi, şehir dışında altmış sekiz dükkânlık Hamidiye Çarşısı, Hums, Cifare, Sukne ve Şati'deki hükümet konakları, askeri kıslalar, çeşmeler ve vilayet merkezindeki 100 yataklı Gureba Hastanesini onun inşa ettirdiği çok sayıdaki eser arasında zikredilebilir.²⁹

5.3.Ekonomi

1.750.000 kilometre kare gibi büyük ve geniş bir yüzölçümü olan Libya'da ziraata elverişli toprak miktarına bakıldığında ziraata elverişli toprak üç çeşit olarak ele alınmaktadır. Birinci, daimi olarak ziraata elverişli topraklar, ikincisi, yer yer ve zaman zaman ziraata elverişli topraklar ve diğeri ise otlaklardır. Trablusgarp vilayetinde 8. 000. 000'u otlak olmak 10. 000. 000 Hektar kadar verimli toprak olduğu tahmin edilmiştir. Berka vilayetinde verimli topraklar 4. 000. 000 hektar kadar olup bunun da 145. 000 hektarlık kısmı daimi ziraata elverişli bulunmaktadır. Fizan'da ise kuyulardan çekilen sularla sulanmak suretiyle 2. 700 hektardan ibaret bahçelikler ve susuz yetişen 120. 000 hektar hurmalıklar vardır.³⁰

Libya'nın geleneksel ekonomik uğraşı olan tarım Cefera ovasında, dar kıyı kuşağı ve iç bölgelerdeki vahalarda yapılmaktadır. Tahıl türlerinden en fazla arpa, buğday ve çeşitli sebzeler yetiştirilmektedir. Tütün, zeytin, portakal, vahalarda elde edilen hurma ve diğ er meyveler, tarımdaki çeşitliliği sağlamaktadır. Hayvancılık olarak

²⁸ Ahmet Kavas, *a.g.m*, s. 187

²⁹ Ahmet Kavas, *a.g.m*, s. 188

³⁰ Cela Tevfik Karasapan, *a.g.e*, s.265.

koyun, keçi ve deve dikkati çeker. Akdeniz'in kıyısında ve açığında yapılan balıkçılık da ekonomiye katkı sağlar.³¹

Cebel- Ahdar çam, fıstık, ardıç ve defne ve servileriyle bütün Libya'da hatta bütün Kuzey Afrika'da tabiatın lütfu olan güzel bir bölgedir. Batı Anadolu Güney İtalya kıyı bölgelerini andıran ve diğer çorak bölgelerden gelenlere o bölgelerin tatlı ve yumuşak havasını teneffüs ettiren Yeşil Dağ'ın hemen her tarafı ekime ve bahçeciliğe elverişlidir. Ziraata elverişli toprakların yüzölçümü 40. 000 km kare olarak tespit edilen bu yaylalar bölgesinde buğday, bilhassa arpa gibi hububat yanında her cins meyve ağaçları, üzüm bağları ve zerzevat yetiştirdiği gibi bunlara az elverişli olan bozkır kısımlarında hayvancılık da başarı ile yapılır.³²Cebel bölgesi yarı göçebe hayata elverişlidir ve yerliler bir yandan zeytin, incir ve hurma yetiştirmekle beraber öte yandan gerideki yaylalarda hayvancılık da yaparlar.

Bingazi ülkenin ikinci büyük şehri ve doğu kıyılarının en büyük limanıdır. Kıyı ovasının en geniş olduğu bölgede kurulmuştur. Akdeniz karakterli kurak bir iklimin etkisindedir. Ulaşım elverişli olması ve güneyindeki Zuveytine de zengin petrol yataklarının bulunması, Bingazi'nin hemen bütün Berka bölgesinin ihtiyaçlarına cevap veren önemli bir liman ve büyük ticaret, yönetim, eğitim merkezi olmasını sağlamıştır. En çok tahıl, sünger, hayvan ürünleri ve petrol ürünleri ihraç eden limanı tabii olarak fazla derin değildir. Şehrin çevresinde sulu tarım yapılan zengin topraklar yer alır. Tuz ve çimento üretimi ile petrol tavsiyesi, besin maddesi hazırlanması ve dericilik Bingazi'deki en önemli endüstri kollarıdır.³³

Caffarede hububat ekimi yapılır ve elverişli yıllarda, yani iyi yağmurlar yağıp arkasından sıcak ve devamlı güney- doğu (Gibli) yelleri eserek ortalığı yakıp kavurmazsa, iyi mahsul alınabilir. Fakat burası daha çok hayvan yetiştirmeye elverişlidir. Asıl kıyı şeridi, kordonu üzerinde ise etrafı kumlarla çevrilmiş bir takım hurma ağaçlıkları, vahalar vardır ki, bunların en büyüğü Trablus şehrinin içinde bulunduğu Menşiye vahasıdır. Bütün Trablus vilayetinin 2.000.000 hurma ağacından 1.000.000 nu bu vaha içindedir.³⁴

Sireneyka'nın yaşanabilir bölgelerinde Osmanlı idaresinde, 1910'da ki Türk istatistiklerine göre 713.000 koyun, 546.000 keçi, 83.000 deve, 23.6000 sığır, 27.000 at

³¹ Ahmet Kavas, *a.g.m*, s.176.

³² Cela Tevfik Karasapan; *a.g.e*, s. 37- 38

³³ Sırrı Erinç, "Bingazi", s.182.

³⁴ Cela Tevfik Karasapan; *a.g.e*, s. 33

varken 1933’de bunlar 98.000 koyun, 25.000 keçi, 2.600 deve, 8.700 sığır ve 1000 at olmak üzere sayıları düşmüştür. İtalya’nın imha hareketinden önce Berka’dan Mısır’a yılda 80.000 koyun ve keçi ihraç edilmiştir.³⁵Fizan’ın 52.000 kadar olan nüfusunun 40.000 kadarı vahalarda yerleşmiştir ve hurmacılık ve sulama yoluyla ziraatla geçinirler.Petrol dışında bir dönem ağır sanayiye ağırlık verilmiştir. Bunlar sigara, hasır, halı, sabun ve zeytinyağı üreten tesislerdir. Deri işlemeciliği eskiden beri önemlidir. Ulaşım 20.000 kilometreyi bulan karayolları ve sayıları onbeş kadar olan havaalanlarıyla sağlanır. En önemli liman şehirleri Trablusgarp ve Bingazi’dir. Mersâ el-Büreyka’da petrol terminali bulunmaktadır.

Petrol ülkesi olarak tanınmadan önceki yıllarda Libya ihracatında daima zeytinyağı ilk sıradaydı. Günümüzde ihracatın %90’dan fazlası petrole aittir. Petrol dışında zeytinyağı, hurma ve çeşitli meyveler, yer fıstığı ihracatı yer alır. İthal ettiği ürünler arasında çeşitli makineler, motorlu taşıtlar, demir, çelik ve dokumadır. Libya’da ithalat ve ihracatta ilk sırayı alan ülkeler İtalya, Almanya, İngiltere’dir.³⁶

Son dönemlere kadar Libya ekonomisinin temelini tarım hayvancılık ve küçük el sanatları oluştururdu fakat günümüzde Libya ekonomisi denince ilk akla gelen ham petrol ve petrol ürünleri ihracatıdır. Bu durum 1955 yılında ülkede petrol emarelerinin belirmesi ve 1959 da Sirte körfezinin güneyinde Zelten de ilk petrol kuyularının açılmasıyla başladı. Aynı yıl içinde yine denize çok uzak olmayan mesafede Raguba da başka kuyular açıldı. Bu kuyular uzunluğu 160 km’yi bulan petrol boru hatlarıyla Akdeniz kıyısına bağlanınca üretim arttı. 1961 den 1968 e kadar beş büyük boru hattı daha devreye girdi ve boru hatlarının uzunluğu 400 km’yi aştı. 1967’de ki Arap- İsrail savaşının ardından Süveyş kanalının kapanması Libya petrolünün önemini oldukça artırdı. Petrol ihracatı da beklenmedik bir hızla yükseldi. Libya da petrol yanın da doğal gaz üretimi de gittikçe önem kazanmaktadır.³⁷Libya’da ekonomik, sosyal ve siyasal kurumların tahrip edilmiş olması, ekonomisini yeniden yapılandırmasının önündeki en büyük engeli oluşturmaktadır. Ekonomik yapıdaki dönüşüm her şeyden önce ekonominin devletçi yapısının dönüştürülmesi ile sağlanabilir. Ekonominin çeşitlendirilmesi, sektörlerin yenilenmesi gerekmektedir.³⁸

³⁵ Cela Tevfik Karasapan, s.40.

³⁶ Ahmet Kavas, a.g.m, s.176.

³⁷ Ahmet Kavas, a.g.m, s. 175

³⁸ Harun Öztürkler, “Libya Ekonomisinin Genel Özellikleri”, *Ortadoğu Analiz*, C.4, S.39, Ankara, 2012, s.84.

SONUÇ

Tarihi dönemler içerisinde Libya'nın çok eski çağlardan itibaren yerleşim yeri olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Eskiçağlarda Libyalıların birbirinden bağımsız kabileler halinde yaşadıkları bilinmektedir.

M.Ö. XIII. yüzyılda Fenikeliler bölgeye ticari amaçla gelmiş fakat daha burada hâkimiyetlerini tesis etmişlerdir. Bölge daha sonra Roma imparatorluğunun hâkimiyeti altına girmiştir. Bölge Fenike, Kartaca, Yunan, Roma ve Bizans devletleri arasında mücadelelere sebep olmuştur. Libya 430 yılında Vandalların istilasına uğradı. Bu durum bölgenin Bizans tarafından işgalini kolaylaştırmıştır.

Bölgede Müslümanların faaliyetleri Hz. Ömer zamanında başlamıştır. Bölgede 647 yılında Bizans'la yapılan mücadeleyi İslam orduları kazandı. Daha sonra Emeviler devrinde Müslümanlar Trablus ve çevresini tekrar ele geçirdiler. Libya dahil bütün Kuzey Afrika'nın Müslümanlarca kesin olarak ele geçirilmesini sağlayan seferler 669-675 yılları arasında yapıldı. Bu dönemde Roma ve Bizans dönemlerinde kendilerine verilen imtiyazların Araplar tarafından kaldırılmasından rahatsız olan Berberi kabileleri ayaklanmışlardır. Bu ayaklanmalar Abbasiler döneminde de devam etti.

Abbasi halifesi Harunürreşid, bölgede sonu gelmeyen ayaklanmalardan kurtulmak, bölgede asayiş sağlamaya amacıyla emirlerinden Ağleb b. Salim'in oğlu İbrahim b. Ağleb'i tayin etti. Bu dönemde bölgede güvenlik sağlandı. Ağlebiler devleti 909 yılında Fatımiler tarafından yıkıldı ve bölgede Fatımiler devri başladı.

Bölge 1510 yılında İspanyollar tarafından alındı. Trablus halkı kılıçtan geçirildi geri kalanları ise şehir merkezinden uzaklaştırıldı. Şarken zamanında şehrin surlarını yükseltmeleri şartıyla ahalinin geri dönmesine izin verildi.

Osmanlı devletinin Kuzey Afrika'ya olan ilgisi XV. Yüzyılın sonlarından itibaren başlar. Trablusgarp 1551 yılında Turgut Reis ve Kaptanıderya Sinan Paşa tarafından ele geçirildi. Osmanlı devleti için Trablusgarp Ocağını içine alan Garp ocakları birer üretim ve gelir kaynağı olmaktan ziyade imparatorluğun savunmasında ileri karakol sayılıyordu. Tamamen Türk kökenli olan yeniçeri ve levantenler savaşlarda İstanbul'dan gelen emirlere göre devletin destekçisi olmakla yükümlüydüler. Yeniçerilerin yerli kadınlarla evlenmelerinden doğan çocuklarının "kuloğlu" adı verilen bir Türk- Arap karışıma nesil meydana çıkarması da bölgedeki kaynaşmaya önemli katkıda bulunmuştur.

XVI. yüzyılın ekonomik dengeleri, Libya'nın İstanbul'dan değil de ağırlıklı olarak yerinden yönetilmesini gerektiriyordu. Böylece Beylerbeyilerle ocaklıların temsilcisi konumundaki “dayı”lar arasında denge oluşmaya başladı. Artık yönetim ağırlıklı olarak dayıların elindeydi. İç karışıklıkların bastırılmasında İstanbul'daki merkezi hükümetten ziyade dayılar etkili olduğu gibi İngiliz, Fransız ve İspanyol hükümetleri de bölgedeki ticari gemilerini korunması için doğrudan dayılarla anlaşmalar yapmaya başladı. 1711'de dayılığa gelen Karamanlı Ahmed Bey, Osmanlı devletinin şekilde kalmış olan beylerbeyi gönderme uygulamasını sona erdirdi ve dayılık babadan oğla geçen bir uygulama oldu. Karamanlı iç ve dış politikalarda oldukça bağımsızdı. 1793'ten itibaren Karamanlı ailesi içinde iktidar çekişmeleri artınca Trablus'un gücü zayıfladı.

XIX. yüzyılın başlarında İsveç, Amerika, Sardunya, Napoli, İngiltere ve Fransa ile çıkan çatışmalar sonunda Trablus'un aldığı haraçlar ortadan kalktı. Ayrıca adı geçen devletlerin silah gücü yüksek modern gemileri vardı. Ekonomik durumu çok zayıflayan Trablus'un iç işlerini İngiliz, Fransız ve Sardunya konsoloslari yönetir hale gelmişti. 1802'de Amerika ile yapılan savaş ve Mısır'a saldırdığında Fransa'yı tutması eyaletin gücünü iyice zayıflatmıştı. Şehrin ileri gelenleri İstanbul'a başvurarak Karamanlı ailesinin valilikten uzaklaştırılmasını talep etti. 1856'ya kadar süren çatışma ve isyanların ardından ikinci Karamanlılar denen dönem başladı. 1864'de Trablusgarp vilayet, 1877'de Bingazi ayrı bir sancak oldu.

1878'de Osmanlının Rusya'ya yenilmesi ve arkasından Tunus'un Fransa, Mısır'ın İngiltere tarafından işgali, Afrika'nın tamamıyla paylaşılması pazarlıkları çerçevesinde Libya'nın talipleri arasında yeni tartışmalara yol açtı. Osmanlı devleti bu durum için, bölgenin silahlandırılması dahil bir çok tedbirler almıştır. Osmanlı devletinin topraklarından, İngiltere ve Fransa'nın dışında pay almak isteyen üçüncü bir Avrupa devleti, ilk defa 18 Haziran 1878 'de toplanan Berlin Kongresi'nde devreye girmiştir. 1869'dan itibaren İtalya Krallığı, Libya'yı eski Roma İmparatorluğu'nun Mare Nostrum'u (kendi denizi) ve Akdeniz'i de doğal bir gelişme alanı saymıştır. Fransa'nın Cezayir'e yerleşmesine karşılık İtalya'da Tunus'u ele geçirmeye kalkmış fakat Osmanlının sert çıkışıyla karşılaşmıştır. Yine de İtalya Tunus'ta bankalar açarak demiryolları ile telgraf hatları çekmiş ve bu şekilde İtalya kültürünü Tunus'a yerleştirmeye çalışmıştır. Fakat Berlin kongresinde İngilizler tarafından İtalya'ya Libya konusunda vaatlerde bulunulmuştur. Bunun üzerine İtalyanlar, Trablusgarp ve Bingazi

ile ticari ve kültürel bakımlardan yakından ilgilenmiş, buralarda dini misyonerlerin yönettiği hastaneler ve okulların yanı sıra bankalar ve ticarethaneler açmıştır. Ayrıca kapitülasyon imtiyazından faydalanarak ülkenin her tarafındaki etkisini artırmaya çalışmıştır.

Osmanlı valileri bu sinsi nüfuz hareketlerinin farkına varmış ve mücadele etmişlerdir. Bu noktada Senusi hareketi kendini göstererek, dini duyguların yayılması amacının dışında Libya çöllerinde ekonomik ve sosyal canlanma açısından da çok etkili olmuştur.

1911 yılında İtalya'nın Libya üzerindeki niyeti açık olarak Avrupa basınında yer almıştır. Libya'nın niyetini bilmekle beraber Babîâli böyle bir şeye ihtimal vermemiştir. 29 Eylül 1911 yılında İtalya Libya'nın liman şehirlerini bombalamaya başladı. İtalyan ordusu 100. 000, Osmanlı ordusu ise sadece 5500 kişiden ibaretti. İtalyanlar, belediye reisi Hassuna Paşa ve yandaşları ile azınlıklardan destek görmekle beraber yerli halk tarafından iyi karşılanmadılar. Genç Osmanlı subayları bölgeye giderek, bölgedeki direnişi örgütledi. Fakat dışarıda ve içeride meydana gelen olaylar Osmanlı devletinin varlığını tehlikeye sokunca 1912'de İtalya ile gizli barış görüşmelerine başlandı. Ekim ayının başında Balkan devletleri birbiri ardına savaş ilan edip saldırıya geçince barış görüşmeleri hızlandı ve 18 Ekim 1912'de Ouchy (Uşi) Antlaşması imzalandı. Bu anlaşmayla Osmanlı devleti Kuzey Afrika'daki son toprağını da kaybetmiş oldu. Libya İtalya hâkimiyetine girdi. 1 yıl 16 gün devam eden savaş sonrasında Osmanlı devleti Trablus Vilayeti ve Bingazi müstakil sancağını İtalya'ya terk etti. Ouchy antlaşması ile Trablusgarp ve Bingazi tam bir İtalyan sömürgesi haline geldi.

İlkçağlardan 1912 Uşi antlaşmasıyla Osmanlı hakimiyetinden çıkışına kadar olan sürede Libya'nın durumu ele alınmıştır. Libya sömürge yarışına geç katılan İtalya'nın hedefi oluncaya kadar Osmanlı hâkimiyetinde kalmıştır. Osmanlı hâkimiyetinde bulunduğu dönemde zaman zaman meydana gelen olaylara rağmen tarihinin en verimli dönemlerini bu tarihlerde geçirmiştir. Libya'nın en büyük şanssızlığı Osmanlı topraklarına uzak olması ve devletin içinde bulunduğu durum nedeniyle bölgede istenilen mücadelenin verilememesi idi. Bu da Libya'nın İtalya sömürgesi olmasına neden olmuştur.

Birinci Dünya savaşı başladığında İtalya ilk etapta tarafsızlığını ilan etmiştir. 26 Nisan 1915'te imzalanan Londra Gizli Antlaşması gereğince İtalya savaşa girmiştir. Bir ay sonra 1915'te İtalya, İngiltere, Fransa ve Rusya'nın yanında yer alarak Almanya ve

Avusturya'ya karşı savaşa girmiştir. İtalya'nın bir nota yayınlayarak Avusturya'ya savaş açacağını söylemesi, Almanya'yı harekete geçirmiş ve böyle bir durum halinde kendisinin de İtalya'ya savaş açacağını söylemiştir. Bu durum İtalya'nın savaşa giriş sürecini hızlandırmıştır.

Osmanlı Devleti ile İtalya arasında savaşın başlaması halinde mücadeleye sahne olacak alanların başında Rodos, Onikiada ve Londra Gizli Antlaşmasında İtalya'ya vaat edilen Antalya geliyordu. İtalya 20 Ağustos 1915'te Osmanlı Devletine savaş ilanı notası vermiştir. İtalya'nın savaş ilanından sonra Osmanlı Hükümeti, Anadolu sahillerine karşı vuku bulacak muhtemel İtalyan saldırılarına karşı tedbirler almaya başlamıştır.

Birinci Dünya savaşı başladığı sırada Trablusgarp'ta İtalyanlara karşı birlikte sürdürülen mücadele olanca hızıyla devam ediyordu. Osmanlı devletinin savaşa girdikten sonra cihat ilan etmesi İtalya'yı telaşlandırmıştır. Osmanlı birlikleri ile Senusi kuvvetleri birlikte hareket etmişlerdir. Türk subaylarının birlikte hareket etmesinin ardından bölgedeki direniş bir düzene sokulmuştur. 1915 Eylül sonunda İtalyanlar Trablusgarp, Bingazi, Homs, Zevare ve Garyan haricindeki yerleri tahliye etmek zorunda kalmışlardır. Fakat Aralık ayından itibaren şartlar değişmiştir. Senusi-İngiliz çatışması ve alınan yenilgiler Libya bağımsızlık harekâtının gidişatını olumsuz etkilemiştir. 1916 yılında önemli kısmıyla Batı Trablus'tan çekilmiş olan kuvvetler harbin sonuna kadar doğuda İtalyanlar ve batıda Tunus sınırı boyunca Fransızlarla mücadeleye devam etmişlerdir.

30 Ekim 1918 yılında Mondros Mütarekesi ile Osmanlı Devleti ikinci defa kesin olarak Trablusgarp ve Bingazi'de kalan kuvvetlerini geri çekmiştir. Türkiye'nin Trablusgarp ve Bingazi'deki haklarından vazgeçmesi 1923 tarihli Lozan Antlaşması olmuştur. I. Dünya Savaşı sonunda mağlup olan Osmanlı Devleti Libya'yı terk etmek zorunda kalmıştır. Fakat Libyalılar istiklallerini kazanmak için mücadeleye devam etmişlerdir.

İtalya'ya karşı Senusilerin bölgedeki mücadeleleri devam etmiştir. 1 Haziran 1919 yılında İtalyanların iktidarsızlıklarından yararlanan Senusiler bir anayasa yürürlüğe koydular. Bu anayasa Senusilere İtalyan vatandaşlığı, vergiden muafiyet, yerli meclisin kurulması gibi imtiyazlar sağlamıştır. Önce Trablusgarp'a ardından Sireneyka'ya özerklik verildi. İtalya ve Senusiler arasında er-Racma antlaşması imzalandı. Bu antlaşmaya göre Senusiler silahlı teşkilatlarını dağıtacaklardı. Fakat

Senusi birlikleri bunu olduğunca ağırdan aldılar. İtalyanların bölgede hâkimiyeti sağlayamaması Senusilerin işine yaradı. 6 Mart 1923'te İtalyanlar tarafından işgal edilen kamplardaki çoğu Senusi birlikleri esir edilmiştir. 1923'ten 1932'ye kadar olan süreçte İtalyanlarla mücahidler arasında her yıl en azından 50'den fazla muharebe ve 200'den fazla çarpışma olmuştur.

Direnişin önde gelen isimlerinden biri de Ömer Muhtar'dır. Ömer Muhtar'ın direnişteki etkisini gören İtalya, cihaddan vazgeçirmek ve barış yapmaya ikna etmek için elçiler göndermiştir. Fakat Ömer Muhtar kendisine sunulan vaatlerin hepsini reddetmiştir. 1923'te Senusi karargâhı olan Agedabya İtalyanlarca işgal edilmiştir. 1931 yılında İtalyanlarla yaşanan mücadele sonunda Ömer Muhtar şehit edilmiştir.

Senusiliğin etki ve gücünün ortadan kalmasından sonra Libya halkı temsilcisz kalmış ve başarısız olmuştur. 1932 ve 1940 yılları arasında kendilerini boşlukta hisseden halk sömürü ve asimilasyona uğramıştır.

İtalya, İkinci Dünya savaşına 1940 yılında Fransa'ya savaş ilan ederek girmiştir. Bu durum en çok İngiltere'yi zor durumda bırakmıştır. İtalya'nın bu savaştan yenik çıkması, Libya'nın İngiliz ve Fransızlar tarafından idare edilmesine neden olmuştur. Libya'da 2 Ocak 1952 yılında bağımsızlık kazanarak meşruti monarşiye dayanan bir idare kurulmuştur..

BİBLİYOGRAFYA

1.ARŞİVLR

1.1Başbakanlık Osmanlı Arşivi Trablusgarp-Bingazi Muharrerât-ı Samiye Kayıd Defteri, Sıra No:138, s.5.

1.2.Cumhuriyet Arşivi Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, 19 Ekim 1911, I.Devre, 4. İçtima Yılı, 4. İçtima, s.24-25.

2. GAZETELER:

Alemdar: 12 Kasım 1911, 25 Ağustos 1912, 1 Ekim 1912.

Cumhuriyet: 1 İkincikanun1941, 13 İkincikanun 1941, 30 İkincikanun 1941, 31 İkincikanun 1941.

İkdam: 29 Eylül 1911, 1 Eylül 1912, 14 Ağustos 1912, 5 Aralık 1914.

İktilam: 16 Mart1912, 4 Nisan 1912, 24 Nisan 1912, 5 Mayıs 1912, 20 Eylül 1912.

Sabah: 29 Eylül 1911, 3 Kasım 1911, 26 Haziran 1912, 8 Ağustos 1912, 31 Ağustos 1912, 21 Eylül 1912.

Serbesti: 12 Ocak 1919.

Takvimli Gazete: 5 Eylül 1912.

Tanin: 12 Eylül 1911,25 Eylül 1911, 27 Eylül 1911, 29 Eylül 1911, 30 Eylül 1911,1 Ekim 1911, 2 Ekim 1911, 3 Ekim 1911, 6 Ekim 1911,24 Ekim 1911, 27 Ekim 1911, 29 Ekim 1911, 1 Kasım 1911, 6 Kasım 1911, 10 Kasım 1911, 18 Kasım 1911,21 Ocak 1912, 2 Şubat 1912, 4 Şubat 1912, 8 Mart 1912, 10 Mart 1912, 11 Mart 1912, 6 Mayıs 1912, 5 Temmuz 1912, 13 Temmuz 1912, 22 Ağustos 1912, 24 Ağustos 1912, 13 Eylül 1912, 24 Ekim 1912.

Tercüman-ı Hakikat: 26 Eylül 1911, 27 Eylül 1911, 29 Eylül 1911, 1 Ekim 1911, 2 Ekim 1911, 3 Ekim 1911, 11 Ekim 1911, 16 Ekim 1911, 27 Aralık 1911, 30 Mart 1912, 20 Ağustos 1912, 24 Ağustos 1912, 31 Ağustos 1912, 18 Eylül 1912, 21 Eylül 1912.

Vatan: 27 Aralık 1941.

Yeni Gazete: 4 Nisan 1911, 20 Haziran 1911, 10 Temmuz 1911.

3.HATIRALAR:

BAŞMABEYİNCİ, Lütfü Simavi; *Osmanlı Sarayının son günleri*, İstanbul, Hürriyet Yayınları.

CAHİT, Hüseyin; *Siyasal Anılar*, İstanbul, 1976.

SORGUN, M. Taylan; *Halil Paşa- Bitmeyen*, İstanbul, 1972.

Sultan Abdülhamit; *Siyasi Hatıratım*, İstanbul, 1984.

Sultan II, Abdülhamit Han; *Devlet ve Memleket Görüşlerim*, Yay, Alaaddin Çetin-Ramazan Yıldız, İstanbul, 1976.

Şeyhülislam Cemalettin Efendi; *Siyasi Hatıralarım*, İstanbul, 1978.

4.TETKİK ESERLER:

AĞIRAKÇA, Ahmed, “Ömer Muhtar” *Büyük İslam Önderleri ve Tasavvuf Önderleri*, İstanbul, 1993

_____; Ömer Muhtar, İstanbul, 2011.

AHMED, Feroz, *İttihat ve Terakki*, Çev. Nuran Yavuz, İstanbul, 1986.

AKGÜN Seçil, ULUĞTEKİN, Murat; “Trablusgarp ve Hilali Ahmer”, *Otam*, S. 3, Ankara, 1992.

AKIN, Kenan, *Yeni Libya veya Cemahiriye*, İstanbul, 1978.

ARMAOĞLU, Fahir; *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789- 1914)*, Ankara, 1997

_____; *Siyasi Tarih*, Ankara, 1975

_____; *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Ankara, 1983.

ATAÖV, Türkkaya; *Afrika'da Ulusal Kurtuluş Mücadeleleri*, Ankara, 1975

_____; *II. Dünya Savaşı*, İstanbul, 2008.

AVANZÂDE, M. Süleyman; *Trablusgarp, Devlet-i Aliyye- İtalya Vekayi-i Harbiyesi*, İstanbul, 1320.

AYDEMİR, Şevket Süreyya; *Enver Paşa*, C.II, İstanbul, 1976.

AYHAN, Veysel, TANRIVERDİ, Nebahat; “Libya Savaşı, Uluslar arası Müdahale ve Türkiye, *Orsam*, C. 3, S. 28, Ankara, 2011.

BAYAR, Celal; *Bende Yazdım*, İstanbul, 1966.

BAYUR, Yusuf Hikmet; *Türk İnkılâbı Tarihi*, C.1. 2. 3, Ankara, 1983

_____; *Atatürk Hayatı ve Eseri*, Ankara, 1963.

Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Hicaz, Asir, Yemen Cepheleri ve Libya Harekâtı, C.6, Genel Kurmay Basımevi, Ankara, 1978.

- Birinci Harbinde Türk Harbi, Genel Kurmay Harp Tarihi Başkanlığı, C.VII, Ankara, 1976.
- Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Askeri Tarih Yayınları, C.IV, Kıs. I, Ankara, 1979.
- CEMİL, Şevki Ataullah, *el Mağrib'ül Arabiyyül- Kebir fi'l- asril- Hadis (Libya, Tunus, Cezayir, Mağrib)*, Encelü'l Mısıriyye Kahire, 1977.
- CEVİZ, Nurettin; *Modern Libya Edebiyatı*, Ankara, 2005
- _____ ; “ Tarihten Günümüze Libya”, *Orsam*, Rapor 39, Ankara, 2011
- _____ ; “Libya’nın Tarihine Kısa Bir Bakış”, *Ortadoğu Analiz*, C. 3, S.27, Ankara, 2011.
- ÇAYCI, Abdurrahman; *Büyük Sahra’da Türk-Fransız İlişkileri (1858- 1911)*, Erzurum, 1970;
- “Guma İsyanı Öncesinde Fransa’nın Trablusgarp Siyaseti” C.XLVI, S.182, *Belleten*, Ankara, 1982.
- ÇELEBİ, Mevlüt; *Milli Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*, Ankara, 2002.
- DOĞAN, Gürkan, DURGUN, Bülent; “Arap Baharı ve Libya”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.1, S. 15, Isparta, 2012.
- DOĞANAY, Rahmi, AÇIKSES, Erdal; *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi ve Atatürk İlkeleri*, Elazığ, 2006.
- EMİR, Ali Haydar, *1327-1328 Türkiye- İtalyan Harbi Tarih-i Bahrısı*, İstanbul, 1339.
- ERİNÇ, Sırrı, “Bingazi”, *DİA*, C.6, İstanbul, 1992.
- EROĞLU, Hamza, *Türk İnkılâp Tarihi*, İstanbul, 1982.
- ERTUNA, Hamdi; 1911- 1912 Osmanlı- İtalyan Harbi ve Kolağası Mustafa Kemal, Ankara, 1984, Genel Kurmay ATASE Başkanlığı Yayınları.,
- EŞHEB, Muhammed Tayyib el, *Ömerü’l Muhtar, Mektebetü’l Kahire*, Kahire, 1957.
- GÜROL, Ümit; “ İtalyan Fütürist Yazınında Türk Kavramı”, *Yazko Çeviri*, Eylül- Ekim 1983, S. 14.
- GÜNDÜZ, İrfan; *Osmanlılarda Devlet Tekke Münasebetleri*, İstanbul, 1989.
- HAZAR, Numan, “Türklerin Afrika ile İlişkilerinin Kısa Tarihçesi”, *Türkler Ansiklopedisi*, C.13, Ankara, 2002.
- HEYET; *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2008.
- HÜLAGÜ, Metin; *Pan- İslamist Faaliyetler*, İstanbul, 1994.

- İĞDEMİR, Uluğ; *Atatürk'ün Yaşamı*, C.1, Ankara, 1980, TTK.
- İNAL, Mahmut Kemal; *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar*, C.2- 4, İstanbul, 1965.
- KARA, Mustafa, “Milli Mücadele Yıllarında Tasavvuf ve Tekkeler” *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C.XIV, İstanbul, 1989.
- KARAL, Enver Ziya; *Siyasi Tarih*, C.8, Ankara, 1983.
- KARAKÖSE, Nejdett; “Birinci Dünya Savaşında Trablusgarp Cephesi ve Afrika Grup Komutanı Nuri Paşa Killigil”, *Uluslar arası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 6, İstanbul, 2011.
- KARASAPAN, Celal; *Libya, Trablusgarp, Bingazi ve Fizan*, Ankara, 1960.
- KAVAS, Ahmet; “Libya”, *DİA*, C. 27, Ankara, 2003
- _____; “Senusiyye”, *DİA*, C.36, İstanbul, 2009
- _____; “Afrika’da Türklerin Hâkimiyet Kurdukları Devletler”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. 9, Ankara, 2002.
- KİNROSS, Lord; Atatürk, *Bir Milletten Yeniden Doğuşu*, Çev. Necdet Sander, İstanbul, 1981.
- KOCABAŞ, Süleyman, *Osmanlı İsyanlarında Yabancı Parmağı*, Kayseri, 1992.
- KOLOĞLU, Orhan; *Trablusgarp Savaşı (1911- 1912) ve Türk Subayları*, Ankara, 1979
- ____; *Mustafa Kemal’in Yanında İki Libyalı Lider- Ahmed Şerif ve Süleyman Baruni*, Ankara, 1981;
- “Osmanlı Dönemi Libya”, *DİA*, C. 27, Ankara, 2003.
- KOYLU, Zafer; “ Trablusgarp Savaşı Sonunda 12 Ada’nın İşgali”, *Türkler Ansiklopedisi*, C.13, Ankara, 2002.
- KURTCEPHE, İsrail; *Türk-İtalyan İlişkileri 1911- 1916*, Ankara, 19995
- _____; “ Osmanlı Parlamentosu ve Türk – İtalyan Savaşı”, *Otam*, S. 5, Ankara, 1994.
- KUTAY, Cemalettin, *Trablusgarp’ta Bir Avuç Kahraman*, İstanbul, 1978.
- LARCHER, M; *Büyük Harpte Türk Harbi*, Çev. Bursalı Nihat, İstanbul, 1928.
- MAULVAULT, Lucien, *İkinci Dünya Savaşı*, Çev.Kasım Erten, İstanbul, 1947.
- MCNEİLL, William H, *Dünya Tarihi*, Çev. Alaeddin Şenel, İstanbul, 2008.
- MERT, Özcan; “Osmanlı Belgelerine Göre Banco Di Roma’nın Trablusgarp’daki Faaliyetleri”, *Belleten*, C. LI, S.200.

- METE, Şengül; “ Trablusgarp Savaşı ve İtalya’nın Akdeniz’deki Faaliyetleri”, *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*, C. 3, S. 8, Ankara, 1999.
- EL MİSRÂTÎ, Ali Mustafa, *Libya ve Türkiye Arasındaki Sosyal Bağlar*, Ankara, 1981.
- OKYAR, Fethi, *Üç Devirde Bir Adam*, İstanbul, 1980.
- ÖNDEŞ, Osman; *Kardeş Libya*, İstanbul, 1975.
- ÖZKÖSE, Kadir; *Senussiyye Tarikatı*, Konya, 2008
-
- _____ ; “ Batı Afrika’da Tasavvuf Akımlarının Etkisi”, *Din Bilimleri Akademik Araştırmalar Dergisi*, S.2, Samsun, 2003
-
- _____ ; “Seyyid Ahmed eş-Şerif’in Anadolu’daki Milli Mücadeleye Katılımı ve Mustafa Kemal’i Desteklemesi”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.V, S. II, Sivas, 2001
-
- _____ ; “Ahmed Zerruk, Hayatı ve Tasavvufi Düşüncesi” *Cumhuriyet Üniversitesi Dergisi*, C. XII, S.2, Sivas, 2008.
- ÖZTÜRKLER, Harun, “Libya Ekonomisinin Genel Özellikleri”, *Ortadoğu Analiz*, C.4, S.39, Ankara, 2012.
- PETERS, Rudolf; *İslam ve Sömürgecilik, Modern Zamanlarda Cihad Öğretisi*, İstanbul, 1989.
- POMIANKOWISKI, Joseph; *Osmanlı İmparatorluğunun Çöküşü*, Çev. Prof. Dr. Kemal Turan, İstanbul, 2003.
- POULANTZAS, Nicos, *Faşizm ve Diktatörlük*, Çev. Ahmet İnsel, İstanbul, 1980, s.27.
- RENOUVIN, Pierre; *Birinci Dünya Savaşı 1914- 1918*, İstanbul, 1982.
- REVOL, İ; *Türk- İtalyan Harbi (1911- 1912)*, İstanbul, 1940, Çev. Kadir Demirkaya, C.1 -2.
- SAGAY, Reşat, *XIX. Ve XX. Yüzyıllarda Büyük Devletlerin Yayılma Siyasetleri ve Milletlerarası Önemli Meseleler*, İstanbul, 1972.
- SERTEL, Sabiha, *II.Dünya Savaşı Tarihi*, İstanbul, 2010.
- SIRMA, İhsan Süreyya, *Osmanlı Devleti’nin Yıkılışında Yemen İsyanları*, Konya, 1987.
- SORGUN, M. Taylan, *Halil Paşa- Bitmeyen Savaş İttihat ve Terakkiden Cumhuriyete*, İstanbul, 1972.
- ŞEŞEN, Ramazan; “ Selahaddin Eyyubi Devrinde Libya’da Türkler ve Karakuş Meselesi, *İ.Ü.E.F.T.D*, S. 33, İstanbul, 1982.

- ŞIVGIN, Hale; *Trablusgarp Savaşı ve 1911-1912 Türk- İtalyan İlişkileri*, Ankara, 2006
- ____; “ Trablusgarp Savaşı” *Türkler Ansiklopedisi*, C.13, Ankara, 2002.
- UÇAROL, Rıfat; *Bir Osmanlı Paşası ve Dönemi Gazi Ahmet Muhtar Paşa*, İstanbul, 1976.
- ULUTÜRK, Veli; “ Bingazi”, *DİA*, C. 6, İstanbul, 1992.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı; *Osmanlı Tarihi*, C.3, Ks.2, Ankara, 2002.
- ÜÇOK, Coşkun; *Siyasal Tarih 1789- 1950*, Ankara, 1967.
- TUĞ, Salih, *İslam Ülkelerinde Anayasa Hareketleri*, İstanbul, 1969.
- TUNAYA, Tarık Zafer; *Türkiye’de Siyasal Partiler*, C.I, İstanbul, 1984.
- TURAN, Şerafettin, “Rodos ve Oniki Adanın Türk Hâkimiyetinden Çıkışı, *Belleten*, C.39, S.113, T.T.K, Ankara, 1965.
- TURAN, Tufan, TURAN TÜYLÜ, Esin; “ Libya’nın Tarihi Gelişimi İçerisinde Senusilik Türk- Senusi ve Türkiye- Libya İlişkileri”, *Uluslar arası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.4, S.19, İstanbul, 2011.
- Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, *Osmanlı Devri 1911-1912 Osmanlı- İtalyan Harbi*, Ankara, 1981, Genel Kurmay Yayınları.
- WOODRUFF, William, *Modern Dünya Tarihi*, Çev. Hale Vardar- Arda Vardar, İstanbul, 2010.
- YAŞAR, Tanrıverdi, Nebahat, “ Libya’da Trablusgarp-Bingazi-Fizan Üçgenindeki Federalizm Tartışması”, *Ortadoğu Analiz*, C.5, S.60, Ankara, 2013.
- YÜCESOY, Hayrettin; *Senusilik Sufi Bir İhya Hareketi*, İstanbul, 1985.

ÖZGEÇMİŞ

1988 yılında Elazığda doğdu. Babası emekli, annesi ev hanımı. İki kız bir erkek kardeşi var. Gazi Osman Paşa İlköğretim Okuşunu (1999), Yüzüncüyıl ilköğretim Okulunu (2002) , Gazi Lisesini (2005) ve Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi Tarih Bölümünü (2011) yılında bitirdi. 2011 yılında Fırat Üniversitesi Tarih Ana Bilim Dalı Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalında Tezli Yüksek Lisans programına başladı. Öğrenimi hala devam etmektedir.